

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2025 49(3)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Mehmet Ali Yılmaz

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Nilgün Erdem

Editör Yardımcıları

Ekin Değirmenci- Gülçin Özge Tan- Nuray Şahin

Alan Editörleri

Diñer Demirkent- Emel Memiş Parmaksız- Umut Can Adısönmez-

Ünsal Doğan Başkır

Türkçe Dil Editörü

Nuray Şahin

İngilizce Dil Editörü

Ekin Değirmenci

Teknik Editör

Ekin Değirmenci

Yazı İşleri Müdürü

Melike Güngör

Koordinasyon

Elif Karakurt

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyedergi.info e-posta: mulkiyedergi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Orhan Ürüncan Yücel

Web Sayfası Sorumlusu

Erkan Muniroğlu

Baskı

Eğiten Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mah. Süzgün Sk. No:7 Altındağ/ANKARA, Sertifika No:47083

Basım tarihi:

15 Eylül 2025

Yaz 2025 49(3)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği

Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM-TR Dizin, ASOS Index ile

EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınınca taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ, Emekli)
Sina Akşin (AÜ, Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ, Emekli)
Kerem Altıparmak (İnsan Hakları Okulu)
İlker Ataç (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi)
Ahmet Murat Aytaç (Ankara Üniversitesi)
Korkut Boratav (AÜ, Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ)
Gamze Çavdar (Colorado Eyalet Üniversitesi)
Nur Betül Çelik (AÜ, Emekli)
Gülten Demir (Marmara Üniversitesi)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi)
Bülent Duru (Ankara Üniversitesi)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı Iğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi)
Uygur Kocabaşoğlu (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet Haşim Köse (AÜ, Emekli)

Bilsay Kuruç (AÜ, Emekli)
Ahmet Makal (AÜ, Emekli)
Şebnem Oğuz (Başkent Üniversitesi)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Şennur Özdemir (AÜ, Emekli)
Alev Özkazanç (AÜ, Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari Üniversitesi)
Türkan Sancar (Ankara Üniversitesi)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa Üniversitesi)
Erel Tellal (Ankaara Üniversitesi)
Taner Timur (AÜ, Emekli)
Gülşay Toksöz (AÜ, Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ, Emekli)
Galip Yalman (ODTÜ, Emekli)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz Çulha Zabcı (Ankara Üniversitesi)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Ahmet Aydın Arı (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Ali Somel (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Alper Yağcı (Boğaziçi Üniversitesi)
Aslı Yılmaz Uçar (Leiden Üniversitesi)
Aydın Selvioğlu (Bağımsız Araştırmacı)
Aykut Çoban (Bağımsız Araştırmacı)
Aziz Çelik (Kocaeli Üniversitesi)
Boran Ali Mercan (Ankara Üniversitesi)
Bülent Özçelik (Kapadokya Üniversitesi)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Cenk Saraçoğlu (Ankara Üniversitesi)
Çağrı Kaderoğlu Bulut (Ankara Üniversitesi)
Denizcan Kutlu (Namık Kemal Üniversitesi)
Dilşad Çiğdem Sever (Ankara Üniversitesi)
Dinçer Demirkent (Ankara Üniversitesi)
E. İrem Akı (Ankara Üniversitesi)
Elif Kanca (Onsekiz Mart Üniversitesi)
Emel Memiş (Ankara Üniversitesi)
Erdem Çolak (ODTÜ)
Esra Sarioğlu (Max Planck Institute)
Ferda Dönmez (Ankara Üniversitesi)
Fevziye Sayılan (Ankara Üniversitesi)
Funda Hülal (Margburg Philipps Universität)

Hasan Hüseyin Aksoy (Ankara Üniversitesi)
Hikmet Kuran (Kapadokya Üniversitesi)
İlkay Kara (Ankara Üniversitesi)
M. Hakan Koçak (Bağımsız Araştırmacı)
Meltem Kayıran (AÜ, Emekli)
Murat Sevinç (Ankara Üniversitesi)
Mustafa Erdem Sakıncı (Université Sorbonne Paris Nord)
Nazan Bedirhanoglu (Xavier University)
Nilgün Toker (Türkiye İnsan Hakları Vakfı)
Nuray Türkmen (Ankara Üniversitesi)
O. İnan Şenses (Ahi Evran Üniversitesi)
Onur Can Taştan (Ankara Üniversitesi)
Pınar Dönmez (De Montfort University)
Selman Saç (Dumlupınar Üniversitesi)
Şenay Sabah (Ankara Üniversitesi)
Umut Can Adisönmez (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Ümit Akçay (Berlin School Of Economics and Law)
Ünsal Doğan Başkır (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Vedat Ulvi Aslan (Ankara Üniversitesi)
Yasemin Dildar (California State University)

İçindekiler

Yeni Sayıda.....VII

Makale

Demokrasi ve Demokraside Gerileme Arasındaki İlişkiye Sistemsel Bir Bakış.....385

Tayyar Süngü

Kültür ve Ekonomi Sarkacında Yeni Toplumsal Hareketler: Sarı Yelekliler ve Gezi Parkı Vakaları.....422

Beyza Yılmaz Sönmez, Utku Aybudak

Modern Ulusun Anatomisi: Türkiye ve Yunanistan'da Beden Politikaları (1923-1939).....464

Gülen Göktürk Baltas

İdarenin Şematik Temsilinde Sınırlar ve Sorunlar.....499

Cengiz Ergün

Türkiye'de Heterodoks İktisat: Siyasal, Felsefi ve Kurumsal Dinamikler Işığında Bir İnceleme.....541

Aras Yolusever

Erken Cumhuriyet Döneminde Devletin Sanayi Politikalarının Yönetim ve İşletme Tarihi Perspektifinden İncelenmesi: Sümerbank Tekstil Fabrikaları Örneği.....571

Mustafa Bayram, Emine Şener

Kitap İncelemesi

Devleti Geri Getirmek: Kalkınmada Kamu Örgüt ve Personelinin Rolü.....606

Aslı Yılmaz Uçar

**Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları....
.....618**

Yeni Sayıda...

Sevgili Okurlar,

Mülkiye Dergisi'nin 2025 yılı Eylül sayısı sizlerle buluşuyor. Sosyal bilimlerin farklı alanlarından makaleler ve bir kitap eleştirisinden oluşan sayımız, eleştirel sosyal bilim yazınına katkı sunmaya devam ediyor. Her sayıda olduğu gibi yazılarıyla, görüşleriyle dergiye katkı sağlayan yazarlara, hakemlere ve yayının hazırlanma sürecinde bizi destekleyen tüm yayın kurulu üyelerine ve önceki editörlerimize teşekkür ederiz.

Bu sayı, altı araştırma makalesi ve bir kitap eleştirisinden oluşuyor. Sayının ilk makalesi olan "Demokrasi ve Demokraside Gerileme Arasındaki İlişkiye Sistemsel Bir Bakış" başlıklı çalışmada Tayyar Süngü, demokraside gerileme olgusunu, demokrasinin ontolojik ve normatif yönlerini dikkate alarak, temel fonksiyon alanlarıyla birlikte tanımlanan bir 'demokratik sistem tasarımı' çerçevesinde ve Easton'ın politik sistem tasarımıyla yararlanarak; demokratik rejimin otoriter bir rejime ve hatta otokrasiye dönüşme riskini de vurgulayarak analiz etmektedir.

Beyza Sönmez Aybudak ve Yılmaz Utku, "Kültür ve Ekonomi Sarkacında Yeni Toplumsal Hareketler: Sarı Yelekliler ve Gezi Parkı Vakaları" başlıklı makalelerinde, Fransa'daki Sarı Yelekliler hareketi ile Türkiye'deki Gezi Parkı eylemlerini Yeni Toplumsal Hareketler (YTH) teorisi çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele almaktadırlar. Çalışma bu iki toplumsal hareketin neden farklı talepler etrafında örgütlendiğini, ulusal kimliğin inşa süreçleri, kapitalist sistem içerisindeki konumlanma ve prekaryalaşma deneyimleri ile toplumsal yapıdaki iktidar ilişkilerinin dağılımı bağlamında ele almakta ve her iki hareketin de neoliberalizmin yarattığı temsil ve eşitsizlik krizinin yansımaları olduğunu vurgulamaktadır.

"Modern Ulusun Anatomisi: Türkiye ve Yunanistan'da Beden Politikaları (1923-1939)" başlığını taşıyan sayının üçüncü makalesi Gülen Göktürk Baltas tarafından kaleme alınmıştır. Makalede Türkiye ve Yunanistan'ın spor ilişkileri Türkiye'de Cumhuriyet, Yunanistan'da ise spor gazeteleri üzerinden incelemektedir. Çalışmada niteliksel içerik analizi ve literatür incelemesi kullanılmakta ve kuramsal olarak Foucault'un biyoiktidar ve biyopolitika kavramlarından yararlanılmaktadır. Baltas, beden politikaları bağlamında her iki ülkenin de dönemin faşist rejimleri olan İtalya ve Almanya'dan etkilendiğini vurgulamaktadır.

Cengiz Ergün “İdarenin Şematik Temsilinde Sınırlar ve Sorunlar” başlıklı makalesinde, Türkiye idaresinin örgüt şemasının siyasal, hukuki ve toplumsal bağlamlarda yaşanan dönüşümlere rağmen aynı biçimde varlığını sürdürmesi nedeniyle güncel olmadığını belirterek, sınırlarını tartışmakta ve idareyi oluşturan parçaların bütünüle olan organik bağının kategorik olarak doğru bir şekilde sınıflandırılması konusunda ciddi sorunlar olduğunu ve daha tutarlı bir temsil yöntemi arayışının önemini hatırlatmaktadır.

Aras Yolusever “Türkiye’de Heterodoks İktisat: Siyasal, Felsefi ve Kurumsal Dinamikler Işığında Bir İnceleme” başlıklı makalesinde, Türkiye’de heterodoks iktisadın tarihsel geçmişini siyasal dönüşümler, felsefi arayışlar ve kurumsal yapılanmalar ışığında incelemektedir. Çalışmada erken Cumhuriyet dönemi (1923-50), 1950-1980 dönemi, neoliberal dönüşümün popülerlik kazandığı 1980-2000 dönemi ve 2000 yılından günümüze dek süregelen dönem ele alınarak heterodoks yaklaşımın hangi koşullar altında ve kimler tarafından beslendiği analiz edilmeye ve heterodoks iktisada dair analitik bir değerlendirme bağlamında, devlet-siyaset ilişkisi ve akademik alanın yapısal dönüşümünün heterodoks paradigmalara olan etkisi değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

“Erken Cumhuriyet Döneminde Devletin Sanayi Politikalarının Yönetim ve İşletme Tarihi Perspektifinden İncelenmesi: Sümerbank Tekstil Fabrikaları Örneği” başlığını taşıyan sayının son araştırma makalesinde ise Mustafa Bayram ve Emine Şener, Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde kurulan üç tekstil fabrikasını karşılaştırmalı vaka analizi yöntemiyle değerlendirmektedirler. Çalışmada devlet merkezli sanayileşme modelini somut biçimde yansıtan üç fabrika -Kayseri Bez Fabrikası, Aydın-Nazilli Bez Fabrikası, Konya-Ereğli Bez Fabrikası- vaka olarak alınmış, veriler, arşiv belgeleri, gazete haberleri ve literatür taraması gibi ikincil kaynaklar incelenerek, Kayseri Bez Fabrikası’nın üretim kapasitesi ve bölgeye ekonomik katkılarıyla öne çıktığı; Aydın-Nazilli Bez Fabrikası’nın sosyal modernleşme ve işçi refahı alanında örnek uygulamalar sergilediği; Konya-Ereğli Bez Fabrikası’nın da bölgesel kalkınma ve sanayi altyapısının geliştirilmesinde aktif rol oynadığı gösterilmektedir.

Aslı Yılmaz Uçar, Vedat Milor’un 2022 yılında Feza Aygen’in çevirisiyle İletişim Yayınları tarafından yayımlanan “Devleti Geri Getirmek Türkiye ve Fransa’da Planlama ve İktisadi Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, başlıklı kitabını incelemektedir. Tez olarak sunulmasının üzerinden otuz üç yıl geçmesine rağmen çalışmanın güncelliğini ve önemini koruduğunu

belirten Uçar, kitabın kamu yönetiminin temel sorularından olan devlet-sermaye sınıfı ilişkileri ile kamu örgütlenmesi-personelinin kapasitesi ve rolü arasındaki ilişki ve planlama tartışmaları üzerine halen ilham verici bir çerçeve ve argümanlar sunduğunu vurgulamaktadır.

Yeni sayıda buluşmak dileğiyle...

Editörler ve Yayın Kurulu Adına

Nilgün Erdem, Ekin Değirmenci, Gülçin Özge Tan ve Nuray Şahin

Demokrasi ve Demokraside Gerileme Arasındaki İlişkiye Sistemsel Bir Bakış¹

Tayyar Süngü, Başkent Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-1197-0438

E-Posta: sungutayyar@gmail.com

Öz

Demokraside gerileme olgusu günümüzde birçok siyaset bilimci tarafından ele alınan bir konu olarak dikkati çekmektedir. Bu makalede, demokraside gerileme kavramı ve bu kavramın demokrasiyle ilişkisi sistemsel bir yaklaşımla ele alınmaktadır. İlginç olan, demokraside gerilemenin gelişmiş demokrasiler de dahil olmak üzere çok sayıda ülkede görülmesidir. Bu sebeple, birçok ülkede yaşanan demokraside gerileme olgusu günümüzde adeta bir fenomene dönüşerek, geçmişte demokratik gelişmişliğin sadece çağdaş liberal demokrasilere özgü bir kavram olduğu ve bu gelişmişliğin sürekli olacağı ve kalıcı olacağı şeklindeki paradigmanın da değişmesine neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle, günümüzde her ülke, kısa ya da uzun ‘demokraside gerileme’ süreci yaşayabilmektedir. Bununla beraber şimdiye dek yapılan çalışmalarda konunun genellikle tümevarımcı bir yaklaşımla, olgular üzerinden “nasıl” sorusuna yanıt arayacak şekilde ele alındığı ve konu ile ilgili yapılan çalışmaların demokraside gerilemenin ‘neden/niçin’ oluştuğuyla ilgili doyurucu veriler sunmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın amacı ise ‘nasıl’ sorusundan farklı olarak ‘neden/niçin’ sorusuna yanıt arayacak şekilde bütüncül, bir demokratik sistem tasarımıyla sorunsala yaklaşmaktır. Bu bağlamda makalede, düz bir demokrasi tanımından ziyade, demokrasinin ontolojik ve normatif yönleri de dikkate alınarak, temel fonksiyon alanlarıyla birlikte tanımlanan bir ‘demokratik sistem tasarımı’ yapılmakta, demokraside gerileme kavramı bu sistem tasarımıyla birlikte ele alınarak analiz edilmekte ve bir sonuca ulaşılmaya çalışılmaktadır. Yazıda kullanılan demokratik sistem tasarımı Easton’ın (1957) politik sistem tasarımıyla yapılmaktadır. Buna göre normal işleyen bir demokratik sistem evren gibi ancak kapalı bir sistemden ziyade, entropisi olan, sisteme dışarıdan enerji verildiğinde entropisi azalan, negentropik yapıda ve çevresiyle/toplumla/halkla sürekli etkileşim içinde açık bir sistem olarak varsayılmaktadır. Çevresiyle etkileşen bu yapı, çevreden gelen girdi ve destekle beslenmekte ve işleyişini sürdürmektedir. Bu normal işleyişte, sistemin entropisi de normal bir seviyede kalmakta, sistemin çevresiyle olan etkileşimi bozulduğunda ise sistemin entropisi yükselerek, demokratik sistemin işleyişi bozulmakta ve demokraside gerileme meydana gelmektedir. Bu süreçte demokratik bir sistemin entropisini en fazla artıran faktörlerin başında aktör-yapı gerilimi gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokraside Gerileme, Demokratik Sistem, Easton, Entropi.

A Systematic View of the Relationship Between Democracy and Democratic Backsliding

Abstract

The phenomenon of democratic backsliding has become a central focus for political scientists in recent years. In this article, the concept of democratic backsliding and its relationship with democracy are discussed through a systemic approach. Notably, democratic backsliding has been observed not only in developing countries but also within established democracies, challenging the earlier paradigm that democratic development was exclusive to liberal democracies and would proceed in a continuous and permanent manner. In other words, all states today may experience shorter or longer phases of 'democratic backsliding'. However, existing studies have generally approached the subject inductively, focusing on the "how" through facts yet offering limited insights into the "why" behind democracy's decline. The purpose of this study is to address the problem with a holistic, democratic system design in a way that seeks answers to the question 'why'. Instead of merely providing a definition of democracy, a 'democratic system design' is made, defined with its basic functional areas, considering the ontological and normative aspects of democracy, and the concept of democratic backsliding is analyzed through this system design, and a conclusion is tried to be reached. The model builds on Easton's (1957) political system design viewing a functioning democratic system as an open system like the universe, but rather than a closed system, with entropy, which decreases when energy is given to the system from outside, with a negentropic structure and in constant interaction with its environment/society/public. This structure, which interacts with its environment, is fed and continues its functioning with input and support from the environment. In this normal functioning, the entropy of the system remains at a normal level, and when the interaction of the system with its environment is disrupted, the entropy of the system rises, so disrupting the functioning of the democratic system and causing a democratic backsliding. Within this process, tensions between actors and structures emerge as one of the most critical drivers of entropy in democratic systems.

Keywords: Democracy, Democratic System, Democratic Backsliding, Easton, Entropy.

Giriş

Fukuyama (1992), Soğuk Savaş sonrası dönem için "tarihin sonu" derken aslında liberal demokrasinin ve onun etrafında oluşan değerlerin zaferini ilan etmekteydi. Fukuyama'nın bu değerlendirmeyi yaptığı yıllardan günümüze kadarki tarihî süreci incelediğimizde bu sürecin tam da Fukuyama'nın ifade ettiği gibi bir sonla noktalanmadığını görüyoruz. Aksine, süreç devinerek ilerlemekte ve "tarihin sonu" metaforunun liberal demokrasiyle birlikte gerçekleşme ümidi zayıflamaktadır. Çünkü geçen sürede 'demokratik

sistemde' bazı düzensizliklerin yaşandığı gözlenmektedir. Dolayısıyla Fukuyama'nın belirttiği gibi süreç, medeniyetin en son noktasına ulaşarak, evrensel anlamda onur ve eşitlik bakımından en üst düzeye ulaşmış 'son insanı' betimlememektedir. Başka bir deyişle, geçen süre zarfında liberal demokrasi kararlı ve düzenli bir yapı sergileyememiş, bu uzun sürecin aslında belirlenimci (*deterministic*) ve doğrusal (*linear*) bir yapıda olmadığı anlaşılmış, sonuçta hayal kırıklığı yaratan bu süreç demokraside gerileme kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Diamond (2015), *Freedom House*'un verilerini esas alarak, demokrasilerdeki bu düzensizlik halinin sürekli olarak artma eğilimi gösterdiğini ve demokrasilerdeki gerilemenin 2006 yılından itibaren başladığını belirtmektedir. İlerleyen yıllarda *The Economist* dergisinin (2021: 4) yaptığı çalışma Diamond'un değerlendirmesini doğrular niteliktedir. Bu çalışma 2021 yılında dünya üzerinde yaşayan toplam nüfusun yarısından azının (%45,7) demokrasi ortamında yaşadığını ortaya koymaktadır. Oysaki bu oran, 2020 yılında neredeyse nüfusun yarısına tekabül ediyordu (%49,4). Geçen bir yıllık sürede, demokratik ortamda yaşayanların oranında %4 civarındaki azalma oldukça dikkat çekicidir. Diğer taraftan, derginin araştırmasında tam demokrasi (*full democracy*) olarak ifade edilen ülkelerde yaşayan toplam nüfusun dünya nüfusuna oranı ise sadece %6,4'tür. Oysaki bu oran 2020 için %8,4 olarak tespit edilmişti. Sonuçta tüm bu verilerin anlamı, dünya üzerindeki demokrasilerin gerilemekte olduğu, diğer bir ifadeyle, demokratik sistemde düzensizliğin arttığı, sistemin nitelikli bir çıktı üretmekte zorlandığı ve sistemdeki entropinin artma eğilimi gösterdiğidir. Günümüzde ise 2024 yılında ABD başkanlık seçimi sonucunda Trump'ın yeniden başkan olması sonrası sergilediği tutum ve davranışlar, dünyada otoriter eğilimlerin hız kesmeden ve hatta *The Economist*'in 2021 yılında yayınladığından da kötü bir sürecin oluşabileceğini göstermektedir.

Demokraside gerileme kavramı, akademik dünyanın da yakın gündeminde yer almakta; konunun karmaşık olduğu, bu konuda genel kabul gören bir kuram geliştirmenin kolay olmadığı ve fenomeni kuramsal bir bakış açısıyla genelleme yaparak açıklayabilmek için 'deney ve ölçme' alanında ciddi zorluklar bulunduğu ifade edilmektedir (Jee vd., 2021: 754–767). Waldner ve Lust da (2018) bilim insanları arasında bu kavrama yönelik ilgide bir artış olduğunu ancak bu olayı açıklamada hâlâ önemli bir gelişme olmadığını vurgulamakta, zengin ve kapsamlı bir literatüre rağmen demokraside gerilemeyi açıklayacak bir kuramın bulunmadığını iddia etmektedir. Diğer taraftan, Bermeo (2016) ise demokraside gerilemenin çokça kullanıldığını

ancak seyrek olarak analiz edildiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, günümüzde demokraside gerileme üzerine literatür çalışması yapılırken karşımıza karmaşık ve 'dağınık bir alanın' (*messy field*) bulunduğu ifade edilebilir. Sonuçta akademik dünya ontolojik olarak bu sorunun varlığını kabul ederken, diğer taraftan epistemolojik bir çabanın gerekli olduğunun altını çizmektedir.

Dolayısıyla makalenin temel amacı, günümüzde çok sayıdaki ülkede bir fenomen olarak ortaya çıkan ve hatta ileri, çağdaş ve demokratik olarak betimlenen ülkeler de dâhil etkisini hissettiren demokraside gerilemeyi, kavramsal, kuramsal ve analitik bir bakış açısıyla ele alan bir bakış açısı ortaya koyabilmektir. Bu sebeple bu çalışmada demokraside gerileme kavramı, farklı bir şekilde, aşağıda detayları açıklanan retrodüktif ve sistem yaklaşımıyla ele alınarak incelenmeye çalışılmış, öncelikle demokrasiyi genel bir anlatımın ötesine taşıyarak, demokrasinin belirli bir tanımdan ziyade, sistemsel bir yaklaşımla nasıl ele alınabileceği üzerinde düşünülmüştür. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, demokratik sistem çalışmaya başladıktan sonra demokrasinin düzenli, doğrusal (lineer) bir şekilde ve geriye gitmeden gelişim göstermediği, aksine demokrasinin kararsız bir yapıda olduğu, entropinin etkisiyle oluşan belirsizlik ve düzensiz/kararsız yapı nedeniyle demokratik süreçte dalgalanmalar olabileceği varsayılmıştır.

Tasarlanan sistemin analitik boyutunu daha da derinleştirmek için demokratik sistemle evren arasında analogik bir ilişki kurularak, demokratik sistemin evrene benzer işleyen bir yapısının ve evrendeki gibi demokratik sistemde de entropinin var olduğu, dolayısıyla termodinamiğin ikinci yasasının demokratik sistem için de geçerli olduğu, demokraside gerileme ile entropi arasındaki ilişkinin bir sebep-sonuç ilişkisinden ziyade entropinin demokrasiye içkin bir kavram olduğu ve entropinin demokraside gerilemeyle birlikte arttığı kabul edilmiştir. Çalışmanın 'demokratik sistem' boyutu ise Easton'un (1957) 'politik sistem teorisinden' yararlanılarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu incelemede ifade edilen 'retrodüktif' yaklaşım şu şekildedir:

- Demokrasi 'politik bir sistemdir'.
- Evren de bir 'sistemdir'.
- Demokratik bir sistem 'evren' gibi düşünülebilir.
- Evrende 'entropi' vardır ve dolayısıyla 'düzensizlik' sürekli artmaktadır.
- Demokratik sistemin doğasında da 'entropi'², 'düzensizlik/kararsızlık hali' vardır.
- Evren 'kapalı' bir sistemdir. Evrene dışarıdan bir enerji takviyesiyle düzensizlik halinin kontrolü mümkün değildir.

- Demokratik sistem ise çevresiyle etkileşen, ‘yaşayan/canlı’ bir sistemdir ve dolayısıyla ‘negentropic’³ bir yapıdadır. Demokratik bir sisteme enerji takviyesiyle entropi kontrol edilebilir.
- Demokratik sistemde ‘oluşacak/oluşturulacak’ talep/arz dengesiyle sistemin ‘homeostatik dengesinin’⁴ sağlanması mümkündür.

Bu bağlamda geniş demokrasi literatürü taranarak demokrasinin bileşenleri/temel fonksiyon alanları ortaya çıkarılmış, demokrasi kavramının tek bir bileşene indirgenemeyecek ölçüde kapsamlı bir kavram olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla demokraside gerilemenin tek ya da birkaç nedene bağlı olarak gelişen bir fenomen olarak açıklanamayacağı, demokraside gerilemenin neden oluştuğuyla ilgili net bir tablo ortaya koyabilmek için demokrasinin tüm fonksiyon alanlarıyla birlikte bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerektiği, demokrasinin bileşen/fonksiyon alanlarından birinde yaşanabilecek işlevsel bir bozukluğun dahi demokratik sistemdeki entropinin yükselmesine neden olabileceği varsayılmıştır.

Günümüzde demokraside gerilemenin neden oluştuğuna dair net bir yanıt vermek kolay olmamakla beraber ülkelerdeki demokraside gerilemeyi betimleyebilecek kadar elimizde yeterli somut veri vardır. Özellikle demokratik bir sistemdeki politik aktörlerin davranışları ve ülkelerdeki demokratik kurumların işleyişleri üzerinden hareket edilerek bir ülkedeki demokratik seviyeyle ilgili bazı sonuçlara ulaşılabilmektedir. İktidardaki aktörün tavrı, yaklaşımı, kurumlarla olan ilişkisi ve aldığı kararlar toplumda genel bir algı yaratmaya yeterken, özellikle kurumlardaki geriye gidiş toplum tarafından çok daha zor algılanabilmektedir. Bunun en önemli nedeni, yapıdaki/kurumlardaki değişimin nispeten yavaş, nispeten uzun bir süreçte gerçekleşmesi ve değişimin teknik ve karmaşık olmasıdır. Yine de aktörün yaklaşımı kadar belirgin olmasa da kurumlarda yaşanan demokrasi dışı değişimler, özellikle bağımsız medyanın konuyu kamuoyunun anlayabileceği bir seviyede sunumuyla daha rahat bir şekilde anlaşılabilir hale gelmiştir. Örneğin, demokratik bir sistemde bağımsız/özerk olması gereken kurumların yürütmeye bağımlıymış gibi hareket etmeleri, yargı kurumlarının verdiği siyasi kararlar, ülkedeki adalet mekanizmasının işleyişindeki sorunlar, gelişmiş bir demokrasinin en önemli göstergelerinden ‘hukuk devleti’ ve ‘hukukun üstünlüğü’ kavramlarına yönelik bir fikir vermeye yetmekte ve sonuçta kamuoyu, ülkedeki demokrasinin işleyişiyle ilgili bir kanaatte bulunabilmektedir.

Bu bağlamda, bağımsız olmadıkları, yönlendirildikleri iddia edilse de derecelendirme kuruluşları eliyle çok sayıda vakanın kullanıldığı (*Large-N*)

niceliksel çalışmalar, demokraside gerilemenin ülkelerde somut bir şekilde olduğunu net bir şekilde ortaya koyabilmekte ve bu konuda çalışan akademisyenlerin ilgisini çekmektedir. Ancak buradaki temel problem, bu verilerin demokraside neden bir gerilemenin oluştuğuyla ilgili fikir vermekten ziyade sadece dönemsel olgusal tespitlerde bulunulmasına yardım ederek, tümevarımsal çalışmalarla bu gerilemenin ‘nasıl’ oluştuğuna ilişkin sorulara yanıt vermesidir. Oysaki asıl üzerinde düşünülmesi gereken demokrasideki gerilemenin ‘neden/niçin’ kaynaklandığını ortaya çıkarmaktır. Ancak, öncelikle akademik dünyada demokraside gerileme kavramını çeşitli yönleriyle inceleyen akademisyenlerin çalışmalarına kısaca göz atmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Literatürde Demokraside Gerileme Kavramı

Tilly (2011: xi) demokraside düzensizliği ve kararsızlığı (entropiyi çağrıştıran) vurgularcasına demokratikleşmeyi, tamamlanamayan ve her zaman geri çevrilme riski olan dinamik bir süreç olarak nitelemekte ve zıt yönde hareket eden, yakından ilişkili süreçlerin buna neden olduğunu ifade etmektedir. Tilly, sürecin tarihi bir perspektiften incelendiğinde demokratik ve demokratik olmayan rejimlerin çok farklı çekişme repertuarları sergilediklerini, bu repertuarların bir rejimin demokratik olup olmadığını saptamaya yaradığını belirtmektedir. Ayrıca demokratikleşme ve demokraside gerilemenin olduğu dönemlerde bu repertuarlarda da çarpıcı değişimlerin ortaya çıktığının altını çizmektedir.

Waldner ve Lust (2018) demokraside gerilemeyi, askerî darbelerin arzu edilmediği bir ortamda, görevdekilerin rekabeti, katılımı ve hesap verilebilirliği örseleyerek mevcut güç dengesini geçici bir süre de olsa kendi lehlerine çevirme çabasının bir sonucu olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla Waldner ve Last, demokraside gerilemenin asıl sebebinin demokratik sistem içinde karar verici konumundaki aktörlerin davranışlarının sonucu olduğunu belirtmektedir.

Bu bağlamda Hett (2019), Hitler’in yükselişi ve Weimar Cumhuriyeti’nin çöküşünü incelediği çalışmasında, Nazilerin Weimar Cumhuriyeti’nden ‘sistem’ diye bahsettiklerini, bu şekilde sisteme yönelik olarak toplumda bir küçümseme oluşturarak, tam da bu zamanda ortaya çıkan bir aktörün Almanya’yı bu girdaptan çıkarabileceği inancını yerleştirmek istediklerini ifade etmektedir. Hett’e göre, Hitler’in hedefi en başından beri buydu ve bu inancı herkese kabul ettiremese de kendisini iktidara götürecektir ve iktidarda tutacak yeteri kadar Almanı ikna etmeyi başardı. Demokratik sistemde aktör

kaynaklı bir bozulma, beraberinde yapı kaynaklı bir bozukluk ve toplumsal taleplere karşılık üretemeyen sistemsel sorunlar kümesi oluşturmaktadır.

Haggard ve Kaufman (2021) ise sosyal ayrışma ve rejimin fonksiyonunu yitirmesiyle, elit ve kitlesel kutuplaşma geleneğine vurgu yaparak bu iki hattın kutuplaşma noktasında birleştiğini, dolayısıyla kutuplaşmanın demokraside gerilemenin başlangıç noktası olduğunu ifade etmektedir. Haggard ve Kaufman, sürece aktör odaklı bir yaklaşımla bakarak, gerilemenin özünde 'çoğunlukçu' bir demokrasi anlayışının olduğunu belirterek, demokraside gerilemenin tedrici olarak gelişen bir süreç olduğunu, bu süreçte demokratik kurumların, normların ve kuralların işlevini yitirdiğini, kuvvetler ayrılığının çöktüğünü, sivil özgürlüklerde ve politik haklarda geriye gidiş olduğunu ve seçimlerin adil ve özgür yapılmasında sorunların yaşandığının altını çizmişlerdir.

Bermeo (2016) da yürütmenin ön plana çıkarılması, güçlü görünmesi ve seçimlerin stratejik manipülasyonuna vurgu yaparak, demokraside gerilemenin demokrasi sürecinde bir yavaşlama anlamına geldiğini ifade etmiştir. Bermeo, gerileme hızının düşük olduğu durumlarda rejimin hibrid bir rejime kaydığını ve özellikle kurumlardaki gerilemenin hızının yüksek olduğu durumlarda ise rejimin otoriterleştiğini belirtmektedir. Bermeo'ya göre demokraside gerileme bir maskeleye altında da gerçekleşebilir ve bu süreç elit odaklıdır.

Bakke ve Sitter (2020) demokratikleşme ve demokraside gerilemenin açık uçlu süreçler olduğunu belirterek, demokraside gerilemede sürecin rejim değişikliğine evrilebileceği gibi evrilmeyebileceğini de belirtmiştir. Bakke ve Sitter, liberal demokrasinin politik haklar, serbest seçimler ve hukukun üstünlüğü kavramlarından birinde erozyon başladığında gerileme başladığını, bu manada demokraside gerilemeyi, demokrasinin temel kurallarının altının yönetenler tarafından bilinçli şekilde oyulması olarak tanımlamışlardır. Dolayısıyla Bakke ve Sitter de demokraside gerileme sürecinin aktör odaklı bir süreç olduğunu öne sürmüşlerdir.

Norris (2011) ise yaygın görüşün aksine, siyasi sisteme verilen kamu desteğinin, yerleşik demokrasiler de dâhil olmak üzere dünya genelindeki pek çok ülkede tutarlı bir şekilde azalmadığını, milliyetçiliğin ulus devletle özdeşleşmeyi sürdürdüğünü, hükümete olan güvenin de aynı oranda azalmadığını ancak otoritelere verilen halk desteğinin ülkelere göre değişiklik gösterdiğini, dalgalandığını ifade etmektedir. Kendisi, özellikle

Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa’da meşruiyet kriziyle ilgili yaygın endişelere rağmen, kamuoyundaki uzun vadeli eğilimlerin izlenmesiyle elde edilen mevcut kanıtların ise, siyasi sistem ve onun bileşenlerine yönelik sistematik ve tutarlı bir destek kaybının olmadığını gösterdiğini ve bu toplumlarda siyasi kurumlara olan güvenin genellikle yıllar içinde artarak/azalarak dalgalı bir seyir izlediğini ileri sürmektedir. Diğer bir ifadeyle Norris, demokrasiye olan ilginin azalmadığını ancak demokrasinin düzenli bir gelişim göstermediğini, dalgalı bir süreç yaşadığını ifade etmektedir. Norris’e göre demokraside gerileme/açığı -kendisi ‘*democratic deficit*’ olarak ifade etmektedir- en makul biçimde, bu olgunun artan kamu beklentisiyle, olumsuz haberler ve/veya başarısız hükümet performansının bir kombinasyonu şeklinde tanımlanabilir. Dolayısıyla Norris, demokraside gerilemenin bir sistem sorunu olduğunu vurgulamakta ve özellikle de yıllara bağlı olarak halkın desteğinde yaşanan artma veya azalmayla birlikte sistemdeki entropinin varlığına işaret etmektedir.

Demokratik sistemdeki dalgalanmayla ilgili olarak Welzel, vd. (2016), konuya demokratik kurumlar noktasından yaklaşarak demokratik kurumların, genelde rejim karakteristikleri olarak, dayanıklı olacak şekilde inşa edildiklerini, dolayısıyla rejim değişikliklerinin nadir olması gerektiğini ifade etmekte ve bazı ülkelerin kurulduklarından beri bir rejim problemi yaşamadıklarının altını çizmektedir. Yine yazarlara göre, bu tür değişikliklerin nispeten sık olduğu ülkelerde dahi demokratik bir süreçte, bir ya da iki defadan fazla bir değişim nadiren görülmektedir. Değişim gerçekleştiğinde ise ülkede toplumun tüm kurumsal yapısı hızla yeniden şekillendirilmektedir. Welzel, vd. (2016: 464), demokrasiye doğru veya demokrasiden uzaklaşılan şeyin tam da bu olduğunu belirtmekte ve şunu ifade etmektedirler: “Onlarca yıllık istikrardan sonra ülkeler demokrasi düzeylerinde aniden sert değişimler yaşarlar”. Yazarların bu değerlendirmesi özetle, demokratik sistemdeki entropinin varlığına işaret etmekte ve genel olarak demokraside gerilemenin ne olduğunu tarif etmektedir.

Sonuçta, literatürde akademisyenlerin genelde demokraside gerilemeyle ilgili işaret ettikleri hususlar şu şekilde özetlenebilir;

- Akademisyenler, dünya üzerindeki demokrasilerde bir gerilemenin var olduğu, ancak bu olgunun tam olarak ölçülebilir olmadığı ve açıklanamadığı konusunda hemfikir gözükmektedir.
- Bazı akademisyenler demokrasinin doğasında geriye doğru gitme eğilimi olduğunu ifade etmekte ve dolayısıyla üstü kapalı olarak demokratik sistemde de entropinin varlığını işaret etmektedir.

- Bazı akademisyenler ise demokratik sistemdeki karar vericilerin demokratik gerilemede etkili olduğunu düşünmekte ve “bir aktörün varlığını” işaret etmektedir.
- Bazı akademisyenler en önemli sebep olarak “kutuplaşma” ve “çoğunlukçu demokrasi anlayışını” göstermektedir.
- Bazı akademisyenler demokratik sistemdeki kurumların önemine vurgu yaparak, kurumlardaki gerilemenin rejimi otoriterleştirdiğine vurgu yapmaktadır.
- Bazı akademisyenler ise demokraside gerilemenin bir sistem sorunu olduğunu belirtmektedir.

Tüm bu kritik hususlar demokraside gerilemeye neden olabilecek hususlar olarak kabul edilmekle birlikte, asıl problem demokrasideki gerilemenin neden oluştuğunun analitik bir yaklaşımla açıklanamamasıdır. Ülkelerin demokratik gelişim süreçlerinde çeşitli inişler, çıkışlar ve bu bağlamda bazı akademisyenler tarafından ifade edilen demokrasideki düzensizlik hali, demokrasiye, demokratik sisteme içkin bir kavram olarak görünmektedir.

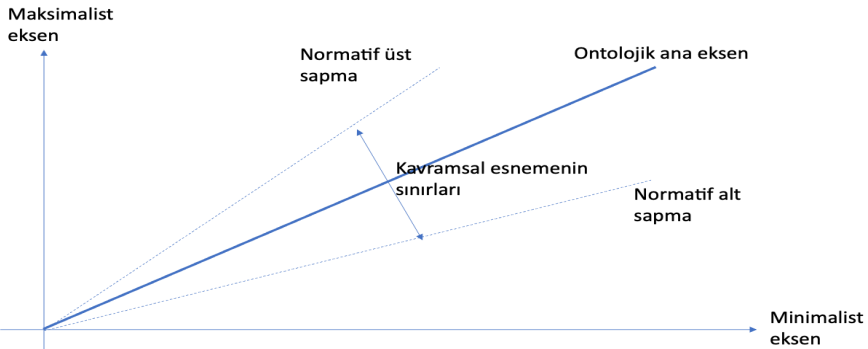
Yıllar önce demokrasiyi bir sistem yaklaşımıyla incelemeye çalışan Almond ve Verba (1963), demokrasi için nasıl bir kültürel yapının gerekli olduğu sorusuna yanıt aramış ve bunu karşılaştırmalı bir bakış açısıyla beş ülke (ABD, İngiltere, Almanya, İtalya ve Meksika) üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Almond ve Verba, ilk iki ülkeyi istikrarlı bir demokrasiye örnek ülkeler olarak gösterirken, kalan üç ülkeyi ise bu anlamda problem yaşayan ülkeler olarak düşünmüşlerdi. Bir anlamda bu çalışmayla, ABD ve İngiltere örneğinden hareketle, Anglo-Amerikan siyasi kültürü istikrarlı ve demokratik bir yönetim yapısı için ideal bir siyasi kültür olarak gösterilirken, diğer üç ülke demokrasinin gerilediği ülkeler olarak belirtilmiş ve aradaki fark siyasi kültür ve eğilimler açısından ampirik olarak incelenerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştı. Bu çalışmadan yıllar sonra ise demokrasi ile demokraside gerileme arasındaki ilişkiyi somut olarak göstermek bakımından, ‘hukukun üstünlüğü’ (*rule of law*) konusunda, *World Justice Project*’in, 2021 yılı için yaptığı bir derecelendirmede; ABD 27’nci, İngiltere 16’nci, Almanya 5’inci, İtalya 34’üncü ve Meksika 113’üncü sırada gösterilmiştir (WJP, 2021: 22). Görüldüğü gibi, Almond ve Verba’nın çalışmasında örnek olarak gösterilen ülkelerin demokrasisinde ciddi bir gerilemenin meydana gelmiştir. Bu durum bize günümüzde demokraside gerilemenin her ülkenin başına gelebileceğini göstermektedir.

Bu bağlamda, mevcut demokraside gerileme literatürü demokrasideki gerilemeyi, aktör davranışlarına, toplumsal taleplere karşılık veremeyen

sistemsal sonuçlara, çoğunlukçu anlayışa, kuvvetler ayrılığının çökmesine, yürütmenin ön plana çıkmasına, yapısal sorunlara ve tüm kurumsal yapının değişmesi gibi somut olgulara bağlamaya çalışmakta, ancak bu çabada demokrasi ve demokraside gerileme arasındaki ilişkide sistemsal bir problemin varlığı net olarak görülmemektedir. Bu sebeple, demokraside gerilemeyi daha net bir şekilde kavramlaştırabilmek ve özellikle gerilemenin neden oluştuğunu anlayabilmek için öncelikle bir demokratik sistem tasarımına ihtiyaç duyulmaktadır. Demokratik bir sistem tasarımı yapabilmek için de demokrasi kavramını iyi anlamak gerekmektedir.

Demokrasi Kavramı

Demokrasi kuramı, Atina demokrasisinden itibaren günümüze kadar uzanan süreçte şekillenen oldukça kapsamlı kuramsal bir altyapıya sahiptir. Literatürde demokrasi üzerine, demokrasinin normatif yönüyle ilgili, diğer bir ifadeyle, kavramın sahip olması gereken ‘ideal nitelikler ve prensipler’ hakkında yapılan çalışmaların daha yoğun olduğu göze çarparken, demokrasinin ontolojik yönü üzerinde de tartışmanın önemli olduğu ve ontolojik boyutun da demokrasinin özünde ‘var’ olan bir şey olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla her ikisi üzerine de yoğunlaşarak, demokraside gerilemeyi kavramlaştırabilmek için öncelikle demokratik bir sistemin doğru olarak betimlenmesine ihtiyaç vardır. Ancak bu betimleme yapılırken, Şekil 1’de gösterildiği gibi bir ontolojik ana eksen etrafında bu kavramlaştırmanın yapılmasının ve bu kavramlaştırmanın normatif sınırlar içinde olmasının -Sartori’nin (1970) ifade ettiği şekilde aşırı kavramsal esnemeye neden olmamak bakımından- önemli olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan, demokratik sistem kavramlaştırılırken maksadın, demokrasi gibi binlerce yıllık makro seviyeli bir kurama alternatif bir kuram geliştirmek olmadığının da özellikle altını çizmek gerekmektedir. Maksat demokraside gerileme kavramını anlamaya yetecek ölçekte bir çerçeve oluşturmaktır.

Şekil 1. Kavramsal Esnemenin Sınırları (Süngü, 2025: 42)

Özetle bu çalışmada demokrasinin hem ontolojik hem de normatif yönlerine odaklanmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Bu yaklaşımın demokratik sistem tasarımıyla ilgili bir çerçeve oluşturulmamıza olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü bu araştırmadaki en kritik bölüm, demokraside gerilemenin ifade edilmesine olanak sağlayacak şekilde bir demokratik sistem tasarımının oluşturulmasıdır. Bu nedenle, Sartori'nin (1970) ifadesiyle, bir "cat-dog" yaratmaktan ziyade önce demokrasiyi kavramlaştıran siyaset bilimcilerin yaklaşımlarından yararlanarak demokratik sistemin temel bileşenlerini belirlemek daha uygun olacaktır.

Demokrasi özü itibarıyla halkın yönetimidir. Aristoteles'in *Politika*'daki anlatımıyla demokrasi birdenbire ortaya çıkmış bir yönetim biçimi değildir. Demokrasiler, Aristoteles'in ifadesiyle, halkın isyanıyla doğmuş bir rejim türüdür. Dolayısıyla demokrasiyi biraz önce ifade edilen o hat boyunca ele alırken, değişmeyen kilit kavram olan 'halk' ı daima hatırdta tutmak gerekmektedir. Kök bir kavram olarak ele aldığımızda, demokrasi halkla ilgili bir kavramdır ve ister maksimalist ister minimalist bir yaklaşımla ele alınsın, merkezinde 'halk' yer almaktadır. Nitekim bu çalışmada da demokrasiyle demokraside gerileme arasındaki ilişkinin niteliği araştırılırken 'halk' kavramı özellikle dikkate alınacaktır. Yukarıda açıklanan demokraside gerileme literatüründe en önemli eksiklik demokrasi ile halk arasındaki ilişkinin analitik olarak yeterince ortaya konulamamasıdır. Diğer taraftan, demokrasinin ontolojik ve normatif yönleri incelenirken -yukarıda da ifade edildiği gibi- çok sayıda okul ve paradigmanın varlığından bahsedilmiştir. Bu çalışmada, tek bir kurama bağlı kalınmadan, özellikle Dahl (1972), Habermas (2023), Mouffe (2019), O'Donnell (1994), Lijphart (2014), Pateman (1976), Popper (2005), Przeworski (1995), Rawls (2020), Schumpeter (2021), Sartori (1987) ve Tilly (2011) gibi siyaset bilimcilerin kuramsal çalışmalarının senteziyle ve sistem teorisi yaklaşımıyla demokraside gerilemenin kavramlaştırılmasına olanak sağlayacak bir demokratik sistemin betimlemesi yapılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda, demokrasinin ontolojik ve normatif yönlerini incelerken bir yöntem çerçevesinde hareket etmenin faydalı olacağı düşüncesinden hareketle, Rosenthal'ın (2019) da ifade ettiği gibi ontolojik varsayımlar normatif varsayımlarla aynı değildir. Ontoloji, siyasal dünyanın 'nasıl' yapılandırılması gerektiğinden ziyade 'ne' olduğuna dair bir yorum sunarken, aynı zamanda ontolojik varsayımların normatif araştırmalar üzerinde önemli bir etkisi de vardır. Öncelikle bir ontolojik ana hat belirlemek ve bu ana hat ekseninde normatif üst ve alt sınırları belirleyerek, kavramsal

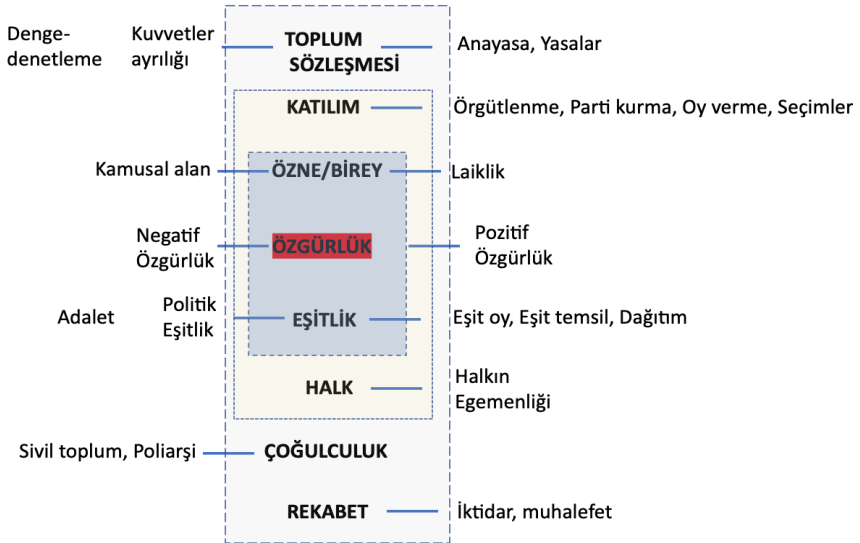
bir esnemeye sebep olmayacak şekilde hareket etmek uygun olacaktır. Bu şekildeki bir yaklaşımın demokratik bir sistemin ‘nasıl’ olması gerektiğiyle ilgili temel parametrelerin de doğru bir şekilde belirlenmesine yardım edeceği düşünülmüştür.

Yine de akla bir demokratik sistem tasarımının ortaya çıkarılmasından ziyade literatürde yer alan ve Tablo 1’de açıklanan demokrasi modellerinden birinin seçilip referans alınabileceğiyle ilgili bir düşünce de gelebilir. Tablo 1’de karşılarında kuramcılarıyla birlikte gösterilen her bir model/tipoloji, bir sistem tasarımından çok ideal olduğu düşünülen bir ya da birkaç kavramdan yola çıkarak bir demokratik tasarım ortaya koymaya çalışmaktadır. Örneğin Schumpeter (2021), normatif bir yaklaşımla, yöntemsel/*procedural* (demokratik metot), kurumsal pratikler seti, serbest seçimler ve profesyonel politikacılar gibi kavramları öne çıkararak, serbest/adil seçimler, elitist bir yaklaşım ve minimalist demokrasi tanımı sunarken; Rawls (1999), politik eşitlik, özgürlük, adalet gibi demokrasinin ontolojik boyutuyla, anayasal demokrasi kurumları, eşit hak dağıtımı gibi normatif boyutunun bir senteziyle, özgürlükçü, politik eşitliği ve adalet /hakkaniyeti esas alan bir demokrasi tanımı sunmaktadır. Tilly (2007) ise çekişme, dinamizm, entropi (demokratikleşmenin geri çevrimi) gibi ontolojik boyutla birlikte genişlik, eşitlik, koruma, karşılıklı bağlayıcı istişare gibi normatif bileşenleri sentezleyerek, entropinin var olduğu çekişmeli siyasetin tanımını ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi her modelin dayandığı bir temel vardır ve bu farklı temeller tek başına bütüncül bir sistem tasarımı oluşturmamaktadır.

İŞARET EDİLEN DEMOKRASİ MODELİ	KURAMCILARI
Liberal demokrasi	Locke (2018), Jefferson (1787), Bentham (2000), Mill (2019), Rawls (2020)
Çoğulcu demokrasi	Dahl (1972), Lijphart (2014), Touraine (2004)
Oydaşmacı demokrasi	Lijphart (2014)
Müzakereci demokrasi	Habermas (2017, 2023)
Katılımcı demokrasi	Pateman (1976)
Seçimli demokrasi	Schumpeter (2021), Popper (2005), Przeworski (1995), Huntington (1991)
Radikal demokrasi	Tilly (2011), Mouffe (2019)
Demokratik elitizm	Sartori (1987)
Politik demokrasi	Sartori (1987)
“Delegasyoncu demokrasi (<i>Delegative democracy</i>)”	O’Donnell (1994)
Medisonian demokrasi	Madison (1787)
Sosyal demokrasi	Tocqueville (2019)
Doğrudan demokrasi	Aristo (2015), Rousseau (2006)

Tablo 1. Demokrasinin Ontolojik ve Normatif Yaklaşımlardan Çıkan Sonuçları (Süngü, 2025: 50- 51)

Bu sebeple, daha önce de ifade edildiği gibi, yukarıdaki tüm tipolojilerin senteziyle oluşturulacak bir demokratik sistem tasarımına ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Dahl da (2006: 1) bu noktaya dikkat çekerek “tek demokrasi kuramının olmadığını, sadece demokrasi kuramlarının olduğunu” vurgulamaktadır. Aslında Dahl’ın bu tespiti akla Easton’un (1957) politik sistemlerin analiziyle ilgili yaklaşımını getirmektedir. Easton politik sistemin bazı özellikleri üzerinde düşünürken, politik bir hayatın oluşumunda etkili olan her bir parçayı dikkate alarak politik yaşamın anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Easton’a göre, siyasi partiler, çıkar grupları, hükümetler ve oy verme davranışları gibi politik kurumların çalışma şekilleri/pratikleri incelenerek bir sonuca ulaşılabilir. Dolayısıyla benzer bir yaklaşım demokrasi için de uygulanabilir. Demokrasi kavramı da halkla, halkın yönetimiyle ilgili her parça dikkate alınarak, diğer bir ifadeyle, demokrasiyi ‘demokratik bir sistem tasarımı’ içinde anlamaya çalışarak ve demokraside gerileme kavramı üzerinden ele alınarak incelenebilir. Bu sebeple, Easton’un politik sistem tasarımı referans alınarak, daha bütüncül bir demokratik sistem tasarlanabilir. Böyle bir yaklaşımla sistemin hem bütüncül ve analitik olarak hem de büyük demokrasi kuramcılarının ortaya koydukları farklı tipolojilerle çelişmeyecek, aksine farklı düşünce okullarının ortaya koydukları kavramlardan yararlanılarak oluşturulması sağlanabilecektir.

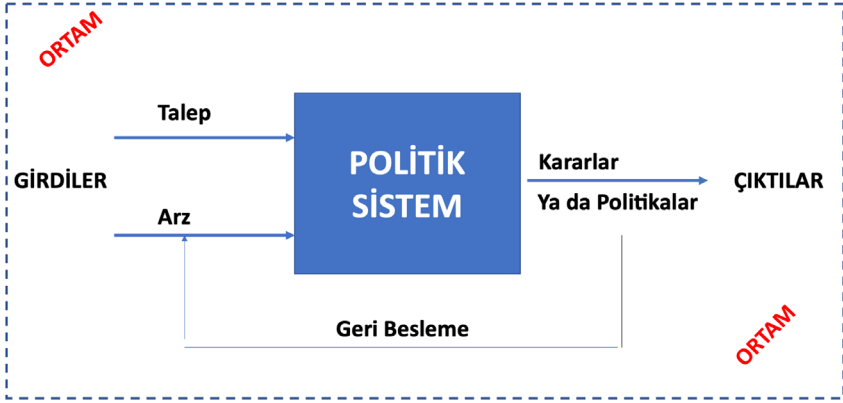
Şekil 2. Değişik Boyutlarıyla Rafine Edilmiş Demokrasi Kavramının Bileşenleri/ Fonksiyon Alanları (Süngü, 2025: 55)

Şekil 2 bu çabanın bir ürünüdür ve demokrasi kavramını düz bir tanımla kelimelere indirgeme gayretinden farklı olarak, değişik bileşenler/fonksiyon alanlarıyla bir sistem oluşturma çabasına yöneliktir. Dolayısıyla demokrasi -Sartori'nin (1987) de belirttiği gibi- birkaç kelimeyle ifade edilebilecek bir kavram değildir. Ayrıca dünya üzerinde belirli bir ülke de bu anlamda bir referans noktası olarak gösterilmemelidir. Demokrasi kavramı, özünde 'özgürlük' olmakla beraber, sadece birkaç değişkene indirgenemeyecek ölçüde kapsamlı bir kavramdır. Şekil 2 bir demokratik sistemde yer alması gereken ve bir bütün olarak sistemin işlemlerini sağlayacak temel bileşenleri/fonksiyon alanlarını göstermektedir. Bu bileşen/fonksiyon alanlarının oluşturduğu bir sistemde, bu alanlarından birinde oluşabilecek bir aksaklık ya da işlevsel bir bozukluk sistemdeki entropiyi artırmaya yetecektir.

Sistem Olarak Demokrasi ve Demokraside Gerileme

Yukarıda açıklanan demokrasi kavramının içeriği ve sistemsel açıklamasıyla Easton'ın (1957) politik sistem tasarımıyla ilgili yaklaşımlarının uyum içerisinde olduğu görülmektedir. Çünkü her biri farklı işleve sahip olmakla beraber bu alanlar Easton'un politik sistem tasarımıyla ifade edildiği biçimde, sistem içinde birbirleriyle sürekli iletişim halinde olup birbirlerini beslemekte ve aynı zamanda sistemin etrafındaki çevre/halk/toplumla da etkileşmektedir. Bu bağlamda, Easton (1957), politik sistemi Şekil 3'teki gibi betimlerken politik sistemi açık, çevresiyle etkileşen, dinamik bir şekilde kavramsallaştırmıştır. Bu tasarıma göre politik sistem sürekli kararlı bir yapıda, dengede kalmaz. Çünkü sistem, çevresel etkilerden beslenen talepler ve bu taleplere karşılık siyasal sistemin üyelerinin sisteme yönelik tutumlarından oluşan destekler/arızlar çerçevesinde oluşan girdilerle beslenmektedir. Bu girdilerle birlikte politik sistem içindeki karar vericilerin verdikleri kararlar ve ürettikleri politikalar sistemin çıktıları olarak sistemdeki yerini almaktadır. Sistem bir döngü içinde, oluşan çıktıların geri beslemesiyle çevreden kaynaklanan girdilerin yeni nitelikler kazanarak sisteme tekrar girdi olarak dönmesiyle dinamik yapısını sürdürür. Dolayısıyla bir politik sistem evrendeki gibi kapalı bir sistem özelliği taşımamaktadır.

POLİTİK SİSTEM YA DA SÜREÇ

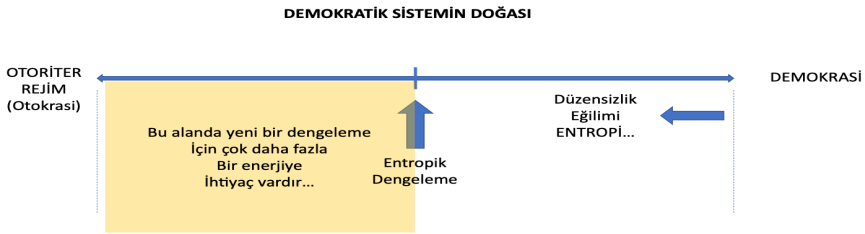
Şekil 3. Politik Sistem ya da Süreç (Easton, 1957: 384)

Easton, politik bir sistemin unsurlarını belirlerken, bir makinenin çevirimine benzer bir tasarım yapmıştır. Bu tasarımda çevre, sistem ve bu sistemin sınırları vardır. Easton, politik sistemin bazı özellikleri üzerinde düşünürken, politik bir hayatın oluşumunda etkili olan her bir parçayı dikkate alarak politik yaşamın anlaşılabilceğini ifade etmektedir. Bu parçalar değişik fonksiyonlar icra etmekle birlikte tıpkı bir makinenin yani bütünün işleyen farklı parçaları gibi bir işleve sahiptir. Tüm bu parçalar birbiriyle ilişki içindedir ve birbiriyle uyum içinde çalışmalıdır ki sistem verimli bir şekilde çalışabilsin. Easton’a göre siyasi partiler, çıkar grupları, hükümetler ve oy verme davranışları gibi politik kurumların çalışma şekilleri/pratikleri incelenerek politik sistemin çalışma şekliyle ilgili bir sonuca ulaşılabilir. Dolayısıyla bir politik sistemin verimli bir şekilde işlemesi için girdiler ve sürece odaklanmak gerekmektedir. Bir sistemin ürettiği çıktılar, girdilerin süreç tarafından dönüştürülmüş şekli olarak da ifade edilebilir. Ancak Şekil 3’te de görüleceği gibi sistem sürekli kendisini besleyecek, diğer bir ifadeyle kendini geliştirecek, rehabilite edecek şekilde tasarlanmıştır.

Diğer taraftan, Easton’un Şekil 3’teki tasarımı, fiziksel bir sistemdeki düzensizliğin bir ölçüsünü tanımlayan entropi kavramıyla da uyum içindedir. Yüksek derecedeki entropi yüksek bir düzensizlik durumu ile ilişkilidir. Tersine, düşük entropi ise daha organize bir durumu ve düşük düzeyde düzensizliği ifade eder. Termodinamiğin ikinci yasasına göre dışarıdan enerji verilmediği sürece entropi sürekli artar, hiç azalmaz. Evren kapalı bir sistem olduğundan dolayı, dışarıdan bir enerji takviyesiyle evrende var olan düzensizliği kontrol

etmek mümkün değildir. Oysaki Easton'un politik sistem tasarımı politik sistem dış etkilere açık bir yapıda olduğu için sistem içinde oluşacak entropiyi kontrol etmek mümkündür. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki demokratik bir sistem içinde var olan entropi ölçülebilir bir olgu değildir. Çünkü entropi 'sistem' olarak adlandırılan yapıların doğasında var olan, sistemle birlikte yaşayan, hissedilebilen bir olgudur ve kendisini süreçte yaşanan gerilimler ve çıktının kalitesiyle belli etmektedir. Dolayısıyla, tekrar etmek gerekirse, demokraside ontolojik olarak var olan düzensizlik hali ve kararsız yapı entropinin bir sonucudur. Nitekim çevresel talepler ve sistem içindeki karar verici aktörlerin destekleriyle oluşan girdinin etkisiyle demokratik bir sistemdeki düzensizlik kontrol edilebilir. Easton da bu durumu, sisteme sürekli girdi sağlanmasıyla entropi durumundan uzaklaşabileceğini, aksi takdirde sistemin işlemeyeceği şeklinde ifade etmiştir. Bundan dolayı Easton'un tasarladığı sistemin *negentropic* bir yapıda olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Bu bağlamda, demokratik bir sistem tasarımı için de benzer bir yaklaşımla hareket edilebileceği düşünülmektedir. Easton, bu tasarımıyla politik bir sistemde sürekli bir denge ve kararlılık halinin olamayacağını vurgularken, yukarıda da ifade edildiği şekilde, demokrasinin ontolojik olarak bir düzensizlik eğilimi taşıması, demokratik bir sistemin de sürekli kararlı bir şekilde bulunamayacağı sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla demokratik sistem negentropic bir yapıdadır.

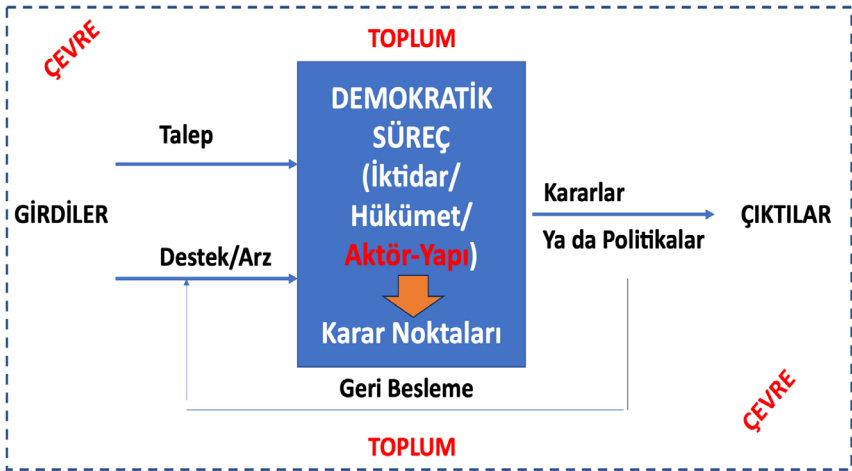

Şekil 4. Demokratik Sistemin Doğası (Süngü, 2025: 62)

Şekil 4'te bu anlamda demokratik bir sistemin doğası modellenmiştir. Birbirine zıt iki rejim şekli olarak sürecin bir ucunda demokrasi, diğer ucunda ise demokrasiyle tam zıt tiranlık/ otokrasi olduğu düşünüldüğünde,⁵ demokrasi doğası nedeniyle kararlı bir yapıda değildir ve sürekli bir enerji takviyesi olmadıkça otoriter bir rejime doğru evrilme riski taşımaktadır.

Bu özelliği, ontolojik olarak sürekli var olan entropinin ve demokrasi kavramının sistemsel bir özelliğinin sonucudur. Bu bağlamda, demokratik sistemin doğası Easton'un politik sistem yaklaşımıyla da uyum içerisindedir. Demokratik sistemin özünde var olan düzensizlik durumu, demokratik bir sistemin dışarıdan sürekli girdilerle beslenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Aksi takdirde sistem, sürekli entropisi artan kapalı bir sistem haline dönüşeceğinden ve entropisi azalmadan artmaya devam edeceğinden verimli çalışamayacak ve kendisinden üretmesi beklenen kaliteli çıktıyı üretemeyecektir.

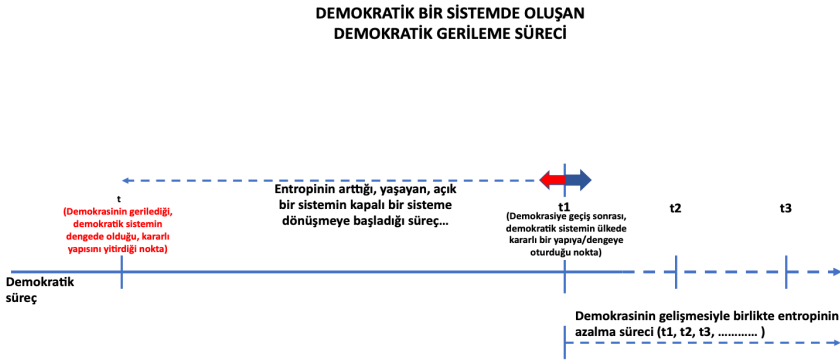
DEMOKRATİK SİSTEM YA DA SÜREÇ

Şekil 5. Demokratik Sistemin Yapısı (Süngü, 2025: 63)

Şekil 5'te Easton'un politik sisteminin yapısından esinlenerek oluşturulan demokratik bir sistemin işleyişi gösterilmektedir. Bu tasarım, mevcut literatürün demokraside gerilemenin analitik bir şekilde açıklayamadığı demokraside gerileme olgusunu demokratik sistem tasarımı çerçevesinde açıklamaya da yardımcı olacaktır. Buna göre, demokratik sistem de girdi, süreç ve çıktı bölümlerinden oluşan bir yapı/çevrim sergilemektedir. Demokratik sistem de işleyen bir makine gibi girdilerle kararlı yapısını muhafaza edebilmektedir. Özellikle demokratik sistemin çevreden, toplumdan gelen talep doğrultusunda politik kurumlar (yapı) ve siyasetin karar verici aktörleri tarafından üretilen politikalar ve verilecek kararlardan etkileneceğini ifade etmek gerekmektedir. Bu politika ve kararların sonuçları sistemi besleyecek girdilerin kalitesi için de oldukça

önemlidir. Çünkü girdiler ne kadar kaliteli olursa çıktı da o denli kaliteli olacaktır. Bunun demokrasi kavramı için anlamı ise demokratik sistemin her ülke için aynı standartlarda çalışamayacağı ve demokratik kalitenin her ülke için farklı noktalarda bulunacağıdır. Çünkü ülkelerin demokratik sistemlerinde, demokratik bir standardın kalitesini yükselten parametreler açık şekilde belli olmakla birlikte, standart bir girdi kalitesinden bahsetmek mümkün değildir. Dolayısıyla demokrasiyle idare edildiği ifade edilen ülkeler kendi demokratik sistemlerinde var olan entropinin seviyesine göre t_1 , t_2 ve t_3 gibi farklı farklı noktalarda bulunabilirler.

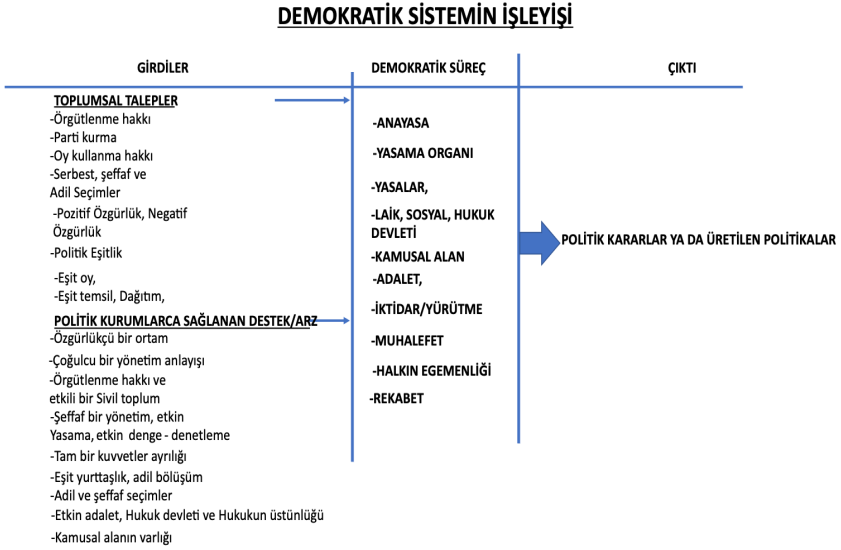

Şekil 6. Demokratik Bir Sistemde Oluşan Demokraside gerileme Süreci (Süngü, 2025: 64)

Şekil 6’da bu durum betimlenmektedir. Demokratik bir süreçte bir ülke demokrasiye geçişle birlikte sürekli kararlı bir demokrasi sergileyemez. Yukarıda da ifade edildiği gibi, ülke bu süreçte kendi demokratik sisteminin ürettiği çıktılar doğrultusunda farklı farklı noktalarda bulunabilir. Örneğin şekildeki gibi ülke demokrasiye geçiş sonrası kararlı bir yapıya, dengeye ulaşp demokrasisini oturtmayı müteakip t_2 ’ye, t_3 ’e kadar ilerleyebilir. Ancak zaman içinde, ulaştığı demokratik niteliklerinin bir kısmını çeşitli nedenlerle kaybederek tekrar t_2 ’ye, t_1 ’e ve hatta t_1 ’in de gerisine düşerek kararlı yapısını yitirebilir. Çünkü bir ülke demokratik sistemindeki bu entropiyi yönetme/azaltma becerisini gösterebildiği, homeostatik dengeyi sağlayabildiği ölçüde demokratik standartlarını yükseltebilmektedir.

Şekil 2’de betimlenen ‘Değişik Boyutlarıyla Rafine Edilmiş Demokrasi Kavramının Temel Bileşenleri/Fonksiyon Alanları’ da dikkate alınarak demokraside gerilemenin daha kapsamlı anlaşılmasına yardım edecek

demokratik sistem tasarımının detaylandırılmış biçimi Şekil 7’de gösterilmiştir.

Şekil 7. Demokratik Sistemin İşleyişi (Süngü, 2025: 65)

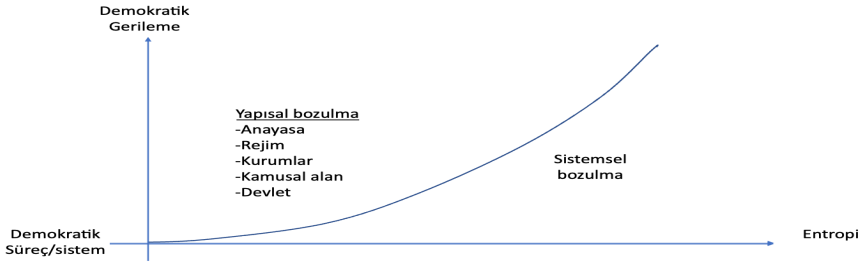
Easton (1965) da siyaseti toplum için değerli olan şeylerin bir otorite tarafından tahsisi işlemi olarak ifade etmektedir. Şekil 7’de de görüldüğü üzere siyaset demokratik süreç içinde gerçekleşeceğinden, sistemin süreç kısmı da en az girdi kadar önemli olacaktır. Çünkü süreç kısmında konuşlanan yapı ve aktörler aldıkları kararlar ve ürettikleri politikalarla talep-arz dengesini, çıktının niteliğini, dolayısıyla demokratik sistemin işleyişini, kararlı yapısının muhafazasını sağlayacaklardır. Aktör ve yapı arasında yaşanacak gerilim/çatışma ise siyaseti, demokratik bir sistemdeki sürecin işleyişini olumsuz olarak etkileyecektir.

Norris’e göre demokraside gerileme, politik bir sistemin girdi tarafında yaşanan talep (toplumun beklentileri) ve arz/destek (iktidarın, hükümetin bu beklentileri karşılayamayacak düzeydeki performansı) arasındaki farktır. Dolayısıyla bu değerlendirme demokratik sistemin çevreyle/toplumla etkileşiminin ne ölçüde önemli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Daha önce de ifade edildiği gibi çevre/toplum, demokratik sistem için talepler oluşturur ve sisteme girdi sağlar. Sistemin bu talepler doğrultusunda gösterdiği performansa karşılık toplum tarafından verilen destek de girdinin bir diğer önemli ayağını oluşturmaktadır.

Dolayısıyla zayıf bir demokratik sistem ya da gelişmiş bir demokrasideki gerileme, bir girdi ve süreç sorunu olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle, demokraside gerileme sistemin yeterince verimli çalışmamasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Çevreden yani halktan/toplumdan gelen talepler sistem tarafından yeterince yanıtlanmadığında, özellikle sistemle ve halkla/toplumla aradaki iletişim zayıflamaya başladığında sistemdeki entropi artmakta, demokratik sistemin kararlı yapısı bozulmaya başlamaktadır. Bunun bir diğer ifadesi, demokraside gerilemedir ve bu durum demokraside gerilemenin en temel nedenidir. Örneğin halkın/toplumsal demokratik sistemden daha fazla adalet beklentisi sistemin düzenli işleyişi için önemli bir taleptir. Bu talep sistem tarafından karşılanmadığında sistemin entropisinin yükseldiği somut olgularla günümüzde görülmektedir. Örneğin 2023 seçimleri sonrası Türkiye’de yaşananlar ve bu bağlamda toplumdan yükselen ‘adalet’ beklentisi bu ilişkinin önemini doğrular niteliktedir. ASAL araştırma şirketinin Ocak 2025’te yaptığı bir kamuoyu araştırması halkın %71’nin adaletle güvenmediğini göstermektedir.⁶ Aslında Türkiye için bu durumun 2025 öncesinde başladığını söylemek mümkündür. KONDA araştırma şirketinin 2016 yılında yaptığı bir araştırmada 2010 yılından itibaren daha çok vatandaşın mahkemelere davalı, davacı, şahit olarak gittiğini, hukuka güvenin büyük oranda azaldığı ifade edilmektedir.⁷ Dolayısıyla, talep artarak geliştiğinde ve sistem yükselen talebe kayıtsız kaldığında, sistemdeki kararlı yapı giderek bozulmakta ve sonuçta, demokratik sistem, çevresel faktörlerin de etkisiyle talep/arz dengesini sağlamak zorlanarak homeostatik dengesini kaybeder ve bu dengeyi tekrar kazanmakta zorlanır. *Negentropik* yapıda olan demokratik sisteme entropiyi azaltacak enerji verilmediği sürece sistem, gittikçe evren gibi kapalı bir sisteme dönüşmeye başlar ve sistemin entropisi sürekli artar, hiç azalmaz. Bunun sonucu ise demokraside gerilemenin kronikleşmesidir. Bu durum ülkeler için tehlikelidir ve tedbir almayan her ülke için önemli bir risktir. Bu sebeple demokraside gerilemenin sadece belirli ülkelere ait bir olgu olduğunu söylemek mümkün değildir. Demokrasiyle idare edilen her ülkede, belirli bir süreçte, demokratik sistemde bir gerileme yaşanabilir. Başkan Trump’ın ikinci döneminde ABD demokrasisinde yaşananlar, benzer riskin bir zamanlar örnek gösterilen ABD demokrasisi için de geçerli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, demokratik sürecin ontolojik kökeninde demokrasiye içkin, yapısal bir entropinin varlığı söz konusudur. Evrende olduğu gibi tüm sistemlerdeki entropi hali de hissedilebilir niteliktedir. Bunun anlamı ister bir makine çevirimi olsun ister demokratik sistemde olsun entropi bir olgudur

ve entropideki artış hissedilebilir. Benzer durum demokratik sistemler için de geçerlidir. Demokraside gerileme, demokratik sistem açık bir yapıda olduğu ve çevresiyle bir çevrim oluşturduğu, artan entropi hissedilebildiği süreç, önlenemez bir fenomen olarak kabul edilebilir. Önemli olan, sistem içinde çevreden gelen taleplere karşılık veren yapı ve aktörün entropideki artışı hissederek gerekli kararları alması, plan ve programlarda gerekli düzenlemeleri yapabilecek iradeyi gösterebilmesidir. Bu süreçte yapının, yöneten siyasi iradeye -iktidara- göre daha hazırlıklı olması, daha çabuk ve uygun bir reaksiyon göstermesi beklenir. Çünkü yapı yıllara sâri bir birikimin sonucu gelişir, yıllar geçtikçe kendini daha da mükemmelleştirir ve dolayısıyla yükselen entropiyle nasıl mücadele edilmesi konusunda deneyimli olması beklenir. Çoğu zaman sistemle etkileşen çevre/halk/toplum, demokratik sistemde oluşan dalgalanmaları, yapı otomatik olarak kontrol altına aldığı ve sistem tekrar homeostatik iç dengesine kavuştuğu için hissetmez ve bu sebeple tepki vermez. Ancak artan entropinin yarattığı düzensizlik halinin kontrol edilemediği ve yönetilemediği durumlarda, çevrenin tepki vermesi, sistemi anayasalardaki haklar doğrultusunda zorlaması beklenir. Bu zorlama olmaz ise kötüleşen demokratik sistem içinde her şeyi doğru yaptığına inanan iktidarın kayıtsızlığıyla demokraside gerileme hali, sistemin kendisini bir türlü dengeleyememesinden dolayı sürekli artar ve sistem problemin kronikleştiği kontrol edilemez bir noktaya doğru sürüklenebilir.

Şekil 8. Demokraside Gerileme Entropi ilişkisi (Süngü, 2025: 73)

Şekil 8’de bu ilişki açıklanmaktadır. Buna göre demokratik bir süreçte/ sistemde entropi arttıkça demokraside gerileme de artmakta/ derinleşmektedir. Bu derinleşmeden en fazla etkilenen de yapı olmaktadır. Demokrasisi gerileyen tüm ülkelerde yapının ciddi sorunlar yaşadığına ilişkin güçlü emareler görülmektedir.

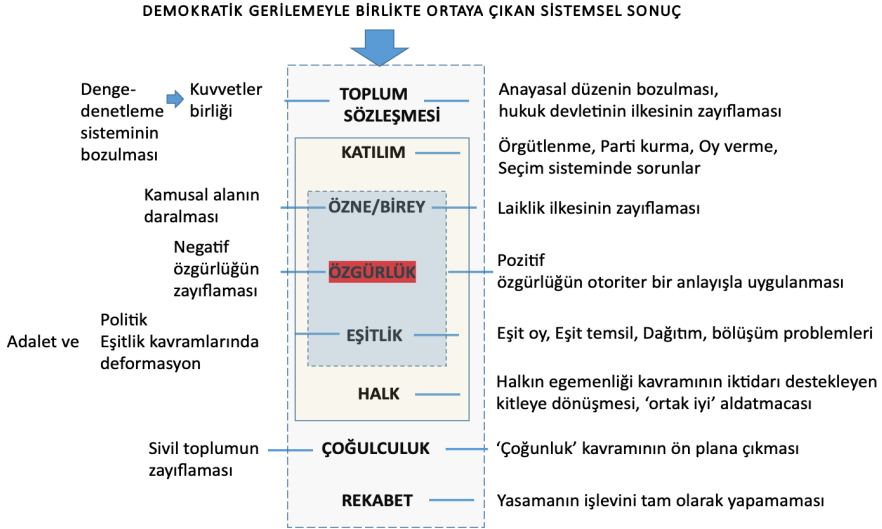
Diğer taraftan, demokratik bir sistemin işleyişi, toplumsal talepler ve bu taleplere karşılık, politik aktör ve kurumlarca üretilecek politik kararlar

ya da politikalar -yani siyaset- bağlamında ifade edilmişti. Nitekim Norris de demokrasideki açığa, toplumdan gelen taleplere hükümetin/iktidarın gerekli performansı gösteremeyerek yanıt verememesi şeklinde bir açıklama getirmiştir. Norris'in yaklaşımıyla birlikte, Easton'ın siyaseti, "toplum için değerli olan şeylerin bir otorite tarafından tahsisi işlemi" olarak tanımlayan yaklaşımı birlikte ele alındığında, demokraside gerileme olgusu tam da bir sistem sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sistem içinde yaşanan talep-arz dengesizliği demokratik sistemin işleyişini en fazla olumsuz etkileyen olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dengesizlik iki yönlü olmaktadır: Talep noksanlığı ya da siyasetin -iradenin- sergilediği kötü performans.

Diğer taraftan, Pateman'ın (1976) da ifade ettiği gibi demokrasilerde 'katılım' son derece önemlidir. Çünkü 'katılım' olgusu, çevrenin/halkın sistemle etkileşiminin bir diğer adıdır. Demokratik bir sistemde katılım olmadan toplumsal taleplerin gerçekleşmeyeceği açıktır. Şekil 7'de gösterilen toplumsal taleplerin tamamı katılımı ilişkilidir. Katılım olmadığı takdirde çevrenin/halkın etkisi zayıflamakta, aynı zamanda girdinin talep tarafı da zayıflamaktadır. Bunun anlamı, çevrenin sistem tarafından dışlanmasıyla sistemi kararlı bir yapıda tutan çevrim de zayıflamakta ve sistemin giderek kendi içine kapanmasıyla entropi yükselmektedir. Bir örnek olarak, 2024 yılı başında Avrupa'da tarım sektöründe çalışanların, girdi maliyetlerindeki yüksekliği, verilen desteklerin azalması ve hükümetlerin tarım ürünleri ihracatını yoğun protestosu,⁸ protestoların yapıldığı ülkelerde demokratik sistemdeki entropinin yükselmesine neden olmuştur. Yükselen entropi, çiftçilerin toplu gösterilerinin kamusal alanda yarattığı etkiden ve bu eylemlerin bağımsız medya kuruluşlarınca yayınlanmasından dolayı hissedilebilmektedir. Bu tür açık sistemlerde çevrim -talepler _ destek _ süreç _ çıktı _ geri bildirim- çalıştığı için yükselen entropi karar verici aktörleri -siyasi iradeyi ve AB organlarını- tedbir almaya zorlamıştır. Çevreden bu kadar güçlü talep gelmese, ya da çevrenin/halkın tepkileri iktidar tarafından bastırılmaya çalışılsa, demokratik sistemdeki entropi yine yükselecektir. Ancak bu durumda çevrim oluşmadığı için sistem kapanacak, yükselen entropinin yönetilmesinde, sistemdeki düzensizlik halinin giderilmesinde aksaklıklar olacak, Welzel, Inglehart ve Kruse'nin "*tectonic model*" betimlemesine benzer şekilde, ilerleyen süreçte daha vahim sonuçları olabilecek, yönetilmesi çok daha güç bir kaos ortamıyla karşılaşılabilir.

Diğer taraftan, toplumsal taleplere karşılık, iktidarın performansı ve özellikle içinde muhalefetin de bulunduğu, sistem içinde üretilen siyaset de talep kadar önem taşımaktadır. Siyasetin arzında yaşanan problem, sistemin

arz/destek tarafında bir problem yaratarak sistemin işleyişini bozmaktadır. Siyaset kurumunun -irade- toplum için değerli olan şeylere yönelik gerekli adımları zamanında atmaması/atamaması, sistemde çevreden gelecek sisteme kendi homeostatik dengesini sağlaması için son derece değerli olan enerjinin de sağlanamaması sonucunu doğuracaktır. Yukarıdaki örnek bağlamında Avrupa demokrasilerindeki çiftçi isyanı ve sistemde yükselen entropiyi düşürmenin tek yolu iktidarların çiftçilerle masaya oturması ve sorunu çözecek adımların atılmasıydı. Nitekim Mart 2025'te Brüksel'de La Via Campesina Avrupa Koordinasyonu (ECVC) ev sahipliğinde, uluslararası çiftçiler ve araştırmacıların katılımıyla bir konferans gerçekleştirilmiş, Avrupa'da küçük çiftçilerin yaşadığı yapısal sorunlar ve agroekolojik geçişin yol haritası konuları tartışılmıştır.⁹ Dolayısıyla demokraside gerileme, tek ya da birkaç nedene bağlanamayacak ölçüde bütüncül, farklı tek bir kavramsal tipolojiyle açıklanamayacak ölçüde karmaşık özellikler taşımaktır. Demokraside gerileme, demokrasi kavramının bir bileşeninde başlayarak demokratik sistemi tümüyle sarsacak bir boyuta ulaşabilir. Aşağıdaki şekilde betimlenmeye çalışılan demokraside gerilemeyle birlikte ortaya çıkan sistemsel sonuç bu yaklaşımın bir sonucudur.

Şekil 9. Demokraside Gerilemeyle Birlikte Ortaya Çıkan Sistemsel Sonuç (Süngü, 2025: 75)

Şekil 9'da ortaya konulan tablo demokratik bir sistemde karşılaşılabilecek en kötü sonuç gibi görünmekle birlikte, demokratik sistemi tekrar belirli bir dengeye oturtma olanağı her zaman mevcuttur. Çünkü demokratik sistem

politik bir sistem gibi tüketen (*dissipative*) bir yapıdadır. Diğer bir ifadeyle, demokratik sistem yaşayan bir sistem (*living systems*) gibi düşünülmelidir. Dolayısıyla yaşayan sistemler *negentropik* -negatif entropi anlamındadır- bir yapıda olduklarından yükselen entropiyi tekrar düşürme olanağı mevcuttur. Bu çalışmada demokratik bir sisteme dışarıdan enerji takviyesiyle kastedilen tam da budur.

Welzel, vd.'nin (2016) "*tectonic model*" betimlemesi bu yaklaşımı destekler niteliktedir. Yazarlara göre özgürlükçü değerlerin talebi ve bu talebe karşılık demokratik kurumların arzı arasındaki ilişki sonucu tektonik bir süreç yaşanmaktadır. Yazarlar bu betimlemeyle demokratik bir sistemdeki entropinin varlığını işaret etmekte ve bu entropinin nasıl bir *negentropik* yapıya yani demokratik bir süreçte düzenin/dengenin oluşabileceği bir sürece dönüşebildiğinin açıklamasını yapmaktadırlar. Dolayısıyla entropi kavramı salt bir değişken olarak ele alınmamakta, yaşayan demokratik bir sistemin (*living systems*), demokrasiye içkin/doğasında olan bir kavram olarak kabul edilmektedir. Entropinin artması ise demokratik bir sistemde bir dizi yapısal bozulmaya neden olmaktadır. Örneğin, sistem içinde yaşanabilecek bir aktör-yapı çatışması ve aktörün aşırı güçlenmesi, düzenli çalışan demokratik bir sistemde aşırı bir gerilim oluşturmakta ve entropiyi ciddi olarak artırabilmektedir. Bu tür bir yüksek gerilim yaşayan açık bir sistemdeki entropi, dışarıdan (dış ortamdan) sisteme doğru enerji akışıyla düşürülebilmekte (Prigogine ve Stenger, 1984) ve sistem yeniden bir yerde denge düzeyine, kararlı yapısına tekrar ulaşmaktadır. Eski, pekişmiş demokrasilerde -Norris'in de vurguladığı gibi- sistemin dengeye, kararlı yapısına kavuşması daha kısa bir sürede gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla demokratik bir süreçte sistemde düzensizlik hali artıp entropi yükselmeye başladığı anda demokraside gerilemenin başladığını varsayabiliriz. Burada önemli olan gerilemenin derinleşmesine müsaade etmemektir. Çünkü entropi yükseldikçe sistem tekrar dengeye oturmak için daha fazla enerjiye ihtiyaç duyacaktır. Gerileme derinleşip aşırı bir noktaya evrildiğinde ise sistemde bir dengelenme yapılmaya çalışılsa dahi demokrasinin bulunduğu ideal konumdan daha geride bir yerde denge haline ulaşması söz konusu olabilir.

Demokraside gerileme sürecinin her ülkenin kendi tarihi ve sosyal koşulları altında ülkelere özgü bir süreç takip ettiği ileri sürülebilir ancak bu süreçteki belirli evrelerin her ülke için benzer olduğu, buradaki farklılaşmanın evrelerin süresiyle ilgili olduğu ve ülkeden ülkeye değişebileceği düşünülebilir. Örneğin, ABD için Trump'ın ilk döneminde başkanlığıyla başlayan otoriterleşme süreci

diğer ülkelere göre daha uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiş ancak diğer ülkelerdeki gibi güçlenememiş ve kısa sürmüştür. Ancak Biden döneminin sonlarına doğru eski Başkan Trump'ın tekrar aday olma arzusu ve adaylığına desteğin giderek güçlenmesiyle birlikte ikinci defa başkan seçilmesi, ABD demokrasisi için tehlikenin hala geçmediğini göstermektedir. Nitekim Trump'ın son dönemdeki uygulamaları ve otoriterleşmeyi güçlendiren adımları olağanüstü bir hızla atması, Norris'in vurguladığı pekişmiş demokrasilerde demokratik sistemin eski kararlı yapısına daha kısa sürede ulaşması tezini sorgulatır niteliktedir.

Dolayısıyla demokraside gerileme sürecinin doğru olarak betimlenmesinin sürecin kavramsal olarak belirli bir kuramsal zemin üzerine oturtulmasında önemli bir rol oynayacağı ve aynı zamanda, entropik dengeleme için süreç içindeki karar noktalarının doğru olarak tespitine de yardım edeceği düşünülmektedir. Bu şekilde doğru entropik bir dengelenmeyle süreç yönetilebilecek, kapanmaya yüz tutmuş bir sisteme dışarıdan yapılacak, tekrar güveni ve istikrarı kazandıracak demokratik hamlelerle -kuramsal destek, doğru ve yerinde karar süreçleri, doğru yasal düzenlemeler, serbest ve dürüst seçimler ve referandumlar gibi girdilerle demokraside gerilemenin kontrol edilmesi sağlanarak sistemdeki artma eğilimi gösteren düzensizlik giderilerek sistem homeostatik dengeye oturtulabilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki problem, bu düzensizliği giderecek, istikrarı tekrar tesis edecek demokratik süreçle uyumlu vasıtaların belirlenmesi ve bunların sisteme ne zaman, nerede ve ne şekilde girdi olarak sunulacağıdır. Aksi takdirde düzensizliğin giderek artması ve kontrolünün güçleşeceği bir noktaya evrilmesi, ifade edildiği şekilde, tekrar güven ve istikrarın temini için daha fazla enerjiye gereksinim gösterecek ve dengeleme için kullanılacak vasıtaların çeşitliliğini azaltabilecektir.

Bu duruma örnek, Macaristan'da 2022 yılında, Arjantin'de 2023 yılında yapılan seçimlerdir. Macaristan'da yapılan seçimlerde altı muhalefet partisi birleşerek iktidardaki Victor Orban'a karşı ortak bir aday belirlemelerine rağmen seçimi açık farkla kaybetmişlerdir. Oysaki başlangıçta bu ittifakın seçimleri kazanabileceğiyle ilgili dünyada geniş bir mutabakat oluşmuştu. Ancak bu süreçte Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve Orban'ın bu gelişmeleri kendi lehine çevirecek politikalar üretmesinin etkili olduğu düşünülebilir. Yine Arjantin'de de aşırı sağcı, liberteryen Javier Milei'nin başkanlık seçimini kazanması, ülkede uzun süredir devam etmekte olan ekonomik krizin bir sonucu olarak halkın geleneksel Peronist politikalara verdiği tepki olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Macaristan ve Arjantin

örneklerinde olduğu gibi, özellikle krizler otoriter ve popülist, sıra dışı aktörleri güçlendirebilmekte, yapısal deformasyonla birlikte demokratik entropinin daha da artmasına ve dolayısıyla demokraside gerilemenin derinleşmesine¹⁰ neden olabilmektedir. Ancak kriz süreçlerinin her zaman otoriter ve popülist liderlerin tek başına iktidara gelmelerine ya da iktidarı devam ettirmelerine yeterli olmadığı da görülmektedir. Her ne kadar otoriter liderler krizleri istismar ederek, kaotik bir durum içinde kaldığını hisseden toplumlara yanlış da olsa bir çıkış yolu göstererek toplumda krizden çıkışla ilgili bir ümit yaratsalar da bazen muhalefetin uyguladığı akıllı stratejiler sonucu seçimlerde -Polonya örneğinde olduğu gibi- iktidarda kalacak yeterli çoğunluğu sağlayamayabilirler. 2023 yılında Polonya’da yapılan seçimleri, iktidar partisi PiS (Hukuk ve Adalet Partisi) en yüksek oyu alsa da mecliste ve senatoda çoğunluğu sağlayan muhalefet kazanmıştır.

Diğertaraftan, bir başka konuda günümüzde yaşanan demokraside gerilemeyi gerçekte ‘akut’ özelliğe sahip bir düzensizlik hali olarak değerlendirmektedir. Aksine, buraya kadarki analizin ışığında demokraside gerilemeyi ontolojik olarak uzun süreli ‘kronik’ bir süreç olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım gibi görünmektedir. Yunanca kökenli ‘kronik’ etimolojik olarak uzun bir süreci, antropolojik olarak uzun bir süre boyunca devam eden bir sorunu, yoğun ve uzun süreli bir sosyal durum veya fenomeni ifade etmektedir.¹¹ Bu sebeple, demokraside gerilemeyi akut bir durum olarak nitelenmek uygun olmayacaktır. Akut durum kısa bir süreyi ifade etmektedir. Demokraside gerilemenin akut bir durum olarak nitelenmesi, aslında bir fenomen olan olgunun hafife alınması sonucunu da doğuracaktır. Oysaki demokraside gerileme, süreç içinde ortaya çıkan ve gelişerek uzunca bir süre devam eden bir olguyu, kronik bir düzensizlik halini betimlemektedir.

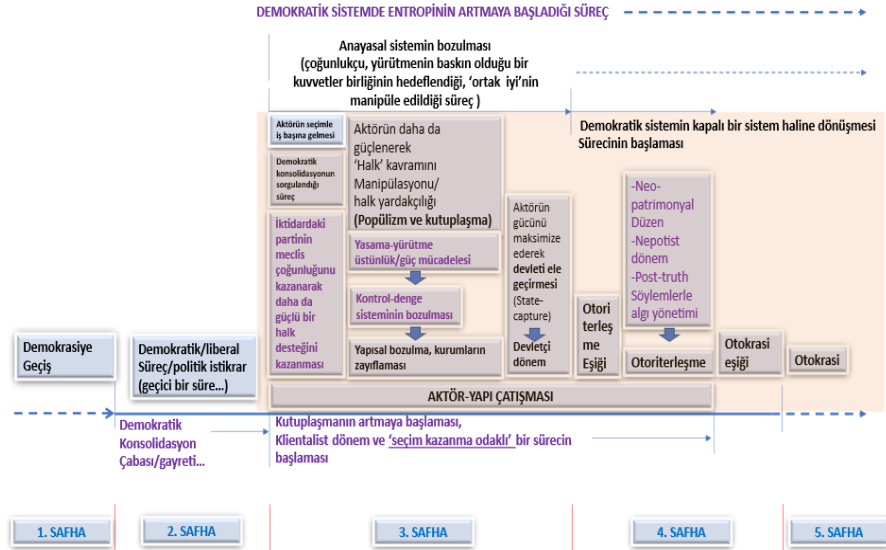
Bu aşamada demokraside gerilemenin bu kronik yapısının açıklanmasında Kuhn’un birikimci olmayan, evrimci/gelişimci yaklaşımından yararlanmanın da faydalı olacağı düşünülmektedir. Çünkü, Kuhn’un “buhran dönemi” nitelenmesine de uygun olan demokraside gerileme, bazen çok uzun bir süre devam ederek müzminleşmekte ve akut olma özelliğini yitirmektedir. Kuhn (2018), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eserinde paradigmaların oluşumunu, yaşam süreçlerini açıklar ve oluşan bir buhran dönemiyle yerlerini başka paradigmalara bırakacağından bahsederek paradigmaların yaşam döngüsünü açıklar. Kuhn’un tanımıyla paradigma kabul görmüş bir model ya da örnektir. Bu bağlamda paradigmalar özellikle buhran dönemlerinde sistem üzerinde entropiyi artırıcı bir etkiye sahip olabilirler. Demokrasinin gerileme dönemlerinde demokratik sistem, Easton’un betimlediği şekilde

çıktı üretmekte zorlanmaktadır. Nitekim demokratik süreç de Kuhn'cu bakış açısıyla bir paradigmaya benzemekte ancak aynı zamanda sistem olarak çıktı üretmekte zorlandığı için entropisi yükselmektedir.

Kuhn bu durumu, paradigmaların olağan bilimin problemleri çözmekte zorlandığı dönemlerde ortaya çıktığını ifade ederek, astronomi ve fizikten verdiği örneklerle açıklamaya çalışır. Kuhn'a göre bilim tarihi bilimsel girişimin kesintisiz bir birikimi şeklinde oluşmamakta, aksine bu süreç bilgiyi büyük kesintilere ve kopmalara uğratan devrimci dönüşümlerle birlikte gelişmektedir. Ona göre hazırda duran bir veri birikimi üzerinde birden fazla kuramsal yapı inşa etmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, bilimsel gelişim süreci kümülatif ve lineer değil, diyalektiktir. Bu bağlamda, demokratik süreç de bir paradigma olarak Atina demokrasisinden beri benzer bir yol izlemektedir. Günümüze kadar demokrasi kavramının karşısına ondan daha güçlü bir anti-tez çıkamamıştır. Dolayısıyla Kuhn'un ifadesiyle, demokrasi kavramının yerini, onunla bağdaşmayan, tamamıyla yeni ya da kısmen başka bir alması aday paradigma alamamıştır. Demokrasi binlerce yıllık bir geçmişle bir süreç olarak varlığını devam ettirmektedir. Ancak bir sistem yaklaşımıyla demokrasiyi ele aldığımızda ise doğasında var olan entropi yükseldikçe sistemin düzensizliği artırarak demokratik standartlarda bir gerilemeye neden olmakta, demokrasiyi belirli bir süreliğine buhrana sokabilmekte ve bu alanda farklı otoriter rejim kavramlaştırmalarından oluşan bir takım ara paradigmaların yaratılma çabasıyla kendisini hissettirmektedir. Ancak bu kavramlaştırmaların konjonktürel, hiçbirinin tarihî süreçte demokrasi kadar uzun ömürlü olamayacağı değerlendirilmektedir.

Bir ülkede demokrasiye geçişle birlikte demokratik süreç, halk tarafından benimsendiği sürece varlığını devam ettirebilmekte, bu süreçte özellikle halkın demokrasiye yabancılaştığı dönemlerde ise demokratik paradigma bir buhran dönemine girmekte ve kritik dönüm noktalarıyla rejim daha otoriter farklı sistemlere doğru savrulabilmektedir. Ancak yine de demokrasinin olumlu bir yönü, entropiyle oluşan demokraside gerilemenin, kronik ve uzun süreli olsa da sisteme dışarıdan enerji takviyesine olumlu yanıt vermesi ve tekrar toparlanma eğilimi göstermesidir. Örneğin zamanında Almond ve Verba (1963) tarafından demokrasisi sorunlu ülkeler arasında gösterilen Almanya'nın süreç içinde toparlanarak günümüzde demokrasisi en ileri ilk on ülke arasında gösterilmesi bunun bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla demokratik dengelemenin süreç içinde sisteme bir enerji takviyesiyle yapılabileceğinin ve bunun demokraside gerileme üzerinde yavaşlatıcı olumlu etkisinin olacağının altını çizmek gerekir. Özellikle

otoriterleşme sonrası dönemdeki süreçte yapılabilecek bir entropik dengeleme çabasının ise çok geç olacağı ve arzu edilen dengelemenin yaratılamayacağı, bu geç kalınmış aşamadan sonra sürecin büyük olasılıkla bir otokrasiye doğru evrilme tehlikesi yaratacağı da unutulmamalıdır.

Şekil 10. Demokraside Gerileme Süreci (Süngü, 2025: 87)

Dolayısıyla, demokraside gerilemenin doğasıyla ilgili bu kuramsal analizden sonra demokraside gerilemenin nedenlerini daha da netleştirebilmek için detaylar bir süreç analizi üzerinden de betimlenebilir. Bu maksatla, demokraside gerileme literatürü ve buraya kadarki açıklamaların ışığında, demokrasiye geçiş sonrası yaşanan süreç Şekil 10'da bir diyagram üzerinde gösterilmiştir. Bu bağlamda demokraside gerileme, demokrasi ve demokraside gerileme literatüründen yararlanılarak, içinde belirli safhaları (her safha kendi içinde bölümleri -episodes- içermektedir) da içererek betimlenmeye çalışılmış, demokrasiye geçiş ve normal, sorunsuz demokratik süreç de dahil beş safha halinde düşünülmüştür. Bu süreçte, demokraside gerileme bağlamında özellikle üçüncü ve dördüncü safhalar önem kazanmaktadır. Beşinci safha ise otoriterleşmenin vardığı en son nokta olan 'otokrasi' safhasını içermektedir. Süreç içinde üçüncü safha, aktör-yapı gerilimi/çatışmasıyla birlikte, popülizm ve kutuplaşma ve devletin ele geçirilmesi bölümlerini (episodes), dördüncü safha ise otoriterleşme eşiği, otoriterleşme ve otokrasi öncesi son kavşak olarak değerlendirilen kritik

eşiğı kapsamaktadır. Bu betimlemede eşikler aynı zamanda kritik kavşaklar (critical junctures) olarak da değerlendirilebilir. Tüm bu safhalar ve bu safhaların ayrıntılı analizi, birbirleriyle olan ilişkisi ayrı bir karşılaştırmalı çalışmanın konusu olacağından bu çalışmada detaya inilmemiştir.

Sonuç

Sonuç olarak, demokraside gerileme sürecinde sistem işlemeye devam etmekte ancak başlangıçta akut bir şekilde başlayan semptomlar, tedbir alınmadığı takdirde, giderek kronikleşerek entropinin daha da artmasına, sistemin veriminin düşmesine ve sistemde otokrasiye dönüşebilecek ciddi düzensizliklerin oluşmasına neden olmaktadır. Nitekim Bermeo, bu tür demokraside gerilemeyi benzer şekilde, tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirmekte, Soğuk Savaş yıllarının klasik açık uçlu darbelerinin yerini, “vaat/taahhüt içeren darbeler” olarak nitelediği ve “yönetimin/aktörün büyütüldüğü” süreçlerin aldığını ifade etmektedir. Bermeo, ‘büyütme’ olarak ifade ettiği, aktörün sürekli ön planda tutularak kurumsal yapının önüne geçirildiği süreçte, geçmişte birçok gelişmekte olan demokraside yaşanan seçim günü oy sahtekarlığının yerini artık daha uzun vadeli stratejik taciz ve manipülasyonların aldığını vurgulamaktadır. Nitekim Bermeo (2016: 7) 1950-2014 yıllarını kapsayan bir araştırmada askerî darbelerin sayısında bir azalma olurken, demokraside gerilemede ciddi bir artış olduğunu vurgulamaktadır. Bunun anlamı, demokrasiler için artık sadece askerî darbeler tehdit değildir. Günümüzde askerî darbelerden bağımsız olarak demokratik bir sistemin işleyişini aksatacak, verimini düşürecek birçok faktör vardır. Bu sebeple hiçbir demokratik sistem yüzde yüz güvenli olarak kabul edilmemelidir. Demokratik sistemin doğasında var olan entropi, sistem kendisini dışa kapattıkça artma eğilimindedir ve entropideki artış, en kararlı görünen demokratik sistemler için dahi bir risk olarak kabul edilmelidir. Özellikle, demokratik bir sistemde sistem ile çevre/halk/toplum arasındaki etkileşimin bozulması, sistemin açık bir sistemden kapalı bir sisteme doğru evrilmesi demokraside gerilemenin en önemli nedenlerinden birisidir.

Diğer taraftan Kuhn (2018), bilimde yeni bir bulgunun yapılabilmesi için önce olağan bilimde bir şeylerin aksaması gerektiğini ifade etmektedir. Siyasi ve bilimsel gelişmede koşutluğu ifade eden bu önerme, demokratik süreçler için de kullanıldığında, demokratik süreçte bazı konularda aksama başladığında, önce ülkede rejim tartışmaları gündeme gelmektedir. Bu durum şiddetli bir buhranı tetikleyecek ölçüde bir etki de yaratabilmektedir. Ancak Kuhn şunu da ifade etmektedir ki, bir bilim insanı inancını kaybetmeye ve yeni alışkanlıkları incelemeye başlasa dahi kendisini bunalıma sokan

paradigmayı hiçbir zaman terk etmemektedir. Bu bağlamda demokratik süreç de benzer bir özellik sergilemektedir. Demokratik paradigma, entropinin etkisiyle bir buhrana girse de toplumda demokrasiye inanan bir kesim hiçbir zaman demokrasiye olan inancını kaybetmemekte, dolayısıyla literatürde yer alan ve bazı siyaset bilimcilerin (Letvitsky ve Ziblatt, 2018), ‘demokrasinin ölmesi’ olarak tanımladıkları abartılı durum tam olarak gerçekleşmemektedir. Demokratik sistemde çevrede yer alan demokrasiye inanan bir grup insan, demokraside gerileme sürecinde sistemin ihtiyacı olan, entropiyi dengeleyecek enerjiyi üreterek demokraside gerilemenin hafiflemesine katkıda bulunabilmektedir. Demokraside gerilemeyle birlikte otoriterleşen ülkelerdeki bir grup insanın her şeyi göze alan demokratikleşme çabaları bu kapsamda okunabilir. Özellikle Güney Amerika, Güney ve Güneydoğu Avrupa’da demokrasisi belirli dönemlerde kesintiye uğrayan ülkelerin belli bir süre sonra tekrar demokrasiye dönmeleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim Tomini (2021: 8) de “otoriterlik karşıtlarına” dikkati çekerek, analitik yapıda karşıtların da dikkate alınması gerektiğini vurgulayarak, Türkiye’de, 2019’daki yerel seçimlerde AKP’nin İstanbul’u kaybedişini, yine Macaristan’daki Budapeşte belediye başkanlığı seçimlerinde Fidesz’in başarısızlığını ve Polonya’da yargının siyasallaşmasına karşı direnen yargıçları örnek olarak göstermektedir. Ayrıca tarihî süreç bunlara benzer diğer örneklerle de doludur. Dolayısıyla ‘demokrasinin ölmesi’ şeklindeki abartılı niteleme belki tam olarak demokrasinin ölmesi, yok olması anlamında olmasa da mecazen kullanılsa da sorunlu, maksadını aşan bir niteleme olarak değerlendirilebilir.

Demokraside gerilemenin Kuhn’un (2018) yaklaşımından ayrılan en önemli yönü ise özellikle günümüzde sağ popülist bir yaklaşımla beraber karşımıza çıkan demokraside gerilemenin, demokratik süreci otoriter bir sürece dönüştürerek farklı bir paradigma olarak halka, ‘güçlü aktör’ algısıyla birlikte topluma demokrasiye alternatif, değişik tanımlamalarla ‘daha faydalı bir yönetim anlayışı olarak’ benimsetilmesindeki güçlülüktür. Ancak demokraside gerileme süreci içinde yer alan bu sağ otoriter popülist anlayışın konjonktürel kalacağı ve hiçbir şekilde demokrasiye alternatif yeni bir paradigma geliştiremeyeceği gerçektir. Bunun en temel sebebi demokrasi kavramının, Kuhn’un belirttiğinin aksine, birikimci, apriori bir özellik taşıması ve günümüze kadar etkisini devam ettirebilmesidir. Günümüzdeki çağdaş demokrasi kavramı, demokrasiyle ilgili farklı kuramların yarattığı birikimle bugünkü şekline kavuşmuş ve bir gerileme yaşasa da varlığını sürdürügelmiştir. Kuhn (2018), bir paradigmanın işlevini yitirmesini ve yeni bir paradigmanın oluşumuna yeşil ışık yakmasını, işlev bozukluğunun

hissedilmesiyle başladığını ifade etmektedir. Kuhn ayrıca işlev bozukluğunu siyasi devrimlerle de ilişkilendirerek, bu bozukluğun düzenin varlığını tehlikeye soktuğu noktada siyasal devrimlerin ve paradigma değişiminin meydana geldiğini belirtmektedir. Ancak mevcut olgular, demokraside gerilemenin entropinin etkisiyle ortaya çıkan düzensizliğin bir sonucu olarak işlev bozukluğu yaratarak ve hatta kronikleşerek demokratik süreci bir süreliğine kesintiye uğratsa da demokratik sürecin etkisini tamamen sonlandıracak bir işleve, değişime sebep olamayacağını göstermektedir.

Doğru entropik dengelenmeyle yönetilebilecek bir süreçle, kapanmaya yüz tutmuş bir sisteme dışarıdan yapılacak, tekrar güveni ve istikrarı kazandıracak demokratik hamlelerle -kuramsal destek, doğru ve yerinde karar süreçleri, doğru yasal düzenlemeler, serbest ve dürüst seçimler ve referandumlar gibi girdilerle- demokraside gerilemenin kontrol edilmesi sağlanabilir ve sistemdeki artma eğilimi gösteren düzensizlik giderilerek demokratik sistem yeniden eski kararlı yapısını kazanarak bir dengeye oturtulabilir. Ancak unutulmamalıdır ki problem, bu düzensizliği giderecek, istikrarı tekrar tesis edecek demokratik süreçle uyumlu vasıtaların belirlenmesi ve bunların sisteme ne zaman, nerede ve ne şekilde girdi olarak sunulacağıdır. Aksi takdirde düzensizliğin giderek artması ve kontrolünün güçleşeceği bir noktaya evrilmesi, ifade edildiği şekilde, tekrar güven ve istikrarın temini için daha fazla enerjiye gereksinim gösterecek ve dengeleme için kullanılacak vasıtaların çeşitliliğini azaltabilecektir.

Diğer taraftan, demokrasisi gerileme eğilimi gösteren ülkelerde halkın katılımının zayıfladığını ve muhalefetin de yeterince güçlü olmadığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda, iktidar sahiplerinden bu yönde güçlü bir talep de yoktur. Çünkü bu durum güçlü iktidarların işine gelmektedir. Hatta demokratik sistemin kararlı yapısını yitirdiği, dengesinin kaybolduğu bir kritik eşiğe yaklaşmış ülkelerde, katılımı engellemeye ve muhalefeti neredeyse tamamen etkisizleştirmeye yönelik olarak iktidar kanadından -başta özgürlükler olmak üzere- çok daha fazla baskı geldiği görülmektedir. Dolayısıyla demokraside gerilemenin derinleştiği bir süreçte, entropiyi azaltmak ve demokratik bir sistemi kararlı hale getirmek için çok daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ortamda en güçlü enerji girişi çevreden sistemin işleyişine yönelik gelecek taleplerdir. Aksi takdirde şiddetlenen entropiyi azaltmak için sisteme gerekli girdiler sağlanamadığı takdirde çöküşün daha da derinleşerek demokratik rejimin otoriter bir rejime ve hatta otokrasie doğru evrilme riski vardır.

Sonnotlar

1- Bu makale yazarın Demokraside Gerileme (Democratic Backsliding) Sürecinin Kavramsal ve Olgusal İncelenmesi: Türkiye-Polonya Örnekleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2- Prof. Cynthia Fleury, demokratik entropi ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır. “Termodinamikte entropi, bir sistemin düzensizlik durumunu ölçer: artan bir düzensizliğe doğru evrildikçe büyür. Bununla birlikte, otuz yıldır Batı demokrasileri, bizi birbirinin yerine geçebilen, değiştirilebilir varlıklar haline getiren ve “büyüme” idolüne hizmet eden kılık değiştirme, çılgınca ve benzeri görülmemiş bir ticaret dinamikleriyle karşı karşıya bırakıyor. Ama demokratik entropinin ifadesi başka bir şeydir; demokrasinin kendi içindeki düzensizliğine, onun doğası gereği olan işlevsizliklerine gönderme yapar. Tocqueville demokrasiyi şu şekilde tanımlarken bunu mükemmel bir şekilde analiz etmiştir: Teorik olarak doğru ve etik olarak kabul edilebilir, ters etkiler yaratan iyi ilkeler. Hukuk devletin inşası, ilkelerle uygulama arasındaki bu uçurumun serüvenidir.” (<https://www.startup-book.com/2019/03/15/cynthia-fleury-to-be-brave-is-sometimes-to-endure-sometimes-to-break-up/> Son erişim tarihi: 3 Şubat 2022.

3- Entropinin karşıtı; düzen, yapı, kestirilebilirlik anlamındadır (Byeon, 2005: 225).

4- ‘Homeostazis’in sözlük tanımı şu şekildedir: Bir organizmanın kendi parçaları arasında ve içinde tekdüze ve yararlı bir fizyolojik stabiliteyi sürdürme eğilimi; ‘organik denge’, siyasi bir organizmaya uygulandığında ise bu organizmanın, şeklini değiştirme girişimleri ne kadar kararlı olursa olsun, ‘pratik olarak mümkün olduğu kadar eski durumunu koruma’ eğilimini ifade eder (Kaplan, 1968).

5- Prof. Dr. Cengiz Çağla, *Alexis De Tocqueville, Amerika’da Demokrasi* kitabının önsözünde demokrasi ile totalitarizm arasındaki ilişkiyi şu şekilde açıklamaktadır: “Bilindiği üzere totalitarizm, demokrasinin sorunlarına çözüm gibi görünür, çoğu zaman bu iddiayı taşıyarak iktidara gelir. İktidarla halk, ya da devletle toplum arasındaki kopukluğu giderecek gibi gözükür, ama içinden çıktığı demokrasiyi ters yüz ederek söz konusu kopukluğu yeniden üretir. Devletle toplum özdeşlenir, birey ortadan kalkar.”

6- <https://www.gazeteduvar.com.tr/anket-turkiyede-adalet-var-mi-sorusuna-yanit-ta-derin-fark-galeri-1751458> Son erişim tarihi: 15 Mayıs 2025.

7- <https://konda.com.tr/rapor/46/adalet-ve-hukuk-algisi> Son erişim tarihi: 15 Mayıs 2025.

8- <https://www.theguardian.com/environment/2024/feb/02/why-are-farmers-protesting-across-the-eu-and-what-can-the-bloc-do-about-it> Son erişim tarihi: 3 Mart 2024.

9- <https://www.birgun.net/makale/avrupanin-kucuk-ciftcileri-yeni-bir-yol-ariyor-608097> Son erişim tarihi: 14 Mayıs 2025.

10- Javier Milei, yapılan seçimlerle Arjantin’de başkanlık yarışını kazanmıştır. Bu aşamada Milei için ‘otoriter’ lider tanımını kullanmak doğru olmayabilir. Ancak kendisinin aşırı sağcı bir çizgide olması, ABD Başkanı Donald Trump hayranı olduğunu ifade etmesi ve özellikle de ‘yapıyı’ hedef alan agresif açıklamaları, kendisinin ileride otoriter bir yönetim sergileyebileceği izlenimi doğurmaktadır.

11- <https://etymologeek.com/eng/chronic> Son erişim tarihi: 14 Mayıs 2025

Kaynakça

Adeney K ve Taggart P (2015). The Future of Democracy. *Cambridge University Press*, 50 (3), 325–335.

Almond A G ve Verba S (1963). *The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. New Jersey: Princeton University Press.

Arblaster A (1999). *Demokrasi*. Çev. N Yılmaz, Ankara: Doruk.

Aristoteles (2015). *Politika*. Çev. F Akderin, İstanbul: Say Yayınları.

Bakke E ve Sitter N (2020). The EU2s Enfants Terribles: Democratic Backsliding in Central Europe since 2010, *American Political Science Association*.

Bentham J (2000). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Batoche Books Kitchener.

Bermeo N (2016). On Democratic Backsliding. *Journal of Democracy*, 27, 1.

Beteille A (2012). *Democracy and its Institutions*. Oxford University Press.

BTI Index 2022. Son erişim tarihi, 30 Mayıs 2024.

Byeon H J (2005). A Systems Approach to Entropy Change in Political Systems. *System Research and Behavioral Science*, 22, 223-231.

Collier D (1966). Political System. SSEC Publication No. 103, *Social Science Education Consortius, Inc., Boulder*.

Collier D ve Levitsky S (1997). Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comperative Research. *Cambridge University Press, World Politics*, 49 (3), 430-451.

Conovan M (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, XLVII, 2-16.

Cox M Ikenberry G J ve Inoguchi T (2000). *American Democracy Promotion Impulses, Strategies, and Impacts*, New York: Oxford University Press.

Çınar M (der) (2023). *Demokrasi, Kavram, Kurum, Süreç*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Dahl R (1972). *Polyarchy*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dahl R (1982). *Dilemmas of Pluralist Democracy*. Yale University Press.
- Dahl R (2001). *Demokrasi Üstüne*. Çev. B Kadioğlu, Ankara: Phoenix.
- Dahl R vd. (ed) (2003). *The Democracy Sourcebook*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Dahl R (2006). *A Preface to Democratic Theory*, Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Democracy Matrix (DeMax). Lauth, Hans-Joachim and Oliver Schlenkrich. 2020. Conception of the Democracy Matrix. URL: <https://www.democracymatrix.com/conception>. Consulted on 01/07/2020. Son erişim tarihi, 1 Kasım 2023.
- Diamond L ve Plattner M F (ed) (2015). *Democracy in Decline*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Diamond L (2021). Democratic regression in comparative perspective: scope, methods, and causes. *Democratization*, 28(1), 22-42.
- Easton D (1957). An Approach To The Analysis Of Political Systems. *Cambridge University Press, World Politics*, 9, 383-400.
- Easton D (1965). *A System Analysis of Political Life*. University of Chicago.
- Esen B ve Gumuscu S (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581-1606.
- Esen B (2020). *Türkiye'deki Rekabetçi Otoriter Rejim*, Birikim, Haziran-Temmuz Sayısı, 158-175.
- Esen B vd. (2023). *Türkiye'nin Yeni Rejimi: Rekabetçi Otoriterlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foa R S ve Mounk Y (2017). The End of the Consolidation Paradigm. *Journal of Democracy Web Exchange*. <https://roberto.foa.name/FoaMounkEndofConsolidationParadigm.pdf>. Son erişim tarihi: 11 Eylül 2025.
- Freedom House, Freedom in the World 2024, Research Methodology. Son erişim tarihi, 16 Haziran 2021.
- Fukuyama F (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: The Free Press.
- Furlong P ve Marsh D (2002) A Skin Not a Sweater: Ontology and Epistemology in Political Science. İçinde: M David and S Gerry (der), *Theory and Methods in Political Science*, Palgrave Macmillan, 17-41.
- Goertz G ve Mahoney J (2012). Concept and Measurements: Ontology and Epistemology. *Social Science Information*, SAGE, 205-216.
- Habermans J (2017). *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*. Çev. İ Ata, İstanbul: YKY.

- Habermans J (2023). *Kamusalılığın Yeni Bir Yapısal Dönüşümü ve Müzakereci Demokrasi*. Çev. T Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haggard S ve Kaufman R (2021). *Backsliding democratic Regress in the Contemporary World*. Cambridge University Press.
- Hett C B (2019). *Demokrasinin Ölümü, Hitler'in Yükselişi ve Weimar Cumhuriyeti'nin Çöküşü*. Çev. A Kar, İstanbul: Profilkitap.
- Huntington S P (1991). How Countries Democratize. *Political Science Quarterly*, 106, 4.
- Huntington S P (1991). *The Third Wave Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman and London: University of Oklahoma Press.
- Jee H vd. (2021). Towards a Unified Approach to Research on Democratic Backsliding. *Democratization*.
- Jefferson T (1787). Notes on the State of Virginia. https://avalon.law.yale.edu/18th_century/jeffvir.asp. Son erişim tarihi: 10 Eylül 2025.
- Kaplan M A (1968). *Systems Theory And Political Science*. The John Hopkins University Press.
- Kuhn T S (2018). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. N Kuyaş, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Laclau E ve Mouffe C (2017). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. Çev. A Kardam, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lawson S (1993). Conceptual Issues in the Comparative Study of Regime Change and Democratization. *Comparative Politics*, 25 (2), 183-205.
- Letvitsky S ve Way L (2006). Competitive Authoritarianism: International Linkage, Organizational Power, and the Fate of Hybrid Regimes. *Paper prepared for the Annual Meetings of the American Political Science Association*.
- Letvitsky S ve Way L (2015). The Myth of Democratic Recession. *Journal of Democracy*, 26 (1).
- Letvitsky S ve Ziblatt D (2018). *Demokrasiler Nasıl Öler?* Çev. D Dinç, Konya: Salon Yayınları.
- Letvitsky S ve Way L (2020). New Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, 31 (1).
- Lijphart A (2014). *Demokrasi Modelleri*. Çev. G Ayas ve U Bulsun, İstanbul: İthaki.
- Linz J J ve Stepan A (1996). *Problems Of Democratic Transition And Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. The John Hopkins University Press.
- Locke J (2018). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. Çev. F Bakırcı, Ankara: Eksi.

Madison J (1787). The Federalist Papers: No. 10. https://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed10.asp. Son erişim tarihi: 10 Eylül 2025.

Mahoney J ve Synder R (1999). Rethinking Agency and Structure in the Study of Regime Change. *Studies in Comperative International Development*.

Migdal J S (2009). Researching The State. İçinde: M I Lichbach and A S Zucerman, *Comperative Politics Rationality, Culture, and Structure*, Cambridge University Press, 162-192.

Mill S J (2019). *Özgürlük Üzerine*. Çev. B Tartıcı, İstanbul: Kutu.

Moller J ve Skaaning S E (2011). *Requisities of Demeocracy: Conceptualizing*. Routledge.

Mouffe C (2019). *Sol Popülizm*. Çev. A Yanık, İstanbul: İletişim Yayınları.

Munck G L (2014). *What is democracy? A reconceptualization of the quality of democracy*. University of Southern California.

Norris P (2011). *Democratic deficit: Critical Citizens revisited*. Cambridge University Press.

Norris P (2016). *It's not just Trump. Authoritarian populism is rising across the West. Here's why*. The Washington Post, March 11. Son erişim tarihi, 3 Mart 2024.

O'Donnell G (1994). *Delegative Democracy*. The John Hopkins University Press.

O'Donnell G (2010). *Democracy, Agency and the State*. Oxford University Press.

Parkinson J ve Mansbridge J (2012). *Deliberative Systems*, Cambridge University Press.

Pateman C (1976). *Recent Theories of democracy And The 'Classical Myth'*. Cambridge University Press.

Popper KI R (2005). *Hayat Problem Çözmektir*. Çev. A Nalbant, İstanbul: YKY.

Prigogine I ve Stengers I (1984). *Order Out Of Chaos: Man's New Dialogue With Nature*. Toronto, New York, London, Sydney: Bantam Books.

Przeworski A (1995). *Demokrasi ve Piyasa*. Çev. İ Turan, İstanbul: Koç Üniversitesi.

Przeworski A (2019). *Crises of Democracy*. Cambridge University Press.

Rawls J (2020). *Bir Adalet Teorisi*. Çev. V A Coşar, Ankara: Phoenix.

Rosenthal I (2018). *Democracy and Ontology, Agonism between Political Liberalism, Foucault and Psychoanalysis*, Hart Publishing.

Rousseau J J (2006). *Toplum Sözleşmesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rustow DA (1970). Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model, *Comperative Politics*, 2 (3), 337-363.

- Sartori G (1970). Concept Misformation in Comparative Politics. *The American Political Science Review*, 64 (4), 1033-1053.
- Sartori G (1987). *The Theory Of Democracy Revisited*, Chatham House Publishers, Inc.
- Sartori G (1991). Comparing and Miscomparing. *Journal of Theoretical Politics*, 3, 243.
- Schmitter P C (2018). *Democratization: The Role of Elites*, European University Institute.
- Schumpeter A J (2021). *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*. Çev. V A Çosar, Ankara: Dorlion.
- Süngü T (2025). Demokraside Gerileme (Democratic Backsliding) Sürecinin Kavramsal ve Olgusal İncelenmesi: Türkiye-Polonya Örnekleri Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Synder R (1998). Paths out of Sultanistic Regimes Combining Structural and Voluntarist Perspective. İçinde: H E Chehabi ve J J Jinz (der), *Sultanistic Regimes*, Johns Hopkins University Press.
- The Economics Democracy Index 2021. Son erişim tarihi, 29 Ocak 2022.
- Tilly C (2011). *Demokrasi*. Çev. E Arıcan, Ankara: Phoenix.
- Tocqueville A (2019). *Amerika'da Demokrasi*. Çev. S S Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tomini L (2021). Don't think of a wave! A research note about the current autocratization debate, *Democratization*.
- Touraine A (2004). *Demokrasi Nedir?* Çev. O Kunal, İstanbul: YKY.
- Urbainati N (1998). *Democracy and Populism*. Blackwell Publisher.
- Varieties of Democracy (V-DEM) Institute Democracy Report 2021. <https://v-dem.net/publications/democracy-reports/> . Son erişim tarihi, 10 Temmuz 2021.
- Vergin N (2019). *Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Waldner D ve Lust E (2018). Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding. *Annual Review of Political Science*, 21, 93–113.
- Welzel C vd. (2016). Pitfalls in the Study of Democratization: Testing the Emancipatory Theory of Democracy. *Cambridge University Press*, 47, 463–472.
- World Justice Project (WJP) 2021. <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-INDEX-2021.pdf> . Son erişim tarihi, 21 Ekim 2021.

Kültür ve Ekonomi Sarkacında Yeni Toplumsal Hareketler: Sarı Yelekliler ve Gezi Parkı Vakaları

Beyza Yılmaz Sönmez, Karabük Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-4784-8071

E-Posta: beyzayilmaz@karabuk.edu.tr

Utku Aybudak, Karabük Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-1859-5770

E-Posta: utkuaybudak@gmail.com

Öz

Bu çalışma, Fransa'daki Sarı Yelekliler hareketi ile Türkiye'deki Gezi Parkı eylemlerini Yeni Toplumsal Hareketler (YTH) teorisi çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı, bu iki toplumsal hareketin neden farklı talepler etrafında örgütlendiğini kültür ve ekonomi sarkacı üzerinden açıklamaktır. Sarı Yelekliler, neoliberal politikaların yol açtığı ekonomik eşitsizliklere, vergi adaletsizliklerine ve sosyal devletin zayıflamasına karşı güçlü bir tepki olarak ortaya çıkarken; Gezi Parkı eylemleri daha çok yaşam tarzına, kentsel mekâna ve kimlik temelli taleplere dayalı bir mobilizasyon süreciyle şekillenmiştir.

Çalışmada bu farklılaşmanın kökenleri üç bağlamda incelenmektedir: Ulusal kimliğin inşa süreçleri, kapitalist sistem içerisindeki konumlanma ve prekaryalaşma deneyimleri ile toplumsal yapıdaki iktidar ilişkilerinin dağılımı. Ulusal kimliğin inşası, kolektif aidiyetlerin yönünü belirlerken; kapitalist sistemdeki konum ekonomik beklentileri ve kırılabilirlikleri şekillendirmekte, iktidar dağılımı ise toplumsal taleplerin ifade biçimlerini doğrudan etkilemektedir. Fransa'daki hareket, sınıfsal temelli ekonomik kaygıları daha açık biçimde görünür kılarken; Türkiye'deki hareket kültürel ve siyasal temsil krizine odaklanmıştır. Bu durum, neoliberal krizin her iki ülkede farklı tarihsel-sosyolojik dinamikler aracılığıyla deneyimlendiğini göstermektedir.

Analiz, Yeni Toplumsal Hareketler teorisinin yalnızca kimlik ve kültürel temsiliyet boyutuyla değil, aynı zamanda ekonomi-politik bağlamla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Biçimsel açıdan YTH kapsamına giren bu hareketler, içerik açısından birbirinden ayrılmakta; Sarı Yelekliler ekonomik adalet talebini öne çıkarırken, Gezi Parkı eylemleri daha çok özgürlük, yaşam tarzı ve demokratik temsil eksenli bir direniş olarak şekillenmektedir. Bu farklılaşmanın karşılaştırmalı bir perspektifle analizi, toplumsal hareketlerin günümüzde nasıl çeşitlendiğini ve neoliberal krizin farklı coğrafyalarda hangi taleplerle ifadesini bulduğunu daha iyi kavramamıza olanak sağlamaktadır.

Sonuç olarak, her iki hareket de neoliberalizmin yarattığı temsil ve eşitsizlik krizinin yansımalarıdır; ancak taleplerin içeriği, yerel tarihsel koşullar ve toplumsal yapıların özgünlükleri tarafından belirlenmektedir. Bu çalışma, YTH teorisini kültürel ve ekonomik boyutları birlikte dikkate alan bir bakış açısıyla geliştirmeyi amaçlamakta ve toplumsal hareketliliğin anlaşılmasına katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Toplumsal Hareketler, Sarı Yelekliler, Gezi Parkı, Neoliberalizm, Toplumsal Temsil Krizi.

New Social Movements on the Pendulum of Culture and Economy: The Cases of the Yellow Vests and Gezi Park

Abstract

This study offers a comparative analysis of the Yellow Vests movement in France and the Gezi Park protests in Turkey within the framework of New Social Movements (NSM) theory. The primary aim is to explain why these two social movements organized around different sets of demands by situating them along the culture–economy axis. The Yellow Vests emerged as a strong reaction to the economic inequalities produced by neoliberal policies, tax injustices, and the erosion of the welfare state, whereas the Gezi Park protests took shape through a mobilization process centered on lifestyle, urban space, and identity-based demands.

The study examines the roots of this divergence across three dimensions: The processes of national identity construction, positioning within the capitalist system and experiences of precaritization, and the distribution of power relations within the social structure. National identity formation directs the orientation of collective affiliations; positioning within the capitalist system shapes economic expectations and vulnerabilities; and the distribution of power directly influences the ways in which social demands are expressed. While the French case made class-based economic concerns more visible, the Turkish case was more closely tied to a cultural and political crisis of representation. This contrast illustrates how the neoliberal crisis has been experienced through distinct historical and sociological dynamics in each context.

The analysis demonstrates that New Social Movements theory should be considered not only in terms of identity and cultural representation but also in relation to its political-economic dimensions. Although both movements formally fall within the scope of NSM, they diverge significantly in content: The Yellow Vests foregrounded the demand for economic justice, whereas the Gezi Park protests were shaped as a resistance driven by claims for freedom, lifestyle autonomy, and democratic

representation. Examining this divergence from a comparative perspective provides a clearer understanding of how contemporary social movements diversify and how the neoliberal crisis finds expression through different demands across various geographies.

In conclusion, both movements can be understood as reflections of the crisis of representation and inequality generated by neoliberalism; however, the content of their demands is shaped by local historical trajectories and the specificities of social structures. This study seeks to contribute to the understanding of social mobilization by advancing an approach to NSM theory that takes cultural and economic dimensions into account together.

Keywords: New Social Movements, Yellow Vests, Gezi Park, Neoliberalism, Crisis of Political Representation.

Giriş

Toplumsal hareketler genellikle politik-ekonomik sistemlerin krize girmesiyle ortaya çıkan tepkilerdir. Bu hareketler, olağanüstü koşullar altında toplanma, eylem ve protestoların sürekli hale gelmesiyle şekillenir. Ortak bir antagonizma etrafında örgütlenen toplumsal hareketler, mevcut düzeni dönüştürmeyi hedefler; bu doğrultuda, hareketin katılımcıları düzenli olarak kitlesel gösteriler gerçekleştirir.

Bu bağlamda çalışmanın konusunu, küresel çapta etkili olduğu kabul edilen neoliberal krizin farklı coğrafyalarda tetiklediği toplumsal hareketlerin dinamiklerinin ve taleplerinin incelenmesi oluşturmaktadır. Çalışmanın odak noktası, neoliberal paradigmanın yarattığı kriz ortamında Fransa ve Türkiye gibi farklı coğrafyalarda yükselen popülist toplumsal hareketlerin, neoliberal modele yönelttikleri taleplerin niteliksel farklılığıdır; zira Fransa’da bu talepler ağırlıklı olarak ekonomik eşitsizliklere odaklanırken; Türkiye’de ise daha çok kültürel ve kimlik temelli kaygılar etrafında şekillenmektedir. Fransa örneğinde, Sarı Yelekliler hareketinde ekonomik eşitsizlik, satın alma gücündeki düşüş ve sosyal devlet hizmetlerinin yetersizliği gibi ekonomik kaygılar ön plana çıkarken; Türkiye örneğinde Gezi Parkı eylemleri, kentsel dönüşüm projelerine karşı tepki, ifade özgürlüğü talepleri ve kimlik siyasetine ilişkin itirazlar daha belirleyici olmuştur. Bu çalışmada, Fransa ve Türkiye örnekleri üzerinden, neoliberalizmin farklı coğrafyalardaki etkileri, ortaya çıkan toplumsal tepkilerin benzerlikleri ve farklılıkları, ekonomik ve kültürel taleplerin içeriği ve bu taleplerin politik sistemler üzerindeki etkileri gibi konulara odaklanılacaktır. Bu karşılaştırma, hem neoliberalizmin küresel etkilerinin daha iyi anlaşılmasına hem de farklı coğrafyalardaki toplumsal

hareketlerin dinamiklerinin daha net bir şekilde ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

Fransa'daki toplumsal hareketlerin analizi, popülizmin rolünü anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir. Popülizm, halkın ekonomik ve sosyal adaletsizliklere yönelik tepkisini, çoğunlukla elit karşıtı ve indirgemeci bir söylemaracılığıyla siyasal düzlemataşıyan birmantıkolaraktan tanımlanmaktadır (Mudde, 2004; Laclau, 2007). Bu çerçevede, Fransa'da 2018 itibarıyla yükselen Sarı Yelekliler hareketi, özellikle artan yaşam maliyetleri ve sosyal devletin gerilemesi karşısında şekillenen ve halk-merkezli bir söylemle mobilize olan bir tepki hareketi olarak, literatürde sıklıkla popülist dinamiklerle birlikte ele alınmaktadır. Türkiye'deki Gezi Parkı eylemleri ise, doğrudan bir "popülist dalga" içerisinde değerlendirilmekten ziyade, kentsel dönüşüm süreçlerine, ifade özgürlüklerinin sınırlandırılmasına ve iktidarın toplumsal yaşam üzerindeki artan müdahalelerine karşı gelişen kitlesel bir tepkinin dışavurumu olarak öne çıkmıştır. Bununla birlikte, Gezi sürecinin söylemsel düzeyde "halk" ve "iktidar" arasında simgesel bir karşıtlık kurduğu; temsili siyaset biçimlerinin dışında alternatif bir kamusal alan yaratma iddiası taşıdığı ölçüde, sınırlı da olsa popülist bir boyut içerdiği söylenebilir. Ancak bu tespit, Türkiye'deki toplumsal hareketlerin küresel ölçekteki popülist dalgayla doğrudan ve örtüşen bir ilişkisi olduğu iddiası anlamına gelmemelidir. Türkiye örneğinde popülizmin daha çok siyasal iktidar düzeyinde, özellikle de Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemindeki söylem ve stratejilerde görünür hâle geldiği açıktır. Bu nedenle Fransa ve Türkiye örnekleri, popülizmin farklı bağlamlarda nasıl ortaya çıktığını – birinde muhalif bir toplumsal hareket, diğesinde ise iktidar pratiği biçiminde – karşılaştırmalı olarak değerlendirmek için anlamlı bir zemin sunmaktadır.

Bu çalışma, yeni toplumsal hareket (YTH) örnekleri olarak iki farklı ülkede ortaya çıkan Sarı Yelekliler ve Gezi Parkı eylemlerinin taleplerinde görülen farklılaşmanın sebebini tarihsel sosyolojik bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, bu hareketlerin, yeni sosyal hareketler teorisinin öngördüğü kriterlere ne ölçüde uyduğunun analiz edilmesi ile popülist söylemlerin bu süreçteki rolünün teorik olarak tartışılması hedeflenmektedir. Özellikle neoliberal kriz bağlamında, popülizmin toplumsal hareketlerin biçimlenmesinde ve taleplerinin belirlenmesindeki etkisi incelenerek, bu tür hareketlerin nasıl ortaya çıktığı ve geliştiği daha iyi anlaşılacaktır. Bu bağlamda, çalışmanın önemli bir boyutu, Fransa ve Türkiye'deki toplumsal hareketlerin popülist dinamikleri ile ekonomik ve

kültürel talepleri nasıl geliştirdiğini detaylı bir şekilde analiz ederek, mevcut teorilerin ışığında toplumsal ve politik bağlamda bu hareketlerin nasıl şekillendiğine dair kapsamlı bir değerlendirme sunmaktır. Bu çalışmada ileri sürülen argümanlar, niteliksel ve yorumlayıcı yöntemle ele alınacak olup ikincil kaynak verileri, ilgili siyasi aktörlerin mikro süreç içerisindeki söylemleri ve görsel materyallerden yararlanılarak analitik bir metot ile takip edilecektir. Özellikle, Sarı Yelekliler hareketindeki ekonomik eşitsizliklere ve sosyal devlet hizmetlerinin zayıflamasına yönelik tepkiler ile Gezi Parkı eylemlerindeki toplumsal ve siyasal kutuplaşmanın derinleştiği kimlik temelli dışlanma ve siyasi özgürlüklerin sınırlandırılmasına yönelik tepkiler her iki ülkede de güçlü toplumsal hareketlere dönüşmüştür. Bu çalışmada, bu hareketlerin siyasi sonuçları ve popülist söylemlerin bu hareketlerin seyrini nasıl etkilediği incelenecektir.

Neoliberal Kriz, Popülizm ve Yeni Toplumsal Hareketler

Neoliberal paradigma ekonomik karar alma süreçlerini teknik uzmanlık eksenine taşıyarak, bu süreçleri demokratik denetimden arındırdı ve vatandaşların siyasal katılım olanaklarını ciddi biçimde sınırlandırdı (Crouch, 2004: 4-6). Ekonomik politikaların oluşturulmasında halkın görüşlerinin sistematik biçimde dışlanması, yalnızca demokratik temsilin içeriğini boşaltmakla kalmadı, aynı zamanda siyasal süreçlere duyulan toplumsal güveni de aşındırdı (Duman, 2018: 136). Bu bağlamda, neoliberalizm, demokratik katılımı ikincil bir mesele olarak görerek, siyasal meşruiyetin teknokratik rasyonaliteye dayandırılmasına yol açtı. Dolayısıyla bu gelişmeler, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren giderek daha görünür hale gelen YTH’nin yükselişine de zemin hazırlamış oldu (Della Porta, 2015: 12-15).

Neoliberalleşme ve Yükselen Popülizm

Neoliberalizm, devletin ekonomik işleyişteki rolünü minimize etmeyi, serbest piyasa mekanizmalarını ise iktisadi ve toplumsal düzenin temel koordinatörü haline getirmeyi hedefleyen ideolojik ve politik bir proje olarak kabul edilir (Harvey, 2021: 10). Bu bağlamda, neoliberalizmi, piyasanın kendiliğinden işleyişini mutlaklaştıran, ekonomik etkinliğin devlet müdahalesinden bağımsız olarak sağlanabileceği inancına dayanan bir yaklaşım olarak özetleyebiliriz. Bu çerçevede neoliberal yaklaşım, devleti mülkiyet haklarını güvence altına alan ve piyasa işleyişine müdahale etmeksizin yalnızca kuralları denetleyen bir “hakem” konumuna indirgemektedir (Harvey, 2021: 2-7).

1980’lerden itibaren küresel ölçekte yaygınlık kazanan bu paradigma, siyasal iktidarın kitlelerden uzaklaştığı, ekonomik karar alma süreçlerinin

demokratik denetimden çıkarak giderek daha az şeffaflaştığı bir dönemi beraberinde getirdi (Stiglitz, 2003). Neoliberal politikalar, devletin sosyal ve düzenleyici rolünü zayıflatırken, piyasanın belirleyici gücünü artırdı ve bireysel sorumluluğu toplumsal yükümlülüklerin yerine koydu. Bu yaklaşım, toplumsal refahın piyasa mekanizmaları aracılığıyla sağlanabileceği inancına dayandırıldı. Ancak neoliberalizmin temel vaadi olan “damlayan zenginlik” (*trickle-down economics*)¹ yaklaşımı, tersine bir etki yaratarak toplumları kazananlar ve kaybedenler şeklinde ikiye ayırdı (Piketty, 2014). Nihayetinde, neoliberal politikaların ekonomik büyümeyi ve refahı tabana yayacağı yönündeki iddiası, pratikte derinleşen eşitsizlikler ve toplumsal kutuplaşmalarla gelişti.

Küreselleşme süreçleriyle birlikte sermayenin uluslararası hareketliliği artarken, emek piyasaları daha da esnekleşti, bu da iş güvencesizliğini artırdı (Harvey, 2021: 33-36). Stiglitz (2015), özelleştirmelerin, kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesinin, sendikal hakların zayıflatılmasının ve sosyal devletin geri çekilmesi gibi politikaların gelir dağılımındaki eşitsizliği hiç olmadığı kadar derinleştirdiğini öne sürer. Sonuç olarak, hem küresel hem de ulusal ölçekte tarihsel olarak eşi benzeri görülmemiş düzeyde toplumsal kutuplaşmalar ve yapısal eşitsizlikler ortaya çıktı. Bu durum, toplumsal güvensizliği artırarak bireylerin derin bir gelecek kaygısına sürüklenmesine neden oldu.

2008 küresel finansal krizi ise neoliberal modelin yapısal kırılganlıklarını görünür kılarak sistemin kendi iç dinamikleriyle sürdürülebilir olmadığı gerçeğini gözler önüne serdi (İşcan, 2018: 120). Krizin etkileri, özellikle yoksul ve orta gelirli sınıflar üzerinde yıkıcı sonuçlar yaratarak geniş toplumsal kesimlerde hoşnutsuzluk ve adaletsizlik duygusunu pekiştirdi. Bu bağlamda, kriz sonrası dönemde siyasal alanda belirginleşen en önemli eğilimlerden biri, halkın siyasal elitlere ve geleneksel partilere olan güven kaybı üzerinden yükselen popülist siyaset oldu (Inglehart ve Norris, 2016: 30-31).

Popülizm, siyasal gücün “halkın iradesi” temelinde yeniden yapılandırılması gerektiğini savunan, halk ile seçkinler arasındaki yapay bir ikilik üzerinden meşruiyet inşa eden bir siyasal söylem ve stratejidir (Laclau, 2007). Elbette literatürde popülizme dair çok sayıda farklı tanım ve yaklaşım mevcuttur; kimi çalışmalar popülizmi bir ideoloji, kimi ise bir siyasal stil ya da strateji olarak ele alır (Mudde ve Kaltwasser, 2017). Ancak bu çalışmada popülizm, Laclaucu söylem kuramı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu yaklaşımda popülizm, belirli bir ideolojik içeriğe sahip olmaktan ziyade, farklı toplumsal

taleplerin bir “biz” kimliği altında eklemelenmesiyle oluşan söylemsel bir form olarak kavramsallaştırılır.

Laclau’ya göre popülizm, toplumsal alandaki heterojen taleplerin birleştirilerek “halk” kategorisi etrafında bütünleştirilmesi sürecidir. Bu süreçte “halk”, özsel bir toplumsal grup değil; farklı taleplerin simgesel olarak eklemelendiği boş bir gösteren haline gelir (Laclau, 2005: 93-96). Popülist söylemin temel işlevi, bu talepleri hegemonik bir bütünlük içerisinde bir araya getirerek bir “biz” (halk) ve “onlar” (seçkinler/iktidar) karşıtlığı, yani antagonistik bir ayırım yaratmaktır. Bu antagonizma, siyasal kimliklerin oluşumunda merkezi bir rol oynar ve mevcut düzenle bir kopuş tahayyülüne olanak tanır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında popülizm, belirli bir ideolojik yönelimin ötesinde, siyasal özne inşasının söylemsel bir biçimi olarak ele alınmakta; özellikle neoliberalizmin yarattığı dışlanma, güvencesizlik ve temsil krizi bağlamında, popülist momentlerin nasıl yükseldiği tartışılmaktadır.

Neoliberal dönemin yarattığı eşitsizlikler ve dışlanmışlık duygusu, popülist hareketlerin yükselişini besleyen temel dinamikler arasında yer alır. Bu hoşnutsuzluk ortamında popülist liderler, elitlere karşı halkın sözcülüğünü üstlendiklerini iddia ederek siyaseti yeniden kitlelerle ilişkilendirmeye çalışır. Ancak bu söylem, çoğu zaman demokratik kurumların zayıflamasına, otoriter eğilimlerin meşrulaşmasına ve siyasal kutuplaşmanın derinleşmesine yol açmaktadır (Odabaş, 2021: 12). Bu bağlamda, siyasal temsile dair yaşanan kırılmalar ve kitlesel güvencesizlik yalnızca popülist hareketleri değil; aynı zamanda toplumsal temelli kolektif eylem biçimlerini de yeniden şekillendirir. Özellikle YTH’nin ortaya çıkışında bu sürecin belirleyici bir rol oynadığı görülür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde öğrenci hareketleriyle özdeşleşen toplumsal hareketler, bilgi toplumunun ortaya koyduğu değerler doğrultusunda “yeni” olarak tanımlanmaya başlandı (Touraine, 1981). Bu hareketler, geleneksel sınıf temelli mücadelelerden farklı olarak; kadın hakları, çevre duyarlılığı, savaş karşıtlığı, barışçıl direnişler ve kültürel kimlik talepleri gibi konulara odaklanmakla birlikte özellikle de orta sınıf kesimlerden destek buldular (İçli, 2015: 418-419). Toplumsal hareketlerin biçimsel ve içeriksel bu dönüşümü, bu olgulara yönelik analiz araçlarının da çeşitlenmesine yol açtı. Bu bağlamda, ekonomik ve siyasal taleplerin ötesine geçen ve hareketlerin kültürel boyutuna odaklanan açıklamalar, özellikle kültürelci yaklaşımın etkisiyle öne çıktı.

Kültürelci yaklaşım, toplumsal olguların anlaşılmasında kültürün belirleyici olduğunu savunurken, YTH teorisi de bu yaklaşımı benimseyerek klasik sınıf temelli analizlerden farklılaşmaktadır (Offe, 1985). Ancak bu bölümde çalışma, kültürel taleplerin ortaya çıkışını yalnızca kültürel söylemlerle sınırlı biçimde açıklamamakta; bu talepleri, neoliberal ekonomi politikalarının yarattığı dışlanma, güvencesizlik ve temsil krizleri bağlamında değerlendiren ekonomi-politik bir yaklaşımla ele almaktadır. Bu çerçevede, kimlik, çevre ya da yaşam tarzı temelli hareketler dahi, esasen kapitalist yeniden yapılanmanın yol açtığı sosyo-ekonomik kırılmaların kültürel düzlemdeki tezahürleri olarak yorumlanmaktadır (Fraser, 1995: 78-80).

Klasik toplumsal hareketler, erken kapitalist dönemde üretim ilişkilerinden doğan işçi-sermayedar çelişkileri temelinde şekillenirken iktidarı elde ederek sistemi dönüştürme niyetini haizdiler (Tilly, 1978: 69-75). YTH ise daha çok kültürel kimlik, yaşam tarzı, aidiyet ve çevresel duyarlılık gibi temalar üzerinden organize olmakla beraber sistemi bütünüyle devrimci bir biçimde dönüştürmeyi hedeflemek yerine, mevcut yapının içindeki eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri görünür kılmayı amaçlamaktadırlar (İçli, 2015: 417-418). Burada, mevcut sosyo-politik düzene, kurumlara ve yapılar karşı alternatif görüşlerin belirttiği; bu görüşlerden doğan toplumsal hareketlerin ise hem siyasal ilişkileri hem de bu ilişkilerdeki dönüşüm süreçlerini etkilediği bir durum söz konusudur. Ayrıca dönüşüm, hareketin radikal aktivizm kapasitesi doğrultusunda gelişebilmektedir.

Bu bağlamda, YTH; otoriter eğilimlere karşı eleştirel duruş sergileyen, bireysel ve kolektif özerkliği savunan ve çoğunlukla marjinalize edilmiş grupların kendilerini ifade etme aracı olarak literatürde yer alır. Hareketlerin taleplerinin demokratik temsil kanallarında değil, doğrudan eylem biçimlerinde ortaya çıkması ise, katılımcı siyasal süreçlerde kitlelerin dışlanmışlık hissinden kaynaklanmaktadır.

Kapitalizmin krizlerine birer refleks olarak gelişen kolektif eylemler, tarihsel ve mekânsal bağlama bağlı olarak çeşitli biçimlerde tezahür etmiştir. Ancak bu eylemlerin yeniden kitlesel bir nitelik kazanması, özellikle 2008 küresel finansal krizinin ardından neoliberalizmin yapısal krizinin görünür hâle gelmesiyle birlikte, uluslararası düzeyde bir ivme kazandığı gözlemlenmektedir (Streeck, 2021: 15). Nitekim bu kriz yalnızca ekonomik yapıları değil; aynı zamanda siyasal temsili, toplumsal bütünleşmeyi ve kamusal alanı da derinden etkiledi.

Neoliberal ekonomik sistemin, yani serbest piyasa ilkeleriyle işleyen ekonomi modelin, toplumsal adalet anlayışını aşındırması ve kamusal değerleri piyasa mantığına tabi kılması, siyasal sistem ile toplum arasındaki ilişkiyi giderek zayıflattı. Neoliberal sistemde temsili demokrasi, piyasa merkezli teknokratik bir “yönetişim” modeline dönüştü ve karar alma süreçleri toplumsal taleplerden koparak bürokratik aygıtların kontrolüne girdi (Streeck, 2016: 87-88). Dolayısıyla bu gelişmeler, siyasal sistemin meşruiyetini aşındırdı ve demokratik katılım alanlarının daralmasına neden oldu. Böylelikle ekonomik, siyasal ve toplumsal sistemlerin birbirine içkin yapısı nedeniyle bir alandaki kriz, diğer sistemleri de tetikleyerek çok katmanlı bir kriz sarmalını ortaya çıkardı. 2008 sonrası dönemde yaşanan bu çoklu krizler, her birinin kendine özgü toplumsal tepkilerini ve kolektif eylem biçimlerini beraberinde getirdi.

Ancak bu süreçte yükselişe geçen yalnızca toplumsal hareketler olmamış; aynı zamanda demokratik temsil mekanizmalarında kendisini ifade edemeyen geniş halk kesimleri, politik-ekonomik alandaki derin memnuniyetsizliklerini popülist siyasal söylemlere yönelterek farklı bir siyasal çıkış yolu da aradılar. Popülist siyasetçiler de bu memnuniyetsizliği basitleştirilmiş çözümler ve halk-merkezli söylemler aracılığıyla kendi lehlerine kanalize edebildiler (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 1-5). Bu noktada popülizm ve toplumsal hareketler arasındaki ilişki tek yönlü bir etkileşimden ziyade, karşılıklı ve dolaylı biçimde birbirini şekillendiren dinamik bir süreç olarak değerlendirilebilir.

Popülist liderler, toplumsal hareketlerin taleplerini kendi söylemleri doğrultusunda dönüştürerek onları hegemonik bir siyasal stratejiye entegre etmeye çalışırken, bu durum taleplerin daha radikal ve kutuplaştırıcı bir yapıya evrilmesine yol açabilmektedir. Aynı zamanda bu etkileşim, toplumsal hareketlerin örgütlenme biçimlerini ve eylem repertuarlarını da değiştirebilir (Laclau, 2005: 81-90). Başlangıçta yatay, ağ tabanlı ve liderlikten uzak bir yapı arz eden bu hareketler, popülist söylemlerin etkisiyle giderek daha merkeziyetçi, lider odaklı ve kitlesel biçimlere bürünebilir. Böylece, toplumsal hareketlerin başlangıçtaki çoğulcu ve eleştirel yapısı, popülist siyaset tarafından dönüştürülme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Gerbaudo, 2012: 37).

2008 küresel finansal krizinin ardından, farklı coğrafyalarda yükselen toplumsal hareketler, neoliberal ekonomik sistemin yarattığı yapısal eşitsizliklere karşı kolektif bir tepki biçimi olarak ortaya çıktılar. Bu dönemde

öne çıkan Occupy Wall Street ve Gezi Parkı eylemleri, yalnızca kültürel taleplerle sınırlı olmayan, aksine ekonomik adaletsizliklere karşı güçlü bir eleştiri barındıran hareketler olarak dikkat çekmektedir (Gürcan, 2019: 72-74). Her iki hareket de neoliberalizmin toplumsal eşitsizliği derinleştiren etkilerine karşı daha adil bir ekonomik düzen talebiyle şekillenmiş ve sistemin temsil krizine doğrudan itirazda bulunmuştur.

Bu hareketlerin içeriği, klasik YTH teorisinin öne sürdüğü gibi yalnızca kültürel kimlikler, yaşam tarzı talepleri ya da bireysel özerklik gibi meselelerle sınırlı değildir. Aksine, ekonomik adaletsizlik ve sınıfsal dışlanma gibi konuların yeniden kamusal alanda görünür hale gelmesi, bu teorisinin kültürel indirgemeci yönünün sorgulanmasına yol açmaktadır. YTH kuramı, toplumsal değişimin temel dinamiğini kültürel taleplerde ararken, kapitalist sistemin emek-sermaye çelişmesini ikincil düzeye indirgemekte ve böylelikle sınıfsal mücadele dinamiklerini göz ardı etmektedir.

Bu bağlamda, Arap Baharı, Gezi Parkı eylemleri, İspanya'daki Öfkeli Hareketi (Indignados), Black Lives Matter ve Sarı Yelekliler Hareketi (*Mouvement des Gilets Jaunes*) gibi örnekler, neoliberal politikaların yarattığı ekonomik kırılmalara karşı gelişen kolektif eylem biçimleri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Sarı Yelekliler Hareketi, hem doğrudan ekonomik talepler içermesi hem de temsil krizine karşı radikal bir halk tepkisi barındırması yönüyle, popülist söylemlerle de kesişmektedir. Bu nedenle, söz konusu hareket sadece sınıfsal bir tepki değil; aynı zamanda popülizmin kitlesel seferberlik potansiyelini de barındıran karma bir yapı arz etmektedir.

İndirgemeci eleştirilerin ardından, YTH yaklaşımının sınırlılıkları yeniden tartışmaya açık hale gelmiştir. Neoliberal dönemde yükselen toplumsal hareketler, yalnızca kültürel farklılıklar üzerinden şekillenen kolektif özneleşmeler değildir; aynı zamanda sınıfsal dışlanmanın, güvencesizleşmenin ve ekonomik adaletsizliğin somut ifadesi haline gelmiş tepkisel kolektif yapılarıdır (Fraser, 2011: 138-140). Bu da YTH teorisinin günümüz dinamiklerine cevap vermekte yetersiz kaldığını ve ekonomi-politik bağlamda yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, popülist hareketlerle toplumsal hareketler arasında kurulan ilişki, neoliberal kriz bağlamında hem teorik hem de ampirik düzlemde yeniden ele alınmalıdır. Toplumsal hareketlerin içerdiği ekonomik talepler, sistem karşıtı muhalefetin sınıfsal karakterini yeniden ön plana çıkarırken; popülist siyasetin bu talepleri kendi hegemonik projelerine entegre etme çabası, bu hareketlerin dönüşümünü de etkilemektedir.

Yeni Toplumsal Hareketler Teorisine Eleştirel Bir Yaklaşım

Sarı Yelekliler Hareketi'ne ilişkin çözümlemeye geçmeden önce, Yeni Toplumsal Hareketler yaklaşımının toplumsal hareketleri kültürel kimlikler ve yaşam tarzı talepleriyle sınırlandıran perspektifinin, kapitalist üretim ilişkilerine içkin olan emek-sermaye çatışmasını ihmal eden yapısal sınırlarının tartışılması önem arz etmektedir.

YTH kuramının teorik temelleri, esas olarak kültürel kimlikler, yaşam tarzları ve değer sistemleri üzerinden şekillenmektedir. Bu kuramsal çerçevenin önemli isimlerinden Alain Touraine, sanayi toplumundan enformasyon toplumuna geçişle birlikte toplumsal çatışma dinamiklerinin dönüşüm geçirdiğini ileri sürer. Ona göre, sınıf temelli mücadelelerin yerini, kültürel özerklik, kimlik siyaseti ve yaşam biçimi üzerinden şekillenen yeni çatışma biçimleri almıştır (Touraine, 1997: 31). Touraine, üretim ilişkilerinden kaynaklanan emek-sermaye çelişkilerinin artık temel toplumsal çelişkiyi oluşturmadığını, bunun yerine bireylerin öznel deneyimlerine dayanan kültürel taleplerin ön plana çıktığını savunur. Ancak bu yaklaşım, kapitalizmin yapısal dinamiklerini göz ardı etme riski taşıdığı için ekonomi-politik bakış açısından eleştiriye açıktır.

Benzer biçimde, Jürgen Habermas da toplumsal hareketleri yalnızca sınıf mücadelesinin bir uzantısı olarak değil, “yaşam dünyasının sömürülmesine” karşı bir tepki biçimi olarak konumlandırır. Habermas’a göre modern toplum, sistemsel mantığın (kâr, verimlilik, güç) yayılmasıyla birlikte bireylerin yaşam dünyasını kuşatarak toplumsal değerleri erozyona uğratmaktadır. Bu durumda toplumsal hareketler, sistemin rasyonalist ve araçsal akıl temelindeki işleyişine karşı, dayanışma, iletişimsel akıl ve normatif değerlere dayanan bir tepki üretmektedir (Akkol, 2019: 173). Yaşam dünyasının bu şekilde sömürülmesi, insanlar arasında yabancılaşma, anlam kaybı ve haksızlık algısı yaratır. İşte bu noktada, yaşam dünyasının değerlerini korumak ve yeniden canlandırmak isteyen insanlar bir araya gelerek toplumsal hareketleri başlatırlar (Torun, 2018: 181-185). Ancak bu perspektif de, ekonomik yapının belirleyici etkisini geri plana itmesi bakımından sınırlı kalmaktadır. Yaşam dünyasının sömürülmesi süreci, çoğu zaman ekonomik sömürüyle iç içe geçmiş biçimde ilerlemekte; bu nedenle ekonomi-politik dinamikleri dışlayan bir analiz, toplumsal hareketlerin temel motivasyon kaynaklarını eksik yansıtmaya tehlikesi taşımaktadır.

YTH kuramı içerisinde önemli bir başka isim olan Ronald Inglehart, toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını, modernleşme süreçleriyle birlikte toplumsal

değerlerde yaşanan dönüşüm üzerinden açıklar. Inglehart (1997), maddi değerlerden post-materyalist değerlere geçişin, özellikle genç kuşaklarda çevrecilik, bireycilik, eşitlik ve kendini gerçekleştirme gibi taleplerin yükselmesini sağladığını belirtir. Bu geçiş sürecinde, yaşlı kuşaklar ise geleneksel değerler olan aile, din ve toplumsal hiyerarşi gibi değerlere daha fazla bağlılık gösterir. Dolayısıyla bu kuşaklar arasında gerçekleşen değer çatışmaları, toplumda gerilimlere ve bölünmelere neden olur. Özellikle genç kuşakların, modern değerlere uygun bir toplum yaratma isteği ve mevcut sistemde bu değerlere yer verilmediğini düşünmeleri, YTH'nin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bu hareketler de eşitsizlik, adaletsizlik ve çevre sorunları gibi konularda seslerini duyurarak, toplumda değişim talep ederler (Halis-Öztürk, 2020: 395). Ancak bu yaklaşım da toplumsal hareketlerin yapısal bağlamını göz ardı etme tehlikesini beraberinde getirir. Zira, post-materyalist değerler çoğu zaman yalnızca simgesel talepler olarak değil, aynı zamanda maddi eşitsizliklerin ve güvencesizliğin ifadesi olarak da karışımıza çıkabilmektedir.

Bu çerçevede, YTH kuramının kültürel indirgemeci açıklamaları, özellikle neoliberal dönemde ekonomik taleplerin yeniden belirleyici hale gelmesiyle birlikte yetersiz kalmaktadır. 2008 küresel krizinin ardından yükselen toplumsal hareketler; sadece kimlik, kültür veya yaşam tarzı meseleleriyle değil, aynı zamanda emek güvencesi, gelir adaleti ve toplumsal eşitlik talepleriyle şekillenmiştir. Bu gelişmeler, toplumsal hareketlerin ekonomi-politik bir bağlamda yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda, YTH yaklaşımı içerisinde Claus Offe, bu hareketlerin sınıfsal karakterini analiz eden önemli düşünürlerden biridir. Ancak Offe, YTH'lerin klasik sınıf temelli mücadelelerden farklı olarak, büyük ölçüde orta sınıf kökenli toplumsal gruplar tarafından şekillendirildiğini savunur (Offe, 1985: 832-835). Bu doğrultuda, YTH'lerin katılımcı profili; yüksek eğitim düzeyine sahip, hizmet sektöründe veya kamu kurumlarında istihdam edilen bireylerden oluşur. Offe'ye göre, bu hareketler geleneksel işçi sınıfının maddi taleplerinden çok yaşam kalitesi, çevre, insan hakları, bireysel özerklik ve kamusal alanın yeniden inşası gibi post-materyalist temalara odaklanmaktadır.

Bu farklılaşma, yalnızca katılımcıların sınıfsal konumlarıyla değil, aynı zamanda devletle kurdukları ilişki biçimiyle de belirginleşir. Geleneksel toplumsal hareketler devleti baskı ve sömürü mekanizması olarak görürken;

YTH devleti yalnızca bir “karşıt güç” olarak değil, aynı zamanda taleplerin iletebileceği bir müzakere alanı olarak da değerlendirir (Offe, 1999: 72-81). Bu durum, YTH’lerin çatışma yerine diyaloga dayalı bir siyasal mücadele biçimi geliştirmesiyle sonuçlanır. Ne var ki, bu özellik de hareketlerin sistem içi reformist karakterini ön plana çıkarırken, köklü yapısal dönüşüm talebini geri plana itmektedir.

Toplumsal hareketler literatüründe, hareketlerin yalnızca kültürel veya sınıfsal düzeyde değil, çok katmanlı sosyo-ekonomik ve siyasal dinamiklerle birlikte ele alınması gerektiği yönünde bir eğilim gelişmiştir. Bu eğilime göre, hareketlerin oluşumunu ve yönünü belirleyen başlıca üç boyut vardır: sosyo-ekonomik yapı, siyasal fırsatlar ve hareket kültürü (McAdam vd., 2001). Bu çerçeveye göre, toplumsal krizler yalnızca maddi taleplerin değil, aynı zamanda kimlik temelli taleplerin de harekete geçmesini tetikler; ancak bu taleplerin içeriği ve yönelimi, mevcut siyasal fırsat yapısı ve toplumsal kültürel bağlam tarafından şekillendirilir.

Bu nedenle, toplumsal hareketlerin analizinde yalnızca kültürel göstergelere veya katılımcı profiline odaklanmak yeterli değildir. Aksine, siyaset, ekonomi ve toplum arasındaki etkileşim biçimleri, hareketlerin dinamiklerini anlamak açısından kritik önemdedir. Neoliberal dönemde derinleşen ekonomik eşitsizlikler, güvencesizlik ve temsiliyet krizleri, toplumsal hareketlerin yalnızca kültürel değil aynı zamanda yapısal düzeyde talepler ürettiğini göstermektedir. Dolayısıyla YTH kuramı, özellikle son dönemde ortaya çıkan ekonomik temelli kolektif eylem biçimlerini açıklamakta sınırlı kalmakta; bu bağlamda hareketleri ekonomi-politik düzlemde yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

Sistemi reformist biçimde dönüştürmeyi hedefleyen YTH, çoğu zaman belirli bir antagonizmayı görünür kılarak bu çatışma zeminine yaslanan ve farklı ideolojik eğilimleri ile kimlikleri bünyesinde barındıran heterojen yapılar olarak ortaya çıkar. Laclau ve Mouffe’un (2012) söylem kuramı çerçevesinde düşünüldüğünde, bu hareketler hegemonik düzenin çözülme anlarında açığa çıkan siyasal boşluklarda şekillenen, farklı talepleri “eklemlenebilir” bir bütünlük içinde bir araya getirmeye çalışan söylemsel pratikler olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda, yeni toplumsal hareketlerin siyasal söylem yelpazesi oldukça geniştir; farklı toplumsal kesimlerin farklılaşmış taleplerini ortak bir “biz” söylemi altında birleştirme kapasitesine sahiptir (Offe, 1985: 833). Bu ortak taleplerin formüle edilmesi ve seferber edilmesi sürecinde, hareketler zaman zaman popülist söylem repertuarından da

yararlanabilmektedir. Zira popülizm, mevcut siyasal ve ekonomik düzenin dışında kalmış kitlelerin hoşnutsuzluklarını ifade etmede etkili bir araç işlevi görebilmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2017: 4-5).

Ancak burada önemli bir gerilim ortaya çıkmaktadır. Popülizmin dayandığı siyasal tasavvur, halkı homojen ve bütünlüklü bir özne olarak kurgularken; YTH'nin çoğunlukla çoğulcu, çok katmanlı ve heterojen yapıları, bu homojen halk anlayışıyla çelişmektedir. Dolayısıyla popülizm ile YTH arasındaki ilişki, teorik olarak her zaman uyumlu bir birliktelik sergilememektedir. Ancak bazı özgül örneklerde bu iki dinamiğin iç içe geçerek birbirini etkilediği görülmektedir.

Bu bağlamda, Sarı Yelekliler Hareketi, hem YTH'nin hem de popülist söylemin keşiştiği bir örnek olarak değerlendirilebilir. Hareketin katılımcıları; farklı siyasal eğilimlere, toplumsal kimliklere ve sınıfsal pozisyonlara sahip bireylerden oluşmalarına rağmen, ortak bir çatıda ekonomik talepler etrafında birleşmiştir. Hareketin temel motivasyon kaynağı, neoliberal ekonomi politikalarının yarattığı yapısal eşitsizlikler ve yaşam maliyetlerinin artışıdır (Brunet ve Guignard, 2019: 45-52). Bu bağlamda hareket, ekonomik elitlere yöneltilmiş bir muhalefet popülizmini de içinde barındırmakta ve geniş halk kitlelerinin hoşnutsuzluğunu dile getirmektedir. Öte yandan, küreselleşme ve neoliberalleşme süreçlerinin emeği güvencesizleştirilmesi, yerinden etmesi ve metalaştırması, yeni kolektif eylemlerde sınıfsal bilincin dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Kolektif hareketler, artık yalnızca üretim ilişkilerindeki çelişkilere değil; güvencesizliğe, sosyal dışlanmaya ve ekonomik kırılganlıklara karşı da örgütlenmektedir (Fraser, 2005). Bu bağlamda, Sarı Yelekliler hareketi, klasik YTH kriterlerinden bağımsız olarak, neoliberal ekonomik paradigmanın krizi bağlamında ortaya çıkan, ekonomi-politik temelli bir toplumsal hareket olarak değerlendirilebilir. Hareketin barındırdığı popülist nitelikler, ekonomik eşitsizlik karşıtı kolektif eylemle iç içe geçmiş ve neoliberal sistem eleştirisinin toplumsallaşmasında işlevsel bir rol oynamıştır.

Sarı Yelekliler Hareketi ve Gezi Parkı Eylemleri

Toplumsal olayların ortaya çıkışı ve gelişimi, çok boyutlu bir süreçtir. Coğrafi ve kültürel determinizmden ziyade, toplumsal, ideolojik, siyasal ve ekonomik yapıların karmaşık etkileşimi, bu olayların oluşumunda belirleyici rol oynar. Zaman ve mekanın göreliliği bağlamında değerlendirildiğinde, toplumsal olaylar, içinde yer aldıkları tarihsel ve coğrafi bağlamın bir ürünü olarak ortaya çıkar (Can ve Taşçı, 2016: 152). Bir toplumun siyasal gelenekleri ve

sistemleri de toplumsal hareketlerin ortaya çıkıp çıkmayacağı konusunda belirleyicidir (Öztürk ve Daldal, 2021: 4).

Çalışmanın bu bölümünde Sarı Yelekliler hareketinin ortaya çıkışı, neoliberal ekonomi politikalarına yönelik eleştirileri ele alınacaktır.

Sarı Yelekliler Hareketi: Eylem Kültürü ve Popülist Refleks

Fransa’da kolektif eylemler, tarihsel olarak siyasal kültürün önemli bir parçası olarak görülür. Grevler, sokak gösterileri ve protestolar, yurttaşlık bilinciyle özdeşleşen yaygın bir siyasal katılım biçimi olarak değerlendirilir (Fillieule, 1997). Ancak Sarı Yelekliler Hareketi’ni yalnızca bu kültürel belirlenimcilikle açıklamak, hareketin sosyo-ekonomik ve siyasal bağlamını görünmez kılar ve yapısal nedenleri arka planda bırakır. Söz konusu toplumsal hareketleri anlamlandırabilmek için onları şekillendiren ekonomi-politik bağlamı analiz etmek; özellikle de neoliberal dönüşümün Fransa’daki yapısal etkilerini dikkate almak gerekir.

Bu çerçevede Sarı Yelekliler Hareketi’ni anlamak için yalnızca Macron hükümetinin politikalarına değil, ondan önceki iktidarların bıraktığı sosyo-ekonomik mirasa da bakmak gerekir. 1980’li yıllardan itibaren Fransa’da benimsenen neoliberal politikalar, refah devleti ilkelerinin aşınmasına neden olmuştur. Kamu harcamalarının kısıtlanması, sosyal yardımlarda kesintilerin gerçekleştirilmesi ve iş güvencesinin azalması gibi uygulamalar toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir. Nicolas Sarkozy döneminde başlayan sosyal devletin aşındırılması süreci, François Hollande yönetiminde de devam etmiş; Macron döneminde ise bu çizgi daha sert biçimde kurumsallaşmıştır (Manjhi, 2024).

2008 küresel finansal krizinin ardından; kamu harcamalarının kısıtlanması, sosyal güvenlik sisteminin ticarileştirilmesi ve vergi yükünün emekçi sınıflara kaydırılması gibi uygulamalar, özellikle kırsal kesimlerde yaşayan, orta sınıf ve alt sınıfa mensup bireylerde ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bununla beraber, 2016-2019 arasında yoksul sayısının 8,8 milyondan 9,2 milyona çıkması, bu toplumsal hoşnutsuzluğun somutlaşmasının da bir göstergesi niteliğindedir (Gobert ve Monchatre, 2023). Bu durum, Sarı Yelekliler gibi kitlesel mobilizasyonların da toplumsal zeminini hazırlamıştır.

Diğer taraftan, neoliberal paradigmanın güç kazanmasıyla birlikte merkez sağ ve sol partilerin siyasal alandaki geleneksel hegemonyası halk nezdinde giderek zayıflamıştır. Bu temsil krizinin yarattığı boşluk ise hem radikal sağ

ve solun yükselişine hem de popülist söylemlerin ivme kazanmasına olanak tanımıştır (Norris ve Inglehart, 2019: 73). Özellikle 2008 küresel finans krizi, Fransa’da da neoliberal politikaların sorgulanmasını hızlandırarak ekonomik kırılanlıkları derinleştirmiş ve siyasal temsil mekanizmalarının etkinliğini daha fazla tartışılır hâle getirmiştir. Öyle ki seçmenlerin artan biçimde boş oy (*vote blanc*), geçersiz oy (*vote nul*) kullanması ya da seçimlere katılmaması (*abstention*) gibi tepkisel davranışlar, Fransız demokrasisinde temsile duyulan güvenin zayıfladığına da işaret etmektedir.²

Böylesi bir süreçte yükselen Emmanuel Macron, 2017 yılında “ne sağ ne sol” söylemiyle geleneksel merkez sağ ve merkez sol partilerin dışında konumlanan, siyasal yelpazenin dışından gelen bir figür olarak iktidara gelmiş olsa da, izlediği politikalar kısa sürede sermaye yanlısı bir karakter kazanmıştır.³ Özellikle vergi reformları, servet vergisinin kaldırılması, emeklilik reformu ve iş gücü piyasasının esnekleştirilmesine yönelik adımlar, halkın geniş kesimlerinde alım gücünün düşmesine, yaşam maliyetlerinin artmasına ve kamu hizmetlerine erişimin zorlaşmasına yol açmıştır. Bu politikalar, ekonomik büyüme hedefi doğrultusunda yürütülse de gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artması, sosyal devletin gerilemesi ve emek güvencesinin zayıflaması, toplumsal hoşnutsuzluğu ciddi ölçüde artırmıştır.

Macron hükümeti, 2022 seçimleri öncesinde toplumda derinleşen hoşnutsuzlukları gidermek amacıyla ekonomik iyileştirme vaatlerinde bulunmuş; ancak izlenen kemer sıkma politikaları nedeniyle bu vaatler büyük ölçüde yerine getirilememiştir.⁴ Bu durum, halk nezdinde siyasal sisteme duyulan güvenin daha da zayıflamasına ve yurttaşların mevcut demokratik mekanizmalardan dışlandıkları algısının güçlenmesine yol açmıştır. Macron’un “ne sağ ne sol” söylemine dayanan politikası, pratikte giderek sermaye yanlısı bir yönetim anlayışına dönüşmüş, böylece sosyal adalet beklentileri karşılanamayan geniş kitlelerde siyasal yabancılaşma derinleşmiş ve ciddi bir hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Bu hoşnutsuzluk kendisini ilk olarak 2018’de Sarı Yelekliler Hareketi biçiminde kitlesel kolektif eylemlerle dışa vurmuştur (Öztürk ve Daldal, 2021: 4). Bu bağlamda Sarı Yelekliler Hareketi, bir yandan uzun süredir uygulanan neoliberal ekonomi politikalarının yarattığı yapısal eşitsizliklere karşı bir tepkinin ürünü, diğer yandan ise özellikle Macron iktidarında derinleşen temsil krizine karşı gelişmiş taban düzeyli bir kolektif eylem biçimi olarak değerlendirilmektedir.

Nitekim Emmanuel Macron’un, merkez sağ ve sol partilerin çözülme sürecinde doğan siyasal boşluğu doldurarak iktidara gelmiş olması, söz

konusu hareketin yalnızca mevcut düzene değil, aynı zamanda doğrudan Macroncu siyaset anlayışına yönelen bir karakter taşımasına neden olmuştur. Hareketin popülist refleksi ve ekonomik eşitsizlik temelinde şekillenen talepleri, onun hem yeni toplumsal hareketler kategorisine hem de halkçı-popülist siyaset dinamiklerine içkin yönlerini bir araya getirmiştir.

Sarı Yelekliler Hareketi, özünde Fransa’da farklı sosyal sınıfları bir araya getiren çok katmanlı bir toplumsal tepkidir. Katılımcı profili büyük ölçüde kırsal bölgelerde yaşayan, ulaşım olanaklarına bağımlı ve hizmetlere erişimde dışlanan bireylerle; sosyal statü kaybı yaşayan kentli orta sınıf unsurlarından oluşmaktadır (Gürcan, 2019). Hareket başlangıçta, yüksek yaşam maliyetleri ve artan eşitsizliklere karşı gelişen yaygın bir taban tepkisini temsil etmiş; herhangi bir partizan ya da ideolojik çerçeveden ziyade, çoğulcu talepler ve doğrudan katılıma dayanan bir ifade biçimi olarak örgütlenmiştir. Ancak zamanla, kurumsal siyasetle kurulan mesafenin derinleşmesi ve temsil kanallarının kapalı olması nedeniyle, hareket giderek halk-elit karşıtlığına dayalı popülist siyasal söylem kullanmıştır (Yıldırım, 2023: 128).

Bu süreçte Sarı Yelekliler, yalnızca ekonomik adaletsizliklere karşı bir tepki olmaktan çıkarak, sistem karşıtı bir söylem benimseyen siyasal aktörlerden etkilenen ve kimi zaman da radikal sağın söylemleriyle temas kuran bir hattın parçası hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, kolektif eylemlerin siyasal potansiyelinin her zaman demokratik yönelimlerle sınırlı kalmadığını; temsil krizi derinleştikçe, bu tür hareketlerin popülist anlatılarla da eklemlenebildiğini ortaya koymaktadır. Nitekim hareketin söylemsel parçalanması ve siyasal temsil sistemine duyulan güvensizlik, kurumsal diyalogun yerini giderek tepkisel mobilizasyona bırakmasına neden olmuştur.

Dolayısıyla, Sarı Yelekliler sadece Macron yönetiminin değil, bununla birlikte önceki dönemlerde biriken yapısal eşitsizliklerin ve temsil sisteminin çözülmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Fransa’daki geleneksel siyasal partilerin halkın somut taleplerine karşılık verememesi, yurttaşların sokağı alternatif bir siyasal ifade alanı olarak görmesine neden olmuş; böylece siyasal enerjinin kurumsal siyaset yerine sokakta, daha da önemlisi kurumsal temsile alternatif olarak şekillenmesine zemin hazırlamıştır.

Hareketin coğrafi yayılımı da bu sosyo-ekonomik kırılmaları açık biçimde yansıtmaktadır. Kırsal bölgeler ile büyük şehirler arasındaki ekonomik ve sosyal farklılıklar, protestoların çok katmanlı bir sosyolojik zeminde

gelişmesine neden olmuştur. Kırsal kesimlerde yaşayan bireyler, artan ulaşım maliyetleri, azalan kamu hizmetleri, sosyal dışlanma gibi sorunlarla mücadele ederken; büyük şehirlerde yaşayanlar ise yüksek yaşam maliyetleri, konut sorunu ve güvencesizlik gibi problemlerle karşı karşıya kalmaktadır (Brunet ve Guignard, 2019: 19). Özellikle taşra bölgelerinde toplu taşıma altyapısının zayıf olması, Paris gibi büyük şehirlerin kapsamlı ulaşım ağlarıyla keskin bir tezat oluşturarak, kültürel öfke ve aidiyetsizlik hissini körüklemiştir. Bu durum, yalnızca sınıflar arası maddi eşitsizlikleri değil, aynı zamanda mekânsal adalet sorununu da gündeme getirmiştir (Harvey, 2012: 22).

Fransa’da uygulanan neoliberal ekonomi politikaları, orta ve alt sınıfların sosyal ve ekonomik konumlarında yapısal bir zayıflamaya yol açmış; bu durum, güvencesizlik ve statü kaybı yaşayan geniş kesimlerin siyasal alanda daha görünür biçimde mobilize olmasına zemin hazırlamıştır.⁵ Özellikle orta düzey yöneticiler, beyaz yakalı çalışanlar ve hizmet sektörü emekçileri, kamu hizmetlerinin zayıflatılmasına ve vergi politikalarına tepki göstermiştir. Bu bağlamda Sarı Yelekliler Hareketi, yalnızca işçi sınıfının değil, çözölen orta sınıfın da sisteme karşı yükselen eleştirilerinin somutlaştığı bir halk hareketi niteliği taşımaktadır.

Hareketin temel talepleri; kamu hizmetlerinin güçlendirilmesi, daha adil bir vergi politikası ve gelir eşitsizliğinin azaltılması gibi yapısal düzenlemelere yöneliktir. Bu talepler; asgari ücretin yükseltilmesi, emeklilik yaşının düşürölmesi, maaşların iyileştirilmesi, servet vergisinin yeniden yürürlüğe konması, akaryakıt vergilerinin kaldırılması ve kamusal hizmetlere eşit erişimin sağlanması gibi açık ve somut beklentiler etrafında şekillenmektedir. Aynı zamanda bu taleplerin, neoliberal politikalara karşı sosyal refah talebini yansıttığı da savunulmaktadır (Gobert ve Monchatre, 2023). Bunlara ek olarak, yurttaş inisiyatifi yoluyla doğrudan referandum düzenlenmesi, Cumhurbaşkanlığı görev süresinin sınırlandırılması ve seçilmişlerin geri çağırılabilmesi gibi talepler de kurumsal temsile olan güvensizliğin somut ifadesi haline gelmiştir.

Sarı Yelekliler Hareketi’nin gündeminde yer alan bir diğer önemli talep ise iş gücü piyasasında yaşanan yapısal sorunların çözümüne ilişkindir. Özellikle göçmen iş gücünün piyasadaki artan rolü, düşük ücretli istihdam olanaklarının yaygınlaşması ve işverenlerin maliyet avantajı nedeniyle yerli işçilerin işsiz bırakılması, ulusal iş gücü piyasasında ciddi bir ücret baskısı yaratmıştır. Düşük ücretler ve artan işten çıkarmalar, hareketin içinde yer

alan pek çok birey için doğrudan yaşamsal bir meseleye dönüşmüştür. Macron hükümeti ise bu sorunu, piyasa merkezli bir yaklaşımla, “iş özgürleştirme” ve “işverenlerin işçi bulmakta yaşadığı zorluklar” söylemiyle meşrulaştırmaya çalışmıştır (Abecassis, 2023: 7). Ancak bu yaklaşım, toplumsal eşitsizliğin ve iş güvencesizliğinin yapısal nedenlerini göz ardı etmiş, geniş halk kesimleri açısından tepkiyle karşılanmıştır.

Göçmen emeğine yönelik artan tepkiler, yalnızca etno-kültürel bir refleksle değil, sınıfsal bir kaygı ve ekonomik güvencesizlik algısıyla da bağlantılıdır. Göçmen emeği, çoğunlukla sistemin yarattığı güvencesizlik ortamının bir sonucu olarak hedef haline gelmiş; böylece ekonomik talepler ile toplumsal aidiyet meseleleri iç içe geçmiştir. Bu bağlamda Sarı Yelekliler, yalnızca ekonomik adaletsizliğe değil, aynı zamanda iş gücü piyasasında yaşanan yapısal dönüşüme yönelik bir tepkiyi de temsil etmektedir.

Kamu hizmetleri, özellikle sağlık hizmetleri bağlamında, hareketin başka bir önemli protesto alanını oluşturmaktadır. Fransa uzun yıllar boyunca kapsayıcı ve güçlü bir kamu sağlığı sistemi ile örnek gösterilmişse de, son on yıllarda benimsenen neoliberal reformlar, bu sistemin giderek ticarileştirilmesine zemin hazırlamıştır. Özel sağlık sigortasının zorunlu hale getirilmesi, kamu sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesine yönelik yapısal bir adım olarak değerlendirilmekte ve bu süreç, kamu hizmetlerini piyasa kurallarına entegre etme eğiliminin bir tezahürü olarak okunmaktadır.

Devlet hastanelerindeki bakım kalitesinin düşmesi, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan kesimler açısından ciddi sorunlara neden olmuştur. Hastane sayısının azalması, sağlık personeli yetersizliği ve acil servislerde yaşanan uzun bekleme süreleri, halkın sağlık sistemine yönelik güvenini zedelemiştir. “Ölecek kadar beklemek” (*Attendre jusqu'à en mourir*) gibi halk arasında yaygınlaşan ifadeler, yaşanan sorunların gündelik yaşam üzerindeki etkisini çarpıcı biçimde yansıtmaktadır. Bu durum, birçok yurttaşı istemeden de olsa özel sağlık hizmetlerine yönelmeye zorlamış; böylece kamu ile özel arasında erişim temelli derin bir eşitsizlik ortaya çıkmıştır.⁶ Kamu hizmetlerine erişimdeki bu gerileme, hem şehir merkezlerinde yaşayan orta sınıfları, hem de kırsal bölgelerde yaşayan düşük gelirli grupları doğrudan etkilemiş; böylece hareket, farklı sosyo-ekonomik arka planlardan gelen bireylerin ortak talepler etrafında birleşmesini mümkün kılmıştır. Sarı Yelekliler Hareketi, bu anlamda, neoliberal politikaların neden olduğu ekonomik ve sosyal eşitsizliklere karşı geliştirilen taban örgütlü bir “sıradan halk” hareketi olarak şekillenmiştir.

Hareketin eylem repertuarı da bu talepler kadar dikkat çekicidir ve bu yönüyle klasik protesto biçimlerinden önemli ölçüde ayrılır. Yüz binlerce kişinin katıldığı ve haftalarca süren kitlesel yürüyüşler, otoyol ablukaları, vergi dairelerinin işgali, belediye binalarına sembolik müdahaleler ve “sarı yelek” giyilerek yapılan görsel protestolar bu repertuarın parçasıdır. Bu eylem biçimleri, klasik sendikal yapıların dışında ve kurumsal siyasetle ilişkisiz olarak tabandan örgütlenmiş yeni bir kolektif eylem biçimini ortaya koymaktadır (Gobert ve Monchatre, 2023).

Eylemcilerin en belirgin tepkisi, yakıt vergisine karşı olmuştur. Bu vergi, özellikle kırsalda yaşayan düşük ve orta gelirli kesimlerin ekonomik yükünü artırmış, halkın alım gücünü zayıflatmıştır. Macron hükümeti ise bu vergiyi çevre duyarlılığı gerekçesiyle savunmuş, ancak halkın bu eleştirilerini çevreye duyarsızlık olarak yaftalaması, hükümet ile yurttaşlar arasındaki iletişim kopukluğunu daha da derinleştirmiştir.⁷ Böylece, çevresel kaygılar ile sınıfsal adalet talepleri arasında bir anlatı çatışması oluşmuştur.

Sarı Yelekliler kendilerini siyasal partiler üstü bir halk hareketi olarak tanımlamış; geleneksel siyasal yapılara güven duymadıkları için kurumsal siyasetle mesafeli bir tutum benimsemişlerdir. Hareketin başta hiçbir lidere veya örgüte bağlı olmaması, yatay katılım yapısıyla örgütlenmesi ve kararların sosyal medya üzerinden doğrudan tartışılması, onu klasik parti ve sendika tabanlı hareketlerden ayırmıştır. Her ne kadar başlangıçta popülist bir söylem barındırmasa da, halk-elit karşıtlığı üzerinden gelişen söylemleri, popülist hareketlerin temel bileşenlerini de yansıtmaktadır. Siyasal sisteme güvensizlik, karar alma süreçlerinde doğrudan halk katılımı talebi ve referandum çağrılarında bulunma zamanla hareketin popülist söylemsel çerçeveye kaymasına yol açmıştır. Ayrıca, yurttaş inisiyatifleri ve liderden arındırılmış yatay katılım modelleri de hareketin popülist izler taşıdığını ortaya koymaktadır. Ancak bu popülizm sağ veya sol siyaset ile kendisini özdeşleştirmemiş; temsili demokrasiye genel bir itiraz biçimi olarak yer bulmuştur. Radikal sağ ve sol partiler de bu hareketin içinde örgütleyici bir rol üstlenmemiş; ancak zamanla harekete dışarıdan destek vermiştir.

Hareket, farklı siyasal yönelimlere sahip geniş bir kesimin desteğini almış, bu nedenle hem radikal sağ hem de radikal sol siyasi aktörler, Sarı Yeleklileri kendi ideolojik çerçeveleri doğrultusunda yorumlama eğiliminde olmuştur (Gürçan, 2019: 451). Radikal sağ, hareketi Avrupa Birliği karşıtlığı, göçmen karşıtlığı ve ulusal kimlik vurgusu temelinde sahiplenirken; radikal sol, ekonomik eşitsizlikler, çevresel adalet ve sosyal haklar üzerinden destek

sunmuştur.⁸ Ancak her iki siyasi yönelim de, yapısal çözüm üretmektense popülist ve tepkisel söylemlerle hareketin taleplerini kendi siyasal ajandalarına entegre etme çabasına girmiş ve durumu girift hale getirmiştir. Bu durum, hareketin çoğulcu yapısının siyasal anlamda araçsallaştırılmasına ve taleplerin sistematik çözümler yerine simgesel ve kutuplaştırıcı söylemlerle ifade edilmesine neden olmuştur. Böylece, temsil krizine tepki olarak ortaya çıkan demokratik kolektif eylem, yer yer popülist retoriğin etkisiyle yön değiştirerek siyasetin kurumsal kanallarından uzaklaşmış, bu da mevcut sistemin krizini daha karmaşık hale getirmiştir.

İşaret edildiği gibi, Sarı Yelekliler Hareketi, başlangıçtan itibaren kendisini bağımsız ve siyasal partiler üstü bir halk hareketi olarak tanımlamış; herhangi bir siyasi parti, sendika veya geleneksel örgütlü yapıyla doğrudan ilişkilendirilmemeye özen göstermiştir. Ancak Macron hükümeti, hareketi marjinalize etmek ve siyasal meşruiyetini zayıflatmak amacıyla eylemcilerin, aşırı sağcı Ulusal Birlik (eski adıyla *Front National*) lideri Marine Le Pen tarafından kışkırtıldığını öne sürmüştür.⁹ Le Pen'in, hareketin ilk günlerinden itibaren çeşitli açıklamalarla Sarı Yelekliler'i desteklediğini belirtmesi, hareketin aşırı sağ ile ilişkilendirilmesine yol açmış ve bu durum, özellikle Fransız solunun hareketle mesafeli bir tutum benimsemesine neden olmuştur.¹⁰

Marine Le Pen ve Ulusal Birlik Partisi (*Rassemblement National*) hareketin taleplerini sahiplenmekle birlikte, doğrudan aktif bir katılım sergilemekten kaçınmıştır.¹¹ Le Pen, hareketin lidersiz ve heterojen yapısını göz önünde bulundurarak, Sarı Yelekliler'in kurumsal bir siyasal güce dönüşmesini engellemek istemiştir. Partisi, Sarı Yelekliler'i doğrudan örgütlemek yerine, hareketin ekonomik taleplerini desteklediğini açıklayarak, özellikle küreselleşme karşıtlığı, Avrupa Birliği eleştirisi ve göçmen politikaları üzerinden kendi popülist ajandasını güçlendirmeye çalışmıştır.¹² Radikal sağ, hareketin içinde doğrudan örgütleyici bir rol üstlenmemiş; sembolik düzeyde bir destekle yetinmiştir. Le Pen ve partisinin hareketle arasına bir mesafe koymasının temel sebebi, Sarı Yelekliler'in tabanında bulunan heterojen yapının doğrudan partizan bir çerçeveye sokulmasının mümkün olmamasıdır.

Le Pen ve partisi, siyasi manevra alanlarını genişletmek için hareketin taleplerini ekonomik eşitsizlik, yüksek vergilendirme, merkezîyetçi yönetim ve göçmen politikaları üzerinden yorumlamış; fakat Sarı Yelekliler'in sembolü hâline gelen sarı yekeği takmaktan özellikle kaçınarak, kurumsal

düzeyde harekete mesafeli kalmıştır. Bu tutum, radikal sağın hareketi hem destekleyen hem de araştıran yaklaşımını ortaya koymuştur.

Diğer taraftan, Fransız sol çevreleri ve sendikalar, hareketin başlangıç aşamasında aşırı sağ ile ilişkilendirilme riski nedeniyle mesafeli durmuş; bu nedenle harekete yönelik destek açıklamaları gecikmiştir. Ancak zamanla Fransız solunun önemli bir kesimi, Sarı Yelekliler'in ana taleplerinin neoliberal ekonomi politikalarına karşı bir toplumsal direniş olarak okunması gerektiğini vurgulamaya başlamıştır. Radikal sol parti Boyun Eğmeyen Fransa (*La France Insoumise, LFI*) lideri Jean-Luc Mélenchon ise bu durumu şu sözlerle özetleyerek hareketi ve taleplerini savunmuştur: *"Hareketin içinde aşırı sağcı unsurların bulunması, neoliberal politikalara karşı yükselen bir halk hareketini desteklememek için bir bahane olamaz."*¹³

Mélenchon'un bu yaklaşımı, sol popülist söylemin hareketle kurduğu ideolojik ilişkiyi ortaya koymaktadır. Fransa'daki sol siyasal gelenek, tarihsel olarak cumhuriyetçilik, halkçılık ve sosyal adalet ilkeleri etrafında şekillenmiş ve bu bağlamda kapsayıcı popülist söylemlerle hareketin ekonomik taleplerini sahiplenmiştir (Arslantaş ve Arslantaş, 2020: 11-12). LFI liderliğinde sol, bu talepleri özellikle ekonomik eşitsizlik, çevresel adalet ve sosyal refah bağlamında dillendirmiş; söylemini sınıf temelli olmaktan ziyade "halkın iradesi" ekseninde kurarak, hareketin popülist niteliklerini sol bir çerçeveye taşımaya çalışmıştır.

Sarı Yelekliler Hareketi, siyasal partilerin farklı yönelimleriyle ilişkilendirilse de özünde, Fransa'da farklı sosyal sınıfları bir araya getiren çok katmanlı bir toplumsal tepkidir. Hareketin katılımcı profili, büyük ölçüde kırsal bölgelerde yaşayan, emekçi sınıfa mensup bireyler ile sosyal statü kaybı yaşayan orta sınıf unsurlarından oluşmaktadır (Gürçan, 2019: 445). Dolayısıyla bu durum, Yeni Toplumsal Hareketler kuramının kültürel talepler merkezli yaklaşımının ötesine geçen, neoliberal politikaların neden olduğu maddi eşitsizlikleri hedef alan ekonomi-politik temelli sınıfsal kaygıların belirleyici olduğu bir kolektif eylem biçimine işaret etmektedir. Neoliberal ekonomi politikalarının yarattığı ekonomik eşitsizlikler, Fransa'da farklı sosyal sınıfların yaşam koşullarını giderek zorlaştırmış ve gelir adaletsizliği, vergi yükü, işsizlik, kamu hizmetlerine erişim sorunları gibi meseleler etrafında birleşen geniş bir halk muhalefeti yaratmıştır. Bu süreçte hem işçi sınıfı hem de orta sınıf, artan yaşam maliyetleri, devletin sosyal politikalarının gerilemesi ve piyasa mekanizmalarının halk üzerindeki yükü nedeniyle ortak bir antagonizma üretmiş ve bu nedenle Sarı Yelekliler Hareketi, toplumsal taleplerin sınıfsal düzlemde ortaklaştığı bir protesto hareketi olarak değerlendirilmektedir.

Sarı Yelekliler Hareketi, her ne kadar doğrudan kimlik temelli bir siyasal ajandayı önelelememiş olsa da, içinde geliştiği toplumsal bağlam itibarıyla kültürel-kimlikse yarılmalardan tamamen yalıtlmış değildir. 1980 sonrası Fransa'sında kamusal alanın giderek kültürel farklılıklar, göç, laiklik ve ulusal kimlik gibi meseleler etrafında şekillenmesi, hareketin ortaya çıktığı zemini dolaylı biçimde etkilemiştir. Bununla birlikte, Sarı Yelekliler'in siyasal anlamda dikkat çekici yanı, tüm bu kimlikse gerilimlere rağmen esas olarak sosyoekonomik talepler etrafında şekillenmiş olmasıdır. Hareketin tabanı, farklı kimlik gruplarından gelen bireylerden oluşsa da, bu farklılıklar hareketin kolektif eylem repertuarında ikincil düzeyde kalmış; vergi adaletsizliği, alım gücünün düşmesi ve sosyal hizmetlerin gerilemesi gibi sınıfsal temelli sorunlar ortak zemini oluşturmuştur. Bu yönüyle hareket, Fransa'daki kültürel kutuplaşmayı veri olarak değil; onu aşan bir halk tepkisi örgütlemeye çalışmış, böylece kimlik ekseninde derinleşen siyasal yarılmalara karşı sınıfsal eşitsizlikleri önceleyen bir yönelim sergilemiştir. Kimlikse bölünmelerin hareketin örgütlenmesini doğrudan yönlendirmemesi, bu dinamiklerin önemsiz olduğu anlamına gelmemekte; aksine, sosyoekonomik eşitsizliklerin bu kültürel yarılmalarla iç içe geçerek hareketin arka planını daha da karmaşıkleştirdiği görülmektedir.

Bu bağlamda, hareket içinde kültürel taleplerin daha arka planda kalması, Fransa'daki önceki sosyal hareketlerin bu tür talepleri büyük ölçüde gündeme taşımış ve belirli kazanımlar elde etmiş olmasıyla da açıklanabilir (Yolande, 1994: 122-124; Mathieu, 2004). Bu yönüyle Sarı Yelekliler, dönemin hegemonik çatışma ekseninin ekonomi-politik temelli olduğunu gösteren bir örnek teşkil etmekte; hem yeni toplumsal hareketler kuramının sınırlılıklarını hem de popülist söylemlerin çoğulculuk içindeki etkilerini yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

Gezi Parkı Eylemleri

Türkiye yakın tarihi incelendiğinde şüphesiz ki hem biçimsel hem de içerik açısından Gezi Parkı eylemleri, yeni toplumsal hareketlerin en meşhur ve yaygın örneğini oluşturmaktadır. Eylemlerin ortaya çıkışı, örgütlenmesi ve eylemcilerin talepleri incelendiğinde klasik toplumsal hareketlerden ayrıştığı noktalar fark edilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi yeni toplumsal hareketler alanının referans ismi olarak kabul edilen Touraine'in teorilerine paralel biçimde Gezi Parkı eylemleri, yaşam biçimi taleplerinin ön plana çıktığı ve endüstriyel dönemdeki sınıf çatışmasının merkezde olmadığı bir toplumsal olaydır (Yıldırım, 2014a: 178). Eylem sürecinde gelişen merkezse dayanışma hali, Habermas'ın yeni toplumsal hareketlerde gözlemlediği bir

duruma benzetilebilir: Kapitalist sisteme karşı çıkan ve insan ilişkilerinin araçsallaştırılmasına direnerek yaşam dünyasının değerlerini korumaya çalışan bir refleks. Eylemci profilinin sınıfsal dayanışmanın uzağında olması ve orta sınıf -hatta belki orta üst sınıf denebilir- beyaz yakalı yahut üniversite öğrencisi ağırlıklı görünüm arz etmesi ise Offe'nin yeni toplumsal hareketlere dair tespitleriyle uyusmaktadır.

Teorisyenlerden bağımsız biçimde Gezi Parkı eylemlerini yeni toplumsal hareketler kategorisine sokan vasıfları sayılacak olursa ilk sırada sınıf mücadelesinden uzak kimlik temelli talepler yer alacaktır. Merkezlessiz ve lidersiz örgütlenme biçimi ve hareketin yatay ağlar ile doğrudan iletişim üzerinden büyüyüp varlığını sürdürmesi ikinci karakteristik özelliğidir. Duvar yazıları, sosyal medya paylaşımları gibi farklı vesilelerle gözlemlenebilen ve "orantısız mizah" olarak karikatürize edilmiş ironik sloganlar aracılığıyla oluşan özgün kültürel ifade biçimi ile "duran adam", "kırmızılı kadın" gibi direnişin kendi sembollerini üretmesi de bir diğer özellik olarak kendisini göstermektedir. Eyleme katılan kitleler ortak bir "biz" kimliği altında birleşemese de neye karşı durdukları son derece açıktır. Devletin otoriterleşmesine ve bireysel özgürlüklere yönelik müdahalelere karşı duran bu heterojen kitle, her türlü "modern" geleneksel kurumdan (sendika, siyasi parti, dernek vb.) bağımsız olarak bir araya gelmiştir. Tüm bu özellikleriyle, söz konusu eylem dalgası, yeni toplumsal hareketlerin neredeyse kusursuz bir örneğini sunmaktadır.

Yukarıdaki tespitler soğukkanlı teorik perspektiflerdir. Ancak sahada yaşanan ise neredeyse tüm Türkiye için anlık, beklenmedik bir durumdur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 27 Mayıs 2013 tarihinde Taksim meydanını yayalaştırma projesi kapsamında Gezi Parkı'nda bazı düzenlemeler yapma kararı almıştır. Parktaki ağaçların kesilmesini ve/veya yerinin değiştirilmesini istemeyen bir grup ise Belediye'nin çalışmalarını protesto etmiş, iş makinelerini engellemiş ve bu muhalif grubun içinden yaklaşık 50 kişilik gönüllü ise parkta çadır kurarak gece yapılacak bir düzenlemeye karşı nöbet tutma kararı almıştır. Gezi parkı olaylarının başlangıcındaki kıvılcımın parkta nöbet tutan 50 kişi tarafından çakıldığı söylenebilir.

28 Mayıs günü dönemin Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) milletvekili Sırrı Süreyya Önder protestocuların safına katılmış ve eylemin ulusal çapta duyulmasını sağlamıştır. 29 Mayıs günü ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu Gezi Parkı'nı ziyaret ederek eylemcilere destek açıklamasında bulunmuştur.

31 Mayıs, eylemlerin büyük şehirlerin merkezine sıçradığı bir dönüm noktası olmuştur. Ankara’da Kuğulu Park ve Kızılay, İzmir Konak ve Gündoğdu Meydanı gibi merkezî noktalarda eylemler, gösteriler ve yürüyüşler başlamıştır. Bugünden sonra gerek İstanbul gerekse diğer büyük şehirlerde eylemler önü alınamaz bir noktaya ulaşmıştır. İç İşleri Bakanlığı 48 ilde 90’ın üzerinde eylem gerçekleştirildiğini açıklamıştır.¹⁴ Eylemler sürerken 5 Haziran günü Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç;12 Haziran günü ise Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik eylemcilerin temsilcileri ile görüşme gerçekleştirmiştir. Çelik, Gezi Parkı’nda yapılması planlanan değişiklikler hakkında referanduma gidilebileceğini beyan etmiştir. “Bu süreçte gösterici temsilcilerinin hükümet tarafından atılan adımları karşılıksız bıraktıkları ve uzlaşmaz bir tavırla hareket ettikleri algısı güçlenmiştir.”(Polat, 2015: 106) 15 ve 16 Haziran tarihlerinde sırasıyla Ankara ve İstanbul’da “Millî İradeye Saygı” mitingleri gerçekleştiren Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, sürecin her noktasında eylemleri kendi iktidarlarına yöneltilmiş uluslararası bir komplo olarak tanımlamıştır. Mitinglerin düzenlendiği günlerde çevik kuvvet ekiplerinin müdahalesiyle Gezi Parkı, eylemcilerden tamamen boşaltılmış ve böylece yaklaşık 20 gün süren protesto dalgası büyük oranda sönümlenmiştir.

Gezi Parkı eylemleri, ulusal ve küresel medyayı yoğun biçimde meşgul etmiştir. Buna paralel olarak akademide olayları farklı açıdan analiz eden çok sayıda çalışma ortaya konmuştur. Başlığında “Gezi Parkı” ifadesini barındıran 80 tez ve 72 makalenin yayınlandığı görülmektedir.¹⁵ Bu çalışmalar alanlarına göre incelendiğinde, öncelikle iletişim, medya ve gazetecilik gibi alanlarda eylemlerin iletişimsel dili ve medyadaki yansımaları üzerine yapılan araştırmalar göze çarpmaktadır. İkinci olarak kentleşme, kamu hukuku bağlamlarında olayları analiz eden kamu yönetimi çalışmaları görülmektedir. Son olaraksa demokrasi, yeni toplumsal hareketler ve olayların yapısal analizi çerçevesinde inceleme yapan sosyoloji veya siyaset bilimi çalışmaları mevcuttur.

Literatürden seçmece ve kısıtlı birkaç örnek sunmak gerekirse Tuncel’in çalışması (2014), Gezi Parkı eylemlerini Türkiye’nin kendi tarihindeki devlet-toplum-muhalefet arasındaki dengesiz iktidar dağılımını merkeze alarak açıklamaya yönelmiş bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Türkiye tarihinde sivil alanın gelişmemesine vurgu ve merkezî iktidarın karşısında onu demokratik davranmaya zorlayacak farklı bir iktidar odağının olmaması analizin merkezinde yer almaktadır.

Polat'ın (2016, 2019) çalışmaları da ilgi çekicidir. İlk çalışması eylemleri Wallerstein'in dünya-sistemleri analizi doktrini çerçevesinde ele almaktadır ve bu olayların kapitalist dünya-ekonominin sistemik krizi ile ilgili olduğu argümanını öne sürmektedir. 2016 tarihli çalışması ise olayları süreklilik ve kopuş tezleri bağlamında incelemekte ve eylemlerin sınıfsal temelli hareketlerden gerçek anlamda bir kopuş olup olmadığını tartışmaya açmaktadır.

Yıldırım'ın (2014b) çalışması ise hareketi anarşist bir bağlamda değerlendirmesi açısından özgünlük taşımaktadır. Çalışmada Yıldırım, sadece Gezi Parkı eylemleri'nin değil genel olarak "yeni toplumsal hareketler" olarak adlandırılan eylem biçiminin anarşist bir damar taşıdığını iddia etmektedir.

Yukarıda da vurgulandığı gibi eylemler, yeni toplumsal hareketler çerçevesinde sıklıkla değerlendirilmiştir. Bayhan'ın (2014) çalışması bu konudaki yayınların erken dönemli olanlarından. Yeni toplumsal hareketlerin teorik olarak kapsamlı biçimde ele alındığı bu makalede Gezi Parkı eylemleri, 2011 yılından itibaren Arap Baharı dalgasının Türkiye'deki uzantısı veya taklidi olarak görülmektedir. Yazar, tıpkı 2013 yılında olduğu gibi 1968 gençlik eylemleri dalgasının da Türkiye gençliği arasında yayıldığını ve taklit edildiğini vurgulamaktadır.

Konuyu analiz eden eserlerin sayısı arttırılabilir. Literatürü hakkıyla ihata eden bir tarama yapabilmek için bibliyometrik bir çalışma gerekmektedir ki bu teşebbüs, metnin sınırlarını aşmaktadır. Çalışmalarda, eylemlerin neoliberal politikalara yönelmiş bir tepki olduğu ve yeni toplumsal hareketler akımına dahil edilebileceği hususunda büyük oranda fikir birliği olduğunu söylemek hata olmayacaktır. Bu çalışma ise Gezi Parkı vakasını Fransa'daki Sarı Yelekliler hareketi ile karşılaştırmalı olarak ele alacak ve iki eylemin yöneldiği amacı merkeze koyarak bir analiz geliştirmeye gayret edecektir. Bu nedenle bir sonraki bölümden önce Gezi Parkı eylemcilerinin taleplerine yer vermek gerekmektedir.

5 Haziran 2013 günü eylemciler ile iktidar arasında gerçekleşen görüşmelerden sonra Taksim Dayanışma Platformu, kamuoyuna taleplerini duyuran bir açıklama gerçekleştirmiştir. İlk sırada yer alan talep tahmin edileceği üzere Gezi Parkı'nın park olarak kalması ve bölgeye Topçu Kışlası inşa edilmemesidir. Bunun yanında kentsel mekanın düzenlenmesine yönelmiş taleplerden bir diğeri ise Atatürk Kültür Merkezi'nin yıkılmamasıdır.

Ardından kolluk kuvvetlerini, aşırı şiddet içeren yöntemlerle eylemleri bastırmaya yönlendiren mülkî idare amirlerinin ve emniyet müdürlerinin görevden alınması isteği gelmektedir. Bununla bağlantılı olarak ülkenin farklı şehirlerinde eylemlere katıldığı için gözaltına alınan vatandaşların serbest bırakılması maddesi yer almaktadır. Son olarak İstanbul'daki Taksim ve Ankara'daki Kızılay meydanlarının özellikle 1 Mayıs olmak üzere kamusal eylem, protesto, gösteriler için vatandaşlara açılması istenmektedir.¹⁶

Talepler incelendiğinde kişi ve olay bazlı, yapısal özellik içermeyen maddeler olduğu görülmektedir. Sarı Yelekliler hareketi incelendiğinde ise bunun tam zıddı bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Göstericilerin talepleri neredeyse tamamıyla ekonomik, sınıfsal ve yapısal bir görünüm arz etmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde biçimsel olarak birbirine son derece benzer iki hareketin talepleri arasındaki farklılık ve bu farklılığın olası nedenleri bir sonraki bölümün odak noktasını oluşturmaktadır.

Taleplerin Farklılaşmasını Anlamak: Tarihsel ve Sistemik Bir Açıklama Teşebbüsü

İki farklı coğrafyada ortaya çıkmış biçimsel benzerlik gösteren iki yeni toplumsal hareketin taleplerinin niçin ekonomik ve kültürel ekseninde dağıldığı sorusu bu çalışmanın temelinde yatmaktadır. Ancak sorunun “Gezi Parkı eylemlerinde niçin ekonomik talepler ön plana çıkmadı?” düzeyinde anlaşılması önem arz etmektedir. Zira Belediye'nin kentteki kamusal alanı düzenleme kararına yönelik başlayan eylem dalgasının -en azından çekirdek düzeyde- ekonomik talepler içermemesi bir noktaya kadar anlaşılabilir. Bu basit çıkarımdan farklı olarak buradaki soru esasında “Türkiye’de niçin ekonomik ve yapısal talepli protestolar bu düzeyde kitleselleşemezken Gezi Parkı eylemleri ulusal ölçekte yayılma başarısı göstermiştir?” şeklinde anlaşılmalıdır. Fransa toplumsal yapısı ekonomi-politik ve sınıfsal direniş odakları ortaya çıkarırken Türkiye’de bu durum niçin yaşanmamakta ve çatışma niçin kültür ve kimlik ekseninde gerçekleşmektedir?

Çalışmanın bu kısmı literatürdeki bir boşluğu doldurma teşebbüsü ve yeni çalışmalara basamak olarak okunmalıdır. Öne sürülen unsurların, durumun yegâne açıklayıcısı olduğu iddiası söz konusu değildir.

Fransa ve Türkiye’de kitleselleşen hareketlerin talep farklılığı; ulusal kimliğin inşa süreçleri, kapitalist sistemdeki hiyerarşik konum ve *prekaryalaşma*, modern devletin tarihsel oluşumunda sınıfsal ilişkiler ve iktidar dağılımı ve buna bağlı olarak sivil alanın oluşumu üzerinden açıklanacaktır.

Ulusal Kimliğin İnşası

Kimlik inşası her zaman için “öteki” kavramını zorunlu olarak ortaya çıkaran bir süreçtir. Ancak öteki olana yaklaşım ve inşa edilen kimliğe (bu mutlaka ulusal kimlik olmak zorunda değil) dahil olmak isteyen kapıların açık olup olmaması o kimliği taşıyan topluluğun davranış örüntülerini derinden etkileyen değişkenlerdir.

Bu bölümde, Fransa ve Türkiye’nin ulusal kimliklerinin inşa süreçleri arasındaki farkların bugünkü yansımaları incelenecek ve Elias’ın (2004a) “Uygarlık Süreci” eseri, bu incelemenin doktriner temelini oluşturacaktır. Elias, çalışmasının ilk cildinde özellikle Fransız ve Alman uluslarının oluşum dinamiklerine odaklanarak, “medeniyet” ve “kültür” kavramları etrafında şekillenen farklılaşmayı tarihsel-sosyolojik bir perspektiften ortaya koymaktadır. Bu hacimli analizi karikatürize göstermek pahasına kısa biçimde anlatmak gerekirse, Fransa’da aristokratik unvanların 15. yüzyıl gibi çok erken bir tarihte satışa çıkarılması (*noblesse de robe*), ortaya çıkmakta olan burjuvazi sınıfı ile aristokrasinin kaynaşmasına ve yüzyıllar içerisinde burjuvazinin -daha sonra Fransız kimliğinin de temelini oluşturacak olan- sofistike davranış kalıpları ve çeşitli estetik zevkleri edinmesi ile sonuçlanmıştır (Elias, 2004a: 137-148). Bu tarihsel gelişme, başlangıçta yalnızca aristokratlarla görgüsüz halk arasındaki farkı ifade eden “medeniyet” kavramının, zamanla belirli davranış kalıplarını benimseyen ama aristokrat kökenli olmayan bireyleri de kapsayacak şekilde anlam genişlemesine uğramasına yol açmıştır. Almanya’nın siyasî açıdan parçalı tarihinde ise aristokrasi ve burjuvazi arasında böyle bir geçişkenlik görülmediği gibi Alman aristokrasisi zaten dil olarak Fransızca konuşan, Almanca yazma ve konuşmayı hakir gören bir kültüre sahiptir. Devrim neticesinde Fransız burjuvazisi devlet aygıtını eline geçirdiğinde “Fransız kimdir?” sorusunu cevaplamak ile uğraşmadı. Zira bu sınıfın aristokrasi ile iç içe geçmiş olan tarihî deneyimi sayesinde yüzyıllar içerisinde edinilen her türlü edebî, mimarî, sanatsal alandaki estetik anlayışın bir karması olarak Fransız’ın kim olduğu sorusu zaten cevaplanmıştır. Lâkin Alman burjuvazisi 19. Yüzyılda devletin kontrolünü eline aldığı anda herhangi bir aristokratik mirasa sahip değildi ve kimlik inşası onlar için yeniden başlıyordu. Bu durum sınır çekici olan, ötekini dışlama potansiyeli yüksek olan “kültür” kavramının ön plana çıkmasıyla sonuçlandı (Elias, 2004b: 78-83).

Milliyetçilik literatüründe de yaygın olarak kabul edilen Fransız tipi milliyetçilik ile Alman tipi milliyetçiliğin farklılaşma nedenlerini Elias, kimlik inşa süreçleri arasındaki yaklaşık dört asırlık farka dayandırmaktadır. Aynı

analizi Türk milliyetçiliği için düşündüğümüzde kronolojik farkın daha fazla olduğu rahatlıkla söylenebilir. Modern ulus anlamında Türk kimliğinin inşası için 20. yüzyılın başları veya en iyi ihtimalle 19. yüzyılın son çeyreğini beklemek gerekmiştir. Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının iflasının ardından yönetici kadroların sarıldığı son dal olan Türkçülük fikri, kendine özgü sorunları bünyesinde barındırmaktadır. İlk olarak toplumsal yapısı aristokrasi sınıfını barındırmayan Osmanlı İmparatorluğu'nda 1875-1925 dönemi düşünülecek olursa etnik olarak Türk olan güçlü bir burjuvazinin varlığından söz etmek de güçtür (Çamurcuoğlu, 2009: 161-178). Bu durum, Türk kimliğinin siyasal ve askerî elitler tarafından inşa edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Toplumun doğal tekâmülü çerçevesinde yüzyıllar alacak bir değişimin yukarıdan müdahale ile neredeyse yarım asır içerisinde bitirilmeye çalışılması beraberinde pek çok sorunu getirmiştir. Örneğin modern Türk kimliğinin İslam dini ile olan ilişkisi günümüzde dahi tartışmalı bir konudur. Müslümanlık ile Türklük birbirinden tamamen ayrı iki sıfat mıdır yoksa İslam, Türklüğün mütemmim cüzlerinden bir tanesi midir? 21. yüzyılda Türk milliyetçiliği ile ilgili aktüel politik tartışmaların zemininde halen bu belirsizliğin yattığını söylemek hata olmayacaktır. Fransa örneği düşünüldüğünde ise devrim sonrası kilise ile yaşanan büyük çatışma, Napolyon dönemi restorasyon süreci gibi tarihsel gelişmeler Fransız kimliğinin din ile olan ilişkisinin -Türkiye'ye göreli olarak- çok daha sağlam bir zemine oturmasını sağlamıştır (Lyons, 1994).

Türk kimliğinin siyasal iktidar tarafından inşa edilmesinin bir diğer sonucu ise *makbul vatandaş* tanımının sık denebilecek frekansta değişmesidir (Üstel, 2016). Her ne kadar bugün resmî söylemde Türk tanımı vatandaşlık bağı üzerinden yapılmaktaysa da tarihsel uygulamaya bakıldığında Türk milliyetçiliği; dil, tarih ve kültür birliğine dayalı Fransız tipi ile daha çok biyolojiye dayalı Alman tipi milliyetçilik arasında gelgitler yaşamıştır. Aynı şekilde Cumhuriyet tarihi, Fransız tipi dışlayıcı laiklik ile Anglosakson tipi pasif laiklik uygulamaları arasında da sıklıkla kararsızlık yaşamaktadır.

Nihai olarak modern Türk milliyetçiliğinin oldukça geç dönemde ortaya çıkması, ha keza modernleşmenin ve sekülerleşmenin tabandan değil tavandan gerçekleşmesi toplumun kolektif bilinci üzerinde kimlik meselelerinin kristalleşmemesine ve bulanık kalmasına neden olmuştur. Bu bulanıklık ise Türkiye toplumsallığında siyasi tartışma ve taleplerin öncelikli olarak kimlik meselelerini içermesine ve ekonomik taleplerin gündemin üst sıralarında kendisine yer bulamamasına sebebiyet veriyor olabilir. Fransa'da ise özellikle Fransız kimliği sorunu çok erken bir dönemde

gündemde yerini almış ve deyim yerindeyse popülerliğini kaybetmiştir. Ekonomik sınıfların da Türkiye'ye göre çok daha erken dönemde oluşmuş olması da sınıfın kendi çıkarlarını daha net görmesine sebep olmuş olabilir. Tüm bu etmenler Fransa'daki toplumsal hareketlerde, ekonomik taleplerin öncelik kazanabilmesinin nedenleri olarak ileri sürülebilir. Elbette Fransa ve Türkiye'deki toplumsal hareketlerin ekonomi ve kültür üzerine olan ilgilerine yönelik tespitimiz görece olarak düşünülmelidir. Türkiye'deki tüm toplumsal hareketlerin mutlak biçimde kültürel ve kimlik sorunları üzerinden yükseldiği yahut tersine Fransa'daki toplumsal hareketlerin tamamen ekonomik sorunları kendisine gündem ettiği iddia edilmemektedir. Üstelik son yıllarda Avrupa'nın gündeminde olan mülteci sorunu, kimlik tartışmalarını tekrar gündemin üst sıralarına taşıma ihtimalini barındırmaktadır. Ancak iki ülkenin toplumsal hareketleri karşılaştırıldığında Türkiye'de ekonomik talepleri yoğun biçimde içeren hareketlerin kitlelilik kazanma ihtimalinin daha düşük olduğu da inkâr edilemez bir gerçeklik olarak durmaktadır.

Post-Fordizm, Merkezde Sanayisizleşme ve Prekarya

Kapitalist dünya-ekonomi kendisine özgün bir hiyerarşi ve iş bölümü içermektedir. Ülkelerin toplumsal yapıları, kapitalist sistemdeki iş bölümünde kendilerine düşen rolden dolaysız biçimde etkilenmektedir. En temelde merkez, yarı çevre ve çevre ülkeler olarak adlandırılabilir bir hiyerarşik yapı söz konusudur. Buradaki merkez ve çevre ifadeleri coğrafi gönderme değil daha çok ulusal ekonominin sektörel dağılımı ile ilgilidir. Kapitalist sistem ortaya çıktığından bu yana her tarihsel dönemde kâr marjı yüksek ve düşük sektörler mevcuttur. Ulusal ekonomisinde kâr marjı yüksek sektörleri yoğun biçimde barındıran ülkeler merkez; kâr marjı düşük sektörleri barındıran ülkeler ise çevre olarak adlandırmaktadır. Her iki özelliği gösteren ülkeler ise yarı-çevre şeklinde tanımlanmaktadır (Wallerstein, 1976). 21. Yüzyıldan örnek vermek gerekirse çip, araba, akıllı telefon üretimi gibi sektörleri ve sosyal medya markalarını ekonomisinde barındıran ülkeler merkez; küresel ekonomiye daha çok hammadde tedariki ve tarımsal üretim ile katkıda bulunanlar ise çevre olarak adlandırılmaktadır. Tahmin edileceği üzere Fransa sistemde merkez konumdayken Türkiye ise 21. yüzyıl itibarıyla yarı-çevre ülke görünümü arz etmektedir.

Bu üretim yapısı farklılıkları, yalnızca ekonomik kârlılık düzeyini değil, aynı zamanda devlet-toplum ilişkilerini ve sosyal koruma mekanizmalarının niteliğini de belirlemektedir. Özellikle Avrupa'da refah devletinin ortaya çıkışı, bu yapısal dönüşümlerle birlikte değerlendirilmelidir. Sosyal demokrasinin yükselmesi ve Avrupa'da ikinci dünya savaşının ardından

refah devletinin ortaya çıkışının altında üretim teknolojisi ve konjonktürel gerekçeler yatmaktadır. 1929 büyük buhranı ile beraber piyasayı tamamen kendi dinamiklerine bırakmak yerine seçici müdahaleci yaklaşımın daha faydalı olabileceğine yönelik görüşler ekonomi alanında yükselmeye başlamış ve buna paralel olarak devletin ekonomideki payı giderek artarak ve sosyal devlet kavramı ortaya çıkmıştır. Fordist üretim tarzının iç talebi arttırmaya ihtiyaç duyan yapısı, kapitalizmin merkez ülkeleri olan Batı Avrupa halkları için altın çağın yeşermesinin önünü açmıştır (Durdu, 2009). Böylece yüksek ücretler, geniş sendikal haklar, eğitim ve sağlık başta olmak üzere kaliteli, yaygın ve erişilebilir kamu hizmetleri Batı Avrupa’da norm haline gelmiştir. Nitekim toplumdaki dezavantajlı grupların desteklendiği ve proletaryanın burjuvazi karşısında pazarlık gücünün olduğu iyi bir sosyal demokratik düzenin inşası sistemik anlamda merkez ekonomiye ihtiyaç duymaktadır (Çubukçu, 2021).

1970’lerden sonra ise rüzgar tersten esmeye başlamıştır. Teknolojik gelişmeler; talebe göre şekillenen esnek üretim, esnek istihdam, küreye yayılmış üretim zincirlerini yani post-fordizmi mümkün kılmıştır (Harvey, 1997: 164-197). Post-fordist üretim teknolojisi Batı Avrupa’da sanayisizleşme (*deindustrialization*) sürecini tetiklemiştir. Fiziksel üretim maliyet kaygıları nedeniyle Çin, Kamboçya, Bangladeş gibi çevre ülkelere kaydırılmıştır (Bernard vd., 2017: 5-37). İç talebe eskisi kadar ihtiyaç duymayan yeni üretim tarzı, Batı Avrupa burjuvazisini yüksek vergiler ve ücretlerle tasarlanmış sosyal demokratik düzene alternatif arayışına itmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde ele alınan neoliberalizm, arayışa en ideal cevap olarak yükselişe geçmiştir.

Bu başlık altında sayılan tüm gelişmeler Batı Avrupa emek piyasasının şartlarını kökünden değiştirmiştir. Yarım asırdır kapitalizmin merkez ülkesinde son derece iyi şartlarda yaşayan proletarya; güvencesiz istihdam, düşük ücretler, belirsiz gelir, zayıf sendikal ve sosyal haklar, esnek çalışma süreleri gibi alışık olmadığı piyasa koşullarına doğru itilmiştir. Elbette bu değişim birdenbire değil tedrici şekilde gerçekleşmiştir. Emek piyasasında belirsizliğe ve güvencesizliğe adım adım mahkum edilen kitleyi tanımlamak için *prekary* kelimesi icat edilmiştir. Güvencesiz anlamındaki *precarious* ile proletarya kelimelerinin birleşiminden oluşturulmuş bu terimi sosyal bilimlerin gündemine getiren Standing’in çalışmalarıdır (Standing, 2014: 10-12).

Prekaryanın yeni bir sınıf olup olmadığı tartışmaları akademide devam etmektedir (Wright, 2016: 123-135). Bir sınıf olsun veya olmasın çalışmanın

odağı itibariyle prekaryalaşma süreci Fransa ve Türkiye eylemcileri arasındaki farkı açıklayan anahtar kavram olabilir. Prekarya kavramına yöneltlen en büyük eleştirilerden birisi terimin fazla Avrupa merkezci olmasıdır (Munck, 2013: 747-762). Bir ülkede prekaryalaşmanın yaşanabilmesi için işçilerin geleceğini garanti altına alan hukukî güvencelere, sabit ücret ile iş saatlerine sahip olması ve bu ayrıcalıklarını kaybediyor olması gerekmektedir. Bu durum ancak sistemin merkez ülkeleri için geçerlidir. Bu anlamda prekarya olarak tanımlanan koşullar sadece Batı Avrupa halkları için yeni, şok edici ve tahammül edilmesi zor değişimlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa tarihinin herhangi bir evresinde işçi sınıfının tamamını korumaya alan gelişmiş bir sosyal demokratik düzen inşa ettiğini söylemek son derece güçtür. Hatta Türkiye'nin 1980 sonrası yöneldiği ucuz iş gücüne dayalı ihracat ekonomisi modeli düşünüldüğünde post-fordizm ve Avrupa'daki sanayisizleşme akımlarının merkezdeki fizikî üretimin Türkiye'ye kaymasını sağladığı böylece ülkedeki istihdama en azından kısa vadede olumlu katkı yaptığı dahi düşünülebilir.¹⁷

Kapitalist sistemin tüm dinamikleri ele alındığında sarı yeleklilerin ekonomi yoğun talepleri son derece anlaşılabilir hale gelmektedir. Zira genelde Avrupa özelde ise Fransa proletaryası yakın zamanda kaybettiği pazarlık gücünü ve haklarını geri kazanmanın yollarını aramaktadır. Kapitalist sistemin merkez ülkesindeki işçiler, fordist dönemde yaşadıkları görece refahın ellerinden kayıp gitmesine tepki göstermektedir. Zamanın ruhuna uygun olarak Fransa'da bu arayış yeni toplumsal hareket biçimine de bürünmüştür. Bu durum, Fransa'da ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlere ekonomik taleplerin de yoğun biçimde dahil olabilmesinin önünü açmaktadır. Türkiye gibi sistemdeki konumu açısından çevreden yarı-çevreye doğru hareket eden bir ülkede ise çok küçük bir bölüm hariç proletarya zaten hiçbir zaman Fransa'daki gibi haklara sahip olmadığından prekaryalaşma süreci Türkiye emek piyasası için büyük bir şok ve yenilik olarak görülmeyebilir. Türkiye işçisi, hiçbir zaman sistemin merkez ülkesindeki muadilleri kadar müreffeh bir dönem yaşamamış ve gelirden o denli yüksek bir pay almamıştır. Bu nedenle, post-Fordizm ve prekaryalaşmanın Türkiye işçisine mevcut sorunlara ek olarak yeni sorunlar ve çatışmalar getirdiğini söylemek zordur. Böylece Türkiye'de ortaya çıkacak yeni toplumsal hareketlere, işçi sınıfının geçmişteki haklarına yönelik taleplerinin eklenmesi ihtimali zayıflamaktadır.

Toplumsal Yapıdaki İktidar Dağılımı

Türkiye toplumsal yapısının tarihsel seyri incelendiğinde feodal yapının olmadığı dolayısıyla aristokrasi sınıfının ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Timur, (1994:27) Osmanlı'nın erken dönemleri için *proto-feodalizm* kavramsallaştırmasını kullanmaktadır. Ona göre Osmanoğulları ailesinin karşısındaki Türkmen aristokrasisi dengeleyici bir güç olarak mevcuttur ve gidişat feodal yapıya doğru evrilme ihtimalini de barındırmaktadır. Ancak devşirme sisteminin işlerlik kazanmasıyla Türkmen Aristokrasisi siyasal iktidarın üst mevkilerinden başarıyla dışlanmış ve feodalizm seçeneği masadan kalkmıştır. Bir başka aristokratlaşma ihtimali bulunan toplumsal grup ise âyanlar olarak düşünülebilir. 17. yüzyılın sonlarına doğru güç kazanmaya başlayan âyanların ise II. Mahmut zamanında askerî ve siyasî iktidarlara ellerinden alınmıştır (Akdağ, 1970: 51-61). Böylece Osmanlı toplumsal yapısı, İstanbul'daki merkezî devleti dengeleyebilecek herhangi bir iktidar odağından yoksun biçimde teşekkül etmiştir.

Burjuvazi sınıfı için de benzeri söylenebilir. İttihat ve Terakki iktidarı ile başladığı kabul edilen “yerli burjuvazi” oluşturma teşebbüsleri, bu toplumsal sınıfın siyasal iktidara bağımlı biçimde ortaya çıkmasını ve Türkiye özelinde özgün tarihsel rolünü oynayamamasına sebebiyet vermiştir. Siyasî iktidara bağımlı bir burjuvazi, merkezî iktidarı dengeleyici ve demokratikleşme adımlarını dayatıcı bir güç olarak tahayyül etmek mümkün değildir (Cin ve Akyılmaz, 2000: 376). Böylece hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Türkiye Cumhuriyeti'nde merkezî iktidar, neredeyse rakipsiz bir güç yumağı şeklinde temayüz etmiştir. Bu durum da devleti, her türlü siyasal denklemin en önemli değişkeni konumuna oturtmaktadır. Toplumsal, hukukî ve ekonomik anlamda devlet en önemli belirleyen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fransa toplumunun tarihsel seyri incelendiğinde ise XIV. Louis öncesinde mutlak bir feodalizmden bahsetmek hata olmayacaktır. 17. yüzyıl öncesinde Fransa'da merkezî iktidarın varlığından dahi söz etmek mümkün olmayabilir. Kral ancak “eşitler arasında birinci” mesabesindedir (Henri, 2009: 13). Paris, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktidarını pekiştirmeye başlarken, bunu aristokrasi, burjuvazi ve ruhban sınıfı arasındaki çatışmaları kendi lehine körükleyerek sürdürebilmiştir. Son tahlilde, iktidarın dağılımına bakıldığında ise Osmanlı örneğindeki kadar başkentte rakipsiz bir güç temerküzünden söz etmek mümkün değildir. Siyasal aygıtın büyük oranda burjuvazi sınıfının kontrolüne girdiği devrim sonrası incelendiğinde ise Fransa toplumsallığında sivil alanın burjuvazi tarafından çoktan inşa edilmiş olduğu görülmektedir (Sewell, 1994).

Türkiye'de ise sivil toplumun varlığı bile tartışmaya açıktır. Kapitalist sistemin merkezinde yer almayan ülkelerde sivil alanı inşa edecek toplumsal grup

olan burjuvazinin doğal biçimde ortaya çıkmaması, bu işlevin başka aktörler tarafından yerine getirilip getirilemeyeceğine yönelik bir araştırma alanı ortaya çıkarmıştır (Sarıbay, 2024: 222-227). Türkiye özelinde sivil toplumun varlığı kabul edilse dahi -ki bu varsayım tartışmalıdır- oldukça geç dönemde ortaya çıktığı için onun güç dengelerini değiştirecek bir odak olduğunu söylemek doğru olmayacaktır.

Bu başlık altında sıralanan sebepler birlikte düşünüldüğünde Türkiye’de bir şeyleri değiştirmenin en kestirme yolu “meşru fiziksel şiddet aygıtını” ele geçirmektir. Bu hakikat, Cumhuriyet tarihini ve Osmanlı modernleşme tarihini farklı (askerî, siyasi ve bürokratik) elit grupları arasındaki mücadele olarak okumayı mümkün kılmaktadır. Elitler arası rekabetin ön planda olduğu siyasî gündemde kimlik tartışmalarının ana gündem konusu olması da şaşırtıcı değildir. Nitekim Tuncel’in (2014: 7-22), Gezi eylemlerini Kemalist elitin, siyasal iktidar olanaklarının gün be gün elinden kayıp gitmesine karşı bir başkaldırı olarak okunabileceğini vurgulaması dikkat çekicidir. Elbette önceki başlıklarda da belirttiğimiz gibi Gezi, siyasal iktidarı tasvip etmeme noktasında birleşen son derece heterojen bir kitlenin ürünüdür. Tüm hareketi salt iktidardan düşmüş Kemalist elitlerin önderlik ettiği bir girişim olarak okumak abestir. Ancak heterojen kitlenin içerisinde güçlü bir Kemalist damar bulunduğu inkâr edilemez.

Kültürel çatışmaların ön planda olduğu ve kimlik tanımlarının siyasal iktidar tarafından sık sık müdahaleye uğradığı bir vasatta zaten kronolojik olarak geç bir dönemde ortaya çıkmış proletaryanın sınıf bilincini kazanıp ekonomik çıkarını birincil gündemi haline getirmesini beklemek makul değildir. Marksist bir terminoloji ile Türkiye vakasında işçi sınıfı, kendinde sınıf özelliklerini baskın olarak taşımakta kendi için sınıf olmanın ise uzağındadır. Nitekim Keyder de Türkiye’nin yakın tarihinde sınıf mücadelesinin kültürel, dinî vs. gibi çatışmalar tarafından perdelendiği veya mecrasından saptığı tespitini yapmaktadır. Böylece Türkiye kamuoyunda ekonomik talepler içeren her türlü cılız ses, yüksek desibelli kimlik tartışmaları arasında kaybolup gitmektedir. Elbette bu, Türkiye’de asla ekonomik temelli gösteriler olamaz, toplumsal hareketler ekonomik talepleri de içerecek şekilde vücuda gelemez demek değildir. Sadece Fransa’ya göre Türkiye’de bu durumun ortaya çıkma ihtimali ve sıklığı çok daha azdır.

Sonuç

Gezi Parkı eylemleri ve Sarı Yelekliler Hareketi sosyolojik olarak yeni toplumsal hareketler kategorisinde yer almaktadır. Ancak iki hareketin talepleri son derece farklılaşmaktadır. Çalışma boyunca bu farklılaşmanın sebebi irdelenmiştir. Burada tekrar belirtmek gerekir ki çalışmanın temel sorusu iki spesifik eylemci grubunun taleplerinin ötesindedir. Niçin bir ülkede ekonomik ve sınıfsal talepler çevresinde yükselen eylemler rahatlıkla kitleselleşebilirken diğerinde ise kimlik ve kültürel taleplerin kitleselleşme potansiyeli taşıdığı cevap aranan esas sorudur. Neoliberal dönemde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin sadece taleplerini değil, bu taleplerin biçimlenmesini belirleyen tarihsel ve yapısal koşullar sorgulanmaktadır. Fransa'daki Sarı Yelekliler ile Türkiye'deki Gezi Parkı protestoları örneklerinde, aynı küresel kriz bağlamında şekillenen ancak farklı taleplerle somutlaşan toplumsal hareketlerin, tarihsel-sosyolojik gelenekler, devlet-toplum ilişkileri ve kapitalist hiyerarşi doğrultusunda nasıl farklılaştığı araştırılmaktadır. Sorunun ilk akla gelen cevabı "Fransa siyasetinde sol damar ve dolayısıyla sol popülizm kuvvetliken Türkiye'de ise sağ siyaset egemen durumdadır" olabilir. İki ülkede de eylem dalgalarının popülist siyasetin önünü açtığı doğrudur ancak bu cevap, "niçin" sorusunu "çünkü öyle" şeklinde yanıtlamak türünden bir totoloji içermektedir. Bunun yanında her ne kadar doğrudan iktidara gelemese de Fransa'da sağ popülist siyasetin de önemli bir seçenek olduğu dönemler mevcuttur. Ancak o dönemlerde de ekonomik temelli talepler toplumsal hareketlerin öncelikleri arasındadır.

Bu çalışma, iki ülkenin toplumsal yapısındaki farklılığı açıklayabileceğini iddia eden üç sebep sunmaktadır. İlk olarak ulusal kimliğin inşaları arasındaki zamansal farka dikkat çekilmiştir. Elias'ın perspektifinden incelendiğinde kimlik inşasının erken dönemde gerçekleşmesi, öteki ile olan ilişkinin mahiyetine yönelik önemli sonuçlar doğurmaktadır. İkinci açıklayıcı ise iki ülkenin kapitalist sistemdeki konumu ile ilgilidir. Ekonomik haklarını kaybeden kitlelerin Marksist anlamda bir sınıf dayanışması göstererek siyasal iktidardan talepte bulunabilmesi için elbette öncelikle bu haklarını elde etmiş olmaları gerekmektedir. Son açıklayıcı olarak ise siyasal sistemin şekillenme sürecinde merkezî iktidarı dengeleyecek periferik güç odaklarının olup olmadığıdır.

Ele alınan sorunun tek açıklayıcılarının burada önerdiğimiz maddeler olduğunu iddia ediyor değiliz. Mutlaka başka sosyo-ekonomik ve tarihsel etkenler söz konusudur. Nitekim siyasal, toplumsal ve ekonomik gerçeklik o denli karmaşıktır ki çok sayıda unsurdan etkilendiği gibi aynı zamanda bir

o kadar unsuru da etkilemektedir. Ancak öne sürdüğümüz açıklayıcıların, tarihe yön vermek hususunda diğer etkenlere göre daha güçlü momentuma sahip olduğunu söylemekte beis yok.

Son olarak bu çalışma, alanla ilgili farklı analizler için bir sıçrama tahtası işlevi görmeye haizdir. Toplumsal hareketlerin dinamiklerini karşılaştırmalı bir perspektifle ele almak, yalnızca bu iki örnekle sınırlı kalmayıp daha geniş bir çerçevede kolektif eylemin doğasını anlamamıza da katkı sağlayacaktır. Bu tür karşılaştırmalı araştırmalar, yalnızca mevcut teorileri test etmekle kalmayıp aynı zamanda yeni kavramsal araçlar geliştirmemize de imkân tanıyacaktır. Dolayısıyla, bu çalışma belirli bir soruya yanıt aramakla yetinmeyip, toplumsal hareketlerin oluşum dinamiklerine dair ileride yapılacak araştırmalara zemin sunmayı amaçlamaktadır.

Sonnotlar

1- Damlayan zenginlik tezi, ekonomik büyümenin toplumun tüm kesimlerine yayılması ve böylelikle genel refah seviyesini yükseltmesi fikrine dayanan bir ekonomik modeldir. Bu yaklaşım, ekonomik büyümenin sadece belirli bir sosyoekonomik gruba değil, toplumun tamamına fayda sağladığını ve dolayısıyla gelir eşitsizliğini azalttığını öne sürer. Bu tez, neoliberal dönemde ekonomik politikaların belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak küreselleşme, teknolojik gelişmeler ve artan gelir eşitsizlikleri gibi faktörler, tezin geçerliliğini sorgulamaktadır.

2- Boş oy ve geçersiz oy kavramları için bakınız: Bulletins blancs et nuls. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/referendum-traite-constitution-pour-l-europe/bulletins-blancs-et-nuls>. Son Erişim Tarihi, 12/03/2025.

3- Dominique B. “Emmanuel Macron : de l’extrême-centre à l’extrême-droite, 29 Ocak 2024. <https://aoc.media/opinion/2024/01/28/emmanuel-macron-de-lextreme-centre-a-lextreme-droite/>. Son Erişim Tarihi, 17/11/2024.

4- Verilen 400 vaatin ne olduğu ve hangilerinin yerine getirildiği için bakınız: https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2022/03/12/emmanuel-macron-a-t-il-tenu-ses-400-promesses-de-campagne_6117218_4355770.html. Son Erişim Tarihi, 17/11/2024.

5- Cole S. “Yellow Vests Against the President of the Rich”, 21 Kasım 2018. <https://jacobin.com/2018/11/yellow-vests-fuel-prices-france-protests>. Son Erişim Tarihi, 20/11/2024.

6- Johnstone, D. "Sarı Yelekliler Neo-Liberal 'Kral' Macron'a Karşı Ayaklandı", Consortium News, 5 Aralık 2018. <https://consortiumnews.com/tr/2018/12/05/yellow-vests-rise-against-neo-liberal-king-macron/>_Son Erişim Tarihi, 11/12/2024.

7- Arthur B. "Gilets jaunes: Macron expose sa 'méthode' pour une 'écologie populaire'", Le Figaro, 27 Kasım 2018. <https://www.lefigaro.fr/politique/le-scan/2018/11/27/25001-20181127ARTFIG00129-gilets-jaunes-macron-expose-sa-methode-pour-une-ecologie-populaire.php>_Son Erişim Tarihi, 06/12/2024.

8- En France et ailleurs: ce que la dénonciation du populisme dit des démocraties représentatives actuelles, The Conversation, 28 Ocak 2024. <https://theconversation.com/en-france-et-ailleurs-ce-que-la-denonciation-du-populisme-dit-des-democraties-representatives-actuelles-232735>_Son Erişim Tarihi, 12/12/2024.

9- Matthieu Suc. "Gilets jaunes: Macron affirme l'inverse de ce que disent ses services de renseignement", Mediapart, 8 Mart 2019. <https://www.mediapart.fr/journal/france/080319/gilets-jaunes-macron-affirme-l-inverse-de-ce-que-disent-ses-services-de-renseignement>_Son Erişim Tarihi, 15/12/2024.

10- Marine Le Pen: Je soutiens les Gilets jaunes depuis la première heure , *France Info*, 5 Şubat 2019. https://www.francetvinfo.fr/economie/transports/gilets-jaunes/video-marine-le-pen-je-soutiens-les-gilets-jaunes-depuis-la-premiere-heure_3233013.html_Son Erişim Tarihi, 23/12/2024.

11- Bakınız sonnot 10.

12- Derrière les Gilets jaunes, l'extrême droite en embuscade, Secrets d'info – France Inter Podcast, 8 Mart 2019. <https://www.radiofrance.fr/franceinter/podcasts/secrets-d-info/derriere-les-gilets-jaunes-l-extreme-droite-en-embuscade-1918761>. Son Erişim Tarihi, 06/01/2025.

13- Soutien aux gilets jaunes: la France insoumise ne veut pas 'se pincer le nez' devant la colère populaire, BFMTV, 12 Kasım 2018. https://www.bfmtv.com/politique/soutien-aux-gilets-jaunes-la-france-insoumise-ne-veut-pas-se-pincer-le-nez-devant-la-colere-populaire_AN-201811120095.html_ Son Erişim Tarihi, 27/12/2024.

14- Gezi Parkı olayları: Gün gün neler yaşandı?. İndigo Dergisi, 29 Mayıs 2016. https://indigodergisi.com/2016/05/gezi-parki-olaylari-gun-gun-neler-yasandi/#google_vignette. Son Erişim Tarihi, 10/02/2025.

15- Veriler akademik.yok.gov.tr adresinden elde edilmiştir. Son Erişim Tarihi, 04.11.2024.

16- Gezi Parkı temsilcilerinin hükümetten 7 talebi. Haber7, 5 Haziran 2013. <https://www.haber7.com/ic-politika/haber/1035100-gezi-parki-temsilcilerinin-hukumetden-7-talebi;> <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/iste-taksim-dayanisma-platfromunun-talepleri-1718886;> https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/06/130605_taksim_platfromu_talepler. Son Erişim Tarihi, 04.11.2024.

17- Post-fordist üretim tarzı çevre ve yarı-çevre ülkelere taşınan fabrikalar neticesinde istihdam yaratmıştır. Ancak kapitalist sistem, bağımlılık ilişkileri, sermaye akışı ve yüksek finans gibi karmaşık dinamikler üzerinden işlediğinden, uluslararası markalar için üretim taşeronluğu yapmanın Türkiye ekonomisi için mutlak bir fayda sağladığı iddia edilmemektedir.

Kaynakça

Abecassis M (2023). De l'élitisme lexical au style familier: La rhétorique d'Emmanuel Macron. *Nordic Journal of Francophone Studies / Revue nordique des études francophones*, 6(1), 55-65.

Akdağ M (1970). Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61.

Akkol M L (2019). Jürgen Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı ve kamusal alan kavramının analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 171-180.

Arslantaş Ş ve Arslantaş D (2020). Fransa'da Değişen Siyasal Paradigma Çerçevesinde Radikal Solun Yükselişi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-26.

Bayhan V (2014). Yeni toplumsal hareketler ve Gezi Parkı direnişi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 23-58.

Bermeo N (2016). On democratic backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1), 5-19.

Bernard A B vd. (2017). Rethinking deindustrialization. *Economic Policy*, 32(89), 5-38.

Brunet L ve Guignard A (2019). *Les mobilisations sociales en France*. Paris: Presses Universitaires de France.

Can A ve Taşçı U (2016). Teoriler ışığında toplumsal olayların gelişimi ve yönetimi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 145-160.

Crouch C (2004). *Post-Democracy*. Polity Press.

Çamurcuoğlu G (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin Toprak Reformu ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 161-178.

Duman M Z (2018). Wendy Brown'un eserlerinde neoliberalizmin siyasal rasyonalitesi ve demokrasinin çöküşü. *Sosyoloji Notları*, 1(2), 127-140.

della Porta D (2015). *Social Movements in Times of Austerity: Bringing Capitalism Back Into Protest Analysis*. Polity Press.

Durdu Z (2009). Modern devletin dönüşümünde bir ara dönem: Sosyal refah devleti. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 37-50.

Elias N (2004a). *Uygarlık Süreci Cilt I*. Çev. Ender Ateşman. İstanbul: İletişim Yayınları.

Elias N (2004b). *Uygarlık Süreci Cilt II*. Çev. Ender Ateşman. İstanbul: İletişim Yayınları.

Fillieule O (1997). *Stratégies de la rue: Les manifestations en France*. Paris: Presses de Sciences Po. Chapitre 5: Action manifestante et vie politique, 205-243.

Fraser N (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a 'post-socialist' age. *New Left Review*, 212, 68-93.

Fraser N (2005). Reframing justice in a globalizing world. *Development and Change*, 36(6), 869-890.

Fraser N (2011). Marketization, social protection, emancipation: Toward a neo-Polanyian conception of capitalist crisis. İçinde: Calhoun, C. ve Derlugian, G. (der.), *Business as Usual: The Roots of the Global Financial Meltdown*, 137-158. New York: NYU Press.

Gerbaudo P (2012). *Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism*. Pluto Press.

Gobert V ve Monchatre H (2023). Yellow Vests: Anti-Austerity, Pro-Democracy, and Popular (not Populist). *Frontiers in Political Science*, 5, 1-16.

Gürçan E C (2019). Bir "Siyasal Süreç" Olarak Fransız Sarı Yelekliler Hareketi'nin Ortaya Çıkışı. *Mülkiye Dergisi*, 43(2), 435-458.

Gürçan E C (2019). Küresel kapitalizmin krizi, sınıflar ve "yeni" toplumsal hareketler. *Praksis*, 50(2), 70-90.

Halis-Öztürk B (2020). Inglehart'ın değer dönüşüm teorisi: Akademisyenler üzerine bir inceleme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 78, 391-428.

Harvey D (2021). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (Çev. Ayşe Deniz Temiz). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Harvey D (1997). *Postmodernliğin durumu*. (Çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis Yayınları.

Henri P (2009). *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları.

Inglehart R ve Norris P (2016). Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash. *Harvard Kennedy School Working Paper*, RWP, 16-26.

- İçli G (2015). Yeni toplumsal hareket teorileri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 10(14), 415-432.
- İşcan İ H (2018). 2008 Küresel Finans Krizi: Neo-liberal finansal sistemin iflası ve Uluslararası Para Fonu'nun kurumsal sorgusu. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 55(641), 103-132.
- Keyder Ç (1989). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İletişim Yayınları.
- Laclau E (2007). *Popülist Akıl Üzerine*. Epos Yayınları.
- Laclau E ve Mouffe C (2012). *Hegemeonya ve Sosyalist Strateji*. İletişim Yayınları.
- Lyons M (1994). *Napoleon Bonaparte and the legacy of the French Revolution*. Bloomsbury Publishing.
- Manjhi P B (2024). Welfare State and Neoliberalism in France Since 1990: A critical analysis. *International Journal of Sociology and Political Science*, 6(1), 69-77.
- Mathieu L (2004). Les mouvements sociaux. *Sciences Humaines*, 154, 42-45.
- McAdam D vd. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moati P (2019). Ce que le mouvement des "gilets jaunes" nous dit des limites de la société d'hyperconsommation. İçinde: V. Guillard (der.), *Du gaspillage à la sobriété: Avoir moins et vivre mieux ?* 75-86. Louvain-La-Neuve: De Boeck.
- Mudde C ve Rovira Kaltwasser C (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Munck R (2013). "The Precariat: a view from the South." *Third World Quarterly* 34(5), 747-762.
- Odabaş B (2021). Demokrasi İle Popülizm Arasındaki İlişki. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-18.
- Offe C (1985). New social movements: Challenging the boundaries of institutional politics. *Social Research*, 52(4), 817-868.
- Offe C (2004). Yeni toplumsal hareketler: Kurumsal politikanın sınırlarının zorlanması. İçinde: K. Çayır (der.), *Yeni toplumsal hareketler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Öztürk E T ve Daldal A (2021). New social movements as postmodern challenges to neoliberalism and representative democracy. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 1-15.
- Piketty T (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Harvard University Press.
- Polat F (2015). Dünya Sistemik Krizinin Bir Parçası Olarak Gezi Parkı Direnişi. *The Journal of Academic Social Science* 17(17), 97-117.

Polat F (2016). Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Gezi Parkı Direnişi. *Journal of Life Economics* 3(1), 1-22.

Richard G (2006). *Droites et gauches dans la vie politique française: Réflexions sur un affrontement pluriel. Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 90(2), 155-167.

Sarıbay A Y (2024). *Postmodernite, sivil toplum ve İslam*. DBY Yayınları.

Sewell W H (1994). *A Rhetoric of Bourgeois Revolution: The Abbe Sieyes and What Is the Third Estate?* Duke University Press.

Standing G (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic.

Stiglitz J E (2003). *Küreselleşme ve Hoşnutsuzlukları* Çev. M. Küçük. İstanbul: Plan B Yayınları.

Stiglitz J E (2015). *Eşitsizliğin Bedeli: Bugünün Bölünmüş Toplumu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* Çev:Ozan İşler. İletişim Yayınları.

Streeck W (2021). *Kapitalizm Nasıl Sona Erecek?*. Çev. Bülent Doğan. İstanbul: Can Yayınları.

Streeck W (2016). *Satın Alınan Zaman*. Çev. Kerem Kabadayı. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Timur T (1994). *Osmanlı toplumsal düzeni*. Ankara: İmge Yayınları.

Tilly C (1978). *From Mobilization to Revolution*. Addison-Wesley.

Torun T (2018). Yaşam dünyasının sömürgeleştirilmesi olarak modernitenin krizi. *Kaygı*, (30), 181-185.

Touraine A (1981). *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge University Press.

Tuncel G (2021). Gezi Parkı Hadisesinin Anatomisi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 7-22.

Uçan Çubukçu S (2021). Sosyal Demokrasi. (der.) Birsen Örs. *Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Urbinati N (1998). Democracy and populism. *Constellations*, 5(1), 110-124.

Üstel F (2016). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II, Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İletişim Yayınları.

Yıldırım G E (2023). 2022 Fransa başkanlık seçimlerindeki temel dinamik: Popülizm. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11(1), 120-153.

Yıldırım Y (2014a). The differences of Gezi Parkı resistance in Turkish social movements. *International Journal of Humanities and Social Science*, 4(5), 177-185.

Yıldırım Y (2014b). Gezi Parkı Direnişi'ni Toplumsal Hareket-Anarşizm Bağlantısıyla Anlamak. *Alternatif Politika*, 6(2), 254-276.

Yolande C (1994), Mai 68 : le mouvement étudiant comme mouvement de génération ? *L'Homme et la société*. 111(112), 119-136.

Wallerstein I (1976). Semi-peripheral countries and the contemporary world crisis. *Theory and society*, 3(4), 461-483.

Wright E O (2016). Is the precariat a class?. *Global Labour Journal*, 7(2), 123-135.

Modern Ulusun Anatomisi: Türkiye ve Yunanistan’da Beden Politikaları (1923-1939)

Gülen Göktürk Baltas, Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0002-7097-2548

E-Posta: gulen.gokturk@gmail.com

Öz

1923-1939 yılları arasında, İki Savaş Arası Dönemde (1918-1939) Türkiye ve Yunanistan birbirlerine karşı on yıllarca süren savaşların ardından bir yandan ulus-devlet olma süreçlerini tamamlarken, bir yandan da modern birer devlet olma yolunda kendi prototip vatandaşlarını şekillendirme sürecine girmişlerdir. Özellikle 1930’lardaki ilişkilerinde hem diplomatik hem de özel bir çaba ile spor alanında dostane bir çizgi takip eden iki ülke bunu destekler bir biçimde beden politikaları konusunda birbirlerini yakından takip etmişlerdir. Bu süreçte Türk ve Yunan takımları devletlerinin bu konudaki teşviklerinin etkisiyle defalarca futbol ve daha sonra basketbol maçları yapmış ve iki ülkenin sporcuları Balkan Oyunlarında karşı karşıya gelmişlerdir. Savaşlar arası dönemde her ne kadar Yunanistan’da siyasi istikrar inişli çıkışlı olsa da, her yeni iktidarın beden politikaları konusundaki çizgisi benzerlik göstermektedir. Beden politikaları bağlamında her iki ülkede de -pek çok başka ülkede olduğu gibi- dönemin faşist rejimleri olan İtalya ve Almanya’dan etkilene gözlemlenmektedir. Mussolini’nin faşist rejiminin, sporu hükümetin ayrılmaz bir parçası olarak kullanan ilk rejim olduğu iddia edilir. Mussolini’nin modelinden kaynaklanan stratejilerin çoğu, Nazi Almanya’sında da benimsenmiştir. Öjeni, vatandaşın beden ve ruh sağlığının ve hatta ahlaki değerlerinin önemsenmesi, kadın bedenine medikal yaklaşımlar, çocuk yetiştirmeye ve gençlere yönelik özel ilgi o dönemde esen faşizm rüzgârının iki ülkedeki yansımalarıdır. Yunanistan, bu dönemdeki beden ve spor politikalarını Antik Yunan Medeniyetinin görkemli dönemlerine atıf yaparak meşrulaştırırken; Türkiye, Osmanlı geçmişi üzerinden atlayarak Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi ile Türklüğün ve Türkçenin kadimliğine vurgu yapmıştır. Ek olarak, yıllar süren savaşlar sonucunda azalmış ve yıpranmış nüfusu verimli üreticiler ve olası savaşlara yönelik güçlü askerler haline getirme kaygılarının, dönemin politikalarını şekillendirmedeki etkisi yadsınamaz. Yani, beden politikaları rejime gönülden bağlı yurttaşlar yetiştirmeye ilişkiliyken, beden eğitimi de vatandaşın ideolojik şekillenmesinin bir uzantısıdır. Elinizdeki makale Türkiye ve Yunanistan’ın spor ilişkilerini Türkiye’de *Cumhuriyet*, Yunanistan’da ise spor gazeteleri üzerinden incelemektedir. Beden politikaları ikincil literatür üzerinden karşılaştırılmaktadır. Yöntem olarak niteliksel içerik analizi ve literatür incelemesi kullanılmakta ve kuramsal olarak Foucault’un biyoiktidar ve biyopolitika

kavramlarından yararlanılmaktadır. Özellikle İki Savaş Arası Dönemde Foucault'un modern devletler üzerine yaptığı tespitler faşist rejimler ve dönemin ikliminden etkilenen ülkelerde bir apaçıklık olarak ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Yunanistan, Beden Politikaları, İki Savaş Arası Dönem, Biyopolitika, Spor ilişkileri.

The Anatomy of the Modern Nation: Body Politics in Turkey and Greece (1923–1939)

Abstract

Between 1923 and 1939, in the interwar period (1918-1939), Turkey and Greece, following decades of warfare against each other, were simultaneously completing their nation-state formation processes and engaging in the construction of their own prototype citizens on the path to becoming modern states. Especially during the 1930s, both countries, following a diplomatically and personally cultivated friendly line in the field of sports, closely monitored each other in terms of body politics. In this context, Turkish and Greek teams, with state encouragement, played numerous football—and later basketball—matches against each other, and athletes from both countries competed in the Balkan Games. Although Greece experienced political instability throughout the interwar period, successive governments demonstrated a consistent approach toward body politics. In both countries—much like in many others—body politics were significantly influenced by the fascist regimes of Italy and Germany. Mussolini's fascist regime is often regarded as the first to systematically integrate sports into state governance. Many of the strategies developed under Mussolini were later adopted by Nazi Germany. The influence of fascism during this era can be seen in the emphasis on eugenics, the physical and mental health of citizens, moral values, medicalized views of women's bodies, and special attention to child-rearing and youth. Greece legitimized its body and sports policies through references to the glorious periods of Ancient Greek civilization, while Turkey deliberately distanced itself from the Ottoman past and emphasized the antiquity of Turkishness and the Turkish language through the Turkish History Thesis and the Sun Language Theory. Moreover, concerns about transforming a war-torn and diminished population into productive citizens and strong soldiers in anticipation of future conflicts undeniably shaped the political climate of the time. Thus, body politics were directly linked to the cultivation of citizens loyal to the regime, while physical education functioned as an extension of ideological formation. This article examines the sporting relations between Turkey and Greece through the lens of *Cumhuriyet* newspaper and Greek sports newspapers. Body politics are compared through secondary literature. The methodology involves qualitative content analysis and literature review, and the study draws theoretically on Michel Foucault's concepts of biopower and biopolitics. Particularly in the

interwar period, Foucault's insights on modern states manifest with striking clarity in countries influenced by fascist regimes and the broader climate of the era.

Keywords: Turkey-Greece, Body Politics, Interwar Period, Biopolitics, Sports Relations.

Giriş

11 Kasım 1918 ile 11 Eylül 1939 arasında kalan süreç dünya tarihinde İki Savaş Arası Dönem olarak adlandırılmaktadır. 1919-1922 yılları arasında birbirleriyle savaşmış olan Türkiye ve Yunanistan özelinde bu dönemin Lozan Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923 tarihinde başladığını söylemek doğru olacaktır. Türkiye'de Kurtuluş Savaşı olarak adlandırılan bu savaşın neticesinde Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışırken, Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Öte yandan, Yunanistan'da yaklaşık yüz yıl süren 'Büyük Ülkü' politikası nihayete ermiş ve ülke, Türkiye'ye göre çok daha çalkantılı bir siyasi sürece girmiştir. İki komşu ülke ayrıca Lozan Antlaşması'na bağlı Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi (30 Ocak 1923) ile nüfuslarını din kriterini temel alacak şekilde homojenleştirmişlerdir. 1920'lerin diplomatik çalkantılarını takiben, 1930'lardan 1950'lere kadar bu ülkelerin birbirleriyle olan ilişkileri az dalgalı bir seyir izlemiştir. İlişkileri iki yüz yıldır pamuk ipliğine bağlı olan bu iki ülkenin İki Savaş Arası Dönemdeki ilişkileri pek çok açıdan dikkat çekicidir. Özellikle 1930'lardaki yakınlığın elbette konjonktürel olarak iki ülkenin o dönemdeki çıkarları ve tehdit olarak algıladıkları unsurlar çerçevesinde şekillendiği şüphesizdir ve bu sebepler başka bir çalışmanın konusudur. Bu çalışmada, iki ülkenin ulusal bedeni kurgulama biçimleri birbirleriyle ve dönemin faşist rejimleri olan İtalya ve Almanya ile olan benzerlikleri açısından incelenecektir. Türkiye ve Yunanistan'ı beraber ele almamızın önemi, iki ülkenin de ulus inşa etme süreçlerinde birbirlerini 'öteki' olarak algılamasından kaynaklanmaktadır. İki Savaş Arası Dönemde dostluk vurgusunun altında yatan rekabet de çoğu zaman belirgindir ve birbirini yakından takip etme kültürel konularda da geçerlidir. Makalede öncelikli olarak Michel Foucault'un (2024: 8) anlamlı soruları elimizdeki iki devlete yöneltilmektedir. Türkiye ve Yunanistan'da devlet İki Savaş Arası Dönemde nasıl belli alanlara yayılmış, nasıl yeni pratikler icat etmiş, kurmuş ve geliştirmiştir?

Vatandaşların beden sağlığı ile ilgilenmek Avrupa'da yükselen faşizm ile yakından ilgilidir. Bill Murray (1996), 1930'lar boyunca diktatörlerin, yeni teknolojilerin de yardımıyla, kitleleri manipüle etmek ve işçileri, daha ciddi problemlerine odaklanmaktan alıkoymak için sporu keşfettiklerini iddia etmiştir. Ona göre Mussolini'nin faşist rejimi sporu hükümetin

ayrılmaz bir parçası olarak kullanan ilk rejimdir. Mussolini'nin modelinden kaynaklanan stratejilerin çoğu, yirminci yüzyılda Nazi Almanyası tarafından kopyalanmıştır (Murray, 1996: 65). Irk güzelliği ve öjeni gibi düşünceler İtalya'da faşistlerin, Almanya'da Nazilerin iktidar olması ile tüm dünyada bir ölçüde etkisini göstermiştir.

Victor D. Cha'ya göre spor, ulus inşasının güçlü bir sembolü olabilir. Özellikle genç uluslarda veya yeni kurulan uluslarda birlik ve kimlik duygusunu teşvik eder. Ayrıca spor, bir ulusun kolektif hayal gücünü yakalama konusunda eşsiz bir yeteneğe sahiptir. Bir sporcu ülkesi adına yarıştığında ve zafer kazandığında, vatandaşlar arasında bir başarı duygusu ve ulusal gurur uyandırır. Spor ve kimlik arasındaki duygusal bağ hayati önem taşır. Bir galibiyet, bir ulusun küresel konumunu pekiştirebilir veya uğruna çabaladığı idealleri temsil edebilir. Spor etkinlikleri son derece duygusaldır ve genellikle ulusal gurur ve kendini tanıma anları olarak işlev görür (Cha, 2009: 1585). Türkiye ve Yunanistan sporun bu işlevinin farkındadır.

Bu makalede üç temel mesele ele alınacaktır. Birincisi diplomatik yakınlaşmayı takiben karşımıza çıkan Türk-Yunan spor ilişkileridir. İkincisi, iki ülkede de devletin ve milletin sürekliliği için öjeni ve insan bedeni üzerinden milli verimliliğin sağlanması konusudur; yani, sağlıklı işçiler, askerler ve onları yetiştiren bilinçli ve sağlıklı anneler yetiştirme arzusudur. Bu arzuya arka planda eşlik eden ve meşruiyet kazandıran devamlılık tezidir. Üçüncü konu ise iki ülkenin de kadın sağlığına ve bedenine olan medikal yaklaşımıdır. Bu başlıklar Michel Foucault'un (2007: 101-102, 105) 'biyoiktidar' ve 'biyopolitika' kavramları bağlamında ele alınacaktır. Yani, iktidarın yaşamı yönlendirme işlevleri üzerinde durulacaktır. Modern çağda iktidar, yaşam üzerinde ve yaşam sürdükçe etkilidir. Ölümle iktidarın sınırı çizilir. Biyoiktidarın yaşamı yönlendirme işlevleri yaşamı sağlama, destekleme, güçlendirme, çoğaltma ve düzenlemedir. Yaşam mekanizmalarını açık seçik hesaplama alanına sokan ve bilgi iktidarını insan yaşamının dönüştürücüsü haline getiren olayların toplamı da biyopolitikadır. Makalede başlıktan anlaşıldığı gibi karşılaştırmalı bir yaklaşım ele alınmış, Türkiye ve Yunanistan birbirleriyle ve beden politikaları açısından dönemin faşist rejimleri olan İtalya ve Almanya ile kıyaslanmıştır.

Makalenin 'Spor İlişkileri' bölümü için *Cumhuriyet* gazetesinin iki ülkenin spor ilişkilerinin en yoğun olduğu dönem olan 1930-1939 yılları arasındaki nüshaları incelenmiştir. Ayrıca Yunan Parlamentosu'nun dijital arşivi üzerinden başta *Athlitismos* (Spor), *Athlitiki İmera* (Spor Günü) ve *Athlitismos*

tis Ellados (Yunanistan Sporu) olmak üzere spor gazeteleri ile Selanik'te basılan günlük haber içerikli *Makedonia* vb. gazetelerin ilgili dönemdeki nüshalarına ulaşılmıştır. Bahsi geçen spor gazeteleri aynı anda varlık göstermemiştir. Belirli zaman dilimlerinde faaliyet gösterip kapanmış, spor basınında oluşan boşluğu yeni bir gazete kapatmıştır. *Cumhuriyet* gazetesi tek parti döneminde devletçi, milletçi ve devrimci bir çizgidedir. Yeni kurulan devletin yönetim biçimini de kendine isim olarak alan gazete yer yer rejimin sözcüsü niteliğindedir (Köktener, 2004: 16). Bu özelliğinin yanı sıra gazetenin dijital arşivine ulaşmak oldukça kolaydır. Spor ilişkilerine odaklanıldığı için Yunan gazetelerinden de spor gazeteleri özellikle tercih edilmiş ve çevrim içi erişilebilir olmaları araştırma kolaylığı sağlamıştır. Makalenin karşılaştırma içeren diğer bölümleri ikincil literatüre dayandırılmaktadır. Yöntem olarak niteliksel içerik analizi ve literatür incelemesi kullanılmaktadır. İki komşu ülkedeki beden politikalarının beraber incelenmesi açısından bu makale literatüre farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Türkiye ve Yunanistan'ın Beden Politikaları

1923-1939 yılları arasında Türkiye'de tek parti sistemi görülürken, Yunanistan'da üç farklı dönem göze çarpmaktadır: 1. Cumhuriyet Dönemi: 1924 yılında ülkede monarşi lağvedilmiş ve ikinci Helen Cumhuriyeti ilan edilmiştir (1924-1935); 2. Venizelist Pangalos Diktatörlüğü Dönemi (1925-1926): Pangalos'un askeri darbe ile bir sene başa geçtiği, Cumhuriyet Dönemi içinde bir ara dönemdir; 3. Metaksas Diktatörlüğü Dönemi (1936-1941). Ülkeye 1924'te lağvedilen monarşi 1935'te tekrar getirilmiştir. Cumhuriyetin sona erişinden kısa bir süre sonra otoriter bir diktatörlük olan Metaksas rejimi Yunanistan'a hâkim olmuştur. İki ülkenin İki Savaş Arası Dönemdeki ilişkileri açısından 1923-1928 tarihleri arasına özel bir parantez açmak gerekmektedir. Lozan Antlaşması'nda ele alınan nüfus mübadelesi ile ilişkili miras, etabli ve yer değiştirilen insanların mal varlıklarını ilgilendiren konular ile Patrikhane'nin statüsü görüş ayrılıkları oluşturan konular olmuştur. Ankara (21 Haziran 1925) ve Atina (1 Aralık 1928) Antlaşmaları sürmekte olan sorunlara bazı çözümler getirdilerse de çeşitli sebeplerden uygulanamamışlardır. Anlaşmazlıklar 1928'de öyle bir noktaya gelmiştir ki, iki ülke karşılıklı olarak büyükelçilerini geri çekmiştir. Yunanistan'daki 19 Ağustos 1928 seçimlerini Eleftherios Venizelos'un Fileleftheri (Liberal) Partisi meclisteki sandalyelerin çoğuna sahip olacak şekilde kazandıktan sonra Venizelos Türk-Yunan diyalogunu geliştirme çabasına girmiştir (Demirözü, 2007: 57-75). Bu tarihten sonra Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Ankara'ya davet edilmesi ve 30 Ekim 1930'da Türkiye-Yunanistan Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması'nın imzalanması, 1931'de

İsmet İnönü'nün Atina'ya iade-i ziyareti, yine 1932'de İnönü'nün Atina'daki Balkan Oyunları'na katılması, Venizelos'un 1934'te Mustafa Kemal'i Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermesi, 26 Eylül 1935'te imzalanan Türk-Yunan Kliring Anlaşması, Ioannis Metaksas'ın 1937'de Ankara'yı ziyareti ve yine onun döneminde Selanik'te Türkiye Cumhuriyeti Başkonsolosluğunun bulunduğu caddeye Atatürk'ün adının verilmesi önemli gelişmeler arasındadır.

Türkiye ve Yunanistan'ın Spor İlişkileri (1930-1938)

1930 Dostluk Anlaşması'na kadar Türk ve Yunan kulüpleri arasında spor müsabakaları yapılmazken, gazete, dergi ve Türkiye Futbol Federasyonu kayıtlarına göre, 1936 yılına kadar hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da 57 müsabaka düzenlenmiştir. Bu müsabakaların ilki, dostluk anlaşmasının imzalanmasından ve Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Türkiye'ye gelmesinden önce gerçekleşmiştir. Yunan takımı Aris, İstanbul'a gelerek 24-26 Ekim 1930 tarihlerinde Galatasaray ve Fenerbahçe ile karşılaşmıştır (Kuruloglu, 2023: 118). *Cumhuriyet* gazetesine göre, 1930-1938 yılları arasında Atina ve Pire karma takımlarının İstanbul ve İzmir muhtelitleriyle onlarca maç yaptıkları anlaşılmaktadır. Yunan tarafında karma takımların içinde Olympiakos, Panatinaikos, AEK (Enosis olarak da bahsedilmektedir), Apollon gibi takımlar ön plana çıkarken, Türkiye'de Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş, Güneş, Beyoğluspor, Altay, Karşıyaka, Göztepe, Altınordu takımlarının muhtelitleri yapılmıştır. Ayrıca Edirnespor'un Gümülcine'den Atlas, Karşıyaka'nın Sakız Adası takımlarından Lailapas ve Ayvalık İdmanyurdu'nun Midilli'nin Aris takımlarıyla maç yaptıkları görülmektedir. Bu maçların yapılabilmesi için rakip takımın maddi taleplerinin karşılanması gerekmektedir. Örneğin, 26 Mart 1938 tarihli *Athlitismos tis Ellados* gazetesi iki maç için karşı tarafın 1500 Sterlin olan talebine karşılık Atina Birliği'nin 1100 Sterlin verebildiğini yazmıştır. Nadiren de olsa rakibin maddi talepleri karşılanamadığı için ya da daha sonra karşılanabilmesi durumunda maçların ertelenmesi söz konusu olmuştur (*Cumhuriyet*, 03.07.1935). *Cumhuriyet* gazetesinin haberleri Yunan spor basınındaki *Athlitikos Typos* gazetesinin 1930-1931 yıllarındaki nüshalarından ve *Athlitika Xronika* gazetesinin 1932-1934 yılları arasında basılan sayılarından ve *Athlitiki İmera* gazetesinin 1935-1936 ve *Athlitismos tis Ellados*'un 1937 ve 1938'deki aynı ya da yakın tarihli sayılarından da takip edilebilir. Bu karşılaşmalardan bazılarının sembolik önemi bulunmaktadır. 7 Ocak 1932 tarihinde *Cumhuriyet* gazetesi Galatasaray ve Fenerbahçe muhtelitinin "elinde büyük bir Yunan bandırası" ile sahaya çıktığını, "bu fevkalade kibar ve centilmence hareketin yirmi bin kadar olan seyircilerin alkış tufanı ile" karşılandığını ve bazı seyircilerin

ağladığını yazmıştır. Aynı olay Yunan basınında şu şekilde yer bulmuştur. 4 Ocak 1932’de karışık Atina takımı ile (Panatinaikos, Olimpiakos ve AEK) ile oynamak üzere Atina’ya giden karışık İstanbul takımından (Galatasaray ve Fenerbahçe) iki oyuncu 15.000 seyircinin, Türk Büyükelçinin ve elçilik memurlarının hazır bulunduğu maça, ellerinde Yunan bayrağı ile çıkmıştır (*Makedonia*, 04.01.1932). Aynı sene İzmir’e dostluk maçları için gelen Apollon takımı 1932’de İzmir Limanı’nda çiçeklerle karşılanmış; Altay, Karşıyaka ve karışık İzmir takımı ile oynamıştır. Bu ziyaret aslında Altay’ın daha önce yaptığı ziyarete karşılık bir iade-i ziyarettir. Bu ziyaretler 1930 Türk-Yunan Dostluk Antlaşması’nı takiben yapılmıştır. Apollon stadyuma Türk Bayrağı taşıyarak girmiş ve Türkler tarafından alkışlarla karşılanmış (Baltas, 2021: 255-257). Spordaki yakınlaşmanın ve centilmenliğin Balkan Oyunları’nda da kendini gösterdiği gözlemlenmiştir. Türk ve Yunan atletlerin yanak yanağa çekilmiş bir fotoğrafı 1935’te İstanbul’da düzenlenen Balkan Oyunları’nın yapıldığı sırada *Athlitismos* gazetesinde basılmıştır. Ayrıca ifade etmekte yarar vardır ki, Türk basketbol takımları ilk yurt dışı kulüp ve milli maçlarını Yunanistan takımlarıyla gerçekleştirmişlerdir. Bu açıdan 1934 senesi bir milattır. Nisan ayında İstanbul’a davet edilen Atina Üniversitesi basketbol takımı sırasıyla Galatasaray, İstanbul Yahudilerinin kurduğu Barkohba ve Pera takımları ile maçlar yapmıştır (Güneş, 2025: 130). Son olarak, her iki ülkede de takdirle karşılanan durumlardan biri Atatürk’ün sportifliğidir. Yunan spor gazetesi *Athlitiki İmera* Atatürk’ün mayo ile çekilmiş bir fotoğrafını yayınlamakta ve liderin sportifliğine dikkat çekmektedir (*Athlitiki İmera*, 10.07.1935). Cumhuriyet gazetesi de Atatürk’ün yüzerken ve kürek çekerken fotoğraflarını yayınlamakta ve deniz sporlarına olan düşkünlüğünden bahsetmektedir (*Cumhuriyet*, 15.07.1936).

Şekil 1. Sorsever bir yönetici

Kaynak: *Athlitiki Ímera*, 10 Temmuz 1935

Şekil 2. Sağ üstte Türk ve Yunan atletler yanak yanağa

Kaynak: *Athlitismos*, 25 Eylül 1935

Şekil 3. Lailapas ve Karşıyaka

Kaynak: Panagiotis Dimitrakopoulos Arşivi

Spor ilişkilerinin dostluk çerçevesini zaman zaman zedeleyen olaylar da yaşanmıştır. Mayıs 1931’de Taksim Stadı’nda oynanan Fenerbahçe-Olimpiakos maçının bitiminde Türk ve Yunan iki sporcu arasındaki itişmeye tribünden inen genç bir Türk subay da karışmış ve Yunan sporcuyla yumruklamıştır. Bunun üzerine sahada oluşan karışıklık güvenlik güçleri tarafından kontrol altına alınmıştır. Netice olarak Yunan yöneticiler kabahatin kendi sporcularında olduğunu söylemiş, ilgili subay ise 20 gün hapis cezasının ardından Erzincan’a sürgüne gönderilmiştir. Anlaşılan o ki, her iki taraf da bu olayın Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz etkilemesine izin vermemiştir (*Cumhuriyet*, 22.05.1931; Güneş, 2025: 120; Kuruloglu, 2023: 119).

Cumhuriyet, komşu ülkenin spor politikalarını ve iki ülkenin spor ilişkilerini yakından takip etmiştir. Örneğin Abidin Daver’in *Cumhuriyet* gazetesindeki

bir yazısının başlığı şöyledir: “Ne yapacaksak yapalım! Türkiye’de spor ölmek üzeredir!”. Yazının içeriğinde Türkiye ve Yunanistan’ın spor politikaları kıyaslanmaktadır (*Cumhuriyet*, 20.02.1930). Yine Ahmet İhsan’ın aynı gazetedeki bir yazısının başlığı “Yunan Spor: Yunanlıların faaliyeti bizim için ibret ile takibe layıktır” şeklindedir. İçeriğe baktığımızda İhsan, komşu ülkenin son zamanlarda sporun her dalında bize rakip olduğundan, Yunanistan’ın kısa sürede yol katettiğinden, umumi bir spor seferberliği yapıldığından, Yunan hükümetinin ve zenginlerinin bu konuya özellikle değer verdiklerinden, Yunanların Atina’da yapılan ilk Balkan Oyunları’ndaki muvaffakiyetlerinden bahsettikten sonra Türkiye’nin bu süre zarfında bir şey yapmadığından hatta spora verilen desteklerin de kesildiğinden dert yanmaktadır (*Cumhuriyet*, 12.02.1931). *Cumhuriyet* gazetesi komşu ülkenin kadın sporu ve güzelliği konusunda yaptıklarını da aktarmaktadır. “Spor ve Yunan kadınlığı” başlıklı bir yazıda Selanik’te Artemis Spor ve Atletizm Birliği’nin düzenlediği müsabakalar konu edilmiştir (28.02.1930). Benzer bir başka haberde Atina’daki kadın voleybolcular haber yapılmıştır (13.05.1935). *Cumhuriyet* gazetesini 1930’un Şubat ayında meşgul eden konulardan biri de Yunanistan güzeli Aliki Diplarakou’nun Avrupa güzellik kraliçesi seçilmesidir. Bu dönemde bu konuda atılan bazı başlıklar şu şekildedir: “Mis. Avrupa intihabının iç yüzünü naklediyoruz” (15.02.1930); “Yunan güzeli nasıl kazandı?” (18.02.1930); “Yunan güzelini Mis. Avrupa intihap ettiren kontesle zengin Yunanlı” (20.02.1930); “Yunan güzeli sinemada, gerçekten güzel mi?” (27.02.1930). Belli ki Yunanistan güzelinin birinciliği imrenilen bir konudur veya ilgi gören bir mesele olduğu için gazete defalarca bu konu hakkında malumat yayınlamıştır.

Türk sporuna ve beden politikalarına yönelik takibin Yunan basınında da söz konusu olduğunu aşağıdaki örneklerde görmek mümkündür. *Athlitiki* gazetesi Ocak 1930 sayısında Türk hükümetinin spora ve vatandaşlarının beden sağlığına verdiği değeri aktarmıştır. *Athlitikos Typos*, İstanbul’da inşa edilen stadyuma 13.125.000 drahmi harcandığını yazmıştır (28.12.1931). Aynı gazetede Türk kadın atletler “Klasik Atletizme tapan güzel mutlu hanımlar” (1931) başlığı ile yer bulmuştur. Atatürk’ün sportif kişiliği yansıtılmış (*Athlitiki İmera*, 10.07.1935), *Athlitisimos tis Ellados* 27 Mayıs 1936’da Türkiye’nin spor açısından parlak bir örnek olduğu yazılmıştır. Aynı gazete dört sene sonra Türkiye’de sporun hızla geliştiğini yazmaktadır (04.09.1940). Görülüyor ki her iki ülkede de diğerinin spor politikaları konusunda önemli adımlar attığı yazılmakta ve kendilerinin görece eksik kaldığına dair değerlendirmeler yapılmaktadır.

1930'da ilk kez düzenlenen Atina'daki Balkan Oyunları öncesinde Atletizm ve Güreş Federasyonları İstanbul mıntıkası sporcularını geri çekmek istemiştir. Buna yönelik gerekçeleri dikkat çekicidir (*Cumhuriyet*, 30.09.1930):

...çünkü beynelmilel spor müsabakaları, spor için, spor yapmak maksad ile değil; bu müsabakalara iştirak eden ve galip gelen milletlere şeref kazandırmak, onların milli izzeti nefislerini okşamak için yapılır. Bu nevi müsabakalar, galip ve kuvvetliler için bir propaganda vesile ve vasıtasıdır... Garp milletleriyle yapılan müsabakalarda yenilmek neyse ama gidip te Atina'da bütün Balkan milletleri arasında sonuncu olmakta mana yoktur.

Anlaşıyor ki İstanbul mıntıkası henüz yeterli ve hazır değildir. Ancak burada ilginç olan asıl amacı Balkan Oyunları'nın fikir babası Dimitrios Dallas¹ tarafından "hükümetlerin yakınlaşması, milletlerarası ilişkilerin güçlenmesi, gençlerin birbirini tanınması" (*Athlitiki*, 03.11.1928) olarak tanımlanan Balkan Oyunları'na bakıştır. İstanbul mıntıkası bu yaklaşımın tersi bir tutum takınmış ve Balkan ülkelerine yönelik üstten bir tavır benimsemiştir. Onlarla olan rekabette Türkiye'nin kaybetmesi mümkün olamaz. Garp milletleri ile oynanan oyunlarda yenilmemizde sakınca yoktur ama Atina'da Balkan Oyunları'nda kaybetmek kabul edilemez. Neyse ki Türkiye'nin bu konudaki resmi tutumu bellidir. Atina'da düzenlenen ilk Balkan Oyunları'nda Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Mehmet Enis Akaygen "Balkan Oyunları'nın Balkan ülkeleri arasında dostluğa ve iş birliğine hizmet edeceğini" ifade etmiştir (*Athlitika Xronika*, 09.10.1932).

Türkiye ve Yunanistan'da 'Ulusal Anatomi'

Michel Foucault'a göre devlet, aynı anda hem var olan hem de var olma sürecinde olmalıdır. Devlet akli da var olduğu düşünülen bir devletle, planlanan devlet arasında bulunan bir pratik ve pratiğin akılsallaştırılmasıdır (Foucault, 2024: 6). Bu durumda devletin olması gerekenden olana geçmesi için yöntemlerini belirlemesi ve akılsallaştırması gerekir. Son tahlilde amaç devletin kalıcılığı, onu yıkmaya teşebbüs edebilecek her şeyin karşısında sağlamlığının ve gücünün tesisidir (2024: 6). On sekizinci yüz yıldan itibaren yönetimlerin nüfuslarını oluşturan insanların sağlık, hijyen, doğum oranı, yaşam süresi ve ırk vb. meseleleri akılsallaştırma çabası içinde olduğunu görüyoruz (2024: 263). Geçmişte egemen iktidarın öldürme gücü yerini beden yönetimine ve yaşamın hesaplı bir biçimde işletilmesine bırakmıştır (Foucault, 2007: 103). Giorgio Agamben'e göre Foucault, modern dünyaya geçişi tanımlarken teorilerini yirminci yüz yılın büyük totaliter devletleri ile ilişkilendirmemişti (2013: 143). Oysa Nazizm ilk radikal biyopolitik devleti ortaya çıkarmış; tıp ve siyaseti birbirine entegre etmişti (2013: 171).

Biyopolitika kavramının somutlaştığı radikal Nazizm örneğine bazı açılardan benzer şekilde, Türkiye ve Yunanistan gibi savaş yorgunu ulus-devletlerde bedenin yönetimi beka stratejisinin merkezine yerleşmiştir. Türkiye ve Yunanistan, ardı ardına gelen savaşlardan yeni çıkmış, nüfusları ciddi şekilde telef olmuş ve geride kalan popülasyonu oldukça sağlıklı kalan iki ülke ve yola monarşilerini kaldırıp (Yunanistan’a monarşi 1935’te geri gelecekti) cumhuriyetle devam eden devletler olarak kalıcılık meselesine odaklanmışlardı. Güç ve kalıcılığın tesis edilmesi için eldeki nüfusun sağlığı ve sağlamlığı ve dolayısıyla beden eğitimi ve öjeni meseleleri önemsenmeye başlamıştı. Öjeni, Yunanca eugenēs (eugonikē) kelimesinden gelmekte ve iyi doğmuş ya da kalıtsal olarak asil anlamında kullanılmaktadır. Kavramın isim babası İngiliz sosyal Darwinist Francis Galton’dur (Alemdaroğlu, 2009: 417). İlk öjenistler ‘kansallık’tan ‘cinselliğe’ geçişle aynı döneme denk gelirler. Foucault ‘kansallık’ kavramını soyun önemi, iktidarın ölüm üzerindeki hükmü, savaş onuru, cellatlar, hükümdar kılıçları ve benzerinin toplamını ifade etmek için kullanmıştır. Eskiden türün mükemmelleştirilmesi bir kan sorunu gibi algılanırken artık cinsellik yönetimi meselesi haline gelmiştir. Bu yönetim de iyi evliliğin ne olduğunu tanımlama, belirli kesimlerin doğurganlığı ile özellikle ilgilenme ve doğan çocukların yaşamlarının güvence altına alınmasını içerir (2007: 108-109). Kısaca modern öncesi dönemde ‘kansallık’ kavramı, iktidarın ölüm üzerindeki mutlak tasarrufunu içerirken; modern bir olgu olarak öjeni, biyolojik sürekliliği güvence altına almak için cinselliğin ve doğurganlığın yönetilmesini merkeze alır. Böylece, öjeni aracılığıyla nüfus seçici biçimde şekillendirilir ve geleceğin yurttaş bedeni planlanır. Agamben’in (2013: 171) ifade ettiği gibi doktor ile egemenin rollerinin iç içe girdiği bir muğlaklık oluşur.

Üçüncü Reich Almanya’sında Hitler, beden eğitimi Alman ulusunun anahtar unsuru olarak ele alıyordu. *Kavgam* adlı kitabında beden eğitimi ulusun kendini muhafazası için bir gereklilik olarak ifade ederken, bunun bireysel bir mesele değil, bir devlet meselesi olması gerekliliğini vurguluyordu. Bu sebeple beden eğitimi, eğitimin zorunlu bir parçası haline getirilmeli ve genç bedenler küçük yaşlardan itibaren ileriki yaşlara hazırlanmalıydı. Fiziksel aktivitenin örgütlü bir biçimde yapılması rejimin militarist politikaları açısından da son derece önemliydi. Alman Nasyonal Sosyalizmi, fiziksel egzersizi güçlü bir vücut oluşturmayla eş gördü. Estetik standartlarda uygulanan çıplak, güçlü, atletik bir vücut üretimi, ırksal gelişme için en önemli faktördü. Nasyonal Sosyalizm ayrıca fiziksel aktivitenin fiziksel sağlık ve ırkın biyolojik statüsü ile ilişkisini de desteklemekteydi (Mangan, 1999 aktaran Albanidis ve Ioannidis, 2014: 20). Nazi örneğinin diğer ülkelerdeki

öjenistlerden ayrıldığı önemli bir farklılığının olduğunu vurgulamakta yarar var. Naziler bir yandan bedeni disipline ederken, kan mitosu varlığını sürdürdü ve insanlığın gördüğü en büyük katliama, 'Holokost'a dönüştü (Foucault, 2007: 110).

Türkiye'de gençlik, spor ve beden sağlığı hakkındaki tartışmalar ve politikalar, İki Savaş Arası Dönemde Almanya ve İtalya'daki rejimlerin baskın fikirlerinden etkileniyordu (Yılmaz, 2013: 188). Ülke on yılı aşkın savaşlar sonucu insan sermayesini büyük ölçüde yitirmişti, Kurtuluş Savaşı sona erdiğinde bugünkü sınırlar içerisindeki nüfusu 20 milyondan 12 milyona düşmüştü. Sağlık koşulları çok kötüydü. Anadolu insanının yaşam süresi 30 yaşın altına düşmüştü. Çocuk ölümlerinin yüzde 90'a ulaştığı kimi hekimlerce dile getiriliyordu. Osmanlı geçmişini reddetmek yeterli değildi. Tüm Kıta Avrupa'sında olduğu gibi kendi 'yeni insanını' inşa etme süreci başlayacaktı (Toprak, 2017: 13- 15).

1930'larda Türk öjenistler milli ilerleme yolunda çalışacak sağlıklı ve güçlü bir millet yaratılmasını hedeflemişler ve bu amaçla insan bedenine ve hayatına hükmedilmesi gerektiğini savunmuşlardı. Öjeni söylemine, Halkevlerinde verilen konferanslar, düzenlenen gürbüz çocuklar yarışmaları ve popüler neşriyat ile halk da dâhil edilmişti (Alemdaroğlu, 2009: 415-416). Türkiye'deki öjenistler, Kemalist söylemin kopuş tezine uygun olarak nüfus siyaseti konusunda da Cumhuriyet rejimi ile Osmanlı arasında kökten bir değişim olduğunu ifade etmekteydiler. Irkın gelişmesinin ve milletin ilerlemesinin nüfus siyaseti açısından ne denli önemli olduğu fark edilmişti. Öjenistlere göre, insan bedeni devletlerin en önemli sermayesiydi ve buradan hareketle bu sermayenin milli ekonomi ve milli servet meselesi olarak korunması ve işletilmesi gerekmekteydi (Alemdaroğlu, 2009: 415-416).

Her ne kadar elimizde istatistiki veri olmasa da eldeki kaynaklara bakılarak Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarında çocuk ölüm oranlarının oldukça fazla olduğunu söyleyebiliriz. Gazeteci Sabiha Zekeriya (Sertel) Hanım'ın 1924'te *Resimli Ay*'da aktardığı sayılara bakılırsa İstanbul'daki çocukların yüzde sekseni ile Anadolu'daki çocukların yüzde doksanı ölmekteydi (Aslan, 2011: 66). Geriye kalan çocuk kitlesi ne yazık ki yeni rejimin sahip olmak istemeyeceği bir görüntüdeydi. Özellikle kırsal bölgelerdeki durum oldukça vahimdi. Zayıf, sakat kalmış, raşitik, verem ve bazı ölümcül hastalıklara yakalanmış çocuklar oransal olarak oldukça çoktu. Bedensel açıdan ise idealize edilen çocuk, sağlam ve gürbüz olmalıydı. Yeni devlet, sağlıklı bir

nesle dayandırılmalıydı. Bu nedenle çocukların sahip olduğu bu olumsuz vaziyetin düzeltilmesi gerekiyordu. İlk iş topluma, sağlıklı çocukların vatan için ne kadar değerli olduğu, bunun için çocuklara önem verilmesi gerektiği özellikle dönemin yayınlarında anlatılıyordu. 1926 yılından itibaren sağlıklı, gürbüz çocukların meydana getirilmesi için Himaye-i Etfal Cemiyeti, özellikle çaba sarf etmişti. *Gülbüz Türk Çocuğu* mecmuası bu derneğe ait bir yayındı. Mecmuanın her sayısının ilk sayfasında “çocuğun sıhhi, terbiyevi inkişafına yardım eder” cümlesi yer alıyordu. Dergi ayrıca ‘gülbüz çocuk’ yetiştirmeyi özendirecek bir uygulama olarak 1926’dan itibaren ‘Gülbüz Çocuk Müsabakası’ düzenlemeye başlamıştı. Böyle bir yarışma yapılmasının sebebi toplumun çocuk yetiştirmeye önem vermesini ve ailelerin bu hususta yetkin olmasını sağlamaktı. Böylece Cumhuriyetin çocuk ülküsünü gerçekleştirmede destekleyici bir güç oluşturulmak istenmişti. Yarışmaya katılan sağlıklı ve iyi bakılmış çocukların, tüm ailelere iyi bir örnek olması ve ailelerin bu konuda daha bilinçli olması istenmekteydi. 1933 yılına gelindiğinde yarışma halen devam etmekteydi (Çakır, 2019: 39-40, 45). Ayrıca Cemiyet meclisin açılış gününü ‘Çocuk Günü’ olarak belirlemişti. Bir sene sonra 23 Nisan ‘Çocuk Bayramı’ olarak kabul edildi. Artık bayramın adı 23 Nisan Hakimiyeti Milliye ve Çocuk Bayramı idi. Cemiyetin 1929’da aldığı yeni bir karar doğrultusunda ‘Çocuk Haftası’ da 23-30 Nisan olarak belirlendi. Bu hafta boyunca ‘çocuk meselesi’ hakkında halk bilgilendirilecek, türlü etkinlikler düzenlenecek ve Cemiyetin ‘tebrik telgrafları’ ve ‘şefkat pullarının’ geliri kimsesiz ve yoksul çocuklar için harcanacaktı (Aslan, 2011: 72-74).

Öte yandan beden eğitimi ve spor alanında da atılımlar yapılmaktaydı. Türkiye’de 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu 1938’de yürürlüğe girdi ve Başbakanlığın altında Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kuruldu. Hazırlanan kanun doğrultusunda Türkiye için Alman versiyonuna benzer bir eylem modeli planlanmıştı. Kanun, Alman Spor Yöneticisi ve Berlin Olimpiyat Oyunları Organizasyon Komitesi Genel Sekreteri Carl Diem tarafından 9 Mayıs 1935’te hazırlanan rapora dayanıyordu. Buna göre okullar, devlet kurumları, özel kurumlar ve fabrikalar, insanların yaşlarına göre beden eğitimi ile uğraşmak zorunda kaldılar. Kanun Türkiye’de sporun kurumsallaşmaya başladığını gösteriyordu (Doğan ve Pulhan, 2022: 513).

Öjenistlere göre Cumhuriyetle beraber bazı kesimlerin yeni edindikleri alışkanlıklar ve günlük zevkler gelecek nesli bozma tehlikesi taşıyordu. Zafer Toprak (2017: 360) bu durumu şöyle aktarmaktadır:

İstanbul'un ünlü bir doktoru gündemde olan "asri hayat"ın çocuklar üzerinde büyük tahribat yaptığını söylüyordu. Ülkeyi saran danslı rakılu suareli "yüksek cemiyet hayatı", kabul günleri, müsamereler, yemekler, poker partileri, tiyatrolar, kocaları dışarıda içmekten men için evde tertip edilen içkili alemler, sonuçta modern hayatın zevk ve sefa hırsının kurbanı oluyorlardı. Geceleri sürdürülen zevk yüzünden bu insanların çocukları aptal, hırsız, ahlaksız oluyorlardı. Günlük zevkler, hırslar gelecek neslin zarar hanesine yazılıyordu. İnsanlar bu günahlarının farkında değildi. Bu tür eğlenceler sonucu her şeyden önce sağlıklı anne babaların teşekkülü bozuluyor, yetiştirdikleri çocuklar da bunun sonucu aptal yarım akıllı çocuklara dönüşüyorlardı...

Gençliğin bir misyona ihtiyacı vardı. Ortada bir gençlik 'meselesi olduğu' düşüncesiyle ülkenin ilk spor kurumu olan Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (TİCİ), Türk Spor Kurumu (TSK) adını alarak Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) bağlandı. TSK, sporu tek bir merkezden örgütleyecekti. Yılın bir günü bayram olarak belirlenecek ve ülkenin her yerinde spor gösterileri yapılacaktı. Bu tarih daha sonra 1926'dan beri sadece Samsun'da 'Gazi Günü' olarak kutlanan 19 Mayıs olacaktı (Aslan, 2011: 90-93). Aslında Birinci Dünya Savaşı esnasında İttihat ve Terakki Fırkası rejimi pek çok diğer bayramla beraber bir 'İdman Bayramı' yaratmıştı.² Kısa süreli hayatı olan bu bayramın Cumhuriyet dönemindeki muadili Gençlik ve Spor Bayramı'ydı. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı başlatan 19 Mayıs 1919 tarihli Samsun ziyaretini anmak için Atatürk'ün sağlığının giderek kötüye gittiği 1938 yılında ilan edilmişti. CHP, TSK ve Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray gibi özel jimnastik kulüpleri bir milletin bekası için gençliğin ve sporun önemi hakkında farkındalık yaratmak için bayramın ilanını desteklemişlerdi (Yılmaz, 2013: 185-187). 19 Mayıs kutlamalarında sağlıklı ve disiplinli bedenlerin atletik performanslarla şehir meydanı, sokak ve stadyum kutlamalarında sergilenmesi beden politikasının bir uzantısıydı. Öjenik kaygılarla hayatımıza sokulan iki bayram, Hobsbawm'ın terminolojisiyle, 'icat edilmiş' geleneklere de iyi birer örnek teşkil etmektedir. İcat edilen gelenek, normalde açıkça veya zımnen kabul edilen kurallar tarafından yönetilen ve ritüel veya sembolik nitelikte olan, otomatik olarak geçmişle sürekliliği ima eden ve tekrarlama yoluyla belirli değer ve davranış normlarını aşılamaaya çalışan bir dizi uygulama anlamına gelir. Burada gelenek sıfırdan icat edilmiş veya inşa edilmiş olabilir ya da tarihin herhangi bir döneminde başka amaçla kullanılan bir pratiğin günümüze tekrar uyarlanması şeklinde karşımıza çıkabilir. Yani, yeni amaçlar için yeni türde icat edilmiş gelenekler inşa ederken eski malzemeler kullanılır. Bütün icat edilmiş gelenekler tarihin işlevini grup bağlılığı yaratan meşrulaştırıcı bir çimento olarak kodlarlar (Hobsbawm, 2004: 1-14).

Türkiye’de de sembolik niteliği olan milli bayramlar uluslaşmanın ve ulusu bir araya getirmenin çimentosu olagelmışlerdir.

Yunanistan’a dönersek, çocuk doktorları, eğitimciler, politikacılar ve sosyal düşünürler, 1920’lerde tıbbi ve popüler dergilerde, genç neslin sağlığı ile bağlantılı olarak görülen biyolojik sermayenin kalitesi hakkında sık sık makaleler yayınlamaktaydılar. *Ígeia* (Sağlık), *Paidologia* (Pedoloji) ve *To Paidi* (Çocuk) gibi dergiler, öjenik görüşleri popüler hale getirmekte ve annelik ve çocukluk ile ilgili sosyal politikaları öjeni ile ilişkilendirmeye çalışmaktaydı (Theodorou ve Karakatsani, 2020: 59).

Venizelos hükümeti, beden eğitiminin düzenlenmesi için kurumsal çerçeveyi tanımlayan 4371 sayılı Kanun’u kabul ettiğinde kanunun amacını, “gençlerin fiziksel ve zihinsel güçlerinin sağlıklı, simetrik ve uyumlu gelişimini sağlamak, onları sağlıklı ve ahlaki tutum ve eylemlere yönleltmek” olarak tanımladı (Baltas, 2021: 48). Bu öjenist bir hedefti. Metaksas’ın birazdan ayrıntılı bahsedeceğimiz Milli Gençlik Örgütü (EON) de, üyelerini öjeni fikrine alıştırmak istemişti. Bu bağlamda rejim, 1938 yılında Atina’da Umumi Hıfzıssıhha temalı bir sergi düzenlemişti. Sergide, öjenik olmayan bir mirasa panzehir olarak fiziksel egzersizin gerekliliğini teşvik etmek için, güçlü, sağlıklı erkekleri psikolojik ve fiziksel olarak hasta insanların resimleriyle yan yana getirmişlerdi (Charitakis, 1939 aktaran Albanidis ve Ioannidis, 2014: 20).

Metaksas 1938’deki bir ifadesinde “Bedenin sağlam olduğunda, ruhunun da sağlam olacağını unutmama,” diyordu (Metaksas, 1938: 185 aktaran Albanidis ve Ioannidis, 2014: 17). Yine 1939’daki bir konuşmasında, “Öncelikle hepimizin sağlam vücutlar yapmanızı istiyorum. Bedenleriniz hasta ve zayıfken bir aile kurmak imkansızdır”, diye uyarıyordu (Metaksas, 1939: 557 aktaran Albanidis ve Ioannidis, 2014: 20). Fiziksel sağlık, güzellik ve güç, arzu edilen ulusal ve sosyal ‘yeniden yapılanmanın’ temeli olarak kabul edildi: “Yunan vatandaşlarının sağlığı ve gücü, Yunanistan’ın ilerlemesinin, neşesinin, mutluluğunun ve genel rekreasyonunun temeliydi” (Metaksas, 1938: 232 aktaran Albanidis ve Ioannidis, 2014: 20). Tüm bunlar M. Kemal Atatürk’ün “Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” sözünü hatırlatmaktadır. Bu söz, Türkiye’de rejimin ideolojisini yansıtıyordu. Modern Türkiye devleti, Türk vatandaşlarını sağlıklı bireyler, seçkin aydınlar ve çağdaş vatandaşlar olarak ıslah etmede sporu milli eğitim ve kültürün bir parçası olarak görmekteydi. Bu noktada anımsanması gereken husus şudur: Klasik Latince “mens sana in corpore sano”, Türkçede ‘sağlıklı bir vücutta

sağlıklı bir zihin’ anlamına gelir. Bu ifade spor ve beden eğitimi söz konusu olduğunda fiziksel egzersizin zihinsel ve psikolojik sağlığa olan katkısını ifade etmek için sıkça kullanılmaktadır. Atatürk ve Metaksas’ın veciz deyişlerinin nihai kaynağının bu olduğu düşünülebilir. Aslında tüm dünyada bireyin fiziksel ve akıl sağlığına verilen önem Sanayi Devrimi ve fabrikalarda çalışmak durumunda kalan kitlelerle ilişkilidir. Beden, artık üretim zincirinin bir parçasıdır. İş gücünün bedensel sağlığı artık devletleri ilgilendirmektedir (Karageorgiou, 2010: 15-16). Biyopolitika sağlıklı işçilere ve askerlere, sağlıklı nesiller doğuran annelere ve ruhen devletine ve milletine bağlı kitlelere şekil vermektedir. Hem Atatürk’ün hem de Metaksas’ın ve muhtemel ki dönemin başka liderlerinin bu sözü kullanması aslında basit bir tesadüf değildir.

Türkiye’de devletin modernleşme projesi çerçevesinde vatandaşının beden sağlığına gösterdiği ilgi ile ilişkili olan bir diğer husus da -spora verilen önem çerçevesinde- pek çok gençlik ve spor örgütü oluşturulması, Avrupa’dan eğitimci getirilmesi ve pek çok insanın da yurt dışına farklı spor dallarını öğrenmek üzere gönderilmesi idi. Bu kişiler arasındaki Selim Sırrı Tarcan (1874-1957), İsveç jimnastiğini Türkiye’ye tanıtan ve hakkında bir kitap yazan biri olarak İsveç Kraliyet Enstitüsü’nde beden eğitimi almıştı. Daha sonra beden eğitimi müfettişi olarak İsveç jimnastiğini yaygın jimnastik ve beden eğitimi sistemi olarak teşvik etmişti. Aslında Tarcan geç Osmanlı döneminden beri spor örgütlenmesinin içindeydi. “İrkımızın hemen her sınıfına mensup insanların vücutları çok bozuktur. Çünkü kendimize bakmıyoruz.” demişti. Beden terbiyesi politikasının görevi bu ayıbı gidermekti yani sağlam bir iş gücü ve asker mevcudu oluşturmaktı. Irk sağlığı geliştirilecek ve böylece kırsal ahali sanayi kültürüne uygun bir bedensel rejime sokulacaktı. Bu, tüm nüfusu topyekûn savaş konseptine hazırlarken (Bora, 2017: 226), aynı zamanda sağlıklı bir iş gücüne sahip olabilmek demektir. Zaten daha sonra göreceğimiz gibi genç Cumhuriyet devlet teşebbüsü olan iş kampüslerinde sporu teşvik edecekti.

1930’larda Türkiye’de geleneksel yaşamdan modern yaşama toplumsal dönüşümde beden eğitimi, spor etkinlikleri ve organizasyonlar özel bir rol üstlendi. Modern rekreasyon parkları ve belirli kamusal alanlar, modern yaşam biçimlerini öğrenmek ve uygulamak için spor ve rekreasyon etkinlikleri düzenlemek için tahsis edildi. İtalyan ve Alman örneklerinden hareketle amaçlanan güçlü bir gençlik ve sağlık kültürü inşa etmektir. Sibel Bozdoğan’a göre güçlü gençlik ve sağlıklılık imgeleri ile ‘Avrupa’nın hasta adamı’ olarak nitelendirilen ‘yaşlı’ imparatorlukla Cumhuriyet rejimi arasında mesafe konulmuş oluyordu. Özellikle yeni başkent Ankara gençliğin

ve sağlığın ete kemiğe bürünmüş halini temsil ediyordu. 19 Mayıs Spor Stadyumu, Gençlik Parkı Ankara'nın rekreasyon yapıları içinde isimleriyle sembolik önemleri vurgulanan alanlarıydı (2020: 99).

Foucault'a göre biyoiktidar ve kapitalizmin gelişmesi el ele gerçekleşmiştir. Zira kapitalizm ancak bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve ekonomik faaliyetin nüfus olaylarına göre hesaplanmasıyla gelişebilirdi. Böylelikle insan birikimi devlet eliyle sermaye birikimini destekleyecek hale getiriliyordu. Devlet, farklı kurumları tarafından uygulanan iktidar teknikleri ile canlı bedene yatırım yaparak ekonomi lokomotifini destekler hale gelmişti (2020: 104). Bu duruma örnek teşkil edecek şekilde İki Savaş Arası Dönemde, Türkiye'de vatandaşların toplu olarak yaşadığı, hizmet ve eğitim alma fırsatı bulduğu kilit kurumlar, kanunla resmi ve yaygın kitle sporu faaliyetlerini yürütmekle yükümlü kılındı. Erken Cumhuriyet döneminde bu düzende öncü rol oynayan önemli bir kurum, sayısız sanayi kampüsüyle Sümerbank'tı. Sümerbank kampüsü, eski (geleneksel) yerine yeni (modern) bir toplumsal düzenin tanıtılması için özel bir alternatif düzenleme alanıydı (Doğan ve Pulhan, 2022: 514). O zamanlar fabrikalardaki spor alanlarının tasarımı uzmanlaşmış bir Rus olan Ivan Sergeyeviç Nikolaev, iki Sümerbank endüstriyel kampüsünün mimarı olarak atandı. Taylorist üretim ve rekreasyon süreci stratejileri ile tüm fabrikalarda fiziksel egzersiz programlarını içeren Sovyet modeli Türkiye'de de etkili olmuştu. Modern Türkiye'deki birçok endüstriyel kampüsün tasarımı, zamanın Avrupa ve ABD'deki gelişmelerinden etkilenmişti. Ancak, Türkiye'deki endüstriyel gelişmeler üzerinde asıl etkili olan ülkeler Sovyetler Birliği ve Almanya'ydı (Doğan ve Pulhan, 2022: 518).

Yunan sporu üzerine olan kuramsal ve ideolojik akımlar Venizelos yanlısı (Venizelist) ve Venizelos karşıtı (anti-Venizelist) olarak ikiye ayrılmaktaydı: Venizelist akım spor ve fitnessin Yunan toplumunda yayılması gerektiğini savunurken bir taraftan da dışa dönük bir eğilime sahipti. Muhafazakâr taraf ise modern ve uluslararası spor modellerine karşı hoşnutsuzluğunu ifade etmekteydi. Onlara göre, Yunan 'Büyük Ölkü'sünün 1922'de tarihe karışmasıyla birlikte Yunan kimliğinin tekrar tanımlanması gerekmektedir. Artık milli uyanış toprak genişletmek ile değil, medeniyetin manevi üstünlüğünü göstermek ile olacaktı. Yunan milli kimliğinin yeniden tanımlanması milli rönesans ile gerçekleşebilirdi. Bunu yapmak için Batı modernizminin yabancı modellerine ihtiyaç yoktu (Baltas, 2021: 55).

Aslında Yunanistan'da İki Savaş Arası Dönemdeki üç rejim de beden eğitimi ve sporu özel olarak ele almıştı. Theodoros Pangalos diktatörlüğü döneminde

(1925-1926), 2 Aralık 1925 tarihli kararname ile ‘Milli Beden Eğitimi Dairesi (DEFA)’ kurulmuştu. Bu birim, gençlerin beden eğitimi ve askeri eğitimi idare edecek, aynı zamanda izci ve jimnastik kulüplerinin örgütlenmesinden sorumlu olacaktı. 1929 yılına gelindiğinde, Elefterios Venizelos hükümeti 4371 sayılı Kanun ile beden eğitiminin kurumsal yapısını netleştirmişti. Buna göre, beden eğitiminin amacı, “gençlerin bedensel ve ruhsal kuvvetlerinin simetrik ve uyumlu gelişimini sağlamak ve onları sağlıklı ve ahlâklı olmaya yönlendirmek” olmuştu. Metaksas diktatörlüğü döneminde ise (1936-1941) rejim, spor üzerinde kontrolünü tüm spor kulüplerini ve federasyonları Milli Gençlik Örgütü’nün idaresi altına alarak sağlamıştı. (Baltas, 2021: 47-48).

Yunanistan’da, İki Savaş Arası Dönemin sonunda, siyasi istikrarsızlık ve birçok kısa ömürlü hükümetin ardından ülke, (kralın desteğiyle) eski bir asker olan General Ioannis Metaksas’a teslim edildi. O zamanlar küçük bir parlamenter partinin lideriydi. Metaksas, komünist tehlikeyi öne sürerek kralın da desteği ile ‘4 Ağustos’ (rejimin dayatma tarihi 4 Ağustos 1936) rejimini ilan etti. Bir yönetim sistemi olarak, tamamen faşist değildi ama faşist yöntemler ve fikirler kullandı (Mahaira 1987 aktaran Albanidis ve Ioannidis, 2014: 16). Metaksas’ın kendisi rejimini totaliter olarak tanımladı. Siyasi partiler kapatıldı. Meclis dağıtıldı, anayasa hükümsüz hale geldi (Albanidis ve Ioannidis, 2014: 16).

Kasım 1936’da EON yani Milli Gençlik Örgütü kuruldu. Örgütün amacı şöyle ifade edilmekteydi: “Gençliğin milli ve ahlaki eğitimi: ‘... beden ve akıl sağlığını korumak, dini inanç ve milli bilinç geliştirmek, iş birliği ruhu ve toplumsal dayanışma yaratmak ve fiziksel özellikleri doğrultusunda gençlere mesleki yönlendirme yapmaktır’” (Baltas, 2021: 49). Örgüt, Nisan 1941’de dağıtıldı. Alman işgali karşısında Yunan cephesinin çöküşünden üç ay sonra ölümüne kadar bu organizasyon aracılığıyla Ioannis Metaksas, gençleri ve vatanseverleri rejimin destekçileri olarak şekillendirmek istedi. Gençliğin temel unsurları arasında askeri yaşam biçimi, sağlıklı vücut ve egzersiz üçlemesi olmalıydı. EON’nin üyelerine üç temel şey öğretildi: ahlaki ve milli eğitim, beden eğitimi, teknik eğitim ve özel eğitim. Özel uniformalar giymekteydiler ve örgüt hiyerarşisi askeri standartlara dayanmaktaydı (Albanidis ve Ioannidis, 2014: 16).

Bunlar Almanya’yı hatırlatıyordu. 1926’dan itibaren Nasyonal Sosyalist Almanya’da, gençlerin ilgisini çeken Hitler’in Gençliği (Hitler Jugend) idi. Örgüt, Yeni Ulus (Jungvolk) olarak ifade edilen 10-14 yaş arası çocuklar içindi. Hitler’in Gençliği spor ve açık hava etkinliklerini ideoloji ile birleştirdi.

Giderek bir odak haline geldi. Diğer tüm gençlik örgütleri ya çözüldü ya da Hitler'in Gençliğine eklemlendi. EON'nin üyeleri ve Hitler'in Gençliği tek tip giyinirdi, benzer şekilde davranırdı ve çoğu zaman aynı şekilde düşünürdü. Giydikleri üniformalar hayatlarının askeri karakterini vurguluyordu (Aggelis 2006 aktaran Albanidis ve Ioannidis, 2014: 16-17). EON'ye katılım da bir nevi zorunluydu. Katılmaz ya da çocuğunuzu göndermezseniz damgalanırdınız. Amaç her türlü fiziksel aktiviteyi devletin kontrolü altına almaktı (Albanidis ve Ioannidis, 2014: 20). Almanya örneğinde de spora katılımın felsefi mantığı ve beden eğitimi programları devlete hizmet açısından tanımlanmıştı. Spor artık tüm Almanlar için bir görevdi. Alman Reich'ı Fiziksel Egzersiz Komisyonu (Deutscher Reichsausschuss für Leibesübungen) başındaki Hans von Tschammer und Osten, sporda bireycilik devrinin bittiğini ilan etmişti. Beden eğitimi artık bireysel refahla ilgili değildi, bireyin sağlığı ve beden eğitimindeki yeteneği ulusun gücüne hizmet ettiği ölçüde değerliydi. Oğlan çocukları ve erkekler için spor askerlik hizmetine hazırlık, kız çocukları ve kadınlar içinse anneliğe hazırlık anlamına geliyordu (Keys, 2013: 126).

Benzer ama daha az zorlayıcı bir biçimde Türkiye'de de 1940 tarihli Beden Terbiyesi Kanunu 4. Maddesinde gençlere "boş zamanlarında gençlik kulüplerine gitme ve fiziksel egzersizlere katılma yükümlülüğü" getiriyordu. Kanunun 13. Maddesine göre "gençlerin beden terbiyesi ve sporu bu Kanun ile kurulacak kulüpler ve gruplar aracılığı ile yaptırılacaktı. Bu doğrultuda köyler de dâhil olmak üzere her idari yönetim bölgesinde fabrikalarda, bankalarda ve beş yüz elliden fazla çalışanı olan işletmelerde Gençlik Kulüpleri kurulacaktı. Hâlihazırda bir kulüp varsa tekrar düzenlenecekti. Spor kulüpleri adını gençlik kulübü olarak değiştirecekti. Kulüpler rekabete değil milli duyguları yüceltmeye odaklanacaktı (Akin, 2018: 81-82). TSK da böyle bir kaygıyla bizzat yönetici parti CHP'ye bağlanmıştı. Amaç Alman ve Yunan örneklerinde olduğu gibi sağlıklı ve rejime bağlı bir gençlik yetiştirmekti.

İki Savaş Arası rejimlerin bir diğer ortak özelliği de spor ve askeri eğitim arasındaki bağlantıydı. Atletizm ve askeri tatbikatlar, asıl amacı disiplini pekiştirmek olan tek bir eğitim modeli oluşturuyordu (Vescovi 2003 aktaran Albanidis ve Ioannidis, 2014: 18). Yunanistan'da EON'nin eğitim programında askeri hazırlığın bir parçası olarak spor vardı. Alman ve Yunan rejimleri, 1) askeri nitelikteki sporları (güreş, boks, eskrim, atıcılık vb.), 2) gençleri doğaya yaklaştıran sporları (arazide yürüyüş ve yüzme vb.), 3) askeri eğitim tatbikatlarını (yürüyüşler, geçit törenleri, zırh yarışları vb.) teşvik etmekteydi (Albanidis ve Ioannidis, 2014: 18). Türkiye'de de beden eğitim derslerinde yapılan egzersizler askeri talimi andırıyordu. Beden Terbiyesi

Kanunu çerçevesinde düzenlenen 13 Nisan 1940 tarihli Nizamname, spor kulüplerinin komutanı Beden Terbiyesi Genel Direktörü olan askeri bir hiyerarşi içinde düzene gireceğini söylüyordu (Akin, 2018: 82).

Yunanistan'da 4 Ağustos Rejiminin diğer eğitim konularına kıyasla beden eğitime öncelik verdiğini söylemek mümkündür. Rejim, beden eğitime ayrılan zamanı artırmıştı. Okullarda beden eğitimi ana konu olarak kabul edilmişti. Egzersize ayrılan süreyi toplam okul süresinin %15'ine çıkaran benzer uygulamalar Almanya'da da yapılmaktaydı (Aggelis 2006 aktaran Albanidis ve Ioannidis, 2014: 17). Zaten şu ana kadar anlattıklarımız Metaksas rejiminin, Alman örneğini sıkı takip ettiğini göstermektedir. Bir dönem hem Atina Belediye Başkanı ve hem de başkentin yönetiminden sorumlu Bakan Kostas Kotzias spor siyaseti konusunda belirgin bir rol oynamıştır. Spora yönelik altyapı yatırımlarıyla Yunan sporunu kontrol altına almaya ve bunlar üzerinden siyasi kazanım elde etmeye çalışmıştır. Ayrıca Kotzias, Metaksas'a yakın isimlerden biri olarak 1935 yılında bizzat Almanya'yı ziyaret etmiştir. Haziran 1938'de Alman büyükelçi onu Alman Haç Nişanı ile ödüllendirmiştir (Baltas, 2021: 50) Metaksas'ın Alman sempatisi 1936 Atina Balkan Oyunları'na Alman Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'i davet etmesi ve oyunları Berlin Olimpiyatları'nın kopyası olacak şekilde tasarlamasında da kendini göstermiştir. Goebbels'in Atina ziyareti *Cumhuriyet* gazetesinde de yer bulmuştur. Habere göre Goebbels, "Yunanistan'ın komünizm tehdidini bertaraf etmekle Alkazar ve sair İspanya şehirlerinin uğradıkları felaketten kurtulduğunu" söylemiş ve "bütün Yunanlıların tabii reisleri olan Metaksas'ın etrafında toplanarak refah yolunda ilerlemeleri" temennisinde bulunmuştur (28.09.1936). Oyunların açılışına antik dramalar ve halk dansları gibi Yunan kültürünü yansıtan öğeler konulmuştu. Metaksas, milliyetçi duruşunu oyunlara yansıtmak ve tarihe bir iz bırakmak istemişti (Cıvralı, 2020: 173).

Metaksas, beden eğitiminin karakteri şekillendirmedeki rolünün zihinsel, kültürel veya akademik eğitimden daha fazla olduğunu düşünüyordu. Mevcut rejimi Üçüncü Yunan Medeniyeti olarak tanımlıyordu. Birincisi Antik Yunan (ama daha ziyade Sparta), ikincisi Bizans'tı. Yabancıların ve yabancı unsurların olmadığı, Antik Yunan ve Bizans'ı yani Ortodoks Hristiyan geleneğini aynı potada birleştiren bir medeniyetti, Üçüncü Yunan Medeniyeti. Öncelikli olarak vatan ardından kral, din ve aile unsurlarından oluşuyordu (Ploumidis, 2016). Bu bağlamda esin kaynağı Hitler'di. Zira Hitler, entelektüelliğin hiçbir değeri olmadığına ve sağlıklı ve dinç bir vücutla birleştirilmediği takdirde yıkıcı olabileceğine inanıyordu (Albanidis ve Ioannidis, 2014: 17). Ayrıca Hitler de kendi rejimini Üçüncü Reich olarak adlandırıyordu.

Yunanistan’da da İki Savaş Arası Dönemden çok önce, beden eğitimi ve spor ile ilgili kanunlar çıkarılıp, yeni kurumlar tesis edilmişti. Yunanistan bağımsız olduktan hemen sonra (1832), 1834’te ülkenin ilk başkenti Nafplion’da halka açık bir spor salonu inşa edilmişti. Kral Otto döneminde (1832-1862) Olympia’da düzenlenen “Antik Oyunlar” gibi bir spor festivali fikri sürekli olarak gündeme getirilmekteydi. Belli ki bu durum dönemin İçişleri Bakanı İoannis Kolettis’in dikkatini çekmişti. Kolettis içinde çıplak atletizm (Antik Yunan’da olduğu gibi), binicilik ve müzik yarışmaları olan Pan-Helen oyunları fikrini ortaya atmıştı. Ancak bu fikir 1859’da ilk Olympia Oyunları Atina’da Loudovikou Meydanı’nda yapılabilecek yürürlüğe konulamamıştı. Başarılı bir organizasyon olmayan bu oyunların tekrarı 1870’te bu sefer, daha önce kazılıp oyunlar için uygun hale getirilen Panathinaïkon Stadyumu’nda yapılmıştı. Olympia Oyunları 1875 ve 1889 yıllarında tekrarlandıktan sonra yerini 1891 ve 1893’te yapılan Pan-Hellenik Oyunlara bırakmıştı. Baron Pierre Coubertin tarafından yeniden canlandırılan 1896 Modern Olimpiyat Oyunları’ndan sonra Yunan sporunda yeni bir dönem başlamıştı (Kissoudi, 2008: 1743-1745). Antik çağlardan bu yana yapılan ilk olimpiyatın 1896’da Atina’da düzenlenmesiyle Olimpik Oyunlar Komitesi (1894) ve Yunan Atletizm ve Jimnastik Dernekleri Birliği (1897) kurulmuş ve bir spor kanunu oluşturulmuştu. 1899’da devlet, spor kulüplerinin işleyişini denetleyen bir yetkiye sahip olmuştu. Ancak Yunanistan’da da spor ve beden eğitimi politikaları İki Savaş Arası Dönemde farklı bir boyuta taşınmıştı (Baltas, 2021: 46).

Son tahlilde görüyoruz ki İki Savaş Arası Dönemin devleti ölümü öne sürmüyor, kendi ihtiyaç duyduğu yarar alanına göre yaşamı dağıtıyordu. Böylece siyasal otorite vatandaşını ölçmekte, değerlendirmekte, tasnif etmekte ve hiyerarşiye sokmaktaydı. Aslında Foucault’a göre Fransız Devrimi’nden bu yana dünya genelinde kaleme alınan tüm yasalar ve anayasalar devletin insanı ‘normalleştirme’ çabasını kabul edilir kılmaya çalışmaktadır (2007: 106). İki Savaş Arası Dönemde ‘normalleştirme’ çabası göze batacak şekilde belirginleşmiştir. Faşist devletler veya onlardan etkilenen tüm devletler kendi ‘kabul edilir’ veya ‘düzeltilebilir’ ama hepsinden önce ‘işe yarar’ vatandaşlarını biçimlendirme çabasına girmişlerdir.

İki Savaş Arası Dönemin ulusal beden yaratma çabası meşruiyet zeminini geçmişte aramaktaydı. Burada iki eğilim karşımıza çıkmaktadır. Birincisi Yunanistan’da gördüğümüz tarihteki ‘altın çağa’ atıf –ki bu Almanya ve İtalya’da da böyleydi. Hitler rejimi kendini Üçüncü Reich olarak tanımlarken, faşist İtalya’nın referansı Roma İmparatorluğu’ydü– ikincisi ise Türkiye’de

gördüğümüz Osmanlı geçmişinin üzerinden atlamak suretiyle Türklerin Anadolu'nun kadim halklarından biri olduğunu ve Türklüğün pek çok şeyin yaratıcısı olduğu iddiasını kanıtlama çabasıydı.

Antikite ile arasındaki bağı vurgulayan ve Anadolu'daki yenilgisinden sonra milli özgüveni beden terbiyesi üzerinden sağlamaya çalışan ve bu anlamda faşist Avrupa rejimlerini örnek alan Yunanistan'da İki Savaş Arası Dönem, köklere dönüş vurgusunun baskın olduğu bir zaman dilimiydi. Yunan ırkının Antik çağlardan günümüze devamlılığı hakkındaki tartışmaları içeren ve çeşitli kimlik arayışı biçimlerini gerektiren genel bir milliyetçi eğilim söz konusu idi. Devamlılık tezi, anayasal rejimin yerini bir diktatörlüğün aldığı 1936'dan sonra nihayetinde devlet politikasının bir parçası haline geldi (Kitroeff, 2004: 78-79). Antik geçmişin açıkça siyasi olmayan bir halk kutlaması örneği, 1927'de (Cumhuriyet dönemi, Venizelos hükümeti) Angelos Sikelianos ve Amerikalı karısı Eva Palmer-Sikeliano tarafından düzenlenen Delphi festivaliydi. Savaşlar arası dönemin önde gelen şairlerinden Sikelianos, klasik geleneklerin hümanizmi ve uluslararası anlayışı destekleyebileceğine inandığından, bu festival, eski Delphi'nin ruhunu 'canlandırma' girişimiydi. Diğer bir örnek, 1923 ve 1933 yılları arasında, mühendis Nikolaos Balanos'un "Partenon'un düşmüş ihtişamını yeniden yansıtmak ve binanın eski zamanlarda olduğu gibi görünmesini sağlamak için ama aynı zamanda onu hem Yunanlılar hem de yabancılar için daha güçlü ve modern bir imajla göstermek için" yürüttüğü Akropolis'teki kapsamlı restorasyon programıydı. Bir başka politika Yunanistan'ı olimpiyatlar aracılığıyla eski geçmişine bağlama fırsatını değerlendirme çabasıydı. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan, 1934'te Klasik Oyunların düzenlenmesine kadar giderek artan biçimde olimpiik harekette rol almıştır (Kitfoeff, 2004: 79). Devamlılık tezini yansıtır bir biçimde 1929'da Balkan Oyunları'nın başlamasından birkaç ay önce başbakan Venizelos şöyle diyordu:

Spor her zaman Yunan ulusunun yaşamıyla iç içe olmuştur; çağdaş Yunanlar onu sadece bir zorunluluk olarak değil daha ziyade atalarımızın bize dayattığı kutsal bir gelenek olarak kabul etmelidir... Geleneğin ve asil ideallerin koruyucusu ve sporun ulusun fiziksel bekası ve büyük ideal ve değerler için oynayabileceği aktif rolün farkında olan mevcut hükümet spora ahlaki ve maddi destek sağlayacaktır. (Kissoudi, 2006: 184)

Benzer bir şekilde geçmişe ve geleneğe atıfta bulunan Ioannis Metaksas da 1938'de bir söylevinde "Bu stadi terleri ile sulayacak ve sağlam vücutlar yaratmak için asil bir öykünmeye zorlanacak siz genç sporcular, ortak atalarımız tarafından öğretilen ve uygulanan Spartalıların disiplini, asla

unutmayın ki, ulusları güçlü yapandır. Burada vücudunu güçlendirdiğin zaman ruhunun da sağlam olacağını unutma.” diye sesleniyordu (Albanidis ve Ioannidis, 2014: 17). Burada verilen referansın Antik Atina değil, Sparta oluşu dikkat çekicidir. Otoriter bir devlet adamının referansının felsefesi, sanatı ve demokrasisi ile öne çıkan Atina değil, askeri disiplini, savaşçılığı ve oligarşisi ile Sparta olması elbette şaşırtıcı değildir. Bu söylevde de Atina olmasa bile Sparta üzerinden bir devamlılık söylemi dikkat çekmektedir.³

Türkiye’de de beden terbiyesi ve sporun 1930’lardaki canlanması Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil teorisi etrafında yoğunlaşan tartışmalarda ifadesini bulmuştu. Bu dönemde Türklerin pek çok modern sporun yaratıcısı olduğunu iddia eden çok sayıda kitap ve makale yayınlanmış; spor ve sportmen kelimelerinin dahi Türkçe olduğuna dair tezler ortaya atılmıştı. Devamlılık söylemi bağlamında yine Orta Asya’daki Türk medeniyetleri ile Kemalist rejim arasındaki bağ vurgulanmaktaydı (Akın, 2018: 65-66). Türk Tarih Tezi, Mezopotamya, Anadolu ve Orta Doğu uygarlıklarının kurucularının Türk olduklarını vurgulayarak, Anadolu’nun ilk çağlardan beri Türk yurdu olduğunun da üzerinde durmakta ve Batı medeniyetinin asli unsurları olarak görünen Yunan ve Roma Medeniyetlerinin asıl kurucularının Türk olduğunu iddia etmekteydi. Tüm bunlar Türk ulusunu Batı uygarlığı içinde saygın bir yere yerleştirmek ve oryantalist ön yargılarla başa çıkmak isteyen ve Osmanlı geçmişini bir kopuş olarak nitelendiren resmi görüşün yansımalarıydı. Kendi döneminde de başta yöntemsel olmak üzere pek çok eleştiri almıştı (Şimşek, 2012) ama Anadolu’nun ilk uygarlıkları ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir bağ kurduğu için devamlılık teziyle örtüşüyordu.

Özetle Türkiye ve Yunanistan, savaşlar sonrası demografik ve toplumsal yıkımı onarmak amacıyla beden politikalarını ulus inşasının merkezine yerleştirmiştir. ‘Milli anatomi,’ vatandaş bedenini hem fiziken güçlendirme hem de ideolojik olarak biçimlendirme amacını taşımıştır. Bu süreçte beden, rejimlerin beka stratejilerinin ve modernleşme projelerinin taşıyıcısı haline gelmiştir.

Kadın Bedenine Medikal Yaklaşımlar

Savaşlar arası dönemin ortak bir özelliği, geleneksel toplumun hâkim ataerkil yapısına rağmen, kız çocuklarının sporla ilişkisini güçlendirme çabasıydı. Özellikle Türkiye şarkiyatçı egzotik harem kadını imgesini Kemalist modern kadın imgesi ile değiştirmek istiyordu. Kadının kamusal alanda daha görünür olmasının altyapısı hazırlanıyor, evlerinde inzivada olan Müslüman kadın portresinin şarkiyatçıların gözünde silinmesi hedefleniyordu. Yeni kadın sade

ve sağlıklı olmalı, süssüz güzelliği, becerikliliği ve bilimsel dünya görüşü ile tanınmalıydı. Bu bağlamda çarşaf karşıtlığı hijyen sorunu ve sağlıklı olmaması nedeniyle de eleştiriliyordu. Bu iddialara göre kadın vücudu çarşafı güneş almıyor, havalanamıyordu (Bozdoğan, 2020: 104-109). Kadının imajının bir sorun olarak ele alınıp değiştirilmesi gerektiği kaygısını Yunanistan'da da görüyoruz. Bir milyondan fazla Anadolu ve Trakya mültecisinin nüfusun dörtte birini oluşturduğu ve çoğunun görüntüsünün Batılı değil Doğulu kadın imajını çağrıştırdığı Yunanistan'da kadının görüntüsü ve sağlığı önem teşkil edecekti.

Türkiye ve Yunanistan'a örnek teşkil eden Almanya'da kadının biyolojik işlevi, onu, nüfus politikası meselelerinde Nazi liderlerinin ilgi odağı haline getirmişti. Bu, elbette yalnızca 'Aryan ırkı' için geçerliydi; diğer ırklardan kadınlar ölesiye çalıştırılabilir veya toplama kamplarında işkence görebilirdi. Aryan kadınların üreme kapasitelerini korumak için karmaşık yasalar hazırlandı. Kadınların siyasi hayattan dışlandığı Nazi Devleti'nde başrolü erkekler çok net bir şekilde oynarken, Naziler kadınları tamamen erkeklere tabi kıldıklarını kabul etmediler; daha ziyade, her bir cinsiyetin ulusun iyiliği için işlevini daha iyi yerine getirebilmesi için erkeklerin ve kadınların faaliyet alanları arasında bir doğal ayrım çizdiklerini iddia ettiler. Cinsiyet ayrımı konusundaki bu ısrar, Nazi politikasının hayatın her alanında kadınlara yönelik çok önemli bir özelliğiydi. Bu nedenle, Nazi toplumunda kadının konumu, ondan bağımsızlık, entelektüel yetenek veya rekabetçi bir ruh gibi 'doğal olmayan' nitelikler talep etmekten ziyade, ona 'doğal' niteliklerini, sempatisini, fedakarlığını ve yoldaşlığını sergileme şansı veren bir konumdu (Stephenson, 2012: 8-9).

Türkiye'de de yeni neslin geleceği ve sağlıklı nesiller yetiştirmek kadının sorumluluğu olarak görülüyordu. 'Sağlıklı kadın, sağlıklı nesiller doğururdu'. Tıp biliminin bir dalı Cumhuriyet ile birlikte ön plana çıkmıştı: 'kadın ruhiyatı' ya da kadın psikolojisi. Bu alan neredeyse her hekimin üzerinde söz söyleyebileceği bir konu haline gelmişti. Arka planda yatan önemli husus 'kutsal aile' idi. Burada söz konusu olan kadının bireysel kimliği değildi (Toprak, 2017: 360). Ruh sağlığı da beden sağlığı gibi toplumsal bir anlam üstlenmişti. Kamu İktisadi Teşekküllerinde ortaya çıkan spor tesisleri erkeğin olduğu kadar istihdam edilen kadınların da beden sağlığını hedeflemekteydi. Sümerbank gibi bazı iktisadi teşekküllerde çok sayıda kadının istihdam edilmesi nedeniyle, onların refahı ve eğitimi, devletin ve şirket yönetiminin büyük bir sorumluluğuydu. Kadın çalışanlara, kampüste erkek meslektaşlarının olduğu gibi eşit fırsatlar verilmesine yönelik bir

politika vardı. Kadın çalışanların modern spor faaliyetlerine katılımları teşvik ediliyordu (Doğan ve Pulhan, 2022: 519). Bunlara ek olarak, Olimpiyat oyunlarına Müslüman bir ülkeden katılan ilk kadın olan Halet Çamlıbel, ‘yeni modern Türk gençliğinin bir örneği’ olarak kabul edilmişti (Doğan ve Pulhan, 2022: 512-514). Ayrıca çıkarılan kanunlarla beraber, İstanbul Üniversitesi’nde kurulan puerikültür (çocuk bakımı) kürsüsü, kız okullarında öğretilen çocuk yetiştirme bilimi dersleri kadın ve yeni nesil arasında kurulan bağlantıyı gösteriyordu. Yine çocuk bakım evleri, Çocuk Esirgeme Kurumu öjenistlerin gözünde, Cumhuriyetin çocuğa ve gelecek nesillerin sağlığına verdiği önemi kanıtlar nitelikteydi (Alemdaroğlu, 2009: 415-416).

Yunanistan’da da annelerin korunması, irksal olarak güçlü torunlar elde etmek için bir ön koşul olarak görülüyordu. Bebek ölüm oranlarının düşürülmesi, annelere görevlerinin öğretilmesi ve çocuk sağlığının güçlendirilmesi için sosyal hijyen kurumlarının kurulması ve sosyal politikaların modernizasyonu öjeni ile puerikültür bağlantısı üzerine tıbbi söylemin odak noktalarını oluşturmuştur. Savaşlar arası dönemde Türk-Yunan Savaşı’nı (1919-1922) takiben Anadolu’dan gelen mültecilerin sağlık sorunları Yunan devleti için en büyük zorluklardan birini oluşturmaktaydı. Bebek ve çocuk ölümleri mülteci yerleşimlerinde diğer yerlerden daha çoktu (Theodorou ve Karakatsani, 2020: 59-61). 1920’lerde hükümet kadınları daha fazla çocuk doğurmaya teşvik ederken, kürtaja sert bir şekilde karşı çıktı. Bu annelik ideolojisi, ulusun refahını belirlemede çok önemli bir faktördü ve gelecek nesillerin bozulmasına karşı caydırıcı bir rol oynadı. Otoriter Pangalos Rejimi döneminde devletin doğuma muhtaç olduğu bir noktada, hamile kadınların kayıt altına alınması ve tıbbi gözlemi ulusal bir politika aracı haline geldi. Doğumla ilgili profesyoneller ağı da gözetim altına alındı. Doktorlar ve ebeler, doğum kaydı yaptırmadıkları için cinayet suçlamasıyla karşı karşıya kalabilirken, polis raporu olmadan sütanne tutan kişiler para cezasına çarptırıldı. Yasa, bebeklerini terk eden annelere de hapis cezası verdi. Devlet, anneleri tamamen korumak için birkaç ay sonra, çocuk yetiştirme bilgisinin yaygınlaştırılmasını ve model bir bakım istasyonu ile Öjeni ve Doğum Kültürü Müzesi’nin kurulmasını sağlayan bir yasa taslağı hazırladı. Yine Ulusal Çocuk Yetiştirme Enstitüsü’nün kurulması tüm bu amaçlara hizmet edecekti. Pangalos’un rejiminin çökmesinden sonra bu idealler hayata geçmedi ancak Venizelos’un son liberal hükümeti bazı sistematik çalışmalar yapacaktı. Bebek ölümlerinin engellenmesi ve çocukların korunması öncelikli hale geldi. Ağustos 1928’den başlayarak on ay içinde bu amaçla on yedi kanun yapıldı. Bu kanunlardan bazıları doğrudan anneleri ilgilendiriyordu. Anneler eğitilecekti. Ulusal Anneliği ve Çocukluğu

Koruma Konseyi Hijyen Bakanlığı'nın altında tesis edildi. Bu, Mussolini'nin L'Opera Nazionale Maternità e Infanzia'sına benziyordu. 4 Ağustos Rejimi de 'erkek-asker' ve 'kadın-anne' ideallerine bağlı kaldı; öte yandan, spor sadece erkekler için değil, kadınlar için de çok önemli kabul edildi, çünkü sadece fiziksel olarak güçlü kadınlar sağlıklı çocuklar doğurabilecek ve geleceğin askerlerini yetiştirebileceklerdi. Geleneksel annenin rolü hâlâ saygı görüyordu ve kutsal olarak yüceltiliyordu. Ancak ilk kez genç kadınlar kitlesel olarak (devletin gözetimi altında) spor faaliyetlerine katılıyorlardı. Haftalık propaganda yayınlarının çoğu farklı sporları yapan genç kadınları gösteren fotoğraflarla bezeliydi. Kadınların görevleri, savaş alanında cesur ve disiplinli askerler değil, geleceğin askerlerini doğurmaya uygun, ruhu ve bedeni güçlü, vatanları için hayatlarını feda etmeye hazır militan anneler olmaktı (Albanidis ve Ioannidis, 2014: 21). Bütün bunlar Yunan ırkının iyileştirilmesi için atılan adımlardı ve İki Savaş Arası Dönemin ruhunu yansıtıyorlardı. Ancak bir ölçüde kadınların yaşam standartlarının yükselmesine ve anneliğin değerinin geri getirilmesine katkıda bulundular (Theodorou ve Karakatsani, 2020: 63-66).

Türkiye'de de kadın bedeni hem modernleşmenin hem de ulusal kimliğin temsili haline gelirken, bu anlayışın bir yansıması olarak 1929 yılında ilk güzellik yarışması *Cumhuriyet* gazetesi tarafından düzenlenmişti. 2 Eylül 1929 yılında yapılacak müsabakaya Türk vatandaşı olan ve daha önce evlenmemiş genç kızlar katılabilecekti. Yarışmada Feriha Tefvik Hanım birinci, Semine Hanım ikinci, matmazel Araks Çetiniyan üçüncü olmuştu. Güzellik yarışmasına yoğun ilgi olduğu için gazete, bu yarışmayı her sene düzenleyeceğini ilan etmişti. Yeni rejimin kadın algısında güçlü ve sağlıklı nesiller doğuracak, yetiştirecek kadın yaratımı önemli bir role sahipti. Bu ideal gerçekleştirilirken kadın aslında çirkin ve güzel olarak sınıflandırılmıyor, güzellik sağlıklı olmakla ilişkilendiriliyordu. Bu tür yarışmalar rekabet çerçevesinde kadınları kendi kadın idealine yaklaştırmak istiyordu. Yarışmaların bir diğer anlamı ise Avrupa'daki Türk toplumuna yönelik harem ve selamlık algısını yıkmak ve yeni Türk kadınına göstermekti. Yukarıda da ifade edildiği gibi şarkiyatçı Türk kadını resmi yok edilmek isteniyordu. 10 Ocak 1930'da yapılan ikinci güzellik yarışmasında Mübeccel Namık Hanım birinci, Feriha Tefvik ikinci, Nehzet İhsan Hanım üçüncü olmuştu. Bunu takiben Türkiye Güzellik Kraliçesi, Avrupa Güzellik yarışına katılmak için Paris'e gitmişti. Mübeccel Namık Hanım, bu yarışmada ilgi çekenlerden biri olmasına rağmen dereceye girememiş, 6 Şubat 1930 yılında Yunan Güzeli Alikı Diplarakou Avrupa Güzellik Kraliçesi seçilmişti. Nihayet, Keriman Halis, 31 Temmuz 1932'de Brüksel'de düzenlenen Dünya Güzellik yarışmasında

birinci olmuştu. Keriman Halis'in 1932 yılında Dünya Güzeli seçilmesi üzerine Mustafa Kemal Atatürk, konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmişti (Çakır, 2019: 335-338):

...Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihi olarak bildiğim için Türk kızından birinin Dünya güzeli intihap olunmuş olmasını çok tabii buldum. Fakat Türk gençlerine bu münasebetle şunu da tahattur ettirmeği lüzumlu görürüm.

Müftehir olduğumuz tabii güzelliğinizi fenni tarzda muhafaza etmesini biliniz ve bu yolda uyanık bir tekâmülün mütemadi tahakkukunu ihmal etmeyiniz. Bununla beraber asıl uğraşmaya mecbur olduğunuz şey analarınızın ve atalarınızın oldukları gibi yüksek kültürde ve yüksek fazilette dünya birinciliğini tutmaktır.

Şekil 3: Keriman Halis Cumhuriyet gazetesinin 1 Ağustos 1932 tarihli sayısının kapağında⁴

Bu sözlerdeki yüksek kültür ve yüksek fazilet vurgusu önemlidir. Türkiye devletinin resmi beden politikası milli verimlilik yani sağlıklı askerler ve iş gücü yetiştirmek ve bunu yaparken kadına da milli bir görev olarak sağlıklı nesiller yetiştirmeyi biçerken vatandaşın entelektüel anlamda da kendini yetiştirmesine önem vermektir. Elbette bu kontrollü bir entelektüellikti. Yani rejime tehdit olmayan ve Osmanlı'dan kopuş tezi doğrultusundan sapmayan bir entelektüellik. Kadının ve erkeğin yüksek bir kültüre sahip olması ülkenin Batı'daki imajını değiştirmek açısından da önemseniyordu.

Yunanistan'da Aliki Diplarakou'nun 1930'daki birinciliği üzerine 6 Şubat 1930 tarihli *Kathimerini* gazetesi şunları yazmıştı:

...Bayan Diplarakou, eğitimi, zekayı ve güzelliği, her şeyden önce kurumsal güzelliği birleştiriyor...Güzel Yunan kadınının dünkü zaferi Yunanistan için, Yunan asaletinin en güzel reklamı, en ciddi şekilde tanınması ve aynı zamanda yaklaşan Ulusal Yüzücü Yıl kutlamalarının en güzel girizgâhıdır.⁵

Şekil 4. Aliki Diplarakou *Kathimerini* gazetesinin 7 Şubat 1930 tarihli sayısının kapağında⁶

Tıpkı Türkiye’de olduğu gibi, Yunanistan’da da bu birincilik meselesi ulusal imajla doğrudan ilişkiliydi; Diplarakou’nun yalnızca fiziksel güzelliğiyle değil, aynı zamanda zekâsıyla öne çıkan zaferi ulusal gururu pekiştiriyor ve ‘güzel ve zeki’ kadın imgesiyle Yunan kadını için ideal bir prototip sunuyordu. Bu ideal kadın imgesinin ötesinde, Yunan hükümetleri kadın bedenine yönelik ilgilerini yalnızca temsili düzeyde bırakmamış; annelik ve çocukluk ekseninde somut sosyal politikalarla da pekiştirmişlerdir. Örneğin, otoriter Metaksas rejimi uyguladığı sosyal politikalarla başlıca iki nedenle anneliğin ve çocukluğun korunmasına odaklanmaktaydı; birincisi, rejimin siyasi sermayesini güçlendirmek, ikincisi, ulusun biyolojik ve tarihi geleceğinin annelerin ve çocukların sağlığına bağlı olduğuna dair inanç. Anneler ve çocuklar için refah hizmetlerinde getirilen değişikliklerden bazıları, rejimin annelik ve çocukluk politikasının uygulanmasında yürütme kolu olarak görev yapan Çocukların Refahı için Vatansever Vakfın (Πατριωτικόν Ίδρυμα Κοινωνικής Προστασίας και Αντιλήψεως- Π.Ι.Κ.Π.Α.)⁷ örgütlenmesinde tespit edilebilir. Faaliyetlerinin kurumsal çerçevesindeki değişiklikler, devlet finansmanındaki artış ve Refah Bakanlığı’nın sıkı denetimi, rejimin ideolojisini alt sınıflar arasında yaymak için vakfa verilen yeni role işaret ediyordu (Theodorou ve Karakatsani, 2020: 79-80). Metaksas rejimi örneğinde, anneliğe ilişkin politika, demografik hedeflere ulaşılmasıyla bağlantılı değildi. Aile değerlerine yapılan vurguya rağmen, rejim hiçbir zaman doğurganlığı artırmaya yönelik özel bir politika benimsemedi; bu nedenle diğer otoriter rejimlerde olduğu gibi genç çiftlere maddi teşvikler sunmadı. Bunun yerine rejim, çoğunlukla alt sınıf annelerin eğitime ve gözetimine önem verdi. Annelere broşürler aracılığıyla annelik görevleri öğretildi ve danışma istasyonlarında bireysel tavsiyeler verildi (Theodorou ve Karakatsani, 2020: 83). Bu danışma istasyonlarına benzer bir yapı Nazi Almanya’sında da görülmüştür. Nazi yönetiminin birincil amacı, ulusun ‘kalıtsal açıdan değerli’ çocuklarını korumaktı. Bu amaçla doğum oranlarıyla olduğu kadar çocuk refahına yönelik hizmetlerle de ilgilenilmiştir. Haziran 1935’te kabul edilen bir yasaya göre doğum yardımının artmasını ve doğum sonrası bakımına yönelik destekleri sigorta fonları üstlenecekti. Nazilerin refahtan sorumlu örgütü NSV’nin ‘kadın ve çocuktan sorumlu biriminin’ 1938’in ortasında yirmi beş bin tavsiye merkezi vardı ve on milyondan fazla kadın buralara danışmıştı. Nazilerin kadının doğum ve doğum sonrası durumu için olan kaygısı devletin ihtiyaçları ile ilgiliydi. Sağlıklı ebeveynler sağlıklı çocuklara sahip olurdu. Sağlıklı çocuklar da geleceğin sağlıklı ebeveynleri olacaktı (Stephenson, 2012: 45).

Foucault’nun biyopolitika kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Türkiye ve Yunanistan’da kadın bedeni, yalnızca bireysel bir varlık değil,

nüfusun düzenlenmesi, sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi ve ulusun biyolojik devamlılığının güvence altına alınması bağlamında merkezi bir devlet meselesi haline gelmiştir. Devletin yaşamı yönetme stratejileri doğrultusunda kadınlara biçilen roller—anneliğin teşviki, doğurganlık politikaları, hijyen uygulamaları ve güzellik yarışmaları gibi araçlarla—bedenin disipline edilmesini ve ideolojik olarak şekillendirilmesini hedeflemiştir. Bu anlamda, güzellik yarışmalarından annelik politikalarına kadar uzanan tüm uygulamalar, bireyin bedeni üzerinden kolektif yaşamın denetlenmesini ve arzulanan ulusal kimliğin inşasını mümkün kılan biyopolitik müdahaleler olarak okunabilir.

Son olarak, makalede beden politikaları açısından Türkiye ve Yunanistan'ı karşılaştırırken, her ne kadar bu iki ülkenin dönemin faşist rejimleriyle benzeyen politikaları incelenirse de, kadınları ilgilendiren beden politikaları bağlamında, İki Savaş Arası Dönemde diğer Batı ülkeleri ve Sovyetler Birliği'nde de kadınların statü ve fırsatlar bakımından daha avantajlı olmadığını altını çizmek önemlidir. Örneğin aynı dönemde Fransa'da nüfusun azalmasına yönelik bir kaygı ile Almanya'da olduğu gibi kürtaj yasaklanmış ve doğum kontrolüne yönelik kısıtlayıcı önlemler tesis edilmiştir. Öyle ki 1942'de Fransa'da kürtaja yönelik verilen cezalar arasında idam ihtimal dahilindedir. Sovyetler Birliği'nde kürtaj yasaldır ama devlet doğum oranlarının artmasına yönelik önlemler almaktadır (Stephenson, 2012: 3-5).⁸

Sonuç

Bu makale, Türkiye ve Yunanistan'ın kendi İki Savaş Arası Dönemlerinde (1923–1939) benimsedikleri beden politikalarını karşılaştırmalı bir perspektifle incelemiş, bu iki komşu ülkenin ulus inşa süreçlerinde nasıl benzer stratejilere başvurduğunu ortaya koymuştur. Foucault'nun biyopolitika ve biyoiktidar kavramları çerçevesinde analiz edilen bu stratejiler, devletlerin vatandaş bedenine yönelik müdahalelerinin yalnızca bireysel sağlığı değil, ulusal idealleri ve toplumsal düzeni hedeflediğini göstermektedir.

Her iki ülke de savaşlardan yorgun düşmüş, nüfusu azalmış ve ulusal bütünlüğünü tesis etme arayışında olan toplumlar olarak, sporu, öjeniyi ve gençliğin fiziksel gelişimini merkeze alan politikalar üretmiştir. Almanya ve İtalya'daki faşist rejimlerin etkisi açık olmakla birlikte, bu etkiler her ülkenin kendi tarihsel, kültürel ve sosyal bağlamında biçimlenmiştir. Türkiye'de Kemalist modernleşme projesiyle, Yunanistan'da ise Venizelos ve ardından Metaksas yönetimleriyle birlikte, genç bedenin inşası hem ideolojik hem

de fiziki düzlemde sistematik bir devlet politikası haline gelmiştir. Sporun bireysel gelişimin ötesinde kolektif bir görev olarak görülmesi, beden rejim sadakatinin taşıyıcısı olması yönündeki anlayışla da örtüşmektedir.

Kadın bedeni ise her iki ülkede de ulusun biyolojik ve kültürel devamlılığının merkezi bir unsuru olarak konumlandırılmış; annelik, doğurganlık ve fiziksel sağlık devlet müdahalesiyle düzenlenmiştir. Hijyen, güzellik, annelik ve çocuk yetiştirme politikaları, kadınların kamusal hayata katılımını belirli normlar çerçevesinde yeniden tanımlarken, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden inşasına da hizmet etmiştir. Bu süreçte güzellik yarışmaları, spor faaliyetleri, anne-çocuk sağlığı merkezleri ve eğitici dergiler gibi araçlarla kadınlar rejimlerin öngördüğü ideal vatandaş formuna yönlendirilmiştir.

Türkiye ve Yunanistan'ın ulusal beden kurgusu, sadece birbirine benzemekle kalmamış, aynı zamanda birbirini izleyen ve etkileyen dinamiklerle şekillenmiştir. Her iki ülkede de beden devletinleştirilmesi ve nüfusun 'verimli' hale getirilmesi, dönemin ulus-devlet mantığının en görünür örneklerinden biri olmuştur. Dolayısıyla, İki Savaş Arası Dönemde beden politikaları yalnızca totaliter rejimlerin değil, dönemin genel siyasal-toplumsal ikliminin bir parçası olarak görülmelidir.

Sonnotlar

1- Spor yoluyla yakınlaşma konusunda öncü rol, Venizelosçu Liberal Parti'yle her zaman iyi ilişkiler sürdüren Panionios Jimnastik Derneği Başkanı Dimitros Dallas tarafından üstlenildi. 1924 Paris Olimpiyatları'nda Dallas, Yunan Atletizm Federasyonu yöneticisi Pavlos Manidakis ile "Balkan temsilcileriyle spor ilişkilerinin kurulması ve Balkan oyunları için bir anlaşma yapma" yetkisine sahipti. 1928 Amsterdam Olimpiyatları'nda Dallas'ın da katıldığı Yunan heyeti, Yugoslavya, Romanya ve Türkiye temsilcilerini bir toplantıya çağırdı. Katılımcılar tarafından fikrin coşkuyla karşılanmasının ardından, Yunan temsilcileri, yetkilendirilmedikleri halde, katılımcıların masraflarını karşılayarak Balkan oyunlarını düzenlemeyi önerdiler. Yunan Atletizm Federasyonu, Selanik'te Balkan devletleri arası bir toplantı düzenledi ve Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Türkiye temsilcileri Yunanların önerisini kabul etti (Manidakis, 1962: 442).

2- İttihat ve Terakki Cemiyeti zamanında kutlandığı bilinen diğer bayramlar Çocuklar Bayramı, Ağaç Bayramı, Çiçek Bayramı ve Mektebliler Bayramı'dır.

3- Yunanistan'daki devamlılık söyleminin ilişkili olduğu hususlardan biri 'Yunanlık' (Ellinikotita) kavramıdır. Stephanos Koumanoudis'e göre kavram, ilk kez 1851'de Konstantinos Pop tarafından bir edebiyat eleştirisinde kullanılmıştır. Ancak, kavramın anlamı üzerine en önemli tartışmalar 1930'larda, 'otuzlar kuşağı' olarak

bilinen grup tarafından yürütülmüştür. Genel hatları ile ‘Yunanlık’ kavramı; ulusal karakter ve kültürel kimlikten, Yunan olan veya olmayan kim tarafından üretilmiş olursa olsun Yunanca temalı sanat, müzik ve edebiyata ve Yunan kültürünün genel özgünlüğüne kadar birçok anlama gelebilir. 1930’larda, Yunan sanatında “otuzlar kuşağı” olarak bilinen grup ‘Yunanlık’ kavramını, geçmiş ile bugünü, mit ile tarihi birbirine bağlayan ve basit bir korunmadan ziyade yenilenmeyi teşvik eden estetik bir sentez olarak yeniden tanımlamıştır. Bu grubun çalışmaları, geleneği moderniteyle dengelemeyi ve yerel kimliği evrensel fikirlerle bütünleştirerek Avrupa ile eşit düzeyde ilişki kurmayı amaçlamıştır (Tziouvas, 2008: 287-291).

4- Cumhuriyet (1932). *Türkiye Güzeli Keriman Halis H. Dünya Kraliçesi İntihap Edildi*. 6 Şubat 2025 tarihinde <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1932-08-01/1> adresinden alınmıştır.

5- Η Καθημερινή (1930). *Η Αλίκη Διπλάρκου Μις Ευρώπη*. 16 Ocak 2025 tarihinde <https://www.kathimerini.gr/k/100yk/1016807/i-aliki-diplarakoy-mis-eyropi/> adresinden alınmıştır.

6- Η Καθημερινή (1930). *Η Αλίκη Διπλάρκου Μις Ευρώπη*. 16 Ocak 2025 tarihinde <https://www.kathimerini.gr/k/100yk/1016807/i-aliki-diplarakoy-mis-eyropi/> adresinden alınmıştır.

7- Vakıf 1929-1939 yılları arasında Çocuk Koruma Vatansever Vakfı (Πατριωτικό Ίδρυμα Προστασίας Παιδιού) adıyla hizmet vermişti. 1914’te Kraliçe Sofia tarafından kurulan Yunan Kadınları Vatansever Derneği’nin (Πατριωτικός Σύνδεσμος Ελληνίδων) devamı niteliğindedir.

8- Kadınlara yönelik bir diğer mesele de temsildir. 1933’te Britanya Parlamentosu’nda on beş kadın vardır, Almanya’da bu sayı otuz beştir. Almanya tek parti devleti olduğunda kadınlar siyasi temsil haklarını kaybetmişlerdir ancak Almanya’nın iki komşusu Fransa ve İsviçre’de 1920’ler ve 30’larda kadının seçme hakkı henüz hiç olmamıştır. Sovyetler Birliği’nde de 1918 ve 1938 anayasaları cinsiyet eşitliği vadetse ve kadınlar profesyonel ve bürokratik alanlarda daha görünür hale gelseler de üst düzey yönetici pozisyonlarında erkeklerin tekeli devam etmiştir (Stephenson, 2012: 3-4).

Kaynakça

Akın Y (2014). *“Gülbüz ve Yavuz Evlatlar:” Erken Cumhuriyet’te Beden Terbiyesi ve Spor*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Agamben G (2013). *Kutsal İnsan, Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*. Çev. İ Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Albanidis E ve Ioannidis P (2014). The Role of Sport in the Totalitarian Regime of Metaxas in Greece (1936-1941) Compared to National Socialism in Germany. *Revista de Psicologia, Ciències de l'Educació i de l'Esport*, 32(2), 15-23.
- Alemdaroğlu A (2017). Öjeni Düşüncesi. İçinde: T Bora (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Cilt 4, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 414-421.
- Aslan D A (2011). Cumhuriyetin Törensiz Meşruiyeti: Ulus-devlet İnşa Sürecinde Milli Bayramlar (1923-1938). (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Baltas A (2021). *Προσφυγικά Αθλητικά Σωματεία στον Μεσοπόλεμο 1922- 1940*. İlia: Ekdoseis Balta.
- Bora T (2017). *Cereyanlar, Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozdoğan S (2020). *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cha V D (2009). A Theory of Sport and Politics. *The International Journal of the History of Sport*, 26(11), 1581-1610.
- Cıvralı S R (2020). *Atletik Politika: Spor ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi Çevrimiçi Arşivi (<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/>)
- Çakır G (2019). Atatürk Dönemi'nde Çocuk, Kadın ve Aile Algısı. (Basılmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Demiröz D (2007). *Savaştan Barışa Giden Yol, Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan H ve Pulhan H (2022). Sports and Recreation in the Modern Industrial Campuses of the Early Republican Turkey (1923-1945). *The International Journal of the History of Sport*, 39(5), 510-535, DOI: 10.1080/09523367.2022.2081157.
- Foucault M (2007). *Cinselliğin Tarihi*. Çev. H U Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault M (2024). *Biyopolitikanın Doğuşu: Collège de France Dersleri 1978-1979*. Çev. A Tayla, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hobsbawm E (2004). Introduction: Inventing Traditions. İçinde: E. Hobsbawm ve T. Ranger (der), *The Invention of Tradition*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-14.
- Güneş G (2025). Türkiye Yunanistan Spor Faaliyetleri (1930-1950). *Türkiyat Mecmuası*, 35(1), 113-142. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1668170>
- Karagioeigiou E (2010). *Σωματική Άσκηση, Έμφυλες Ταυτότητες και Ελληνικότητα στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: το Περιοδικό "Ελληνική Αγωγή"*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Midilli: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Kuruloglu F (2023). Sports Diplomacy and Propaganda in Turkish Foreign Policy in the Early Republican Period. *The International Journal of the History of Sport*, 40 (2-3), 111-124. <https://doi.org/10.1080/09523367.2022.2159386>

Keys J B (2013). Dictatorship and international Sport: Nazi Germany. İçinde: *Globalizing Sport: National Rivalry and International Community in the late 1930s*, Cambridge: Harvard University Press, 115–133.

Kitroeff A (2004). *Wrestling with the Ancients: Modern Greek Identity and the Olympics*. New York: Greenworks.

Kissoudi P (2006). Greece, Balkan Games and Balkan Politics in the Interwar Years (1929-1939). (Basılmamış Doktora Tezi). Leicester: De Montfort University.

Kissoudi P (2008). Sport in the Balkans Before the Early 1930s. *The International Journal of the History of Sport*, 25(13), 1740-1770, DOI: 10.1080/09523360802367315

Köktener A (2004). *Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Manitakis P N (1962). *100 Χρόνια Νεοελληνικού Αθλητισμού, 1830-1930*. Atina.

Murray B (1996). *The World's Game: A History of Soccer*. Chicago: University of Illinois Press.

Panagiotis Dimitrakopoulos Arşivi

Ploumidis G S (2016). *To Καθεστώς Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*. Atina: Vivliopoleio tis Estias.

Stephenson J (2012). *Women in Nazi Society*. London: Routledge.

Şimşek A (2012). Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Günlüğü* 111, 85-100.

Yılmaz H (2013). *Becoming Turkish: Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey: 1923-1945*. New York: Syracuse University Press.

Theodorou V ve Karakatsani D (2020). Eugenic Concerns, Population Policies and Puericulture in Interwar Greece. *Historical Review / La Revue Historique*, 17, 53-90, DOI: 10.12681/hr.27067.

Tziovas D (2008). Reconfiguring the past: Antiquity and Greekness. İçinde: D. Damaskos ve D. Plantzos (der), *A Singular Antiquity: Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-Century Greece*. Athens: Mouseio Benaki, 287-298.

Toprak Z (2017). *Türkiye’de Yeni Hayat: İnkılap ve Travma 1908-1928*. İstanbul: Doğan Kitap.

H Καθημερινή (06/02/1930). *Η Αλίκη Διπλάρκου μισ Ευρώπη*. <https://www.kathimerini.gr/k/100yk/1016807/i-aliki-diplarakoy-mis-eyropi/> Son Erişim Tarihi 16/01/2025.

Yunan Parlamentosu Dijital Arşivi (<http://catalog.parliament.gr/>)

İdarenin Şematik Temsilinde Sınırlar ve Sorunlar¹

Cengiz Ergün, Kafkas Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-1762-6993

E-Posta: cengizergun@gmail.com

Öz

Türkiye İdaresini gösterdiği kabul edilen yerleşik şema, örgütün işleyiş haritasını sunan ayrıntılı bir organogramdan ziyade, idarelerin ortak niteliklerine göre kategorilere ayrıldığı bir tüzel kişilik sınıflandırma tablosu olarak formüle edilmiştir. Bu ortak nitelikler ise esasen merkezden ve yerinden yönetim ilkeleri, tüzel kişilik özellikleri ve idarelerin denetim ilişkilerindeki konumları üzerinden belirlenmektedir. Şema, on yıllardır yalnızca sınırlı değişikliklerle korunmuş yapısal açıdan ise neredeyse hiç yenilenmemiştir. Siyasal, hukuki ve toplumsal bağlamlarda yaşanan dönüşümlere rağmen aynı biçimde varlığını sürdürmesi, onun güncel idari yapıyı temsil etme iddiasını inandırıcılıktan uzaklaştırmaktadır. Örgüt şemaları doğrudan bilgi üretmez, ama bilgiyi düzenler, görselleştirerek temsil eder ve sorgulamaya açar. İdarenin parçalı yapısını bütünlük içinde sunarken; hangi unsurların dahil edileceği, hangilerinin dışarıda bırakılacağı ve hangi ilişkilerin ön plana çıkarılacağı gibi tercihler barındırır. Dolayısıyla yalnızca örgüt içindeki birimlerin hiyerarşik dizilimini gösteren teknik görsel araçlar değildir; aynı zamanda örgütsel yapının nasıl kavrandığını, hangi kuramsal varsayımlara dayandığını, hangi epistemolojik ve normatif çerçeveye oturduğunu da yansıtır. Nihai bir şema iddiasında bulunabilmek için, farklı nitelikleri tanımlı tüm İdare türlerinin şemada gösterilmiş ve kaplamadaki idarelerin de ilgili tür niteliklerini eksiksiz olarak işlemlemiş olması gerekir. Şemada sınıflandırılan türlerin kurucu nitelikleri (işlem) ile bu türlere dahil edilen somut parçalar (kaplam) arasında tutarlı bir eşleşme kurulmadığında temsil kabiliyeti zedelenir. İdare hukuk-kurgusal bir yapı olduğundan, şematik gösterimde öncelik normatif kurucu kaynaklara verilir. Ancak yazılı hukuk, tam bir nitelikler kümesi sunmadığı gibi kendisinden çıkarsanabilecek türler/üyeler kümesi de eksiktir. Bu nedenle şemanın temsil kapasitesi, İdare türleri arasındaki kurucu farkları, tüzel kişilik statülerini ve bütünlük bağlarını yeterince görünür kılamamaktadır. Gerçekte idari örgüt şemaları ne tam anlamıyla işleyiş haritası ne de kusursuz bir sınıflandırma tablosudur; İdarenin belirli bir zaman kesitindeki parçalı yapısını, hukuki ve kuramsal kabullere dayanarak temsil eden geçici görsel düzeneklerdir. Diğer yandan işlevsel ve güvenilir kaynaklar olmaları sağlanabilir. Bu da dayandıkları tanımların açıklığına, işlem-kaplam uyumuna, sınıflandırmanın doğrulanabilirliğine ve temsil edilen ilişkilerin tutarlılığına bağlıdır. Böylelikle şema, salt tarihsel bir belge olmanın ötesine geçerek, İdarenin yapısını kavramaya imkân tanıyan işlevsel ve analitik bir araca dönüşebilir.

Anahtar Kelimeler: İdari Örgüt, Örgüt Şeması, Bütün-Parça, İşlem-Kaplam, Tür-Cins.

Limits and Challenges in the Schematic Representation of Administration

Abstract

The conventional chart representing the Turkish Administration is not a detailed operational organogram but a classification table of legal entities, grouping administrations by shared characteristics, mainly central and local governance principles, legal personality, and supervisory positions. Preserved for decades with minimal modifications, it has remained structurally almost unchanged, and its persistence despite political, legal, and social transformations undermines its credibility in representing the current administrative structure, making an update necessary. Administrative organizational charts do not directly generate knowledge, but they represent, organize, and render it open to critical scrutiny; while presenting the administration's fragmented structure as a unified whole, they involve choices regarding which elements to include, exclude, or emphasize, and thus reflect not only how the organizational structure is understood and the theoretical assumptions it relies upon, but also the epistemological and normative framework within which it is situated. For a chart to claim definitiveness, all types of administration, as defined by their distinct qualities, must be shown, and the administrations included within their extension must fully embody these qualities; the chart's representational capacity is compromised when a consistent correspondence is not established between the constitutive qualities (comprehension) of the classified types and the concrete components (extension) included in them. Since administration is a legal-fictional construct, priority is assigned to normative founding sources in its schematic representation; however, statutory law neither provides a complete set of qualities nor contains a complete set of types or members that can be inferred from it, and consequently the chart fails to adequately capture the foundational differences between administrative types, their legal entity statuses, and their cohesive bonds. While administrative organizational charts are neither complete operational maps nor flawless classification tables, they are temporary visual constructs representing the administration's fragmented structure at a specific point in time, based on legal and theoretical assumptions, and nevertheless can serve as functional and reliable sources, depending on the clarity of their definitions, the alignment of comprehension and extension, the verifiability of the classification, and the consistency of represented relationships; in this way, a chart can transcend its role as a historical document and function as an analytical tool for understanding administrative structures.

Keywords: Administrative Organization, Organization Chart, Whole-Part, Comprehension-Extension, Species-Genus.

Giriş

İdare,² devletin tüm idari örgütlenmesini ifade eden kurgusal bir bütündür. Bu bütün, organik olarak tüzel kişiliklerden oluşan somut ve düzenli parçalarla temsil edilir. İşlevsel olarak iş bölümü esasına göre dağıtılan parçalar, kendilerine özgülenen hizmet alanlarında faaliyet gösterirken,³ sorumluluk bağları sayesinde tekrar bütüne bağlanır. Bu örgütsel yapı ve kaba işbölümü de idari örgüt şemalarında⁴ özetlenir.

Ne var ki İdarenin doğru ve eksiksiz şekilde bir şema üzerinde temsil edilmesi çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Öncelikle, Türkiye İdaresini yansıttığı kabul edilen Şema güncel değildir. Bugüne kadar gösterge yoğunluğunda çok az değişiklikler yapılarak, kurgusuyla neredeyse hiç oynanmayarak çok uzun zamandan beri kullanılmaktadır. Şemanın siyasal, iktisadi, hukuki, toplumsal değişiklikler karşısında aynı kalmış olması bile onun temsil gücünü sorgulama dürtüsü uyandırmaktadır. Diğer yandan, anayasal ilkelerle ve mevzuat bilgisiyle kısmen de olsa uyumlulaştırılmak istenmesine rağmen Şema, gerek eksiklikleri gerek fazlalıkları nedeniyle eleştiriye açıktır. Bu durum, İdareyi oluşturan parçaların bütünle olan organik bağının kategorik olarak doğru bir şekilde sınıflandırılması konusunda ciddi sorunlar doğurmakta ve daha tutarlı bir temsil yöntemi arayışını gündeme getirmektedir.

Bu makalede, sözlükten seçilen yeni kavramların zenginleştirdiği bir argümantasyon diliyle, Şemanın eleştirel bir analizini yapmayı ve onun daha işlevsel ve tutarlı bir modelini oluşturma sürecine ilksel bir katkı sunmayı amaçladık.

Şemalar Üzerinden Örgütsel Gerçekliğin Temsili

İdari örgüt literatüründeki bazı eserler⁵ idari örgütü açık bir şema ile sunarken, bazıları bu tür bir görselleştirmeye yer vermemektedir. Şema içeren eserler ilk bakışta doğrudan bir veri kaynağı olarak değerlendirilebilir, ne var ki bu eserlerin idari örgütü yalnızca çizdikleri şema sınırlarında mı kavradıkları belirgin değildir. Buna karşılık, şema içermeyen eserlerdeki konu akışı ve içerik düzeni de örgüt yapısının anlaşılmasına kimi zaman önemli katkılar sağlayabilir. Dolayısıyla, bu tür kaynakların sunduğu verilerin, idari örgütü ve onun şematik temsilini çözümlemeye ve derinleştirmeye nasıl dâhil edilebileceği, üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken bir konudur.

Şemasız kaynaklar hakkında da ilk akla gelen şey, idari örgüt konusuna ayrılan bölümde kullanılan üç ya da dört düzeyli başlıklandırma sisteminden bir şemanın türetip türetilmeyeceği olabilir. Çünkü her kitabın en azından

‘içindekiler’ bölümünde şemayı andıran kuşbakışı bir görüntü vardır. Ne var ki şema sunmayan bir yazarın, kullandığı çeşitli düzeylerdeki başlıklardan kategori ve alt kategoriler elde edilerek, ‘eğer yazar bir şema hazırlasaydı tıpkı böyle olurdu’ sonucuna varmak oldukça güçtür.

Genelden özele ilerleyen başlıklandırma, metni sistematik hale getirmek ve okunaklılığı artırmak için önemli bir araçtır. Bu yöntemin amacı, konuların mantıklı bir akış içinde sunulmasını sağlayarak okuyucunun içeriği daha kolay takip etmesine yardımcı olmaktır. Ancak özellikle idari örgüt gibi hiyerarşik yapılar söz konusu olduğunda, başlıklandırma düzeni tek başına güvenilir bir sınıflandırma yöntemi olarak görülemez. İdari örgütü konu eden bir eserde, bazı örgüt kategorileri ana başlık, bu kategorilere giren kurum ve kuruluşlar ise alt başlık olarak düzenlenebilir. Yine de yazar, anlatım bütünlüğünü korumak veya konular arasındaki ilişkileri vurgulamak için, aslında belirli bir kategoriye doğrudan ait olmayan bazı örgütleri bu başlıklar altında ele alabilir. Bu durumda, sadece yazarın kullandığı başlıklandırma düzeni içindeki yerleştirmeler referans alınarak bir örgüt şeması hazırlamak, bir ‘idarenin’ veya ‘idare olmayan bir öznenin’ gerçekte ait olmadığı bir kategoriye dahil edilmiş gibi görünmesine yol açabilir. Bu nedenle başlıklandırma düzeninin, gerçek idari örgüt temsilini birebir yansıttığı yanılgısından kaçınmak için; alt başlıklarda yer alan idarelerin gerçekten ilgili kategoriye ait olup olmadığı, içeriğin dikkatlice incelenerek, yazarın metin içindeki yönlendirmeleri ve açıklamaları üzerinden kontrol edilmelidir.

İncelemelerimiz sırasında gerçekten de sıklıkla gördük ki, bir İdare türü hakkında açıklamalara yer verilirken; yazarların değişen tercihlerine göre o türe ait olmayan başka örgütler de alt başlıklar halinde sanki o İdare türü içinde yer alıyormuş gibi dizilmiştir. Bu durumu tek bir örnek üzerinden göstermek gerekirse, 2018’de yürürlüğe giren Anayasa değişiklikleri ve ardından çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri (CBK) ile örgüt yapısı, görev ve yetkileri ile sorumluluk rejimi değiştirilmiş olan Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), bu değişikliklerden önce bazı kaynaklarda, merkezi idarenin bir alt başlığı olarak işlenmişti. Örneğin Yıldırım ve diğer yazarlar (2015: 84) TSK’yi, ‘Merkezden Yönetim Teşkilatı’nın ‘Merkez Teşkilatı’ başlığı altında bir alt başlık olarak düzenlemiştir. Eğer yalnızca bu başlıklandırmaya dayanarak bir şema çizilse, TSK’nin merkezi idare içinde konumlandırılması gerektiği düşünülebilir. Ancak metin içeriğine bakıldığında, TSK’nin bir yerinden yönetim idaresi olmadığı gibi merkezi idare içinde de yer alamayacağı savunulmuştur. Yazarların ifadesiyle: Bu çalışmada Silahlı Kuvvetlerin merkezi idarenin incelendiği bölümde bir ayırım olarak incelenmesi,

Anayasa'nın Başkomutanlığın temsilini Cumhurbaşkanına vermesi ve Genel Kurmay Başkanının Başbakana karşı sorumlu olması sebebiyledir (Yıldırım vd., 2015: 84).

Günday (2011: 417-419), TSK'ye 'Merkezi İdare'ye 'Başkent Teşkilatı' içinde yer vermekle birlikte ona, merkezi idare içinde ama özel ve özerk bir konum atfetmektedir. Bunun nedenleri olarak özetle, TSK'nin herhangi bir bakanlığa bağlanmamış olması, yetkilerini bağımsız olarak kullanabilmesi, merkezi idarenin hiyerarşik düzeninden bağımsız kılınmış, Devlet Denetleme Kurulu'nun görev alanı dışında tutulmuş olmasını göstermiştir. Bu durumda başlıklandırmaya bakılarak bir şema hazırlandığında TSK'yi merkezi idare içine yerleştirmek gerektiği söylenebilecekse de yazarın açıklamalarından sonra, devlet tüzel kişiliği içindeki bu 'özerk' yapının şemanın neresinde konumlandırılacağı ve hatta şemada yer alıp almayacağı bile şüphelidir.

Nitekim Gözübüyük ve Tan da (2014: 191-192) benzer şekilde 'Merkezi (Genel) İdare'nin 'Merkez Örgütü' içinde başlıklandırdığı TSK'nin, Anayasadaki yürütmeyle ilişkilerini düzenleyen kurallardan hareket ederek, genel idare içinde yer aldığına ama özerk bir konuma sahip olduğuna dikkat çeker. Ancak diğerlerinden farklı olarak yazarların kitabında bir şema vardır ve bu şemada, TSK gösterilmemiştir (Gözübüyük ve Tan, 2014: 167).

Gözler (2009: 287) ise Günday gibi Türk Silahlı Kuvvetlerini (TSK) 'Merkezi İdare'nin 'Başkent Teşkilatı' içinde değerlendirmiş, ancak bunu ihtiyatlı bir 'ek başlık' olarak sunmuştur. Yine de ona göre TSK, Türkiye Cumhuriyeti merkezi idaresinin içinde yer almaktadır ve kendisine has bir tüzel kişiliği olmadığı için de merkezi idarenin hiyerarşisine tabidir. Burada -yazar dışında bir şema yapıcı- başlık düzenine ve açıklamalara dayanarak TSK'yi merkezi idare içinde göstermek konusunda teşvik edici bir izlenim edinebilir. Ancak kitaba bir şema koyulmuş ve bu şemada TSK'ye yer verilmemiş olması, başlıklandırmaya dayalı bir şemanın yazarın görüşlerini (Gözler, 2009: 239-241) tam olarak yansıtmayabileceğini göstermektedir.

Özel bir şema hakkında araştırma yaparken elbette son örnekteki sıra takip edilmez. Başka bir deyişle kaynakta bir şema varsa ilk önce ona bakılır. Ancak bizim burada bu sırayı tersine çevirmemizin nedeni, doğrulama aşamasının ve içinde bir şema yer alsın bile kaynak metnin içerdiği kavramsal yönlendirmelerin, yani semantik yapının belirleyici önemine dikkat çekmektir. Zira şema, yalnızca görsel bir düzenleme değil; aynı zamanda kavramlar arasındaki anlam ilişkilerini, örgüt anlayışını biçimlendiren bir haritadır.

Bu nedenle, şemanın görüntüsü kadar, metnin taşıdığı anlamsal örüntüler de değerlendirme sürecinde dikkate alınmalıdır. Çünkü yine son örnekte yazar, kitabında -yanlış olduğunu düşünmekle birlikte- yerleşik hale geldiği için aynen kullanacağını belirttiği idari örgüt kategorilerinin adlandırılışıyla, daha da önemlisi tüzel kişilik olgusuyla hesaplaşmakta ve dikkate değer öneriler sunmaktadır. Bu itirazlar ve öneriler doğrudan başvurulanan şemanın kategorik düzenine ilişkin olmasa da yeniden düzenlenmesi gerektiği konusunda güçlü ipuçları verir. Buradan hareketle, başlıklandırma düzeni bir yana, yazarın örgüt kuramına dair görüşleri kılavuzluğunda başka bir şema hazırlansa, kitabında sunduğu şemayla birebir örtüşmeyeceği açıktır.

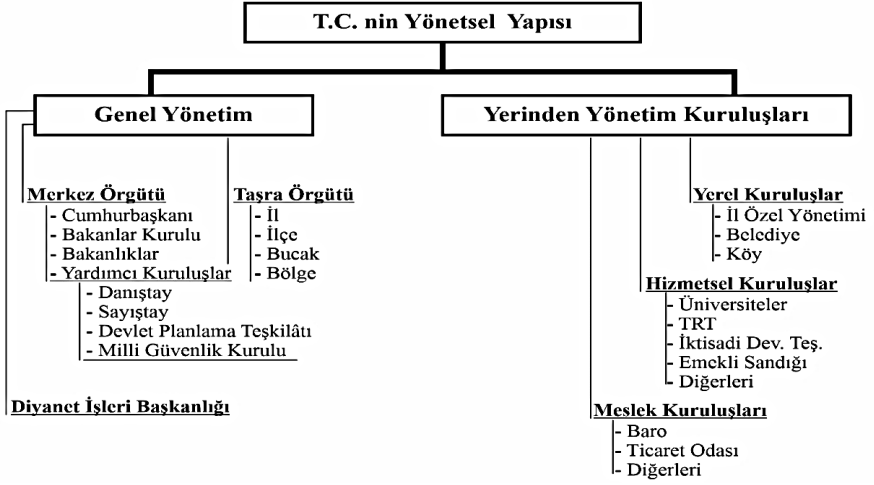
Bu noktada vurgulanması gereken şudur: Şema içeren ya da içermeyen eserlerin her biri, yalnızca açıkça sundukları bilgilerle değil, aynı zamanda örtük olarak yansıttıkları örgütlenme anlayışıyla birlikte değerlendirilmelidir. Örneğin bir kavramın başlık olarak seçilmesi, diğer kavramlarla olan hiyerarşik ya da işlevsel ilişkileri nasıl kurduğu, yazarın örgütsel algısını dolaylı olarak yansıtır. Dolayısıyla şema sunulmasa bile, metin bu yönleriyle incelendiğinde, onun ardında yer alan yapısal ve anlamsal bütünlük görünür hale getirilebilir.

Bu türden çift yönlü bir çözümleme, metinlerin açık şemaları ile başlıklandırma sistemleri ve anlatım yapılarını karşılaştırmalı biçimde ele alarak, yazarların dayandığı idari örgüt kurgularının ortak özelliklerini görünür kılabilir. Dolayısıyla, hem şemalı hem şemasız kaynaklardan elde edilen veriler, idari örgüte ilişkin teorik eğilimler ve sınıflandırma yaklaşımları bakımından belirli bir ortak görselleşmiş yapı fikrine ulaşılmasını mümkün kılar.

Yazarlar, idari örgütü bir şemayla göstermeyi gerekli görmeyebilir ya da bu işi doğrudan kendilerine ait bir sorumluluk olarak değerlendirmeyebilir. Ayrıca, idari örgüte ilişkin teorik veya hukuki belirsizlikler nedeniyle yanıltıcı bir şema oluşturmaktan kaçınmaları da mümkündür. Öte yandan, bir şema kullandıklarında bunun güncel idari yapıyı yansıttığını düşünebilir ya da eleştirdikleri bir şemayı, yerleşik hale geldiği veya öğretici buldukları için kullanmaya devam edebilirler. Tüm bu değerlendirmeler ışığında ulaştığımız genel izlenim şudur ki idari örgüt üzerine yapılan çalışmalar, eleştirilsin veya eleştirilmesin, basılı bir görsel olarak kullanılsın veya kullanılmasın, aslında büyük ölçüde belirli bir şema temelinde ve bu şemaya göre şekillenen bir anlatım düzeni içinde ele alınmaktadır. Bunun neye benzediğine geçmeden önce birkaç tarihsel bilgi vermek gerekir.

Söz konusu bir devlet örgütlenmesi olduğu için organsal ayırım üzerine temellendirilen bu şemada İdarenin bir kısmı, yürütme organı kategorisi içinde; bu kategorinin üyeleri olarak alt alta sırasıyla cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu ve başbakanın listelendiği gövdeden dağılan ve bu gövdenin hiyerarşisine tabi ama birbirlerine göre hiyerarşik olmayan dizilimli kategoriler içinde veya tek tek sayılarak (bakanlıklar) gösterilmiştir. ‘İller teşkilatı’, ‘mahalli idareler’ ve ‘özerk kuruluşlar’ kategorilerinden oluşan diğer kısma ise bağlantı çizgisi olmayan tek bir kutucuk içinde ve diğerlerinden bağımsız bir konumda yer verilmiştir. Şemayı hazırlayanlar, İdarenin yapısını belli bir sınıflandırma içinde göstermeye yönelik önemli bir çaba sarf etmişlerdir. Bu yaklaşımın, İdareyi daha anlaşılır kılmak için değerli bir girişim olmakla birlikte yüzeysel ve İdarenin hiyerarşik yapısı ile idareler arası ilişkileri doğru bir biçimde yansıtmakta etkisiz kaldığı eleştirisi getirilebilir. Ayrıca yukarıda Rehber’in giriş bölümünden aktardığımız açıklamada, ‘*bu şemaların daha standart hale gelmelerinin gelecek revizyonlarda mümkün olabileceği*’ ifade edilmiş olsa da söz konusu şemanın, neredeyse hiç değiştirilmeden sonraki yıllarda hazırlanan rehberlerin çoğunda tekrar kullanıldığını vurgulamak gerekir. Rehberin son baskısındaki şemada ise istisnasız olarak bütün idari örgüt, cumhurbaşkanının hiyerarşisine bağlanmış olmakla birlikte kategoriler ve kategorilerin içini dolduran idareler arasındaki ilişkisellik, birbirlerine doğrultulmuş oklarla anlaşılması güç bir tarzda kurgulanmıştır (TODAİE, 2015: 260).

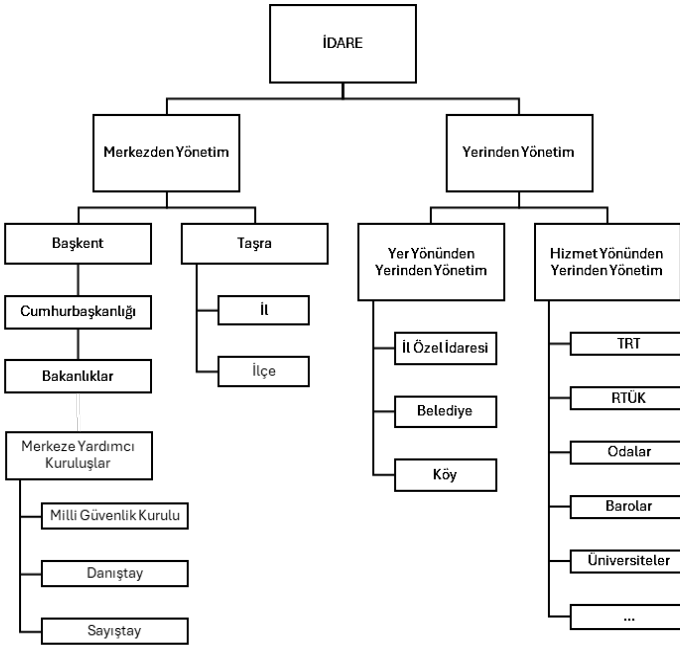
Literatürde ilk defa, Gözübüyük’ün 1976 tarihli *Kamu Yönetimi Hukuku* kitabında basıldığını tespit ettiğimiz ve günümüzde de sıkça başvuru Şemaya oldukça yakın bir görsel (Gözübüyük, 1976: 45)⁷ Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Gözübüyük Şeması (Gözübüyük, 1976: 45)

Yerleşik Şema

İdarenin sınıflandırılması farklı anahtar nitelikler dikkate alınarak çok çeşitli biçimlerde yapılabilir. Örneğin bütçeleri, yürüttükleri kamu hizmetinin türü/niteliği, hukuksal kuruluşları veya sahip oldukları özerklik derecesi gibi yönlerden ele alındığında aynı idare, birbirlerine benzerlik oranı farklılaşabilen çeşitli şemalarda farklı kategoriler içinde gösterilebilir.⁸ Gözübüyük ve daha sonraki yazarlar tarafından da kullanışlı bulunan Şema ise ‘merkezden yönetim’ ve ‘yerinden yönetim’ olmak üzere iki anayasal esas üzerine kurgulanmıştır. Bu esaslar ‘devlet tüzel kişiliği’ ve ‘kendi kamu tüzel kişiliğine sahip’ (devlet tüzel kişiliği olmayan/diğer kamu tüzel kişileri) idare kategorileri üzerine yerleştirilerek Şemada yan yana gösterilen iki temel ‘organik’ kategori elde edilmiştir. Literatürde, bu kategorilerin adlandırılması, alt kategorilere ayrılması ve kapsamına dâhil edilen idareler konusunda farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, bizim değerlendirmelerimiz sonucunda ulaştığımız kadarıyla yaygın olarak benimsenen referans Şema, aşağı yukarı Şekil 3’te sunulduğu gibidir.

Şekil 3. Yerleşik Şema

Şemanın Dili: Terimsel Esneklik- Anlamsal Kararlılık

Şemada, ‘merkezden yönetim’ olarak adlandırılan kategori, bazı kaynaklarda; ‘Türkiye merkez idaresi’ (Zabunoğlu, 2012), ‘merkezi idare’ (Yayla, 2010: 237), ‘genel idare’, genel (merkezi) idare’ (Karahanoğulları, 2022; Günday, 2011; Ulusoy, 2022; Gözübüyük ve Tan, 2014), ‘devlet idaresi’ (Gözler, 2009)⁹ gibi farklı terimlerle de ifade edilmektedir. Bunların hepsiyle kastedilen aynı şeydir. Merkezden yönetimin sınıflandırılmasında çoğu yazar ‘başkent’ ve ‘taşra’ örgütü ayrımını benimserken, bazıları doğrudan böyle bir ayrıma gitmemiş, taşra ve başkent örgütlerini merkezden yönetim kategorisi içinde ele almıştır.¹⁰ Yine terimsel çeşitlilik bu kategoriler için de geçerlidir. Örneğin, başkent örgütü yerine; ‘merkez teşkilatı/örgütü’ (Yıldırım vd., 2015; Gözübüyük ve Tan, 2014; Özyörük, 1973), ‘devlet idaresinin merkez teşkilatı’ (Gözler, 2009:240), ‘cumhurbaşkanlığı örgütü’ (Karahanoğulları, 2022: 165) ifadeleri de kullanılmaktadır. Taşra örgütü yerine ise; ‘genel idarenin ülkesel örgütü’ (Karahanoğulları, 2022: 181), ‘devlet idaresinin taşra teşkilatı’ (Gözler, 2009: 240, 332), ‘devletin mülki idare taksimatı’ (Duran, 1982: 132; Özyörük, 1973: 96), ‘mülki taksimat üzerindeki merkez teşkilatı’ (Onar, 1952: 586), ‘bölge idareleri’ (Derbil, 1959: 283) başlıkları

seçilebilmektedir. Merkezden yönetim altında yer alan başkent ve taşra kategorileri içindeki tüm birimlerin devlet tüzel kişiliği içinde örgütlenmiş olup, başkent teşkilatının hiyerarşisi içinde faaliyet gösterdiği kabul edilir.

‘Âdem-i Merkeziyet Teşkilatı’ olarak da anılan ‘yerinden yönetim’ örgütü, genellikle benimsendiği adlandırma mantığına paralel olarak iki kategoriye ayrılır. Bunlardan ilki ‘yer yönünden yerinden yönetim’ veya ‘mahalli âdem-i merkeziyet’ olarak adlandırılır. Anayasa’nın 127. maddesinde ‘mahalli idareler’ olarak adlandırılan bu kategori, aynı zamanda ‘yerel yönetimler’ şeklinde de anılmaktadır. Anayasada sınırlı sayıda (*numerus clausus*) belirlenmiş olması nedeniyle, kanunla azaltılıp çoğaltılamayacak olduğundan (Duran, 1982: 78) bu kategoriye giren idarelerin kapsamı konusunda herhangi bir belirsizlik bulunmaz. Yerinden yönetimin ikinci alt kategorisi ise ‘hizmet âdem-i merkeziyet’ veya ‘kamu kurumları’ olarak da adlandırılan ‘hizmet yönünden yerinden yönetim’ örgütleridir. Buraya dahil olan idareler, devlet tüzel kişiliği içinde yer almayan ve mahalli idare olmayanlardır. Literatürde, hizmet yönünden yerinden yönetim örgütü daha ayrıntılı olarak, ürettiği kamu hizmetinin niteliğine göre; kültürel, bilimsel, sosyal ve ekonomik kamu kurumları gibi alt kategorilere de ayrılabilir.

İdare hukuku literatüründeki aynı kategorinin birden fazla terimle ifade edilmesinden kaynaklanan çeşitlilik; kategorilerin içeriğini farklı açılardan vurgulama ihtiyacına, hukuki yorum farklılıklarına, akademik geleneklerle (alışkanlık), mantıksal tutarlılığa veya dilin fonetiğine dayalı olarak şekillenmekte veya eleştirilmektedir.¹¹ Bununla birlikte, yazarlar yerleşik terminolojiden tamamen uzaklaşmamış, alternatifler sunarken bile genel kabul görmüş terimleri (parantez içinde de olsa) koruma eğiliminde olmuşlardır. Nitekim hem akademik gelenek hem de hukuki metinlerdeki süreklilik, anlam üzerinde ciddi bir gerilim yaşanmadıkça köklü terimlerden kolay kolay uzaklaşılmasına izin vermez. Örneğin, ‘âdem-i merkeziyet’ terimi, Osmanlı-Tanzimat döneminden beri kullanılan en eski terimlerden biridir. Buna rağmen, günümüzde daha modern karşılıkları (örneğin yerinden yönetim) benimsenmiş olsa da, bu terim hala terk edilmiş değildir. Benzer şekilde ‘merkezi idare’ yerine ‘genel idare’ veya ‘devlet idaresi’ gibi terimler kullanılabilir, ama bunlar arasında güçlü bir anlam ilişkisi olduğu için alternatifler ne olursa olsun Şemada gösterilen içerik aynıdır.

Kategorilere verilen isimlerin, o kategoriye dâhil olan idarelere dair öncelikli bir algı oluşturduğu açıktır. Bu nedenle, kullanılan terimlerden

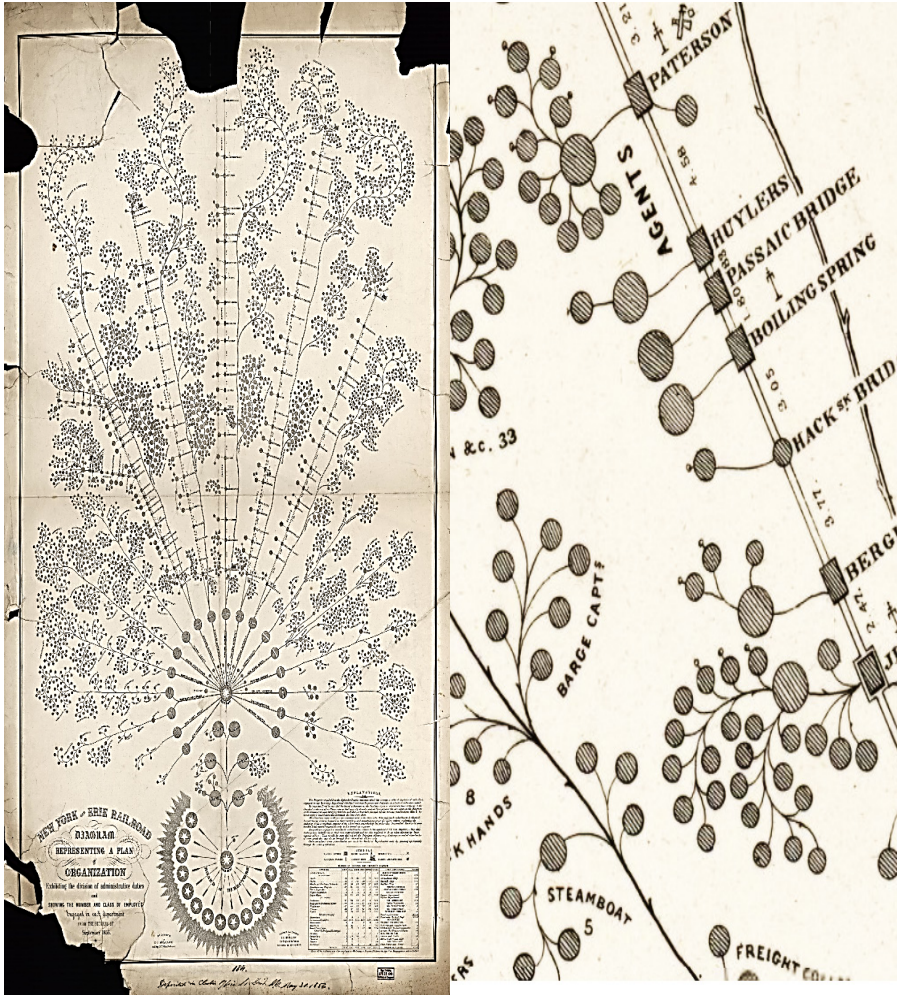
idari örgüt kategorilerinin hatalı yorumlanmasına yol açabilecek olanlar yerine, temsil gücü en yüksek olanların tercih edilmesi gerektiğine şüphe yoktur. Öte yandan, bir idare kategorisini ifade etmek için farklı terimlerin kullanılıyor oluşu, yerleşik kavramsal çerçevenin dışına çıkıldığı anlamına da gelmemektedir. Çünkü idari örgütler büyük ölçüde belirli bir istikrar içinde varlığını sürdürürler ve bu örgütlerin kategorik aidiyetleri konusunda nihai referans, hukuki düzenlemelerdir. Dolayısıyla terimsel çeşitlilik, belirli idarelerin farklı yönleriyle ele alındığına işaret edebilir, ancak her zaman İdarenin kategorik temsilini temelden değiştiren bir unsur olarak görülmemelidir. Bu bağlamda, araştırmamızın öncelikli amacı, idare kategorilerinin adlandırmalarının önemini akılda tutmakla birlikte, esasen bu kategorilerin içerikleri ve buna bağlı olarak şemada kapladığı alandır. Daha açık bir ifadeyle öncelikli ilgilimiz, terimlerden çok tanımlar-anlamlar ve bunların taşıyıcısı öznelerdir. Doğru tanımlar belirlendiğinde, terim ve adlandırmalar üzerindeki geçici soru işaretleri de ortadan kalkacaktır.

Şemanın Anlatım Gücü

Örgüt şemaları, yalnızca örgüt içindeki birimlerin sıralı dizilimlerini göstermeye yarayan görsel araçlar değildir; aynı zamanda örgütsel yapının nasıl kavrandığına dair kuramsal varsayımlar ile örgütün dayandığı epistemolojik ve normatif çerçeveyi de içerir. Bu bağlamda şemaların iki farklı düzlemde ele alınması önerilebilir: işleyiş haritaları ve sınıflandırma tabloları. Her iki temsil biçimi de örgütsel gerçekliği belirli soyutlama düzeylerinde yeniden kurar. İşleyiş haritası biçimindeki bir şema, bir örgütün işlevsel yapısını, emir-komuta zincirini, raporlama ilişkilerini ve yönetsel akışkanlıkları görünür kılar. Taylor ve daha sonra gelen teorisyenler, genellikle örgütün içsel dinamiklerini ve karar alma süreçlerini haritalandıran bu şemaları, bir denetim ve operasyonel verimlilik aracı olarak kullanmıştır. Buna karşılık sınıflandırma tabloları, örgütsel birimleri içeriksel benzerliklerine ve statülerine göre gruplandırır. Bu tür şemalar, tüzel kişilik ayrımları, yetki kaynakları ya da yürüttüğü hizmet türü üzerinden yapılan soyut ayrımları öne çıkarır. Bu yaklaşımda şemanın amacı, örgütsel ilişki ağını göstermekten çok, idari yapının normatif bileşenlerini belirli ilkelere göre sınıflayarak kategorik ayrımların görünür kılınmasını sağlamaktır.

Modern örgüt şemalarının ortaya çıkışı, Sanayi Devrimi'nin ardından karmaşıklaşan üretim ilişkileri ve genişleyen yönetim organizasyonlarıyla doğrudan ilişkilidir. 19. yüzyılın ortalarında gelişen bu görselleştirme biçimi, yalnızca kurum içi işleyişi düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda bürokratik yapının dışavurumu olarak bir temsil aracı işlevi de görmüştür.

Bu bağlamda aşağıdaki Daniel McCallum tarafından tasarlanan ve G.H. Henshaw tarafından çizilen New York ve Erie Demiryolu Şirketi'ne ait örgüt şeması (McCallum ve Henshaw, 1856)¹², modern örgüt şemalarının erken örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Chandler, 1963: 22; Rosenthal, 2013: 15). Şirketin Eylül 1855 tarihli verilerine dayanılarak hazırlanan bu oldukça detaylı şema; geleneksel hiyerarşik örgüt şemalarından farklı olarak, sadece örgütün iç yapısının temel birimlere ayrılmış katmanlı bir temsiliyi sunmanın ötesinde, onun işleyişini ve fonksiyonel ilişkilerini bütün yönetim kademelerini kapsayacak açıklıkta göstermeyi amaçlamıştır.

Şekil 4. McCallum Şeması (McCallum ve Henshaw, 1856)

Günümüzün yukarıdan aşağıya örgüt piramitlerine tezat oluşturan McCallum'un şemasında, hiyerarşik görüntü tersine çevrilmiştir. En alttaki yönetim kurulundan (kökler) başlayarak üst düzey yöneticilere (gövde) kadar uzanan merkezî yönetim birimleri yer almaktadır. Buradan yayılan ana kollar, şirketin farklı departmanlarını ve yönetim seviyelerini (dallar) temsil etmektedir. Yukarı doğru çıkıldıkça, örgüt içi görev dağılımı en küçük birimlere doğru (yapraklar/meyveler) estetik ve dengeli bir biçimde resmedilmiştir. Bunlara ek olarak şema, her pozisyondaki ortalama çalışan sayısını içeren istatistiksel veri tablosuyla detaylı bir işgücü analizi de sunmaktadır. Ayrıca, şemanın altında yer alan açıklamalardan okunabildiği kadarıyla; dikey iletişim, iş bölümü, uzmanlaşma, yetki devri ve emir-komuta zinciri ve hiyerarşik raporlama gibi yönetim ilkeleri üzerine kurulmuş bu (güçlü merkezci) örgüt modeli, hem bürokratik örgüt yapısının hem de modern yönetim ilkelerinin uygulanmasına yönelik erken dönem örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.¹³

McCallum'un organik yapıya dayanan ve aynı zamanda görsel estetiği işlevsel detaylarla birleştiren şemasının aksine Türkiye İdaresini gösteren Şema, örgütün işleyiş haritasını sunan detaylı bir şema olmaktan (*organization chart/organogram*) çok idarelerin ortak niteliklerine göre içinde yer aldıkları kategorilere ayrılmış bir tüzel kişilik sınıflandırma tablosu (*classification chart*) biçiminde formüle edilmiştir. Bu yönüyle, Şema daha çok statik bir yapı tasvirine dayanmakta; işleyişe, fonksiyonel ilişkilere ve karar alma mekanizmalarına ilişkin bilgi sunmaktan ziyade, birimler arasındaki formel sınıflamayı öne çıkarmaktadır. Görüntüdeki idareler arasındaki ilişkisellik, ağırlıklı olarak kategoriler arasına çizilen düz çizgiler aracılığıyla ifade edilmiştir. Dikey çizgiler hiyerarşik ilişkileri, yatay çizgiler ise eş-düzeylik durumunu göstermektedir. Ancak örgüt şemalarında yaygın olarak kullanılan ve özerklik, bağımsızlık gibi özel statüleri görselleştirmeye yarayan kesikli, noktalı ya da farklı renkteki çizgiler vb. çeşitli grafik unsurlar bu şemada kullanılmamıştır. Buna bağlı olarak, bu tür görsel sembollerin anlamını açıklamak üzere düzenlenen lejand (*légende*) veya açıklama kutularına da şemada yer verilmemiş, yalnızca düz çizgilerle kurulan bir hiyerarşi düzeni tercih edilmiştir.

Sonuç olarak Şema, örgütün tüm katmanları, bunların görev tanımları, birbirleriyle ilişkileri, karar alma süreçleri ve iş akışlarının nasıl düzenlendiği hakkında açık bir harita vermemekte; örgüt yapısının, normatif niteliklerine göre sınıflandırılmış sade bir görüntüsünü sunmaktadır. Dolayısıyla Şemayı, karar alma süreçlerini ve işleyiş ilişkilerini gösteren yönetsel bir araç olarak

değil, yalnızca yapısal sınıflandırma sunan betimleyici bir görsel olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

İdarenin İşlemi ve Kaplamı

Şema, bütünün sadece belli bir zaman kesitindeki ‘geçici’ kategorik temsilinden ibarettir ve bu, bütünün ‘tanımsız’ parçalarını gösterir. Geçicilik, toplumun veya devletin tamamlanmamış-değişime açık yapısından kaynaklanır ve şemanın gelecekte farklı bir biçim alabileceğini ima eder. Bu nitelik, bütün örgüt şemaları için geçerlidir. Tanımsızlık ise İdare parçalarının, zaten daha önce ilgili düzenlemeler veya herkesin üzerinde uzlaştığı niteliklerle tanımlanmış olan (ön-tanımlı) kategorilerin içini doldurması fakat bu tanımlara şema üzerinden ulaşılabilmesi anlamına gelir. Öyleyse İdareyi güvenilir bir sınıflandırma tablosu biçiminde görselleştirme işinin, İdare bütünü ve parçaları hakkında normatif olarak belirlenmiş veya herkesin üzerinde uzlaştığı; her iki durumda da kaçınılmaz olarak sınırlı ve geçici nitelikteki ‘tanım’lardan hareket edilerek yapıldığını varsaymak gerekir. Bu önemlidir, çünkü görüntüye bakan kişi şemayı doğrulamak için iki şey yapacaktır, bunlar; şemanın temel aldığı tanımlara ulaşmak ve bu tanımların, şemada yer alan özneler tarafından kategorik olarak doğru temsil edilip edilmediğini sorgulamaktır. Dolayısıyla, bir şemayı yeniden inşa etmek ya da eleştirmek, yalnızca çizgisel düzenlemelere müdahale etmek değil; aynı zamanda örgütlenme kavrayışına ve idarenin kategorik kurgusuna dair varsayımları da sorgulamayı gerektirir.

Bir örgüt şeması, yalnızca ele aldığı mevcut yapının biçimsel yansıması değil, aynı zamanda normatif ve kuramsal kabullerin görsel izdüşümü olarak değerlendirildiğinde; sınıflandırmada kullanılan her kategorinin, şemada yer almayan bir kavramsal çerçeve taşıdığı açıktır. Şemanın gösterge gücü de yalnızca görsel zenginliğine değil, aynı zamanda dayandığı kabullerin açıklık ve geçerliliğine bağlıdır. Öte yandan, şemaların hazırlanması ve yorumlanması genellikle karmaşık ve detaylı bir süreçtir. Teorik eksiklikler ile metodolojik belirsizlikler bu süreci daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu nedenle, organik İdare gibi çok katmanlı yapıları gösteren sınıflandırma tabloları için bütün-parça ilişkisini, cins (*genus*) ve tür (*species*), işlem (*comprehension/intension*) ve kaplam (*extension*) gibi mantık kavramlarıyla birlikte ele almak, tasarım, sorgulama ve yorum kapasitesini artırmak için bir ilk adım olabilir.

İşlem- Kaplam ve Fark

İşlem, bir nesnenin veya kavramın tanımını yapabilmek için gerekli olan, o nesnenin ya da kavramın ‘nitelikler’ kümesidir. Kaplam ise işlemin

uygulandığı ‘özneler’ kümesidir.¹⁴ Örneğin, bir üçgen kavramının işlemi; üç doğru parçasını, üç açığı ve bu üç açının iki dik açığı eşitliği vb. nitelikleri içerir. Üçgenin kaplaması ise tek tek tüm farklı üçgen (eşkenar, ikizkenar, dar açılı, dik açılı...) türlerini gösterir (Arnauld ve Nicole, 2003: 39-40).

Bir şey ancak herhangi bir şeyi tüm parçalarında aynı anda kavrayabiliyorsa, yani onu her bakımdan içeriyorsa işlemlediği söylenebilir (Frisch, 1968: 228). Dolayısıyla kesin olan şey, istisnasız tüm üçgenlerin, önce üçgen kavramının, daha sonra da kaplamasında yer aldığı üçgen türünün bütün temel ve zorunlu niteliklerini paylaşıyor olmasıdır. Üçgenin tanımı da ancak işlemindeki bu niteliklerin sayılmasıyla yapılabilir, yoksa ‘üçgen; ikizkenar, eşkenar, dik vb. türleri olan bir şeydir’¹⁵ gibi kaplamadan yola çıkan bir ifade, üçgen hakkında ‘bilgi’ veriyor olsa da onun tanımı olamaz.

Peki üçgen nasıl türleşir (kaplaması nasıl çeşitlenir) ve türler birbirlerinden nasıl ayrılır? Öncelikle tamamen aynı işlemi taşıyan, farklı iki şey olamaz; olursa bunlara ‘farklı’ değil, ‘özdeş’ demek gerekir.¹⁶ Diğer yandan şeyler, kendileri dışında bir şeye benzer veya eş/eşit olabilir. Benzerlik iki ayrı şeyin çok miktarda ortak özelliğe sahip olması durumudur. Ortak özelliklerin sayısı arttıkça, aralarındaki benzerlik de artar. Örneğin üçgen ve kare arasında benzerlik bulunur. Her ikisinde de ‘çokgen’ olma niteliği vardır. Kare ile dikdörtgen arasındaki benzerlik ise dört kenara sahip olma niteliği bakımından daha fazladır. Eşlik ise alanı veya çevresi birbirine eş iki üçgende gösterilebilir. Oysa özdeşlik, iki ayrı şey arasındaki bir ilişki değil, bir şeyin kendisi olmasıdır. Bu nedenle, benzerler eş olabilirler, ama özdeş olamazlar (Özlem, 2004: 48). Özdeş olmadıkları sürece de ister benzer ister eş olsunlar mutlaka aralarında nitelik farkı bulunur. Türleri birbirlerinden ayıran şey de bu özdeşliği bozan işlemdeki ‘fark’tır (*différence*). Fark sayesinde, ‘ortak’ üçgen niteliklerine ‘özgün’ üçgen nitelikleri eklenerek üçgen, türleşir. Böylece üçgenin kaplamadaki üçgen sayısı değişmez ama farkla ortaya çıkan tür sayısı kadar kategoriler elde edilmiş olur.

Porphyrios Ağacı: Cins ve Tür İlişkisi

Aristoteles’in Kategoriler’ini genişleterek onu mantıksal ve dilbilimsel olarak anlamaya çalışan III. yüzyıl filozofu Porphyrios; Kategoriler’e giriş niteliğinde yazdığı Isagoge isimli eserinde, sembolik olarak ağaç benzeri bir bütüne gönderme yaptığı katmanlı bir düzenek fikri geliştirmiştir.¹⁷ Kendisinden sonra ‘Porphyrios Ağacı’ olarak tanımlanan bu kategorik düzene göre; her sınıflandırma basamağı üstündekine göre ‘tür’, altındakine göre ‘cins’ olarak adlandırılır.

Ağacın yukarıdan aşağı dizilimi şöyledir: Töz-Cisim-Canlı-Hayvan-Akıllı Hayvan-İnsan-Birey.¹⁸ Burada en yukarıdaki cins (töz), hiçbir şeyin türü; en alttaki tür (insan) ise bir daha bölünemediğinden hiçbir şeyin cinsi olamaz.

Tözün tanımı yalnızca işleminde bulunur. Tözden çıkan türlerin işlemi ise hem kaplamında yer aldığı cinsin (tözün) hem de kendi 'farklı' niteliklerini taşır. Töz aynı zamanda, kendinden bölünen tüm parçaları sonsuz sayıda bireylere kadar kapsadığından kaplamı en geniş olandır; yalnızca cisim ve cisim olmayan biçiminde iki parçaya bölünebilecek kadar yalın bir niteliğe sahip olduğu için de işlemi en dar olandır. İşlemi en geniş, kaplamı en az olan ise bireydir çünkü, töze kadarki bütün kategorik ve kendi özgün nitelikleriyle tanımlanmıştır.¹⁹

İşte, bir kez daha söylersek, fark da her bir türün, birbirinden ve altına yazıldığı cinsten en az 'bir fazla' olan niteliğidir.²⁰ Bu fark olmazsa ne cins ile tür arasında ne de türler arasında ayırım yapılabilir.

İdarenin İşlemi

İdarenin, 'fiil' olarak yönetme ve çekip çevirme anlamlarını taşıyan bütün sözlük tanımları, onun işlevsel yönünü göstermesi açısından geçerlidir. Bu yönüyle idare olgusu sadece devlet için değil, çeşitli disiplinlerce; aile, cemaat, şirket gibi organizasyonlar için de, varsayımsal ve yorumsal olarak ele alınabilir. İdare işlevini yerine getiren 'organik özne'nin, devlet örgütlenmesi içinde 'İdare' olarak tanımı ise hukuk disiplinince sahiplenilmiştir.²¹

İdare, ne doğada özü veya türevi bulunan bir organizmadır ne de felsefi bir özne; hukuksal gerçeklik biçimini kazanmış dilsel bir soyutlamadır. Hukuk dili de somut İdare parçalarını tanımlarken, onlara yüklediği niteliklerden oluşan sınırlı bir kümeyi ve sadece o kümeyi ilgilendiren, genellik biçimini almış bir soyutlamayı kullanır.²² Hukukla soyutlanan gerçeklik içinde fark, doğa bilimlerinde olduğu gibi keşfedilmeyi beklemez çünkü insan yaratımıdır, normatif olarak belirlenir.²³ Bu bağlamda İdarenin tanımı onun 'keşfedilen' gerçekliğine değil iktidar tasarımı 'hukuksal' gerçekliğine dayanır.

Bu kurgu içinden İdare cinsinin öyle bir tanımı çıkarılmalıdır ki, taşıdığı nitelikler aynı zamanda bütün türleri için de geçerli olsun. Örneğin 'Türkiye idaresi, merkezden veya yerinden yönetim esasına dayanır' ifadesi kullanışlı ve betimleyici bir bilgidir ancak İdare cinsinin tanımına uygun bir işlem vermez. Çünkü sözü edilen esaslar, İdare cinsine ait zorunlu nitelikler değil, onun türlerinin ayırt edici nitelikleridir. Tek tek bütün idareleri kapsayacak

bir idare tanımı elde edilmek isteniyorsa, türleri ayırt eden ‘fark’lar tanımdan dışlanmak zorundadır. Öyle ki idare cinsine atfedilen herhangi bir nitelik, söz gelimi bir bakanlık için de köy idari birimi için de geçerli olmalıdır. Nitekim köy için ‘merkezden veya yerinden yönetim ilkesine göre yönetilir’ denilemeyeceği gibi (çünkü köyün idaresi yalnızca yerinden yönetim ilkesine dayanır) bakanlıkların idaresi de ‘merkezden veya yerinden yönetim ilkesine dayanır’ denilemez (çünkü bakanlıkların idaresi yalnızca merkezden yönetim ilkesine dayanır). Bu durumda herhangi bir idareyi anlamak için ilk önce idare cinsi tanımlanmalıdır. Ancak bundan sonra kademeli olarak, bu nitelikler ve bunlara eklenen fazladan ve farklı niteliklerle idare türlerinin tanımı elde edilebilir.

Bizim değerlendirmemize göre idare hukukunun konu edindiği idare; temel düzenleyici ilkesi yasallık olan, sahip olduğu kamu gücü dolayısıyla kendiliğinden sübjektif hukuki sonuç doğuran veya kural koyucu işlem yapan-eylemde bulunan, bunları yaparken de yasama ve yargılama faaliyeti yürütmeyen, gerçek kişilerce temsil edilen bir kamu tüzel kişiliğinde varlığını bulmuş, hukuk düzeni ve idarenin bütünlüğü çerçevesinde denetime tâbi devlet aygıtıdır.

Yukarıda sunulan tanım, yalnızca idare cinsine özgü olan ve bu cinsin kapsamına giren tüm türlerde müştereken ve zorunlu biçimde bulunan kurucu niteliklere dayalı olarak formüle edilmiştir. Bu yaklaşım, cinsin işlemini, en az fakat en kapsayıcı nitelikler kümesiyle tanımlamayı esas almaktadır. Artık tanımda yer alan nitelikleri taşıyan hukuksal özneler önce ‘idare’, sonra da farklı nitelikleri sayesinde bir ‘idare türü’ olarak tanımlanabilir. Bu da türleşmenin, birikimsel bir işlem genişlemesiyle gerçekleştiği anlamına gelir. Bir başka deyişle her bir tür, cinsin işlemini aynen muhafaza eder; ancak buna ilave edilen ve yalnızca o türe özgü olan nitelikler, onu hem diğer türlerden hem de cinsin kendisinden ayırır. Böylece ortaya çıkan her tür, kendi işlemini belirleyen farklı niteliklerin taşıyıcısıdır. Daha da önemlisi, bir türün kapsamında yer alabilmek için, o türe ait bütün niteliklerin ‘eksiksiz’ olarak taşınması gerekir. Bu koşul gerçekleşmediğinde, söz konusu idare artık ait olduğu varsayılan türün kapsamı dışında kalır ve farklı nitelikler kümesine dayanan yeni bir türün örneği sayılır. Bu işlem-temelli yaklaşım, sadece kavramsal tutarlılığı değil, aynı zamanda idarenin sınıflandırılmasında kullanılan şematik temsillerde açıklık ve sistematikliği mümkün kılan analitik bir çerçeve sunar.

İdarenin Kaplamı

Bir bütünü oluşturan unsurların sınıflandırılarak şematik biçimde gösterilmesi, o bütüne ait kaplamın farklı bölümlere ayrılması anlamına gelir. Sınıflandırmanın ilk adımı, öğeleri yalnızca en genel ve ayırt edici özelliklerine göre yalın biçimde gruplamaktır. Bu yaklaşım, taksonomik tanımların da temelini oluşturur. Önce, bir varlık grubunu diğerlerinden ayırmaya yetecek asgari sayıda nitelik belirlenir. Niteliklerin çeşitlenmesiyle birlikte, her bir kategori -ki buna artık tür diyebiliriz- kendi içinde daha alt düzeyde sınıflandırmalara tabi tutularak, mümkün olan en küçük birimlere kadar bölünebilir.

İdarenin, hem bir 'bütün' hem de kavramsal düzeyde bir 'cins' olarak²⁴ kaplamını, işlemindeki tüm nitelikleri taşıyan tüzel kişi parçaları, yani türler ve onların somut üyeleri oluşturur. Aynı kaplam farklı biçimlerde gösterilebilir:

- Salt kademeli kategoriler yoluyla, yani cins ve tür ilişkisi içerisinde sunulabilir. Bu yaklaşımda, her bir alt kategori bir üst kategorinin türü olarak konumlanır. Eğer bu alt kategori de kendi içinde ayrılıyorsa, artık tür cinsleşmiştir. Örneğin, İdare → Yerinden Yönetim → Mahalli İdareler diziliminde Yerinden Yönetim, İdare cinsine göre tür; Mahalli İdareler türüne göre cinstir.
- Kademeli kategoriler ile bunlara ait somut örneklerin birlikte gösterilmesiyle de kaplam açıklanabilir. Örneğin, İdare (cins)→ Yerinden Yönetim (tür/cins) → Mahalli İdareler (tür/cins) → Köyler (tür)→ Şirince Köyü. Bu dizilimde İdare, Şirince Köyü'ne kadar ardışık bir türleşme süreciyle alt kategorilere ayrılmıştır. Şirince Köyü ise bir daha türleşmediğinden, Köyler türünün örneklenmiş nihai üyesidir.
- Son olarak ister bir kategori içinde ister kendi başına, var olan bütün idareler listelenerek tek tek sayıldığında yine İdarenin kaplamı elde edilmiş olur.

Şemayla sunulan temsilin anlamlı olabilmesi için, gösterilen kaplamın yalnızca teorik olarak değil, aynı zamanda pratik olarak da açıklayıcı ve yeterli olması gerekir. Kaplam, belirli kategoriler aracılığıyla gösterildiğinde, sınıflandırma düzeylerinin artırılması şemanın kullanılışlığını ve temsil gücünü doğrudan artırır. Bu kategorik ayrımlar, en azından şema oluşturma çabasını anlamlı kılacak kadar ayrıntı içermelidir. Örneğin, İdare cinsinin yalnızca merkezden yönetim ve yerinden yönetim türlerine ayrıldığı bir şema ile bu türlerin

kendi içlerinde alt türlere ayrılarak detaylandırıldığı bir başka şemanın -teorik olarak- temsil ettiği kaplam aynıdır. Ancak ikinci durumda, şema, aynı kaplamı daha zengin ve çeşitli türler üzerinden görselleştirdiği için daha işlevseldir. Buna karşılık, sadece iki türe ayrılan bir şema, teorik olarak doğru olsa da pratikte zayıf bir temsil gücüne sahiptir. Bu zayıflık, yalnızca daha fazla bilgi sunamamasından değil, karmaşık bir yapıyı bütün içsel ayrımlarıyla birlikte sadeleştirerek görünür kılamamasından da kaynaklanır. Dolayısıyla, temsil edilen kaplam değişmemekle birlikte, şemanın işlevselliği ve açıklık düzeyi, sınıflandırma derinliğiyle doğru orantılı olarak artar. Bu sayede farklı işlemlere sahip idare türlerini ayırt etmek kolaylaşır.

Öte yandan, eğer amaç kaplamı türlerine ayırarak göstermekse, bu takdirde her bir idarenin şemadaki kategorik yapıda bir karşılığının bulunması gerekir. Yani seçilen sınıflandırma modeli, herhangi bir idare parçasının, ayırım yapılan türlerden birine doğrudan ve çelişkisiz biçimde yerleştirilebilmesini mümkün kılmalıdır. Zira şemanın değerini belirleyen şey, yalnızca neyi gösterdiği değil, aynı zamanda neyi dışarıda bırakmadığıdır ve kategorik yapıda karşılığı bulunamayan her birim, ciddi bir temsil sorunu yaratarak şemanın bütünlüğünü ve doğruluğunu zedeler.

Bu bağlamda, tek tek idareleri sıralamak gibi liste temelli bir yaklaşım küçük ölçekli örgütlenmeler için geçerli ve işlevsel olabilir. Hatta McCallum'un başardığı gibi daha büyük bir örgüte bile uygulanabilir. Ancak konu idare gibi son derece kapsamlı ve katmanlı bir bütün olduğunda, kaplamı temsil etmek açısından ilk iki yöntemin, yani sınıflandırmaya dayalı kategorik yaklaşımın benimsenmesi daha makuldür. Nitekim günümüz teknolojisi sayesinde teorik olarak her bir idarenin tek tek yer aldığı ayrıntılı bir şema dijital ortamda üretilebilir olsa da,²⁵ bakanlıkların taşra teşkilatları veya mahalli idarelerin toplam sayısı göz önünde bulundurulduğunda, bu tür bir şemanın fiziksel (özellikle basılı) biçimde hazırlanması hem pratik olarak gerçekçi değildir hem de kavramsal düzeyde gerekli değildir.

Şemadaki Bozulmalar

İdareyi şema üzerinde anlamlandırma çabası, yalnızca onun işlem ve kaplamını belirlemekle sınırlı değildir; aynı zamanda bu işlem ve kaplamın ne ölçüde doğru temsil edildiğini sorgulamayı da gerektirir. Önceki bölümde ortaya konan teorik çerçeveye, bir örgüt şemasının yalnızca görsel bir araç değil, aynı zamanda ardında belirli normatif ve mantıksal kabulleri barındıran bir sınıflandırma düzeneği olduğu ifade edilmişti. Şema, kavramsal olarak belirlenen bir bütünü ve bu bütünün türlerini temsil

etme iddiasındaysa, o hâlde bu türlerin işlemine giren zorunlu nitelikler ile kaplamını oluşturan üyeler arasında tutarlı bir eşleşme kuralıdır. Bu noktada temsilin doğruluğunu değerlendirmenin yolu, her bir idareyi Şemada yer aldığı varsayılan türlerle birlikte düşünmekten geçer. Ancak bu eşleştirme her zaman sorunsuz gerçekleşmez; kimi durumlarda, ya ait olmadığı hâlde belirli bir türe dâhil edilen ya da Şemada yer alması gerektiği hâlde temsil dışı bırakılan idare parçalarının varlığıyla bu ilişki zedelenir. Söz konusu temsil sorunlarının yarattığı uyumsuzluklar, Şemada bozulmalara yol açar.

Bu bozulmaları tespit edebilmek için, her bir idare parçasının hangi türün kaplamında yer alması gerektiğini belirleyecek ayırt edici niteliklerin açıkça bilinebilir olması gerekir. İdare, hukuk-kurgusal bir yapı olduğu için, şematik gösteriminde de öncelik hukukun normatif kurucu kaynaklarına verilir. Ancak sınıflandırmanın en temel düzeyi olan merkezden yönetim ve yerinden yönetim ayrımında dahi, Anayasa ve kanunlarda bu türleri birbirinden ayırmaya yarayan işlemi belirleyebileceğimiz açık ve sistematik bir nitelikler kümesi bulmak güçtür. Mevzuattaki çoğu düzenleme, İdarenin merkezden ve yerinden yönetim yerleri türlerini; nitelikler kümesini değil, ‘türler/üyeler kümesi’ni gösterme yoluyla tanımlamaya çalışmıştır.

Sunulan bu sınırlı çerçeveye rağmen, daha önce gösterildiği üzere hukuk pratiği ve akademik literatür, yalnızca bu iki tür arasındaki ayrımla sınırlı kalmayan, İdarenin genel tür yapısına ilişkin daha kapsamlı bir sınıflandırma ihtiyacına da yanıt verecek bir şema üretimine yönelmiştir. Literatürde ‘idari teşkilat şeması’ olarak adlandırılan veya Porphyrios’tan esinle, ‘İdare ağacı’ şeklinde ifade edilebilecek bu şemadan, İdarenin kaplamını net olarak ortaya koyması beklenir. Ne var ki temsil kabiliyeti açısından bakıldığında, Şemada yer verilen bazı İdare cinsi veya türlerinin kaplamı, işlemleriyle birebir örtüşmemektedir.

Şemanın Sessizliği: Kayıp İdareler

Yazılı hukukun İdareyi üyeleriyle birlikte listeleme yöntemi, idari örgüt şeması oluşturmada kolaylık sağlıyor gibi görünebilir, fakat gerçekte durum bundan farklıdır. Bunun nedeni, tam bir nitelikler kümesi bulunmadığı gibi gösterdiği türler/üyeler kümesinin de eksik olmasıdır. Anayasada merkezden yönetim esasına dayanan İdare türünün kaplamı; il, altı kademeli bölümler (ilçe) ve birden fazla ili içine alan merkezi idare teşkilatları olarak sıralanmıştır (md. 126). Eksik olan şey, Cumhurbaşkanlığı ve onun hiyerarşik kademeleridir. Bunların merkezi idare niteliği, yürütme organı olmaktan kaynaklanan

varoluşsal bir nitelik olarak anayasanın dağılık maddelerinden çıkarsanır.²⁶ Zaten il ve kademeli bölümlere ayrılan idari örgüt de bu idarelerin hiyerarşisi içinde değerlendirilir.

Yerinden yönetim esasına dayanan mahalli idareler ise Anayasada, il (özel idaresi), belediye ve köy olarak eksiksiz biçimde yer alır (md. 127). Ancak, hizmet [yönünden] yerinden yönetim kuruluşları eksik, ismen böyle bir kategori yer almadığı gibi kaplamı da sınırlı olarak sayılmıştır.²⁷ Merkezi idare değilse ve mahalli idare türleri içinde yer almıyorsa, kalan diğer tüm kamu tüzel kişilerinin hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşları olduğu sonucuna varılır. Mevzuatın bıraktığı boşlukları doldururken doktrin, somut idarelerden Şemada yalnızca merkezden yönetim türü içinde Cumhurbaşkanlığı; hizmet yönünden ayırdığı yerinden yönetim türü içinden de en görünür olanları (örn. RTÜK, YÖK, TRT vs.), bu türü örnekletmek için gösterir.²⁸ Dolayısıyla şema yapıcılarının gösterme tekniği olarak benimsedikleri ilke, İdare örgütünü (cumhurbaşkanlığı ve örnekletilenler dışında) somut idare parçaları değil, sınıflandırma başlıkları halinde sıralamaktır. Bunun makul bir yöntem olduğunu söylemiştik. Ancak nihai bir şema iddiasında bulunabilmek için öncelikle farklı nitelikleri tanımlı tüm idare türlerinin Şemada gösterildiğinden ve kapsamındaki idarelerin de ilgili tür niteliklerini eksiksiz olarak işlemlediğinden emin olunmalıdır.

Şimdiye kadar, yasama ve yargı bütünü içindeki idari örgütlerin gösterildiği bir idari örgüt şemasıyla hiç karşılaşmadık. Bunun sebebi ya bu organlar içindeki öznelerin İdare olma niteliğinin kabul edilmemesi ya da sınıflandırma tablosunda onlara uygun bir konum bulunamamasıdır. Oysa yasama meclisi genel kurulu ve yargıçlık makamı şimdilik bir kenara koyulduğunda,²⁹ yasama bütünü içinde yasama meclisi olmayan; yargı bütünü içinde de yargıçlık makamı olmayan idare parçaları vardır. Bu parçalar, daha önce verdiğimiz İdare tanımındaki nitelikleri eksiksiz olarak taşımalarına rağmen idari örgüt temsiliinin kör noktasında kalmış veya bir 'bütün' olması gereken İdarenin şematik gösteriminden bilinçli olarak eksiltilmiştir.

Literatürde yasama ve yargı içinde, yasama ve yargılama yetkisi kullanamayan örgüt yapılarının organik ölçütü karşılayan '*İç İdare*'ler olarak tespiti, rastlayabildiğimiz kadarıyla yalnızca Karahanoğulları (2011: 25,30 vd.; 2022: 15-16) tarafından yapılmıştır. Diğer yandan bu konuda yaygın olarak benimsenen görüşü Balta'nın (1972: 4-5) değerlendirmelerinden okuyabiliriz. Ona göre İdare; kuruluş ve faaliyetleriyle bir bütün olan (bütüncü) ve yürütme alanının yanında, yasama ile yargı içinde yasama

meclisi ve mahkemelere ek ya da tali olarak verilen idari görevleri yürüten teşkilat ve bunların işlemlerini kapsayan (kapsayıcı) İdaredir. Buna karşılık yasama meclisi ve mahkemelerin idare işlevi yerine getiriyor olmaları, onlara idari organ niteliği vermez. *“Bütünü ile kendi alanına ve onun ilkelerine bağlı olmaya devam ederler”* (Balta, 1972: 8). Bu konudaki genel eğilimi ifade eden bir başka argüman da Özay tarafından şöyle ifade edilmektedir: *“Bir kamu idaresi olarak Devlet, idare hukukunda şimdiye kadar Anayasa hukukundaki boyutları ile bildiğimiz yasama, yargı ve yürütme organlarından oluşan bir topluluk değil, sadece yürütme, bir başka deyişle merkezden yönetime verilen isimdir”* (Özay, 1996: 101). Literatürdeki bu ve benzer yöndeki argümanlar, İdarenin bütünlüğü ilkesi temelinde bütün idareleri kategorik olarak göstermesi beklenen Şemanın, yalnızca yürütmenin içinde örgütlenen idareleri gösteren sınırlı bir temsil olmasına yol açmıştır.

i) Yasamaya Hasredilen İdare

Yasamanın içinde, TBMM Başkanı ve genel sekreterden aşağıya doğru hiyerarşik olarak dizili başkanlıklardan oluşan bir idari örgüt yer alır. Bu örgütün kuruluşu, görev, yetki ve sorumlulukları son olarak 2011 tarihli ve 6253 sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı İdari Teşkilatı Kanunu ile düzenlenirken yasakoyucu kanuna ‘İdari teşkilat’ yazmakta tereddüt etmemiştir.

Başkanlık, tipik bir İdare gibi büro-muhasebe faaliyetleri yürütür, bünyesindeki idari personel hakkında idari işlem tesis eder ve yönetmelik, yönerge, esaslar adı altında çok sayıda düzenleyici işleme sahiptir.³⁰ Dahası Danıştay, TBMM Başkanlığı’nın çeşitli işlemlerine karşı açılan davalarda Başkanlığı ‘davalı idare’ sıfatıyla kabul etmekte, tesis edilen işlemleri de ‘İdari işlem’ olarak nitelendirmektedir.³¹ Dolayısıyla Anayasada TBMM’nin yasama yetkisi açıkça düzenlenmiş olmakla birlikte, bu yetkinin kullanımıyla doğrudan ilişkili olmayan ve idari nitelik taşıyan birimlerin varlığı, Meclis bünyesindeki örgütlenmenin yalnızca yasamaya hasredilemeyeceğini göstermektedir. TBMM Başkanlığı, işlemindeki bütün nitelikleri taşımak suretiyle İdarenin kaplamı içinde yer alır.

ii) Yargıya Hasredilen İdare

Yargı sistemi içinde yer almakla birlikte, ne bir mahkeme ne de yargıçlık makamı olan savcılıklar, adalet komisyonları, yüksek yargı yerleri içindeki kurullar gibi bazı birimlerin işlemleri, esasen idari nitelik taşır. Diğer yandan, idari işlem yapabilen bu örgütler İdare olarak kabul edilmedikleri için Şemada yer almaz. Örneğin savcılıklar, yargılamanın tarafı (iddia makamı)

olarak şüphesiz yargılama süreçlerinin ve yargı sisteminin bir parçasıdır³², ancak doğrudan yargı yetkisi kullanamazlar ve dolayısıyla yargılama makamı değildirler. Üstelik, idari görevleri bakımından Adalet Bakanlığına bağlı olarak çalışırlar.³³

Adalet komisyonlarının ise yargılama yetkisi bir yana, yargılama işlevi ile ilgili de hiçbir görevi bulunmamaktadır. 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu’nun 114. maddesi ve 5235 sayılı Adlî Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun’un 42. maddesi incelendiğinde, komisyonların yetkilerinin; yargıç ve savcılar dışında kalan adlî ve idarî yargı ile ceza infaz kurumları ve tutukevleri idari personelinin atanma, sicil, disiplin, aylık ve ödenekleri ile diğer özlük işlemleriyle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.³⁴ 4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu uyarınca Adalet Komisyonlarına verilen yetkiler; İzleme Kurullarının kuruluşu, yetki alanı, çalışma mekânının sağlanması, sekreteryaya hizmetlerinin görülmesi, üyelerinin seçimi ve görevlerine son verilmesi, bunlar hakkında soruşturma izni vermektir. 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Kanunu’nda Adalet Komisyonu başkanlarına, yargıçları ilgilendiren konularda verilen yetkilerin tamamı yine idari niteliktedir.³⁵

Yüksek yargı yerlerinde Adalet Komisyonları bulunmaz ancak hepsinin kuruluş kanununda idari hizmetler ve müdürlük-büro tipinde hizmet birimleriyle ilgili düzenlemeler açıkça yer alır.³⁶ Çeşitli yargısal makamlara çeşitli idari görevler de dağıtılmış olmakla beraber genel olarak bu mahkemelerin idari, mali ve teknik işlerinin yürütülmesiyle ilgili görev ve yetkiler, Genel Sekreterliklere verilmiştir.³⁷ Diğer yandan, tıpkı TBMM Başkanlığı gibi yüksek yargı organlarında da iç düzen, çalışma usulleri ve işleyiş ile ilgili kurallar, kendileri tarafından çıkarılan içtüzük³⁸ ve yönetmeliklerle düzenlenir.

Yargısal karar alma yetkisi Anayasa Mahkemesinde, Genel Kurul ve Bölümlere; Danıştayda ve Yargıtayda, daireler ve daire kurullarına tanınmıştır. Genel Sekreterlik, Başkanlar Kurulu, Başkanlık Kurulu, Disiplin Kurulu gibi kurulların tesis ettikleri işlemler, yargı kararı değildir. Danıştay’ın da kimi kararlarında belirttiği üzere; kurulların, yüksek yargı içinde örgütlenmesi ve yargıç üyelerden oluşması, görülen hizmetin idari niteliğini değiştirmez.³⁹ Her ne kadar Danıştay, organik birer idare olarak kabul etmese de bu kurulların idare işlevine dahil ettiği işlemlerinin idari yargı tarafından denetlenebilir olmasının anayasal dayanağı olarak çoğu kararında 125. maddeyi kullanır. Maddeye göre, her türlü ‘idari’ eylem ve işleme karşı değil, ‘idarenin’ her

türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır. Dolayısıyla 125. maddeye yapılan atıf, işlem sahibi makamların da İdare olarak kabul edildiğini örtük olarak gösterir.

Son olarak yargı sisteminin içinde yer alan ve Anayasanın 159. maddesiyle, yargıç ve savcıların atama, yükselme, kadro, disiplin ve diğer özlük işleri hakkında karar verme yetkisi tanınan Hakimler ve Savcılar Kurulunun (HSK) “mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kurulacağı ve görev yapacağı” kurala bağlanmıştı fakat Kurul, bir mahkeme olmadığına göre onun adına irade açıklayan kişi veya makamların kullandıkları yetkiler de yargı yetkisi değildir. 159. maddede ayrıca bu niteliğin anayasal güvence altına alınması, Kurulun, görevlerini yerine getirirken kendini güven içinde hissetmesi için öngörülen bir teminat ve mahkemelerin bağımsızlığının güvence altına alınması düşüncesinin tamamlayıcı bir unsurdur.⁴⁰ Dolayısıyla Başkanı Adalet Bakanı olan Kurulun, yargıçlardan oluşması ve kararlarının yargı yetkisi kullananlar üzerinde sonuç doğurması, onu yargı makamı haline getirmeye yetmez. Kurulun, Anayasanın 159. maddesi ve 6087 sayılı Hakimler ve Savcılar Kurulu Kanunu’nda düzenlenen görev ve yetkilerinin tamamı idari niteliktedir.

Bütün bunlardan, yargının içinde de İdarenin işlemindeki nitelikleri taşıması dolayısıyla İdarenin kaplamında yer alması gereken birimlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu, klasik yargı-idare ayrımının ötesine geçen bir gerçekliktir. Söz konusu birimlerin şematik temsilden dışlanmaları, teknik bir tercih olmanın ötesinde, idari örgütün görünür yüzünü belirleyen teorik eğilimleri de açığa çıkarır. İdare ile yargı arasındaki sınırın keskinliğini sorgulatan bu durum, yalnızca hukuki kategorileri değil, onların görsel temsil biçimlerini de yeniden düşünmeyi zorunlu kılar.

iii) Yürütmeye Eşitlenen İdareyi ‘Devlet’in Kaplamına Taşımak

Erkler-organlar ayrılığı, devlet organizasyonunda, bir zamanlar iradesi devletle bütünleşmiş mutlak hükümdarın tek başına yürüttüğü idare etme işinin, her bir erke farklı görevler yüklenerek bölüştürülmesidir. Bu yönüyle yasama, yürütme ve yargı, devletin kaplamında yer alan, idare etme biçiminin özgün biçimlere evrilmiş işlevsel parçalarıdır. Ancak devletin İdare adını taşıyan müstakil bir ‘organ’ı yoktur, İdare, işlev olarak devletin işlemi içinde yer alan varoluşsal bir niteliktir. Bu sayede kaplamının tamamına organik olarak yayılır (Ergün, 2025: 65).

Devlet, yalnızca toprak, ulus ve egemenlik unsurlarından ibaret bir varlık değildir. Bu unsurlar, onu sosyolojik ve siyasal bir gerçeklik olarak

soyutlamaya yarar. Ancak, devletin haklar ve borçlar yüklenebilmesi, işlem yapabilmesi, diğer gerçek ve tüzel kişilerle ilişkiler geliştirebilmesi için hukuksal soyutlama, devlete bir kamu tüzel kişiliği üzerinden irade atfeder. Burada dikkat edilmelidir ki, herhangi bir öznenin devlet adına hareket ediyor oluşundan, onun her zaman devlet tüzel kişiliğini temsil ettiği ve ona idari örgüt şemasında bir yer bulunması gerektiği sonucu kolayca çıkarılamaz. Yürütme ve İdare, tüzel kişilik aracılığıyla işlem yapma yeteneği kazanır. Buna karşılık yasama ve yargı organları işlevlerini tüzel kişilik dolayımı olmaksızın, doğrudan egemenlik yetkisine dayanarak gerçekleştirir. Ancak bu durum, yasama ve yargının içinde de İdarenin olmadığı anlamına gelmez. Bilakis idare işlevini yerine getiren organik parçalar, gösterildiği üzere devletin her bir organına çeşitli derecelerde sızmıştır.

Yürütmenin (Cumhurbaşkanlığının hiyerarşik düzeninin) tamamının organik İdare olduğu şüphesizdir. Ancak idare, yalnızca yürütmenin bir parçası olarak sınırlandırılmaz. Devlet bütünü içinde de hangi organın içine yerleşmiş olursa olsun yalnızca bulunduğu yere aidiyetiyle tanımlanamaz. Pratik zorunluluklar, İdare parçalarının yalnızca yürütme içinde değil, ihtiyaç duyulan ölçüde diğer devlet organları içinde de örgütlenmesini gerekli kılmıştır. Yasama ve yargı organlarının genişleyen faaliyet hacmi dikkate alındığında, örneğin büro ve sekreterlik hizmetlerini üstlenecek idari örgüt yapılarının oluşturulması zorunlu hale gelmiştir.

Yasama ve yargı bütünü içindeki İdare parçalarının, yasama ve yargılama işlevine ‘bağlı’, ‘bitişik’ veya bunları ‘tamamlayıcı’ nitelikte faaliyet yürütmeleri, kuşkusuz onları yasama ve yargı bütününe yapısal olarak bağlar. Ancak bu bağ söz konusu birimlerin egemenlik yetkisine dayanan yasama ve yargılama işlevlerini yerine getirdikleri anlamına gelmeyeceği gibi onları yasama ve yargı organı da yapmaz. Yasama ve yargının kendi çalışma düzeni ile ilgili içtüzük ve yönetmelik çıkarabilmesi, çalışanlarına bazı güvencelerin tanınmış olması, örgüt hiyerarşisinin kurum içi yapıya gömülmüş olması gibi özgün niteliklerin, buralardaki idare parçalarını yürütme organından kısmen ayırtırmaya yaradığı açıktır; ne var ki bu ayrışma onları İdare bütününden koparmaya yetmez. Her ne kadar yasama ve yargı organlarının bünyesinde örgütlenmiş olsalar da, bu iç idareler devlet tüzel kişiliği adına kamu gücü kullanan parçalar olarak, gerçekte İdare bütününe aittir.

İdarenin bütünlüğü ilkesini, yalnızca ‘yürütmenin içindeki İdarenin’ bir bütün oluşturduğu biçiminde anlamak hatalıdır. Yasama işlevi, yasama sistemi içinde 600 milletvekilinden oluşan TBMM Genel Kurulu ve yargılama

işlevi yargı sistemi içinde, tek yargıçlı ya da kurul halinde çalışan bağımsız-tarafsız mahkemelerce yerine getirilir. Bu bağlamda yasama ve yargı içindeki yasama ve yargılama yetkisi kullanamayan diğer örgüt yapılarının, İdarenin bütünlüğü ilkesi gereği, organik idareler olarak İdare ağacına bağlanması ve böylece Şemada gösterilmesi gerekir.

Şemanın Gürültüsü: Anlam Yüğü ve Temsil Gerilimi

Şemanın eksik olduğunu göstermiştik, şimdi ise fazla olduğunu göstereceğiz. Eksiklik şemanın kaplamındaydı, fazlalık ise içlemine ilişkindir. Daha önce açıklandığı üzere şema, sade bir biçimde idari örgütün türleşmiş katmanlarını ve bu katmanlar arasındaki yukarıdan aşağıya ilişkileri yansıtır. Bu tür bir görselleştirme, İdarenin işleyişine yön veren karmaşık ilişkiler ağını ve içsel bağlantılarını çoğu zaman dikkate almaz. Yine de, ilk bakışta basit bir sınıflandırma sunuyor gibi görünen bu Şemanın, taşıdığı çizgiler ve yerleştirmeler aracılığıyla çeşitli anlamlar üretmesi doğaldır. Anlamlar, yalnızca açık yasal düzenlemelere değil; kimi zaman yerleşik uygulamalara, doktrinsel kabullere ve içtihatlarla da dayanır. Sunulan temsil, bu yönüyle, yalnızca teknik bir görselleştirme değil, aynı zamanda belirli bir örgüt anlayışının da ifadesidir. Ancak temsilin bu biçimi, İdarenin hukuki ve pratik gerçekliğinin ötesine geçerek yorum üretmeye başladığında, bazı hukuk-bilgisel uyumsuzluklar ve buna bağlı olarak görsel-sembolik hatalar kaçınılmaz hale gelmektedir.

Fazlalık, yalnızca gösterilen idarelerin sayısında değil; çizgiler ve yerleştirmelere yüklenen sembolik anlamların yoğunluğunda kendisini gösterir. Bu durum, hem şemanın dayandığı sınıflandırma anlayışının sınırlarından hem de görselleştirme sırasında yapılan normatif ve kuramsal kabullerden kaynaklanır. Özellikle tüzel kişilik özellikleri, idareler arası ilişkiler, denetim mekanizmaları ve özerklik dereceleri gibi farklı bağlamlar tek bir şema üzerinde sunulmaya çalışıldığında, şemanın taşıdığı anlam yükü daha da ağırlaşmakta ve asıl yapıyı olduğundan karmaşık gösterme riski doğmaktadır.

i) Anayasal Esaslara Tüzel Kişilik İlintisi

Anayasal kural gereği İdare bir bütündür, bu bütün parçalardan oluşur. Dolayısıyla İdare, bir 'teklik' değildir ya da 'tek' bir İdare yoktur; İdare, 'parçalı' yapıdadır. Bu parçalı yapı, şema üzerinde yatay ve dikey olarak resmedilmiştir. Şemadaki ilk ayrımın (merkezden-yerinden yönetim) yatay biçimde gösterilmesinin anlamı, bir sonraki basamakta içi doldurulacak olan iki tür yönetim yeri kategorisi arasında hiyerarşik bir ilişkinin kurulmayacağını

haber vermesidir. Şemaya bakan bir göz yatay ekseninde yer alan birimlerin bir ölçüde birbirinden bağımsız (ya da özerk), dikey ekseninde sıralananların ise sorumluluk zinciri bağlamında hiyerarşik bir düzene tabi olduğunu varsayar. Düşey tipli, yalın bir şemadan bu sınırlar içinde daha fazla bilgi almak beklenmez. Ancak söz konusu şema yalnızca bu temel anlatım çerçevesinde değil, aynı zamanda bir anlam haritası olarak da kullanılmakta; bu nedenle taşıyabileceğinden fazla kavramsal yükü donatılmaktadır.

Gerçekten de şemada yalnızca idare türlerinin ve üyelerinin ismen gösterimiyle yetinilmemekte; İdare ve idare türlerinin işlemlerinden çıkarılan tüzel kişilik statüleri, denetim ilişkileri, özellikle de hiyerarşi ve vesayet gibi bağlar da temsile dahil edilmeye çalışılmaktadır. Normalde, bu temel yapının üzerine türlerin işlemleri içinden seçilen bazı kurucu nitelikler eklendiğinde, şematik temsilin bundan etkilenmemesi; hatta söz konusu ilişkileri görsel olarak doğrulaması beklenir. Ancak şema kendisinden bekleneni başaramamaktadır. Bir yandan idari teşkilatın genel görünümünü sadeleştirirken, diğer yandan taşıdığı göstergelerin sınırlarını aşan soyut bir anlatıma dönüşmektedir.

Bu noktada, Şemanın kavramsal temsil kapasitesini değerlendirmek üzere, temel yapısının dayandığı ilişkilerin hangi düzeyde ve nasıl yansıtıldığını sorgulamak gerekir. Bu da ancak işlem ve kaplam ilişkisi üzerinden yürütülebilecek bir çözümlemedir. Zira işlemde meydana gelen herhangi bir bozulma, doğrudan doğruya kaplamı etkiler ve Şemanın temsil iddiasında olduğu örgütsel gerçekliğin doğruluğunu tartışmalı hale getirir.

İdare cinsinin işlemi, hem merkezden yönetim hem de yerinden yönetim türleri tarafından eksiksiz olarak taşınmaktadır. Bu nedenle onları birbirinden ayıran şey, elbette bu ortak işlem değil, işlem dışında kalan kurucu farklardır. Anayasaya göre bu farklar, her iki türe özgü olarak belirlenen ‘esaslar’ aracılığıyla somutlaşır. ‘Esas’ların kesin bir listesinden söz edilemese de, merkezden ve yerinden yönetim türlerinin işlemine yerleşmiş olan, birincisi için devlet tüzel kişiliğine; ikincisi için ise ayrı bir kamu tüzel kişiliğine sahip olma niteliklerinin adeta onların ayırt edici özü hâline geldiği söylenebilir. Bu nedenle, bir kişiliği İdare olarak adlandırmak ve idari örgüt içinde sınıflandırmak için ilk önce kamu tüzel kişiliği araştırması yapılır.⁴¹ Tüzel kişilik yönünden yapılacak saptamanın da söz konusu idarenin Şemadaki yerini göstereceği kabul edilir. Devlet tüzel kişiliği içinde yer alanlar merkezden yönetim; devlet tüzel kişiliği dışında kendi kamu tüzel kişiliğine sahip olanlar ise yerinden yönetim başlığı altında sıralanır. Böylece

kişilik esaslı bir sınıflandırma boyutu da eklendiğinde Şema, “çoklu tüzel kişiliklerin” (Karahanoğulları, 2022: 147) tek bakışta gösterildiği bir resme dönüşür. Dolayısıyla sınıflandırmada, merkezden yönetim ve yerinden yönetim yerine ‘devlet tüzel kişiliği’ ve ‘kamu tüzel kişileri’ başlıkları kullanılsa, şemada ilk başta hiçbir değişiklik olmaz gibi görünür. Ancak bu eşleşmenin, bazı örnekler karşısında kırılmanlaştığı görülmektedir.

Özellikle Cumhurbaşkanlığına bağlı Yatırım ve Finans Ofisi, Savunma Sanayi Başkanlığı ve Türkiye Varlık Fonu gibi idareler bu dengeyi bozar. Kurucu metinlerine göre bu idareler birer kamu tüzel kişileridir fakat aynı zamanda Cumhurbaşkanının hiyerarşi zincirine dahildirler. Yani, merkezden yönetim türünün kapsamında olmalarına rağmen devlet tüzel kişiliği adına hareket etmedikleri için bu türün işlemi tam olarak taşımazlar. Oysa daha önce de açıklandığı üzere, bir idarenin belirli bir türün kapsamında yer alabilmesi, o türün işlemi eksiksiz olarak karşılamasını gerektirir. İşlemi eksik taşıyan bir örnek, o türün altında sınıflandırılmaz; ancak kendine özgü nitelikleriyle yeni bir türün habercisi olabilir. Bu nedenle, söz konusu idarelerin mevcut sınıflandırma içinde yer alması, yalnızca mantıksal değil, şematik temsil açısından da sorunludur.

Pek çok kamu tüzel kişininin zaten kendi başına karar alma iradesinin (idari özerkliğinin) pratikte merkezi idareler tarafından baskılandığı öteden beri bilinmektedir.⁴² Bunlar bakımından tüzel kişilik modelinin bir ölçüde biçimsel nitelik taşıdığı söylenebilir. Hatta yine çoğu hakkında merkezi idareye yoğun vesayet yetkileri de tanınmış olabilir. Ancak yukarıda sayılanların tüzel kişiliklerindeki sembolik nitelik ise gözlemin yanı sıra kurucu metinlerindeki açık hükümlerle de doğrulanmaktadır. Bu nedenle onları merkezi idare başlığı altına yazdıran şey; merkezi idarenin siyasi baskı gücü veya kendisine verilmiş hiyerarşiye ‘yaklaşan’ vesayet yetkiler değil, merkezi idareye ‘doğrudan’ tanınan hiyerarşik yetkililerdir. Bu sonuca, gözlemcinin değer yüklü yorum genişliği ile değil, açık pozitif hukuk gerçekleriyle ulaşılır.

Örneğin, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (CBK) ile dört Cumhurbaşkanlığı Ofisi kurulmuştu (Dijital Dönüşüm, Finans, İnsan Kaynakları ve Yatırım Ofisi). CBK’nin 525. maddesine göre Cumhurbaşkanlığı Ofislerinin hukuki statüleri, Cumhurbaşkanlığına bağlı, özel bütçeli, idarî ve malî özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri olarak belirlenmiş; cumhurbaşkanınca verilen görevleri yerine getirmekle yükümlü ve cumhurbaşkanına karşı sorumlu oldukları, ofislerin görevlerini düzenleyen her bir maddede ayrı ayrı belirtilmişti. Dahası, CBK’nin 533.

maddesiyle “Ofiste görev yapan her kademedeki yöneticiler[in] yapmakla yükümlü bulundukları hizmet veya görevleri, Cumhurbaşkanlığı tarafından verilecek emir ve direktifler ile sıralı yöneticiler tarafından verilecek emir ve talimatları yönünde mevzuata uygun olarak düzenlemek ve yürütmekten bir üst kademeye karşı sorumlu” oldukları da kurala bağlanarak, tipik hiyerarşi ilişkisinin varlığı herhangi bir yorum gerektirmeyecek açıklıkta düzenlenmişti. Her ne kadar bu dört ofisten üçü 27.03.2025 tarih ve 183 sayılı CBK ile kaldırılmış olsa da, Yatırım Ofisinin adı Yatırım ve Finans Ofisi olarak değiştirilmiş, 525 ve 533. maddelerdeki düzenlemeler sözü geçen ofis için hala yürürlüktedir.

Söz konusu temsil sorunu, pratik olarak ilgili İdareleri Şema üzerinde hiç göstermeme yoluyla çözülmüştür. İlgili idarelerin yerleştirilebileceği muhtemel konumlardan Cumhurbaşkanlığının, kendi başına bir tür olarak değil, başkent kategorisinin türleşmeyen idari öznesi olarak sunulması ve hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşlarının da yalnızca örnekleme yoluyla gösterilmesi, bu eksikliği perdelmiştir. Daha açık biçimde söylersek, görüntüde Cumhurbaşkanlığının çok katmanlı idari örgütü yer almadığı gibi, hizmet yerinden yönetim yerleri kategorisinin kaplamındaki idareler de tam bir liste biçiminde verilmemiş, şema yapıcıya göre değişen keyfi örneklerle geçirilmiştir. Böylece Şemaya eklenen fazladan anlamın yol açtığı bu yeni gösterge sorunu ve teorik kararsızlıklar, görsel örtme stratejileriyle dengelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, idari türler arasındaki sınıflandırmada işlem ve kaplam dengesini gözetmeyen her görsel temsil, kavramsal doğruluk kadar normatif gerçekliği de tartışmalı hâle getirmiştir.

ii) Bütünlük Bağlarının Temsil Güçlüğü

Türkiye İdaresinin örgüt şemasının temsil kabiliyeti, yalnızca türler arasındaki kurucu farkları ve tüzel kişilik statülerini yansıtmakla sınırlı kalmamıştır. Şema, aynı zamanda bir bütün olan İdarenin bu bütünlüğünün nasıl kurulduğuna dair temel ilişki biçimlerini de görünür kılmaya yönelmiştir. Bu doğrultuda, özellikle hiyerarşi ve vesayet gibi bütünlük sağlayıcı bağların şematik temsili ile bu temsilin sınırları da analiz açısından önem kazanmaktadır. Nitekim literatür ve uygulayıcılar, Şemayı -özellikle ders tahtalarında- yalnızca statik bir sınıflandırma aracı olarak değil, aynı zamanda İdare bütününe ayakta tutulma biçimini anlamaya yönelik dinamik bir gösterim çabası olarak ele almaktadır. Bu bakımdan Şemadan, işlem farkları ve tüzel kişilik ayrımlarının ötesine geçerek, İdare içindeki bütünlük bağlarını da görünür kılması beklenmektedir. Ancak bu beklenti, normatif ve yapısal gerçekliklerle çelişen bir temsil zemininde her zaman karşılanmayabilir.

Daha önce de belirtildiği üzere, düşey tipli şemalar hiyerarşik ilişkileri görece açık biçimde temsil etme yeteneğine sahiptir. Buna karşılık, yatay düzlemde konumlanan örgüt birimleri arasında hiyerarşik bir üstünlük ilişkisi kurulmadığı varsayılır. Bu yatay dizilim, söz konusu örgütlerin faaliyet kapasitesi ya da fiilî etki düzeyleri açısından değil, hukuksal statüleri bakımından eş-düzey oldukları anlamına gelir. Örneğin belediye türüne ait, yatay olarak konumlandırılan iki il belediyesini ele alalım. Bunlar, yalnızca birer belediye kamu tüzel kişisi olmaktan kaynaklanan yetkiler, kamu gücü donanımı ve hukuksal güvenceler gibi yönlerden aynı düzeyde kabul edilir. Bu durum, uygulamada iki belediyenin de aynı kaynaklara, personel niteliğine ya da idari etkinliğe sahip olduğu anlamına gelmez. Aksine, bütçesel büyüklük, kurumsal kapasite, örgütlenme yoğunluğu, hizmet kapsamı ve yerel siyasetteki etkinlik gibi açılardan aralarında ciddi farklar bulunabilir. Bununla birlikte, bürokratik ilişkiler, kişisel otorite, siyasi bağlılık ağları gibi fiilî bağlar da bir tür hiyerarşik görünüm yaratabilir.⁴³ Ne var ki, bu türden ilişkiler Şemanın göstergeleri arasında yer almaz ve alması da beklenmez. Zira şematik temsilin amacı, normatif statüler üzerinden örgütsel yapıyı tanımlamaktır; dolayısıyla formel olmayan ilişkiler temsile dahil edilmez. Ancak bu noktada şu soru akla gelmektedir: Şemanın normatif kurgusu yalnızca hiyerarşik ilişkileri mi varsayar, yoksa başka türden güç ilişkileri de buradan türetilbilir mi?

İdarenin bütünlüğü ile birbirinden 'bağımsız' hareket eden bir düzenek fikri uyumsuzdur. Bütün, mutlaka onu meydana getiren parçaları birbirine bağlayan bir takım araçların varlığını gerektirir. Bu araçlardan ilk ve kendiliğinden olan hiyerarşi; yapay ve istisnai olan ise vesayettir.

Hiyerarşinin ilk ve kendiliğinden olması, herhangi bir düzenleme gerekmezsin kural olarak hukuk düzeni tarafından kabul edildiği ve İdarenin doğal işleyişi içinde oluştuğunu ifade eder. Devlet tüzel kişiliği içinde örgütlenen merkezden yönetim böyle ayakta kalır. Öte yandan İdarenin bir bütün olarak işleyebilmesi, yalnızca hiyerarşik yapılarla sağlanamaz. Hiyerarşi, asıl olarak emir-komuta zinciri ile bir en üst yöneticiye diğerlerini tabi kılarak teklik içindeki bütünlüğü sağlar. Bu durum İdarenin bütünlüğün yalnızca merkezden yönetim tarafıdır.

Bütünlük, teklik olarak anlaşılmadığında, İdari örgütün devlet tüzel kişiliği ile temsil edilen büyük kısmı (merkezden yönetim/teklik) dışında kalan diğer yarısını (yerinden yönetim/çok sayıda teklikler) bütüne bağlayan asıl araç vesayet olmuştur. Vesayet, hiyerarşinin aksine, yapay ve istisnai bir

denetim biçimidir. İstisnailik, uygulamanın ender görüldüğünü değil, genel kuralın dışında kalan bir müdahale mekanizması oluşunu belirtir. Vesayetin yapay oluşu ise, onun ancak açık yasal düzenlemelerle kurulabileceği ve kendiliğinden varsayılamayacağı anlamına gelir. Başka bir deyişle vesayet, tüzel kişilikler arası sınırların aşılmasını mümkün kılan bir müdahale yetkisidir; hiyerarşide olduğu gibi ‘tepeden’ değil, ‘dıştan’ işleyen bir düzenleyici ilişkidir. Aynı zamanda bir kamu tüzel kişisinin, devlet tüzel kişisi ile karşılaşıldığında hiyerarşi olarak tanımlanamayan ama güç ilişkisini kanıtlayan bir hukuksal araçtır.

İster anayasal esaslara ister tüzel kişiliğe dayanılarak oluşturulsun, her ikisinde de Şemaya hiyerarşi ve vesayet ilişkisinin taraflarının gösteriliyor gibi yaklaşılr. Bir önceki başlık altında açıklandığı üzere Şemanın mantığı düşey eksenli bir temsil düzenine dayandığından, bazı durumlarda tüzel kişilik temsiliyle arasında kavramsal gerilimler ortaya çıksa da, hiyerarşik ilişkileri ifade etme konusunda yapısal bir elverişliliğe sahiptir. Şimdi ise, bu temsili çerçevede vesayet ilişkilerinin ne ölçüde ve nasıl gösterilebileceği sorusuna odaklanmak gerekir.

Gerçek şudur ki Şema, vesayetin taraflarını açık biçimde ortaya koymak bir yana, bu ilişkinin kendisini dahi tutarlı bir görsel öğeye dönüştürememektedir. Bu durumu önemli kılan şey ise, idare parçalarının bütüne aslında tam da bu gösterilemeyen vesayet ilişkisi aracılığıyla bağlanmasıdır. Ancak söz konusu bağ, şematik temsile güvenilir biçimde aktarılamamakta; böylece idarenin bütünlüğü içinde taşıdığı yapısal ilişkilerden biri görünmez hâle gelmektedir. Bu bağlamda, aşağıda yapılacak değerlendirme, özellikle vesayet ilişkisinin şematik temsiline yönelik basılı standart görsellerden ziyade, belirli anlatı pratiklerinde ortaya çıkan çizimlere odaklanmaktadır.

Vesayet ilişkisini göstermek amacıyla merkezden yönetim türünden yerinden yönetim türüne doğru çizilen yatay çizgiler, çoğunlukla anlatıcının doğaçlama müdahalesiyle şemaya eklenmekte ve hemen her seferinde bu çizimlerin istisnaları olduğu da belirtilmektedir. Ancak bu sembolik bağlantılar, vesayet ilişkisinin taraflarını açık ve tutarlı biçimde gösterebilen görsel öğelere dönüşmemektedir. Dolayısıyla burada eleştirilen şey, Şemaya tekrar eden anlatı pratiklerinde zorlanarak eklemlenen, ancak kuramsal bir tutarlılık taşımayan görsel müdahaledir. Bu durum, Şemaya güvenilir anlam atfetmenin sınırlarını daha da belirginleştirmekte; vesayet bağının görselleştirilmesinin taşıdığı teorik sorunları görünür kılmaktadır.

Elbette, türler arasına çekilen ve üzerinde vesayet yazdığı olduğu ‘varsayılan’ yatay çizgiler, bu ilişkinin temsiline yönelik bir çabanın kısmen başarısını gösterir. Ancak bu çizgiler, istisnayı genelleştirme riskini barındırdığından, gösterge değeri zayıf ve yanıltıcıdır. Bu durum, yalnızca teknik bir yetersizlik değil; aynı zamanda Şemaya yön veren kurucu mantığın teorik tutarlılığı açısından da ciddi bir açmaz yaratmaktadır. Zira şu tartışmalı ön-kabulden hareket edilir: Vesayet ancak vesayet makamının devlet tüzel kişiliği olduğu iki farklı tüzel kişilik arasında mümkün olan bir ilişkidir. Oysa bu ön-kabulün dışına çıkan örnekler de vardır. Büyükşehir belediyeleri ile ilçe belediyeleri ve Yükseköğretim Kurulu ile üniversiteler, Türkiye Barolar Birliği ile Barolar arasındaki ilişki; birincilere, ikinciler üzerinde kullanılmak için verilen onama, inceleme, kabul, geri gönderme gibi yetkiler dolayısıyla -hiyerarşi olmadığına göre- vesayet denetimi kapsamında değerlendirilmektedir.⁴⁴ Böylece, taraflarından birinin devlet tüzel kişisi olmadığı iki kamu tüzel kişisi arasındaki denetleyici bağların da idari vesayet olarak kabul edilmesi, bu ilişkiyi Şema üzerine işleyecek tutarlı ve genellenebilir bir gösterim yöntemi geliştirmeyi güç hâle getirmektedir.

Sonuç olarak, örgüt şeması aynı anda hem anayasal esaslara dayalı ayrımı hem tüzel kişilik yapısını hem de bütünlük bağlarını tam ve tutarlı biçimde temsil edememektedir. Kavramları aşındırmadan bunları Şemaya dâhil etmek mevcut normatif ve yapısal gerçeklikler karşısında mümkün olamamaktadır. Dahil edilmeye çalışıldığında ise, biri diğerinin kavramsal bütünlüğünü zayıflatmakta, temsilin içsel tutarlılığı bozulmaktadır. Bu nedenle Şema, bir bütünlük imgesi sunmaya çalışırken, bu imgeyi kuran ilişkilerin bir kısmını kaçınılmaz olarak eksik ya da yoruma açık biçimde göstermek zorunda kalmaktadır. Öyleyse İdarenin işlemine ilişkin normatif ve kuramsal kaynaklar arasındaki gerilim çözülmedikçe ‘her şey’in, ‘aynı anda’ ve ‘tek bir şema’ üzerinde gösterilmeye çalışılmasından vazgeçilmesi gerekir.⁴⁵

Sonuç

İdari örgüt şeması, İdareye ait unsurların görsel temsiline indirgenemez. Şema, yalnızca idare bütünü oluşturulan parçaların (kaplamin) sıralanışıyla değil, aynı zamanda bu parçaların hangi işlemlere göre sınıflandırıldığıyla anlam kazanır. Oysa Türkiye İdaresini gösteren mevcut Şema, anayasal esaslara dayansa da bu esasların taşıdığı kurucu nitelikleri temsil etmekte yetersizdir. Özellikle yasama ve yargı içindeki idarelere kör kalmakta; tüzel kişilik yapıları, bütünlük bağlarını ve idare türleri arasındaki farkları görselleştirmekte zorlanmaktadır. Bu durum, Şemanın anlam katmanlarını

bulanıklaştırmakta ve düzenleyici olmaktan çok karmaşa üretici bir araç haline gelmesine neden olmaktadır.

İdare aslında görüldüğü gibi karmaşık ve düzensiz değil ama dağınıktır. Normatif olarak düzenlenmemiş pek az konu vardır. Eksikler, ilkelerle ve yorumla doldurulur; hukuka aykırılıklar ise yargısal ve siyasal mekanizmalar aracılığıyla törpülenir. Dağınık olmasının sebebi İdarenin ‘çeşitli türlerde’ olması ve üyelerinin sayısı kestirilmesi zor bir kaplam oluşturmamasıdır. Böylesine hacimdeki bir bütün içinde öncelikle her bir İdare parçasına yer bulunabilmesi ilk koşuldur. Bununla birlikte şematik bir bütünlük kurulmak isteniyorsa, bu bütünün çizgisel temsilinde bazı içlemsel niteliklerin ayıklanması da gerekebilir Aksi halde Şema kendisinden sağlanacak yararı büyük çapta azaltacak gereksiz ayrıntılara boğulup, anlaşılmaz bir duruma gelir (Aşkun, 1968: 92) ki dağınıklık o zaman gerçekten anlamda bir karmaşaya dönüşür. Eksiklerin geçirildiği, fazlalıkların yerleşik hale geldiği ve geçişkenliklerin görmezden gelindiği bu karmaşa, şu an olduğu gibi şemanın sağına soluna yerleştirilen parantez içleri ve soru işaretleriyle sürekli genişler.

Bu sorunu aşmanın yolu, başlangıçta Şemayla temsil edilmesi beklenen organizasyon yoğunluğu ve Şemanın dayandığı kurucu ilkeler ile şemayı tamamlayıcı örgüt kılavuzlarına girecek olanların çok iyi bir şekilde birbirinden ayrılmasıdır.⁴⁶ Örgüte ilişkin tanımlar, ilkeler, amaçlar, kuruluş, mevzuat bilgisi, görev ve yetkiler, sorumluluk, denetim biçimleri gibi konular örgüt kılavuzlarında gösterilerek Şemadan ayıklanabilir.⁴⁷

Tutarlı bir şema oluşturmaın sonraki adımı, sınıflandırmayı -geçici de olsa mutlaka güvenilir, üzerinde uzlaşılmış veya güçlü destek argümanlara sahip sade tanımlar üzerinde temellendirmektir. Ayrımın yapıldığı nitelikler ne kadar az ve genelse sınıflandırma o kadar güvenilir olur. Sınıflandırma basamakları arttıkça, niteliklerin sayısı da artar. Bu durumda, her bir idare türünün söz konusu ortak nitelikleri karşılaması sorunu ile baş edebilmek için, işlemin doğru ve açık bir şekilde belirlenmesi gerekir. Çünkü, bir idari örgüt şeması oluşturmaadaki esas sorun, İdare cins/türlerinin kuşbakışı gösterilmesinden çok, bunların kurucu niteliklerindeki farkı ve ayrımları ortaya koyacak işlemlerin yeterince açık ve nesnel biçimde formüle edilememesidir. Bu durum, doğrulama prosedürlerinin devreye girdiği aşamada çok daha keskin biçimde kendini gösterir.

Şemanın gösterge gücü ve şaşmazlığı ile idari örgütü belgeleyen bir araç olarak taşıdığı otorite, her zaman sorgulanmaya açıktır. Herhangi bir sınıflandırma

için kesin ayrımlar yapmak doğa bilimlerinde bile pek kolay değildir. Bu nedenle biçimsel yönden yapılan sınıflandırmalar kaçınılmaz olarak gerçek ilişkileri gizleyeceğinden, doğrulama aşamasında sınıflandırılan öznelerin değişen-bilinen her niteliğinin sınıflandırmada dikkate alınıp alınmadığı kontrol edilir. Şurası açıktır ki zaman içinde, Şemanın sınıflandırma ölçeğinde ya da gösterge düzeninde kimi uyumsuzlukların ortaya çıkması neredeyse kaçınılmazdır. Bu durumda, görüntüsel olanın gösterdiğini karşılayamadığı ölçüde onarılması; tespit edilen tüm idarelerin İdare ağacında ve olması gereken yerde gösterilebileceği bir sınıflandırma yapılması gerekir. Aksi halde Şema, ancak tarihi bir belge değeri taşır.

Sonnotlar

1- Bu makalenin ortaya çıkmasına eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Onur Karahanoğulları ve Prof. Dr. Koray Karasu'ya teşekkürlerimi sunarım.

2- Lûtfi Duran (1982: 3), tüm idare teşkilatlarını ve faaliyetlerini ifade etmek üzere 'İdare' teriminin tekil biçimde ve cümle başında yer alması da baş harfi büyük olarak yazılmasını önerir. Aynı yönde bkz. Özay (1996: 146). Georges Vedel (1968: 17) ise yalnızca organik anlamda İdare ifade edilirken baş harfinin büyük yazıldığı bilgisini verir. Biz de çalışmada, bir bütün olan organik İdare cinsini kastedeceğimiz zaman sözcüğün ilk harfini büyük yazacağız.

3- İdari örgüt, kamu hizmeti veya kamu gücünün örgütlenmesinden ibarettir (Onar, 1952: 441).

4- Makalede bundan sonra 'idari örgüt şeması' yerine, birinci sonnottan ilham alarak, kısaca ilk harfi büyük 'Şema' terimi kullanılacaktır. Ayrıca bu Şema, daha sonra gösterilecek olan literatürün çeşitlediği alternatif şemalardan türetilmiş, 'yerleşik' / 'yaygın olarak kullanılan' / 'en sık başvurulan' şemayı kastetmektedir.

5- Literatürde örgüt kuramıyla ilgili kamu yönetimi, yönetim bilimi, işletme gibi alanlardan da faydalanılabilir ancak bizim birazdan yapacağımız değerlendirmeler yalnızca idare hukuku alanıyla sınırlandırılmıştır.

6- Şemanın orijinali elle hazırlanmıştır. Okunaklı olması için dijital ortamda yeniden çizilmiştir.

7- Sunulan görsel, okunaklı olması için, şemanın dijital ortamda tıpkısı yeniden çizilen görüntüsüdür. Gözübüyük, aynı şemayı ilk baskısı 1969 yılında yapılan 'Türkiyenin İdari Yapısı' kitabının 1978 tarihli altıncı baskısında da (1978: 79) kullanmıştır.

8- Örneğin, Yalçındağ (1995), yerel yönetimleri ‘bürokratik yerel yönetim’ ve ‘demokratik yerel yönetim’ türlerine ayırmakta ve bu türleri de ‘işlev’ ve ‘alan’ ilkeleri doğrultusunda yeniden bölerek farklı bir şematik gösterim elde etmektedir. ‘Yalçındağ şeması’ olarak adlandırabileceğimiz bu şema, literatürde özgün bir yerde konumlanmaktadır.

9- Lûtfi Duran (1982: 75), ‘Devlet idaresi’ terimine, idari örgütü ‘kamu idareleri’, ‘kamu kurumları’ ve ‘meslek teşekkülleri’ olarak sınıflandırdığı kuramsal şemada, ‘kamu idareleri’ kategorisi altında yer verir.

10- Örneğin, Yıldızhan Yayla’ya (2010) göre merkezi idare denilince, devlet tüzel kişiliği ve onun yurt içi ve yurt dışı uzantıları akla gelmelidir. Yazar, merkezden yönetimin taşra teşkilatını, merkezden yönetim kategorisi içinde ayrı bir tür olarak göstermemektedir. Zabunoğlu (2012) da aynı görüştedir.

11- Eleştiriler için bkz. Gözler (2009: 239-241) ve Karahanoğulları (2022: 150).

12- Solda, şemanın bir desen olarak bütün görüntüsü sunulmuştur. Sağda ise şemadan rastgele seçilmiş daha yakın bir kesit yer almaktadır. Yüksek çözünürlüklü orijinal görsele ulaşmak için bkz. <http://hdl.loc.gov/loc.gmd/g3301p.ct007696>.

13- McCallum’un şemaya esas aldığı yönetim anlayışı hakkında detaylı bilgi ve belirlediği yönetimin altı temel ilkesi için bkz. Chandler (1999: 102); Wren ve Bedeian (2018: 68-71).

14- ‘Kaplama’ya, bir kavramda veya terimde genelleştirilen bir özne sınıfı da denebilir. (Frolov, 1991: 264.) Kaplamı, işlemdeki niteliklere sahip üyeleri ismen içeren niceliksel bir küme olarak düşünmek, kavramı anlamayı kolaylaştırır. İşlem ve kaplama ayrımı ile ortaya konulan bu mantık kuralı ‘Port Royal Kanunu’ olarak bilinir. Aslında ilk olarak Aristoteles (‘Kategoriler’ ve ‘Metafizik’ isimli kitapları) tarafından genel terimlerle ele alınmışsa da bu konudaki en bütünlüklü ve anlaşılır çalışma, Porphyrios’dur (2022). Descartes ve Leibniz’in de katkılarından sonra ayrımın modern mantıkta yarattığı etki büyük ölçüde Port Royal Mantığının kurucuları olan Antoine Arnauld ve Pierre Nicole’un ilk basımı 1662’de yapılan “Logic, the Art of Thinking” (2003) adlı çalışmasına mal edilir. Bu kitap birçok açıdan Aristoteles’ten on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar biçimsel mantık alanında en çok okunan metinlerden biridir (Buroker ve Nelson, 2022). Bugün ayrımın atfedildiği Port Royalciler, Porphyrios’un ‘Isagoge’sinin adını hiç anmadan bu çalışmayı yapmışlardır. Peirce, bu durumu müstehzi bir dille: keskin zekalarından kaçmış olmalı sözleriyle eleştirir. Ona göre Port Royalciler Isagoge’yi en az İncil’i inceledikleri kadar incelemişlerdir (Peirce, 1867: 417).

15- “... şeydir” dedik çünkü kaplama, üçgenin bir geometrik şekil veya çokgen olup olmadığı hakkında da hiçbir veri sunamaz.

16- Özdeşlik, bir şeyin kendisi olmasıdır. Elealı Parmenides bu ilkeyi “varlık vardır”; Aristoteles “var olan vardır, var olmayan var değildir”; Leibniz “her şey ne ise odur”; Christian Wolf “Her var olan şey, ne ise yine kendisinin aynıdır: Her A, A’dır” şeklinde ifade etmektedir (Heimsoeth, 2007: 48-49).

17- Porphyrios hakkında daha fazla bilgi ve Aristoteles’in Kategoriler’ini nasıl yorumladığına dair eleştirel bir analiz için bkz. Evangelou (1988).

18- Sıralanan dizilim ‘töz’den ‘birey’e kadar inen kategorilere göre seçilmiştir. Porphyrios’un anlatımıyla töz, birinci ilkedir ve kendisinin üzerinde bir cins bulunmayan cinstir. Tözün kaplamında ‘cisim olan/olmayan’ türleri vardır. ‘Cisim’in kaplamında da canlı ve cansız türleri vardır. ‘Canlı’nın kaplamında hayvan, onun kaplamında akıllı hayvan; akıllı hayvanın kaplamında insan ve insanın kaplamında ise son olarak sonsuz sayıda ‘birey’ler yer alır (Porphyrios, 2002: 41-49).

19- Yani birey; insan, akıllı-hayvan, canlı ve tözün cismani varlığıdır, aynı zamanda üretir, alet yapar vs. En yukarıdaki töz ve onun altındaki türlerin işlemini paylaşmakla birlikte üretme ve alet yapma niteliklerine de sahip olan biçiminde tanımlanabilir.

20- Eğer bir cinsin iki türü varsa her bir tür ideasının cinsin ideasında yer almayan bir şeyi içermesi gerekir. Aksi takdirde, her bir idea yalnızca cinsin içerdiği şeyi içeriyor olsaydı, yalnızca cins olurdu. Cins her bir tür için geçerli olduğundan, her bir tür de diğeri için geçerli olacaktır. Dolayısıyla her türün cinsin dışında ve ötesinde içerdiği birincil özsel niteliğe onun farkı denir (Arnauld ve Nicole, 2003: 41-42). Buradaki fark tanımı, Porphyrios’un (2022: 54) yaptığından farksızdır.

21- Sahiplenmedir dedik çünkü, İdareyi tanımlama konusunda hukuk disiplinine tanınmış bir ayrıcalık yoktur.

22- Pozitif hukukun genellemeleri ‘evrensellik’ iddiasına dönüşemez.

23- “Nasıl doğa her yönüyle gerçek ve nesnelse; toplum ve örgütler de bir o kadar kırılğan ve geçici vizyonların, fikirlerin, inançların ve normların ürünüdür. Yaşamaları insanların yaratıcı eylemlerine bağlıdır” (Morgan, 1998: 82-83).

24- Bir başka sınıflandırmanın konusu olduğunda İdare, sınıflandırılan ‘cins’in ‘türü’ne dönüşebilir.

25- Devlet teşkilatında yer alan tüm birimlerin sınıflandırılmış bir listesini ortaya koymak iddiasında olan fakat bunu başaramamış Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi (DETSİS) isimli veri tabanı için bkz. <https://detsis.gov.tr/>.

26- Örneğin bu durumu Yıldızhan Yayla, şöyle ifade eder: Merkezi idare kuruluşunun... illerden başlatılması, başkent teşkilatının ve onun yurt dışı uzantılarının ihmal edildiği anlamına gelmemektedir... Merkezi idare denilince akla gelmesi gereken ‘devlet’ tüzel kişiliği ve onun yurt içi ve yurt dışı uzantılarıdır (Yayla, 2010: 238).

27- Örneğin; üniversiteler, YÖK (md. 130), TRT (md. 133), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (md. 134), kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları (md. 135).

28- Bazı yazarlar, hizmet yönünden yerinden yönetim yerlerini de akademik, teknik, bilimsel kurumlar, bağımsız idari otoriteler gibi kategorilere de ayırırlar. Biz en yaygın olarak kullanılan şemayı örnek aldık.

29- Yasama meclisi ve mahkemelerin idare işlevine dahil olduklarında ‘arızı idare’ olarak nitelendirilebileceği hakkında *bkz.* Ergün (2025: 80, 114).

30- 6253 sayılı yasanın 27. maddesine göre: “Başkanlık Divanı ve TBMM Başkanlığı; İdari Teşkilatın görev, yetki ve sorumluluk alanına giren ve önceden kanunla düzenlenmiş konularda idari düzenlemeler yapabilir.” Düzenleyici işlemlerinin tam bir listesi için *bkz.* <https://www.tbmm.gov.tr/kurumsal-mevzuat>.

31- *Bkz.* D12D, E.2016/10741, K.2019/9573, T.03.12.2019; D12D, E.2019/3155, K.2019/6009, T.19.09.2019; D12D, E.2019/2702, K.2021/2744, T.20.05.2021; D2D, E.2021/14373, K.2021/475, T.09.03.2021; D5D, E.2015/3966, K.2015/7853, T.13.10.2015; DİDDK, E.2021/35, K.2021/1174, T.03.06.2021; D12D, E.2019/2458, K.2020/3380, 22.10.2020.

32- *Bkz.* D10D, E.2016/252, K.2021/73, T.19.01.2021; D10D, E.2020/6445, K.2021/3677, T.29.06.2021; D10D, E.2016/3377, K.2021/5823, T.25.11.2021.

33- Anayasa md. 140/6’ya göre: Hakimler ve savcılar idari görevleri yönünden Adalet Bakanlığına bağlıdırlar.

34- Ayrıca, 4681 sayılı Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları Kanunu uyarınca izleme kurullarının kuruluşu, yetki alanı, çalışma mekânının sağlanması, sekreteryaya hizmetlerinin görülmesi, üyelerinin seçimi ve görevlerine son verilmesi, bunlar hakkında soruşturma izni verme yetkisi adalet komisyonlarına verilmiştir.

35- Örneğin *bkz.* md. 62/son, md. 54/2, md. 56/2, md.115.

36- 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama usuller Hakkında Kanun, md. 20; 2575 sayılı Danıştay Kanunu, ‘İdari Hizmetler’ başlıklı md. 7; Ayrıca *bkz.* Danıştay Başkanlığı (2024: 9). 2797 sayılı Yargıtay Kanunu md. 2; Ayrıca *bkz.* Yargıtay Başkanlığı (2024: 18); 2247 sayılı Uyuşmazlık Mahkemesinin Kuruluş ve İşleyişi Hakkında Kanun, md. 32.

37- Yargıtay'da Hakimlik ve savcılık sınıfından olmayan Yargıtay personelinin atama ve nakil, yükselme, disiplin ve sair özlük işlerini yürütmek ve bunlarla ilgili karar ve tedbirleri alma görevi Yönetim Kurulu'na verilmiştir. (2797 sayılı kanun, md. 20) Danıştay'da ayrıca her dairede bir yazı işleri müdürünün idaresinde, yazı ve tebliğ işlerini yürüten bir kalem bulunur. (2575 sayılı kanun, md.13/4)

38- 'İçtüzük'ün Yargıtay'daki karşılığı, Yargıtay İç Yönetmeliği'dir.

39- *Bkz.* D12D, E.1978/7347, K.1979/893, T.19.03.1979; D5D, E.1995/4416, K.1996/1911, T.17.05.1996 (aktaran Karahanoğulları, 2011: 35-36.)

40- Mahkeme ile yargıcın bağımsızlık niteliğini birbirine bağlayan ve bunun önkoşulunun HSK'nin de aynı niteliği taşıması olduğu yorumunu yapan Anayasa Mahkemesi kararı için *bkz.* AYM, E.1992/37, K.1993/18, T.27.04.1993.

41- Tüzel kişiliğin hukuki nitelik bakımından bir gerçeklik mi yoksa yapıntı mı olduğu yönündeki tartışma özeti için *bkz.* Derbil (1959:248-254).

42- "... Teşkilat, şemalardan ve çizilmiş planlardan ibaret değildir. Şema ve planlara ilaveten teşkilat şemalarında gösterilen hatlara tam olarak uymayan, şahıslar arasında husule gelen gizli kumanda hatlarından müteşekkildir. Gerçekten de çoğu zaman resmi yapı, gayri resmi teşkilatın genişlemesiyle değişir" (Seckler, 1960: 138). Bu konudaki eleştiriler ve idarelerin özerklik niteliği bağlamında oluşturulan kategorik ayrımlar üzerine kurulu alternatif bir şema önerisi için *bkz.* Ulusoy (2022: 167 vd.)

43- "Müşterek sorumluluk ve Bakanlar Kurulu içindeki hukuki durum bakımından öne sürülebilecek mülahazalar ne olursa olsun, Maliye Bakanı'nın daha doğrusu Maliye Bakanlığı'nın birçok memleketlerde olduğu gibi, Türkiye'de de öbür bakanlıklara nisbetle 'fiili' bir üstünlük kazandığı inkâr edilemez" (Soysal, 1958: 280).

44- *Bkz.* Gözler (2009: 232-235). Günday (2011: 85), bu ilişkiyi şöyle tanımlar: "İki ayrı kamu tüzel kişisinden biri merkez olarak kabul edilmekte ve bu kamu kamu tüzel kişisine öteki kamu tüzel kişisi üzerinde denetim yetkileri tanınmaktadır". Balta, İki yerinden yönetim yeri arasındaki vesayet ilişkisinde vesayet makamını 'asli ademi merkeziyet kuruluşu', vesayete tabi makamı da 'tali ademi merkeziyet kuruluşu' olarak niteler. (t.y.: 291-292 aktaran Günday, 2011: 85). Özay (1996: 169-173) ise, bu denetim ilişkisine idari vesayet'in bir alt türü olarak 'dış idari denetim' denilmesini önermektedir.

45- Grafiklerin temel ilkelerinden birisi sadelik olduğuna göre, bir tek şema üzerinde çok çeşitli ve karmaşık ilişkilerin gösterilmesinden olanaklar elverdikçe kaçınılmalıdır (Newman, 1979: 342).

46- Örgüt kılavuzları hakkında için bkz. Aşkun (1968: 103 vd.) ve Newman (1979: 343 vd.)

47- Bu kılavuz, bir devlet teşkilatı söz konusu olduğunda, Devlet Teşkilatı Rehberi'nde olduğu gibi yüzlerce sayfayı bulabilir.

Kaynakça

Arnauld A ve Nicole P (2003). *Logic or the Art of Thinking*. Çev. Buroker J V, New York: Cambridge University Press.

Aşkun İ C (1968). İşletmelerde Örgüt Şemaları ve Kılavuzları. *Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, 4(4), 91-113.

AYM, E.1992/37, K.1993/18, T.27.04.1993.

Balta T B (1972). *İdare Hukuku I: Genel Konular*. Ankara: A.Ü. Basımevi.

Balta T B (t.y.). *İdare Hukuku Ders Notları*. Ankara: yay.y.

Buroker J ve Nelson A (2022). Port Royal Logic. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/port-royal-logic/>. Son erişim tarihi, 10/05/2025.

Chandler A D (1963). *Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise*. Mass.: MIT Press.

Chandler A D (1999). *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*. Mass.: Harvard University Press.

D12D, E.1978/7347, K.1979/893, T.19.03.1979.

D5D, E.1995/4416, K.1996/1911, T.17.05.1996.

D5D, E.2015/3966, K.2015/7853, T.13.10.2015.

D12D, E.2019/3155, K.2019/6009, T.19.09.2019.

D12D, E.2016/10741, K.2019/9573, T.03.12.2019.

D12D, E.2019/2458, K.2020/3380, T.22.10.2020.

D10D, E.2016/252, K.2021/73, T.19.01.2021.

D2D, E.2021/14373, K.2021/475, T.09.03.2021.

D12D, E.2019/2702, K.2021/2744, T.20.05.2021.

DİDDK, E.2021/35, K.2021/1174, T.03.06.2021.

D10D, E.2020/6445, K.2021/3677, T.29.06.2021.

D10D. E.2016/3377, K.2021/5823, T.25.11.2021.

Danıştay Başkanlığı (2024). 2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu. Ankara: yay.y.

Derbil S (1959). *İdare Hukuku*. Ankara: Yeni Desen Matbaası.

- Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi (DETSİS). <https://detsis.gov.tr/>. Sor erişim tarihi, 10/06/2025.
- Duran L (1982). *İdare Hukuku Ders Notları*. İstanbul: İÜHF Yayınları.
- Ergün C (2025). *İdari Örgüt Kuramı: Düşünsel Temellerden Normatif Düzenlemelere*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Evangelidou C (1988). *Aristotle's Categories and Porphyry*. Leiden: E.J. Brill.
- Frisch J C (1968). Extension and Comprehension in Logic. *Laval Théologique et Philosophique*, 24(2), 215-257.
- Frolov I (1991). *Felsefe Sözlüğü*. Çev. Aziz Çalışlar, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Giritli İ (1975). *Amme İdaresi Teşkilatı ve Personeli*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Gözler K (2009). *İdare Hukuku. Cilt I*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözler K (2011). 5018 ve 6085 Sayılı Kanunlarda Bazı İdare Hukuku Terimlerinin Yanlış Kullanımı Üzerine. *AÜHF Dergisi*, 60(4), 837-919.
- Gözübüyük Ş (1976). *Kamu Yönetimi Hukuku*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Gözübüyük Ş (1978). *Türkiyenin Yönetim Yapısı*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Gözübüyük Ş ve Tan T (2014). *İdare Hukuku. Cilt I*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Günday M (2011). *İdare Hukuku*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Heimsoeth H (2007). *Felsefenin Temel Disiplinleri*. Çev. Mengüşoğlu T, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Karahanoğulları O (2011). *İdarenin Hukukla Kavranması: Yasallık ve İdari İşlemler*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Karahanoğulları O (2022). *İdare Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- McCallum D C ve Henshaw G H (1856). New York and Erie Railroad Diagram Representing a Plan of Organization. <http://hdl.loc.gov/loc.gmd/g3301p.ct007696>. Son erişim tarihi, 10/06/2025.
- Morgan G (1998). *Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor*. Çev. Bulut G, İstanbul: MESS Yayın.
- Newman W H (1979). *Yönetim: İşletmelerde ve Kamu Yönetiminde Sevk ve İdare*. Çev. Sürgit K, Ankara: TODAİE Yayını
- Onar S S (1952). *İdare Hukukunun Umumi Esasları*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- Özay İ H (1966). *Günüşiğinde Yönetim*. İstanbul: Alfa, Yayınları.
- Özlem D (2004). *Mantık*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Özyörük M (1973). *İdare Hukuku Dersleri*. Ankara: yay.y.

Peirce C S (1867). Upon Logical Comprehension and Extension. *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, 7, 416-432.

Porphyrrios (2022). *Isagoge*. Çev. Çotuksöken B, Ankara: BilgeSu.

Rosenthal C (2013). Big Data in the Age of the Telegraph. *McKinsey Quarterly*, 1, 13-18.

Seckler C (1960). *Nazari ve Tatbiki Teşkilat ve İdare*. Çev. Gönenç G, Ankara: TODAİE Yayını.

Soysal M (1958). Yeni Bir Bakanlığın Kuruluşu. *AÜHF Dergisi*. 13(3), 276-285.

TODAİE (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü) (1963). T.C. Devlet Teşkilatı Rehberi. Ankara: TODAİE Yayını.

TODAİE (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü) (2015). Türkiye Cumhuriyeti Devlet Teşkilatı Rehberi Özel Kitap. Ankara: TODAİE Yayını.

Ulusoy A D (2022). *Türk İdare Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Vedel G (1968). *Droit Administratif*. Paris: Presses Universitaires de France.

Wren D A ve Bedeian A G. (2018). *The Evolution of Management Thought*. NJ: Wiley, Hoboken.

Yalçındağ S (1995). Yerinden Yönetim, Yerel Yönetim. *Çağdaş Yerel Yönetimler*. 4(2), 3-19.

Yargıtay Başkanlığı (2024). 2023 Faaliyet Raporu, Ankara: yay.y.

Yayla Y (2010). *İdare Hukuku*. İstanbul: Beta.

Yıldırım T vd. (2015). *İdare Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Zabunoğlu Y K (2012). *İdare Hukuku. Cilt I*, Ankara: Yetkin Yayınları.

Türkiye’de Heterodoks İktisat: Siyasal, Felsefi ve Kurumsal Dinamikler Işığında Bir İnceleme

Aras Yolusever, İstanbul Kültür Üniversitesi

ORCID: 0000-0001-9810-2571

E-Posta: arasyolusever4@gmail.com

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de heterodoks iktisadın tarihsel geçmişini siyasal dönüşümler, felsefi arayışlar ve kurumsal yapılanmalar ışığında incelemektedir. Neoklasik iktisadın paradigmatik hegemonyasına karşı bir alternatif olarak ortaya çıkan heterodoks iktisat, kendi içerisinde sürekli gelişmekte ve iktisadın disiplinlerarası bir sosyal bilim olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, birey davranışlarının yalnızca rasyonellik varsayımıyla açıklanamayacağını savunmakta ve iktisadi olguları tarihsel, toplumsal ve kurumsal bağlamları içinde ele almaktadır. Heterodoks iktisat, çoklu metodolojilere açıktır; pozitivist yaklaşımların yanında tarihsel analiz, eleştirel realizm ve normatif değerlendirmeleri de içermektedir. Marksist, kurumsal, feminist, post-Keynesyen, ekolojik ve ajan bazlı kompütasyonel iktisat gibi farklı alt başlıkları içinde barındıran yaklaşım, temel olarak piyasaların her zaman etkin ve istikrarlı olduğu varsayımına karşı çıkarak, güç ilişkilerini, gelir dağılımını ve toplumsal adaleti iktisadi analizlerin merkezine yerleştirmektedir. Böylece iktisadi yalnızca teknik bir uzmanlık alanı olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir pratik olarak yeniden konumlandırmak mümkün olmaktadır. Türkiye’de heterodoks iktisat özellikle kriz dönemlerinde, üniversitelerdeki özgün düşünce odaklarında, planlama ve sanayileşme süreçlerinde kendine alan bulmuştur. Bu bağlamda, çalışmada erken cumhuriyet dönemi (1923-50), 1950-1980 dönemi, neoliberal dönüşümün popülerlik kazandığı 1980-2000 dönemi ve 2000 yılından bugüne dek süregelen dönem ana tarihsel dönemler olarak ele alınarak heterodoks yaklaşımın hangi koşullar altında ve kimler tarafından beslendiği analiz edilmektedir. Çalışma, heterodoks iktisada dair analitik bir değerlendirme sunarak kurumsallaşma sorunsalını, paradigma gerilimini, yapısal sınırları ve gelecekteki olası açılımları tartışmakta ve böylece yalnızca entelektüel tarih açısından değil, aynı zamanda iktisadi krizlerin, devlet-siyaset ilişkisinin ve akademik alanın yapısal dönüşümünün heterodoks paradigmalara olan etkisini de dikkate alarak çok katmanlı bir çerçeve sunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonunda uluslararası heterodoks iktisat girişimleri ve Türkiye için olası uyarlamalar tartışılmaktadır. Bu uyarlamalar Türkiye’deki heterodoks iktisat okulunun gelişimi için önem taşımaktadır. Heterodoks iktisat girişimleri yalnızca gelişmiş ülkelerde değil, Türkiye’nin de dahil

olduğu gelişmekte olan ülkelerde de popülerliğini korumaktadır. Bu haliyle çalışma, önemli öneriler sunmakta ve heterodoks iktisadi düşüncenin yayılması ile iktisadi sorunlara çözüm bulunma sürecinin daha başarılı olabileceğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Heterodoks İktisat, Hukuk ve İktisat, Kurumsal İktisat, İktisadi Düşünce Tarihi, İktisadi Krizler.

Heterodox Economics in Türkiye: An Analysis in The Light of Political, Philosophical and Institutional Dynamics

Abstract

This study examines the historical trajectory of heterodox economics in Turkey considering political transformations, philosophical inquiries, and institutional structures. Emerging as an alternative to the paradigmatic hegemony of neoclassical economics, heterodox economics continues to evolve internally and emphasizes that economics is an interdisciplinary social science. This approach argues that individual behavior cannot be explained solely through the assumption of rationality and instead considers economic phenomena within their historical, social, and institutional contexts. Heterodox economics is open to multiple methodologies, encompassing not only positivist approaches but also historical analysis, critical realism, and normative evaluations. The theory encompasses diverse subfields such as Marxist, institutional, feminist, post-Keynesian economics, ecological economics, and agent based computational economics. Fundamentally, it challenges the assumption that markets are always efficient and stable, placing power relations, income distribution, and social justice at the center of economic analysis. In doing so, it reconceptualizes economics not merely as a technical field of expertise, but also as a form of social practice. For Türkiye, heterodox economics has found space particularly during periods of crisis, within university circles that promote original thinking, and throughout processes of planning and industrialization. In this framework, the study identifies four key historical periods: the early Republican era (1923–1950), the period between 1950 and 1980, the era from 1980 to 2000 when neoliberal transformation gained popularity, and the post-2000 period. Each of these phases is analyzed to explore the conditions under which heterodox approaches were cultivated and by whom. The study offers an analytical assessment of heterodox economics, discussing its institutionalization challenges, paradigm tensions, structural boundaries, and potential future trajectories. It thus aims to present a multilayered framework that addresses not only the intellectual history of heterodox economics but also the impact of economic crises, state-politics relations, and the structural transformation of the academic field. The final section discusses international heterodox economics initiatives and their

possible adaptations for the Turkish context. These adaptations are crucial for the development of a heterodox school in Turkey. Heterodox economics initiatives retain their relevance not only in developed countries but also in developing economies like Türkiye. In this respect, the study puts forward significant proposals and argues that the dissemination of heterodox economic thinking could lead to more effective solutions to economic problems.

Keywords: Heterodox Economics, Law and Economics, Institutional Economics, History of Economic Thought, Economic Crises.

Giriş

Bu makalenin temel amacı, Türkiye’de heterodoks iktisadın ortaya çıkışını, gelişimini ve yayılmasını tarihsel-sosyolojik bağlamda değerlendirmek ve bu süreçte siyasal iktidar dönüşümlerinin, iktisadi krizlerin, akademik üretim ortamlarının ve felsefi arayışların nasıl bir rol oynadığını analiz etmektir.

Heterodoks iktisat, iktisadi olgulara yaklaşımda yöntemsel çoğulculuğu, tarihsel bağlamı ve kurumsal analizleri önceleyen bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, özellikle neoklasik iktisadın bireyci rasyonalite, denge analizi ve piyasa etkinliği gibi varsayımlarına yönelik eleştiriler etrafında şekillenmiş ve zamanla Marksist, kurumsal, post-Keynesyen, feminist, evrimsel ve ajan bazlı kompütasyonel iktisat gibi çeşitli düşünce okullarını içeren zengin bir yapı kazanmıştır (Lawson, 2006: 483-484).

Türkiye’de ise heterodoks iktisadın gelişimi ve yayılımı, yalnızca kuramsal değil; aynı zamanda siyasal, toplumsal ve tarihsel dinamiklerle de yakından ilişkilidir. Kuram, özellikle siyasal rejim değişimleri, iktisadi krizlerin sistemsel çözüm arayışlarını tetiklemesi ve üniversitelerdeki düşünsel çoğullaşmanın artmasıyla birlikte anlam kazanmıştır. Özellikle 1960 sonrası planlı kalkınma dönemi, 1980’lerin neoliberal dönüşüm süreci, 2001 ve 2018 sonrası kriz deneyimleri ile heterodoks düşünce alternatif bir paradigma olarak daha görünür hale gelmiştir.

Bu çalışmanın temel araştırma sorusu Türkiye’de heterodoks düşüncenin gelişimini ve yayılmasını etkileyen temel siyasal, felsefi ve kurumsal süreçler nelerdir ve bu süreçlerde kimler, nasıl roller oynamıştır? olarak ifade edilebilir. Bu soruya yanıt ararken çalışmada farklı tarihsel dönemlerde heterodoks iktisadın hangi bağlamlarda öne çıktığı, ne tür düşünsel kırılmalarla beslendiği ve hangi aktörlerin bu sürece katkı sunduğu incelenecektir.

Bu kapsamda çalışma:

- Heterodoks iktisadın Türkiye’deki gelişim çizgisini dönemsel olarak sınıflandırmayı,
- Bu gelişimi etkileyen siyasal ve iktisadi koşulları ortaya koymayı,
- Öne çıkan akademik ve kurumsal aktörlerin katkılarını değerlendirmeyi,
- Günümüz akademik ortamındaki heterodoks yaklaşımların kurumsallaşma düzeyini irdelemeyi hedeflemektedir.

Bu açıdan çalışmanın temel motivasyonu, Türkiye’de iktisadi düşüncenin tarihsel gelişiminde çoğu zaman geri planda kalan, ancak gerek kriz dönemlerinde gerekse alternatif politika üretiminde önemli rol oynayan heterodoks düşüncenin gelişim izlerini sistematik biçimde ortaya koyma arzusudur. Bu doğrultuda heterodoks iktisadın kuramsal çerçevesi tartışılacak, Türkiye’de heterodoks iktisadın tarihsel gelişimi incelenecek ve heterodoks iktisada ilişkin genel bir değerlendirme sunulacaktır.

Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde, heterodoks iktisadın kuramsal çerçevesi ele alınacaktır. Bu doğrultuda heterodoks iktisadın ayırt edici özellikleri ve yapısal sınırları tartışılacaktır.

Heterodoks İktisadın Kuramsal Temelleri

Heterodoks iktisat, iktisadi düşünce tarihinde yalnızca bir teori ya da yaklaşım değil, aynı zamanda metodolojik, ontolojik ve epistemolojik bir alternatif arayışı olarak değerlendirilebilir. Temel özelliği, ana akım (ortodoks) iktisadın varsayımlarına, yöntemlerine ve değer yargılarına eleştirel bir mesafeden yaklaşmasıdır. Bu yönüyle heterodoks iktisat, yalnızca neoklasik iktisada karşı çıkmakla kalmamakta; aynı zamanda iktisadi düşüncenin doğasını yeniden tanımlamaya çalışmaktadır (Lawson, 2006: 483-486). Kuramsal temelleri, ontolojik ve epistemolojik yaklaşımı, yöntemsel çoğulculuk ve tarihçilik, dağılım¹ ve toplumsal sınıf ve disiplinlerarası doğa olarak gruplandırılabilir.

i) Ontolojik ve epistemolojik farklılıklar

Heterodoks iktisat ile ortodoks (ana akım) iktisat arasındaki temel ayırım, yalnızca teorik ya da politik değil; aynı zamanda ontolojik ve epistemolojik düzlemde. Bu ayırım, iktisadi gerçekliğin doğasına (ontoloji) ve bu gerçekliğe nasıl ulaşılabileceğine (epistemoloji) ilişkin farklı varsayımlara

dayanmaktadır. Ontolojik olarak heterodoks iktisat, toplumsal dünyanın karmaşık, tarihsel, bağlamsal ve açık sistemli bir yapıya sahip olduğunu savunmaktadır. Epistemolojik olarak ise bilgi üretiminin çoğulcu, eleştirel ve teorik olarak inşa edilmiş olduğunu öne sürmektedir (Lawson, 1997: 33-36).

Ortodoks iktisat, büyük ölçüde Newtoncu bilim anlayışından türeyen kapalı sistem yaklaşımıyla çalışmaktadır (Uysal ve Eren, 2017: 136). Bu anlayış, evrensel yasaların varlığına, bireylerin atomistik yapısına ve neden-sonuç ilişkilerinin istikrarına dayalıdır. Neoklasik modeller, bireyleri tam bilgiye sahip, fayda maksimizasyonu davranışı sergileyen rasyonel ajanlar olarak ele almaktadır; tercihlerin sabitliği ve sistemlerin otomatik dengeye yönelmesi bu varsayım sisteminin merkezinde yer almaktadır (Hausman, 1992: 13-28).

Buna karşılık heterodoks iktisat, toplumsal dünyanın açık sistemler şeklinde modellenmesi gerektiğini savunmaktadır. Açık sistemler, değişkenlerin sabitlenemediği, deneye kapalı ve çok sayıda nedensel ilişkinin iç içe geçtiği sistemlerdir (Lawson, 1997: 253-255). Heterodoks iktisatçılar, bireylerin iktisadi davranışlarının tarihsel, kültürel, kurumsal ve ideolojik bağlamlardan etkilendiğini ileri sürmektedir. Bu nedenle iktisadi analiz, durağan değil evrimsel, bireysel değil kolektif, zamansız değil tarihsel bir perspektifle ele alınmalıdır (Hodgson, 2001: 330-346).

Hodgson'a (2004: 395-397) göre, heterodoks ontoloji 'mutlak rasyonaliteden evrimsel rasyonaliteye', 'tam bilgi varsayımından sınırlı bilgiye' ve 'istatistiksel düzenlilikten yapısal belirsizliklere' geçişi zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda bireyler, özerk karar vericiler değil; tarihsel olarak inşa edilmiş sosyal varlıklardır. Dolayısıyla homo economicus varsayımı yerine, 'kurumlar içinde öğrenen ve evrilen aktörler' yaklaşımı ön plana çıkmaktadır.

Öte yandan, ana akım iktisat, pozitivist bilgi anlayışına dayanmaktadır. Bilgi, deneysel gözlem ve mantıksal çıkarımlarla oluşturulan, değerlerden arındırılmış ve doğrulanabilir olmalıdır. Bu epistemoloji, doğa bilimlerinden ithal edilen nicel tekniklerle evrensel genellemeler üretmeyi amaçlamaktadır (Blaug, 1992: 27-32). Bu yaklaşıma göre ekonomik modellerin gerçekliği birebir yansıtması gerekmez; önemli olan modellerin öngörü gücüdür.

Heterodoks iktisat ise bu epistemolojik indirgemeciliği reddetmektedir. İktisadi olaylar, yalnızca pozitif bilimsel yöntemlerle kavranamaz çünkü iktisat, normatif boyutları, ideolojik çatışmaları ve tarihsel koşulları içeren bir sosyal bilimdir. Bu nedenle epistemolojik çoğulculuk, heterodoks iktisadın temel

ilkelerinden bir tanesidir. Dolayısıyla heterodoks iktisat, farklı yöntemsel yaklaşımların (tarihsel analiz, söylem çözümlemesi, karşılaştırmalı kurumsal analiz, nitel saha araştırmaları vs.) birbirini dışlamadan kullanılabileceğini savunmaktadır (Lawson, 2006: 492).

Ayrıca heterodoks epistemoloji, teorilerin gerçekliği yapılandığı görüşünü benimsemektedir. Bu görüşe göre, modeller yalnızca araçsal yapılar değil; belirli ideolojik, sınıfsal ya da tarihsel çerçevelerin bir yansımasıdır. Bu noktada, bilimsel tarafsızlık iddiası da sorgulanmaktadır. Özellikle feminist iktisat ve radikal politik iktisat, bilgi üretim süreçlerinin toplumsal cinsiyet, sınıf ve iktidar ilişkilerinden bağımsız olamayacağını savunmaktadır (Harding, 1991: 296-313).

Bu açıdan eleştirel gerçekçilik de öne çıkmaktadır. Heterodoks epistemolojinin dayandığı önemli felsefi akımlardan biri eleştirel gerçekçiliktir. Bhaskar (1975) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, sosyal bilimlerde neden-sonuç ilişkilerinin yüzeysel gözlemlerle değil; derin yapısal mekanizmalar yoluyla anlaşılabilmesini öne sürmektedir. Eleştirel gerçekçilik hem ontolojik gerçekliği kabul etmekte hem de epistemolojik sınırlılıklara dikkat çekmektedir. Bu yönüyle heterodoks iktisada ontolojik açıklık ve yöntemsel esneklik sağlamaktadır.

Sonuç olarak, heterodoks iktisat epistemolojik olarak tek bir yöntem ya da teoriye indirgenemeyecek kadar karmaşık bir toplumsal alanla ilgilenmekte ve bu nedenle, toplumsal gerçekliğin derinlemesine anlaşılması için farklı disiplinlerden (sosyoloji, tarih, siyaset bilimi, antropoloji) beslenerek eleştirel çoğulculuğu ilke edinmektedir.

ii) Yöntemsel çoğulculuk ve tarihsellik

Heterodoks iktisadın temel ayırt edici özelliklerinden bir diğeri, yöntemsel çoğulculuğa ve tarihselliğe verdiği önemdir. Bu yaklaşım, iktisadi analizde tekil bir yöneme dayanmaktan ziyade, farklı epistemolojik geleneklerden ve disiplinler arası araçlardan faydalanmayı savunmaktadır. Bu bakış açısına göre, ekonomi biliminin evrensel ve zamandan bağımsız yasalarla değil, tarihsel olarak şekillenmiş toplumsal ilişkiler aracılığıyla analiz edilmesi gerektiği söylenebilir (Lawson, 2006: 497-501).

Ortodoks iktisat, büyük ölçüde formel modellemeye, matematiksel ispatlara ve pozitivist bilgi üretimine dayalı tek-tip bir yöntem anlayışı sergilemektedir. Bu yaklaşım, nedenselliği sabit parametrelerle ölçülebilir

sonuçlara indirgemekte ve genellikle deneysel veya ampirik testleri önelemektedir (Hausman, 1992: 154-183). Ancak heterodoks iktisatçılar, sosyal bilimlerin çok boyutlu ve bağlamsal doğası gereği bu yöntemin sınırlı bir kavrayış sunduğunu savunmaktadır.

Yöntemsel çoğulculuk, farklı bilimsel geleneklerin (örneğin tarihsel materyalizm, kurumsalcılık, post-Keynesyen analiz, feminist iktisat, evrimsel iktisat vb.) bir arada var olabileceğini ve birbirini tamamlayabileceğini öne sürmektedir (Caldwell, 1984). Bu yaklaşımda, özellikle karmaşık, tarihsel ve yapısal dönüşümleri anlamak için nitel araştırmalar, tarihsel karşılaştırmalı analizler, vaka çalışmaları ve söylem çözümlemeleri gibi alternatif yöntemlerin de bilimsel olarak meşru olduğu kabul edilmektedir.

Tarihsellik, heterodoks iktisadın merkezinde yer alan bir başka kuramsal ilkedir. Bu ilke, iktisadi kurumların, davranışların ve yapısal ilişkilerin belirli tarihsel bağlamlarda şekillendiği varsayımına dayanmaktadır. İktisat bilimi, doğa bilimleri gibi zamandan ve mekândan bağımsız evrensel yasalar üretmek yerine, tarihsel süreçleri açıklamaya yönelmelidir (Hodgson, 2001: 21-41).

Tarihsellik, özellikle evrimsel ve kurumsal iktisat geleneklerinde belirgin şekilde görülmektedir. Thorstein Veblen'in 'alışkanlıkların evrimi'² (cumulative causation) yaklaşımı, iktisadi davranışların kültürel, sosyal ve tarihsel birikimle şekillendiğini ortaya koymaktadır (Veblen, 1898: 377-380). Benzer şekilde, Karl Polanyi'nin (1944) *Büyük Dönüşüm (The Great Transformation)* adlı çalışmasında savunduğu gibi, piyasa ekonomileri tarihsel olarak özgül koşullarda ortaya çıkmış kurumsal yapılarıdır; bu nedenle iktisat, tarihten soyutlanarak incelenemez.

Tarihsel bağlamın göz ardı edilmesi, neoliberal politikaların evrensel reçeteler hâline getirilmesinde olduğu gibi, ciddi toplumsal sonuçlar doğurabilir. Örneğin Latin Amerika ülkelerinde Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından uygulanan yapısal uyum programları, tarihsel ve kurumsal bağlam dikkate alınmadan uygulandığında iktisadi problemlere sebep olmuştur (Stiglitz, 2003: 195-214). Bu tür örnekler, tarihsel analizle desteklenmeyen iktisadi modellerin indirgemeci doğasını gözler önüne sermektedir.

Tarihsellik aynı zamanda kurumsal iktisadın merkezinde yer alan patika bağımlılığı kavramıyla da örtüşmektedir. Kurumlar ve iktisadi alışkanlıklar, geçmiş deneyimlerin ürünü olarak şekillenmekte ve geçmişin izleri bugünkü

davranışlar üzerinde belirleyici olmaktadır (North, 1990: 73-105). Bu anlayış, iktisadi dönüşümlerin yalnızca rasyonel tercihlerin sonucu değil; tarihsel süreçlerin, güç ilişkilerinin ve kültürel dinamiklerin bir bileşkesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, heterodoks iktisat için yöntemsel çoğulculuk yalnızca teknik bir tercihi değil; aynı zamanda ontolojik ve etik bir duruşu temsil etmektedir. Aynı şekilde tarihsellik, yalnızca bir araştırma stratejisi değil; iktisat biliminin toplumsal sorumluluğunun ve tarihsel bilincinin bir gereğidir.

iii) Güç ilişkileri, dağılım ve toplumsal sınıf

Heterodoks iktisat, iktisadi süreçleri yalnızca kaynakların verimli tahsisi sorununa indirgememekte; aksine, bu süreçleri üretimin toplumsal örgütlenmesi, gelir ve servet dağılımı, sınıf yapısı ve politik iktidar ilişkileri üzerinden analiz etmektedir. Bu bağlamda özellikle Marksist iktisat, sınıf mücadelesi ve artık değer el konulması gibi kavramlarla iktisadi yapının sömürü ilişkileri üzerinden okunmasını sağlamaktadır (Marx, 1867 [1976]). Latin Amerika kökenli Yapısalcı İktisat da benzer biçimde, küresel eşitsizliği merkeze alarak merkez-çevre ilişkilerini eleştirel biçimde incelemektedir (Prebisch, 1950: 1-8).

Ayrıca Post-Keynesyen iktisat, dağılım ile toplam talep arasında iki yönlü nedensellik kurarak, fiyatların mikro temelli değil, kurumsal ve makroekonomik koşullarla şekillendiğini savunmaktadır (Lavoie, 2022: 4-10). Feminist iktisat ise, üretken olmayan işgücü ve bakım emeği gibi görmezden gelinen alanları iktisat disiplinine dahil ederek, toplumsal cinsiyetin iktisadi süreçlerdeki rolünü görünür kılmaktadır (Folbre, 1994: 15-38).

iv) Heterodoks iktisadın disiplinlerarası doğası

Heterodoks yaklaşımın iktisadi olguların sadece ekonomik değişkenlerle açıklanamayacağı; kültürel, tarihsel, siyasal ve toplumsal etmenlerin bütüncül biçimde analiz edilmesi gerektiği yönündeki anlayışı, ekonomi-politik, sosyoloji, antropoloji, tarih, hukuk ve felsefe gibi alanlarla sistematik bir etkileşimi teşvik etmektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iktisat disiplini, özellikle neoklasik paradigmanın yükselişiyle birlikte diğer sosyal bilim dallarından giderek ayrılmış ve kendi içinde kapalı, biçimsel, model-tabanlı bir bilgi üretimi sürecine yönelmiştir (Fourcade, 2010: 1-30). Bu süreç, iktisadın nesnel, evrensel ve bilimsel bir disiplin olduğu yönündeki pozitivist iddiaları

pekiştirmiştir. Ancak bu tür bir yalıtılmışlık, iktisat gibi yapısal, tarihsel ve sınıfsal ilişkilerle örölü bir alanın analitik derinliğini sınırlamış, sosyal gerçekliğin indirgemeci biçimde modellenmesine yol açmıştır.

Heterodoks iktisat, bu hegemonik yalıtılmışlığa karşı bir entelektüel direniş olarak okunabilir. Disiplinlerarası yaklaşımı, yalnızca epistemolojik bir zenginlik değil, aynı zamanda normatif bir duruşu da ifade etmektedir. Bu yönüyle heterodoks yaklaşım, iktisadın toplumsal sorumluluğu ve etik yönüyle yeniden ilişki kurmasına imkân tanımaktadır (Lawson, 2006: 497-501).

Heterodoks iktisadın birçok alt dalı, farklı disiplinlerle kurduğu yapıcı etkileşimler aracılığıyla özgün kuramsal katkılar geliştirmiştir:

- **Feminist İktisat**, toplumsal cinsiyet çalışmalarından, feminist felsefeden ve sosyolojiden beslenerek emek kavramını yeniden tanımlamış, görünmeyen emek, bakım ekonomisi ve cinsiyet temelli ücret farkları gibi konuları iktisadi analizin merkezine taşımıştır (Nelson, 1996; Folbre, 1994: 15-38).
- **Kurumsal ve Yeni Kurumsal Yaklaşımlar**, iktisat ile tarih, hukuk ve siyaset bilimi arasındaki sınırları aşarak kurumların evrimi, patika bağımlılığı, işlem maliyetleri ve kolektif davranış gibi konuları açıklamada önemli katkılar sunmuştur (North, 1990; Hodgson, 2001: 137-166).
- **Evrimsel İktisat**, biyoloji ve kompleks sistemler teorisinden etkilenecek piyasa dinamiklerini durağan denge analizinden uzaklaştırmış, öğrenme, adaptasyon ve inovasyon süreçlerini merkeze alan dinamik modellere yönelmiştir (Metcalfe, 1998: 3-10).
- **Ekolojik İktisat**, çevre bilimleri, sistem ekolojisi ve etik felsefe ile kurduğu ilişkiyle, doğanın yalnızca bir üretim girdisi değil; ekonomiyle karşılıklı etkileşim içinde olan sınırlı bir sistem olduğunu vurgulamış ve sürdürülebilir kalkınma, ekosistem hizmetleri ve çevresel sınırlar üzerine bütüncül analizler geliştirmiştir (Martinez-Alier, 2002: 43-48).
- **Kompleksite İktisadı**, ekonomiyi dinamik, sürekli evrilen ve öngörülemez bir sistem olarak ele alan bir yaklaşımdır. Geleneksel iktisadın denge vurgusu yapan varsayımlarının aksine, bu yaklaşım, bireylerin ve firmaların (ajanların) basit etkileşimlerinden ortaya çıkan makroekonomik örüntüleri incelemektedir. Bu bağlamda, ajan bazlı kompütasyonel iktisat kompleksite iktisadının temel

araçlarından bir tanesidir. Kompütasyonel modeller, karar alma kuralları olan ve çevreleriyle etkileşime giren heterojen ajanların davranışlarını simüle ederek, makro düzeyde ortaya çıkan olguları (örneğin, piyasa baloncukları, finansal krizler veya inovasyon dalgaları) anlamaya çalışmaktadır. Bu modeller, analitik çözümlerin zor olduğu durumlarda, ekonominin karmaşık ve doğrusal olmayan yapısını keşfetmek için güçlü bir deneysel laboratuvar sunmaktadır (Farmer ve Foley, 2009: 685-686).

Bu örnekler, heterodoks yaklaşımın yöntemsel çoğulculuğunun yalnızca iktisat içi bir çeşitlilik olmadığını, aynı zamanda sosyal bilimler arasında kavramsal ve analitik alışverişe açık bir bilim anlayışı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye’de Heterodoks İktisadın Tarihi

Türkiye’de heterodoks iktisat düşüncesi, yalnızca akademik bir muhalefet biçimi değil; aynı zamanda tarihsel olarak iktisadi bağımsızlık, kalkınma ve toplumsal adalet arayışının entelektüel izdüşümü olmuştur. Bu düşünsel çizgi, zaman içinde farklı kuramsal geleneklerden, politik atmosferlerden ve kurumsal yapılardan etkilenmiş, farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Bu bölümde bu gelişim dört ana döneme ayrılarak incelenmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1950): Devletçilik Ve Ulusal Kalkınma Anlayışı

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’nin iktisadi düşünsel yapısı, yeni kurulan ulus-devletin siyasi bütünlüğünü sağlama, ekonomik bağımsızlık inşa etme ve modernleşmeyi gerçekleştirme yönündeki hedefleri çerçevesinde biçimlenmiştir. Bu dönemde iktisadi politika tercihleri, klasik liberalizmin ‘laissez-faire’ ilkesinden belirgin biçimde ayrılmış ve daha çok devlet müdahalesine dayanan bir kalkınma paradigması benimsenmiştir. Bu yönüyle, erken cumhuriyet dönemi iktisadı, kuramsal olarak sistematik bir heterodoks çerçeve sunmasa da uygulamada ortodoks iktisat anlayışına alternatif bir yönelim barındırmaktadır (Boratav, 2003: 39-59).

1923 İzmir İktisat Kongresi, bu sürecin ideolojik ve politik çerçevesini çizen ilk adım olmuştur. Her ne kadar kongrede özel girişimciyi teşvik eden söylemler öne çıksa da kısa süre içinde bu liberal eğilim yerini pragmatik devlet müdahaleciliğine bırakmıştır. Özellikle 1929 Dünya Bunalımının Türkiye’ye etkileri, devletin iktisadi alanda daha aktif bir aktör haline gelmesini zorunlu kılmıştır (Pamuk, 2008: 277-280). Bu bağlamda, 1930’lu yıllarda

geliştirilen Birinci (1934) ve İkinci (1938) Sanayi Planları (uygulanamamış olsa da), devletçilik ilkesinin somutlaşmış biçimleri olarak görülebilir. Bu planlar, Sovyet planlama modelinden esinlenmiş ve ithal ikamesi, sanayi yatırımlarında kamu öncülüğü, yerli üretimin teşviki gibi unsurlar aracılığıyla ortodoks piyasa ilkelerine ciddi bir meydan okuma teşkil etmiştir (Yalman, 2009).

Söz konusu dönem hem yapısal hem de ideolojik olarak devletin ekonomideki rolünü yeniden tanımlamış; karma ekonomi modeline yönelim, ekonomik bağımsızlığın ulusal egemenliğin ayrılmaz bir parçası olduğu fikrini pekiştirmiştir. Devletçilik, burada yalnızca bir iktisat politikası olarak değil, aynı zamanda bir ulus inşa stratejisi olarak da işlev görmüştür (Boratav, 2003: 39-59).

Bununla birlikte, bu dönemde akademik alanda kurumsallaşmış bir heterodoks okuldan söz etmek güçtür. Ancak bu durum, ilgili dönemin heterodoks düşüncenin Türkiye’deki entelektüel tarihi bakımından önemsiz olduğu anlamına gelmez. Dönemin önde gelen düşünürlerinden Mustafa Şekip Tunç ve Mehmet İzzet, yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda felsefi temelleriyle de devletçilik anlayışını savunmuş ve Batı’nın bireyci paradigmasına karşı toplulukçu bir iktisadi-toplumsal model önermiştir (Balci, 2014: 183-188). Bu düşünsel miras, ilerleyen dönemlerde Sadun Aren, Mümtaz Soysal, Korkut Boratav gibi heterodoks çizgideki akademisyenler için teorik bir zemin oluşturmuştur.

Sonuç olarak, 1923–1950 dönemi Türkiye’inde iktisadi düşünce, devlet müdahaleciliğini esas alan, kalkıncı ve pragmatik bir heterodoks yönelim taşımaktadır. Bu yönelimin ideolojik dayanakları, anti-liberal bir modernleşme projesi ile ulusal bağımsızlık arayışı arasında kurulmuştur. Bu husus, heterodoks iktisadın Türkiye bağlamında tarihsel olarak nasıl şekillendiğini anlamak açısından büyük öneme sahiptir.

1950-1980 Dönemi: Eleştirel Kalkınma İktisadı Ve Bağımlılık Teorileri

1950–1980 dönemi, Türkiye iktisat düşüncesinde eleştirel kalkınma yaklaşımlarının geliştiği ve kurumsal olarak görünürlük kazandığı bir evreyi temsil etmektedir. Bu dönem, aynı zamanda Soğuk Savaş bağlamında şekillenen küresel kalkınma tartışmalarının, Türkiye özelinde iktisadi bağımlılık ve eşitsizlik sorunsalı etrafında yeniden yorumlandığı bir dönemdir. Çok partili hayata geçişle birlikte, kalkınma meselesi yalnızca teknik bir iktisadi sorun değil, aynı zamanda ideolojik ve yapısal bir mesele olarak da ele alınmaya başlanmıştır (Pamuk, 2008: 281-285).

1960 askerî darbesi sonrasında oluşturulan 1961 Anayasası, planlamaya anayasal bir zemin kazandırarak Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasına olanak tanımış, bu gelişme Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme politikalarının sistematik bir çerçevede uygulanmasını mümkün kılmıştır (Buğra, 1995:190-206). Beş yıllık kalkınma planları, iktisadi hedeflerin belirlenmesi açısından ve kalkınma paradigmasının hangi epistemolojik ve normatif temeller üzerine inşa edileceği noktasında belirleyici olmuştur. Bu çerçevede planlar, iktisadi düşünce üretimi üniversitelerde ve akademik yayın organlarında alternatif kuramların gelişmesine imkân sağlamıştır. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, *Mülkiye Dergisi*, *Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları* gibi platformlar, bu dönemde bağımlılık kuramına, yapısal kalkınma anlayışına, Latin Amerika'daki *Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu (CEPAL)* okulunun etkilerine ve sınıfsal analizlere dayanan eleştirel perspektiflerin yoğunlaştığı önemli mecralar olmuştur.

Türkiye'de bu yaklaşımın en önemli öncülerinden biri olan Korkut Boratav, iktisadi tarih ve sınıf ilişkileri üzerine yaptığı çalışmalarla, Türkiye'de sermaye birikim süreçlerinin sınıfsal dinamiklerini çözümlemiş ve kalkınma iktisadının heterodoks potansiyelini ortaya koymuştur. Sencer Divitçioğlu, daha çok tarihselci Marksist ekonomi politik yönelimiyle, Osmanlı-Türk iktisadi yapısının tarihsel dönüşümünü analiz etmiş ve kalkınmanın tarihsel-toplumsal köklerini vurgulamıştır (Divitçioğlu, 2010: 45-75).

Bu dönemde Muammer Aksoy ve Turan Güneş gibi düşünürler, iktisadi planlamanın katılımcı bir kamusal yönetim biçimi olarak savunulmasını sağlamış; Ercan Uygur ve Erinç Yeldan ise dış ticaret rejimi, sermaye kontrolü ve kamu yatırımlarının büyüme üzerindeki rolü gibi konularda yapısalci analizlere yönelmişlerdir (Buğra, 1995: 190-241). Bağımlılık teorisi³ ise, özellikle çevre-merkez ilişkileri, uluslararası iş bölümü ve dışa bağımlılık üzerinden Türkiye'nin kalkınma sürecine ilişkin eleştirel bir perspektif sunmuştur. Bu çalışmalar, alternatif iktisadi modellerin teorik temelini oluşturmuş ve iktisadi planlamanın sınıfsal etkilerine, bölüşüm politikalarına ve çevre ekonomisine dair erken tartışmaların gelişmesine katkıda bulunmuştur (Boratav, 2003: 93-145).

Yine bu dönemde Latin Amerika kökenli yapısalci iktisat okulunun merkez-çevre analizleri de Türkiye'de tartışılmıştır. Prebisch (1950) ve Furtado (1970) gibi düşünürlerin perspektifi, Türkiye'nin yabancı sermayeye bağımlılığını ve az gelişmişlik koşullarını açıklamakta kullanılmıştır. Aynı zamanda, 1970'lerin ikinci yarısındaki enflasyonist baskılar ve ödemeler

dengesi sorunları, heterodoks iktisatçılarca ‘durağanlık tuzağı’ olarak tanımlanmış; bu sorunlar Marksist ve bağımlılıkçı perspektiflerle analiz edilmeye çalışılmıştır (Keyder, 1987: 165-197).

Bu süreçte iktisat politikalarının odağındaki çelişkiler, heterodoks yaklaşımlara kuramsal ilham vermiştir. Örneğin Korkut Boratav ve Erinc Yeldan gibi iktisatçılar, sermaye birikim süreçlerinin ülke içindeki sömürü boyutlarını sınıf analizleriyle gözler önüne sermiş; gelir dağılımı, büyüme ve dış borç dengesi gibi meseleleri alternatif modellerle ele almışlardır. Bu çabalar, Türkiye’de heterodoks iktisadın kurumsal ve entelektüel temellerini daha da sağlamlaştırmış; bu temeller sonraki on yıllarda hem akademik hem de siyasal direnç alanlarının oluşumunda belirleyici olmuştur.

1980-2000 Dönemi: Neoliberal Dönüşüme Karşı Akademik Direniş

1980 sonrası iktisadi düşünce ve uygulamalar, tarihsel bir kırılma noktası yaşamıştır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan neoliberal yeniden yapılanma süreci, Türkiye’nin iktisadi modelini köklü biçimde dönüştürmüş, devlet müdahalesinin azaltıldığı, dış açıklığın ve serbest piyasa mekanizmalarının teşvik edildiği yeni bir paradigma hayata geçirilmiştir. Bu değişim, iktisadi kurum ve politikaları, iktisadi düşüncenin üretim tarzını, egemen kuramsal yönelimleri ve akademik ilişkileri kapsamlı biçimde etkilemiştir.

i) 24 Ocak kararları ve ortodoks hegemonyanın yükselişi

24 Ocak kararları, IMF ve Dünya Bankası’nın önerileri doğrultusunda hazırlanmış ve kamu harcamalarının azaltılması, ithalatın serbestleştirilmesi, döviz kurlarının esnekleştirilmesi ve reel ücretlerin bastırılması gibi yapısal reformları içermiştir (Boratav, 2003: 160). Bu politikaların uygulanması 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte kolaylaşmış, neoliberal programlar otoriter bir siyasi yapı içinde kurumsallaştırılmıştır (Buğra, 1995: 73).

Bu süreçte ortodoks söylemler-özellikle neoklasik ve monetarist çerçeveler-teknokratik rasyonalite adına yaygınlık kazanmış; piyasa mekanizmasının her koşulda etkin olduğu ve devletin ekonomiye müdahale etmemesi yönündeki fikirler, akademide baskın hale gelmiştir. Üniversitelerde, neoliberalizmi meşrulaştıran iktisadi modeller ve metodolojiler öne çıkmış; özellikle mikro temellendirilmiş makro modeller, rasyonel beklentiler hipotezi, optimal denge arayışları gibi ortodoks modeller ders kitaplarında baskın hale gelmiştir (Coşar ve Yeğenoğlu, 2009). Bu hegemonik kuramsal yönelim, özellikle Becker tipi bireysel rasyonalite⁴ varsayımına dayanan modellerin ve Friedman’cı para teorisine⁵ dayalı politikaların meşruiyet

zemini haline gelmiştir. Neoklasik iktisatçılar, bu dönemde bilimsellik adına formel matematiksel modelleme ile donanmış, ancak tarihsel bağlamdan kopuk yaklaşımları önelemişlerdir (Fine, 2001: 3-15).

Buna karşın heterodoks iktisatçılar, bu hegemonik dalgaya karşı entelektüel bir direnç geliştirmiştir. Ankara Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi gibi kurumsal merkezlerde akademisyenler, Marksist ekonomi politik, yapısalci kalkınma kuramları, bağımlılık teorileri ve Keynesyen yaklaşımlar çerçevesinde üretimlerini sürdürmüştür (Boratav, 2003: 145-171). Bu akademik gelenek, Latin Amerika bağımlılık okulunun etkileriyle Türkiye'nin dışa bağımlılık ilişkilerini eleştirel bir çerçevede ele alırken aynı zamanda yapısal enflasyon, sınıfsal bölüşüm ve dış borç dinamiklerini merkeze alan ampirik çalışmalar da üretmiştir.

Ancak bu üretim süreci, artan baskılar, ödenek kısıtları, yayın ve kadro politikaları aracılığıyla sistematik olarak sınırlandırılmıştır. 1980'ler boyunca iktisat bölümleri ideolojik kutuplaşmalara sahne olmuş; neoliberal paradigmayı benimseyen öğretim üyeleri ile eleştirel iktisatçılar arasında epistemolojik ayrımlar derinleşmiş, heterodoks yaklaşımlar sıklıkla 'ideolojik' ya da 'bilimsellikten uzak' olarak etiketlenmiştir (Boratav, 2003: 145-171). Bu dönemde kullanılmış ders kitaplarında Marksist ya da yapısalci düşüncelere yer verilmemesi, akademik sansürün pedagojik düzeye taşındığını da göstermektedir (Şenses, 2021). Bu süreçte pek çok heterodoks iktisatçı, akademik yükselmelerde ve yayın teşviklerinde dışlanmış ya da bürokratik engellere maruz kalmıştır. Bu durum heterodoks iktisadın kurumsallaşma probleminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu husus ilerleyen bölümlerde tartışılacaktır.

Tüm bu dışlayıcı ortama karşın, heterodoks iktisatçılar yeni yayın mecraları, kolektifler ve entelektüel dayanışma ağları inşa ederek düşünsel üretimlerini sürdürmüşlerdir. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, *Toplum ve Bilim* ve *Mülkiye Dergisi* gibi yayın organları, bu dönemde de eleştirel ekonomi politik üretiminin taşıyıcısı olmuştur. Bu dergiler, kapitalist kriz teorilerine, dış borçlanmaya, rant dağılımına, gelir eşitsizliğine ve sınıf analizlerine odaklanan çok sayıda yazının yayımlandığı platformlar haline gelmiştir. Özellikle Korkut Boratav, Erinç Yeldan, Ercan Uygur, Asaf Savaş Akat, Ercan Eren, Sencer Divitçioğlu, Alaattin Aktaş, Erol Taymaz gibi akademisyenler, neoliberal dönüşümün iktisadi ve sosyal maliyetlerini hem teorik hem de ampirik analizlerle gözler önüne sermiştir. Bu yazarlar, yapısal uyum politikalarının sınıfsal etkilerini incelemiş, gelir dağılımı ve bölüşüm ilişkilerine dair eleştirel modeller geliştirmiştir.

Bu dönemde gelişen bir diğer eğilim ise Türkiye'ye özgü kalkınma modelleri ve tarihsel materyalist yaklaşımlar çerçevesinde Osmanlı-Türkiye ekonomik yapılarının analizidir. Keyder (1987), Türkiye'de kapitalistleşmenin özgünlüğünü çevreselleşme kavramıyla açıklarken; Boratav (1982), Cumhuriyet dönemi iktisadi gelişimini sınıf ilişkileri temelinde yeniden değerlendirmiştir. Toplumun tüm kesimlerini kapsayan kalkınma modelleri arayışının bir parçası olarak sosyal devlet uygulamaları, gelir bölüşümündeki eşitsizlikleri gidermeye yönelmiş; ancak 1980'lerde bu politika çerçevesi büyük ölçüde terk edilmiştir.

Sonuç olarak, 1980 sonrası dönemde iktisat eğitiminde gözlemlenen tek tipleşme, heterodoks düşüncenin öğrencilerle buluşmasını zorlaştırmıştır. Bununla birlikte, bazı akademisyenler alternatif müfredatlar oluşturarak, ders materyallerinde sınıf temelli analizleri, bağımlılık kuramını, feminist ekonomiyi ve çevresel politik iktisat konularını tartışmaya açmıştır. Bu çabalar çoğu zaman bireysel özveriyle yürütülmüş; sistematik desteklerden yoksun bırakılmıştır. Ancak bu sessiz direniş daha sonraki kuşakların entelektüel formasyonuna önemli katkılarda bulunmuştur (Şenses, 2021).

ii) 1990'ların sonunda hegemonik kriz ve heterodoks açılımlar

1990'ların sonuna gelindiğinde, Türkiye'de neoliberal politikaların uygulama sonuçları giderek daha belirgin ve sorunlu hale gelmiştir. Özellikle 1994 ve 1999 krizleri, serbest sermaye hareketlerinin, sıkı para politikalarının ve özelleştirme odaklı bütçe disiplininin hem makroekonomik istikrar hem de sosyal refah açısından ciddi sorunlar yarattığını ortaya koymuştur (Yeldan, 2022: 54-65).

1990'lar boyunca biriken dış borçlar, yüksek reel faiz oranları, dalgalı sermaye hareketleri ve özelleştirme gelirlerine dayalı kamu finansmanı gibi yapılar sürdürülebilir olmaktan çıkmış; kamu maliyesi üzerinde ciddi baskılar oluşmuştur. Finansal piyasaların liberalleşmesiyle birlikte Türkiye ekonomisi kısa vadeli sermaye girişlerine bağımlı hale gelmiş, bu da spekülasyon dalgalarına açık bir yapı yaratmıştır (Uygur, 2001: 6-17). IMF ve Dünya Bankası rehberliğinde uygulanan yapısal uyum programları, sosyal harcamalarda kısıntı, reel ücretlerde gerileme ve sosyal devletin zayıflaması gibi sonuçlar doğurarak gelir eşitsizliğini derinleştirmiştir (Öniş ve Şenses, 2009: 204-223).

Bu gelişmeler, Türk iktisat çevrelerinde ortodoks yaklaşımın eleştirisini güçlendirmiştir. Neoliberal politikaların makroekonomik istikrarsızlık

yaratmış ve toplumsal maliyetleri göz ardı ettiği tezi, özellikle heterodoks iktisatçılar tarafından kuvvetli biçimde savunulmuştur. Erinç Yeldan bu dönemde neoliberal reçetelerin kriz üreten doğasına dikkat çekerek; sermaye hareketlerinin kontrolü, aktif kamu maliyesi, istihdam dostu büyüme stratejileri ve emeğin yeniden merkeze alınması gibi politikaların geliştirilmesini önermiştir. Yeldan'a göre, krizler hem teknik problemlerden hem de uygulanan politikaların sınıfsal niteliği ile yapısal eşitsizlikleri derinleştiren yöneliminden kaynaklanmıştır (Yeldan, 2022: 106).

1990'ların sonlarında yaşanan hegemonik kriz, aynı zamanda iktisat disiplininin içsel metodolojik ve kuramsal sorgulamalarını da beraberinde getirmiştir. Rasyonel beklentiler, otomatik denge mekanizmaları ve mikro temellendirilmiş modellerin pratiği açıklamada yetersiz kaldığı kriz süreçlerinde daha da görünür hâle gelmiştir. Bu bağlamda heterodoks düşünce hem kuramsal hem de ampirik düzeyde daha kuvvetli bir entelektüel üretim ve direniş kapasitesi göstermiştir.

Sonuç olarak, 1980–2000 dönemi, Türkiye'de heterodoks iktisadın güçlü entelektüel üretim ve direniş kapasitesi gösterdiği dönemlerden biridir. Akademik yapılar, yayın politikaları ve kadro sistemleri ortodoks eğilimleri desteklese de alternatif düşünce akımları, bağımsız yayınlar, konferanslar ve eleştirel ağlar aracılığıyla varlığını sürdürmüş, kuramsal ve kurumsal belleği sonraki kuşaklara aktarmıştır. Bu birikim, 2001 krizi sonrası dönemde hem akademik hem de toplumsal düzeyde yeniden gündeme taşınacak olan heterodoks iktisadi yaklaşımın dayanak noktası olmuştur (Boratav, 2003: 201-223).

iii) 2000'den bugüne: Türkiye'de heterodoks iktisatta evrilmeler
2000'li yıllardan itibaren iktisat disiplininde evrensel tartışmaların etkisiyle Türkiye'de heterodoks iktisat eğilimleri canlanmıştır. Özellikle 2008 küresel finans krizi sonrası ortodoks teorilerin eleştirilmesi, heterodoks görüşlere akademik ilginin artmasına yol açmıştır. Yüksek lisans ve doktora tezlerinin sayılarına bakıldığında, 2000'lerden itibaren heterodoks perspektifli çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir (Kocadağ ve Akyol, 2021). Bu tezlerde çoğunlukla krize alternatif çözümler, gelir bölüşümü sorunları ve kurumsal analizler öne çıkmaktadır.

2001 Bankacılık Krizi, Türkiye'de heterodoks iktisadın gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Kriz, 1990'lı yıllar boyunca uygulanan ortodoks istikrar programlarının sürdürülemezliğini ve finansal serbestleşmenin

yarattığı kırılğanlıkları dramatik biçimde ortaya koymuştur. Bu dönemde IMF destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında uygulanan yapısal reformlar kısa vadede makroekonomik istikrar sağlasa da kriz sonrası dönemde bu reformların sosyal maliyetleri –özelleştirmeler, kamu istihdamının daraltılması ve ücret baskısı– geniş toplum kesimlerinde tartışma konusu olmuştur (Boratav, 2003: 201-223).

Günümüzde, Türkiye’de heterodoks iktisat tartışmalarına kurumsal bazda destek veren organizasyonlar bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye Ekonomi Kurumu (TEK) iktisatçılar arasında heterodoks görüşlerin tartışıldığı önemli bir organizasyondur. Öte yandan, Türkiye’de düzenlenen bilimsel etkinlikler arasında heterodoks iktisat temalı oturumlara rastlanmaktadır. Örneğin, Marmara Üniversitesi’nin katılımcılarından olduğu 10. Uluslararası Siyasal İktisat Konferansı (ICOPEC 2018) ‘Büyük Durgunluktan 10 Yıl Sonra: Ortodoks ve Heterodoks İktisat’ başlığını taşıyarak heterodoks iktisat kavramını ana tema olarak işlemiştir.

Bu dönemde Türkiye’de iktisat politikaları konusunda heterodoks yaklaşımlar genellikle enflasyon, büyüme, dağılım ve bölüşüm ekseninde tartışılmıştır. Heterodoks görüşe göre, enflasyonla mücadele ücret kısıntısı yerine kârların azaltılması ve vergilendirme ile desteklenebilir; böylece bölüşüm emek lehine iyileştirilirken, toplum genelindeki gelir dağılımı da daha dengeli hale getirilir ve talep canlı tutulur.

Yine bu dönemde, alternatif makro politikalar olarak gelir eşitsizliğini azaltan vergi reformları, yatırımı artıran kamu harcamaları ve dövize bağımlılığı azaltan stratejiler öne çıkmaktadır. Mikro düzeyde ise işgücü piyasasını düzenleme, güçlü sendikalaşma ve kamu hizmetlerine öncelik verilmesi gibi stratejiler heterodoks çevrelerce savunulmaktadır. Ancak uygulamada, enflasyonun yüksek olduğu koşullarda düşük faiz uygulamasının ‘heterodoks politika’ olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği tartışılmaktadır (Uygur, 2022).

Öte yandan, küresel heterodoks teori ve politikalar Türkiye’deki tartışmaları da etkilemektedir. Uluslararası konferanslarda Türkiye örnekleri tartışılmakta, yabancı literatür tercüme ve uyarlama çabalarına yol açmaktadır. Örneğin uluslararası heterodoks iktisatçılar Türkiye ekonomisine dair analizler yayınlamakta, seçilmiş politikalara heterodoks eleştiriler getirmektedir. Bu bağlamda hem akademik hem de popüler düzeyde heterodoks iktisadın dünya gündemindeki başlıkları (davranışsal iktisat, çevreci iktisat, eşitlik

odaklı politikalar vb.) Türkiye’de de daha sık tartışılmaktadır. Sonuç olarak, küresel heterodoks hareketlilik Türkiye’de tartışma zemini yaratarak farklı iktisadi politikaların değerlendirilmesine katkıda bulunmaktadır (Kocadağ ve Akyol, 2021).

Analitik Değerlendirme: Kurumsallaşma, Krizler, Fikirlerin Yayılımı Ve Yapısal Sınırlar

Türkiye bağlamında heterodoks iktisadın analitik değerlendirme süreci, akademik üretim, siyasal iklim, iktisadi kriz dinamikleri ve fikirlerin yayılım biçimleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu doğrultuda, dört düzeyli bir analitik çerçeve benimsenmiştir: (i) kurumsallaşma ve akademik alan, (ii) krizler ve paradigma dönüşümleri, (iii) fikirlerin kamusal, siyasal alanda yayılımı ve (iv) yapısal sorunlar ve olası açılımlar.

Kurumsallaşma Sorunsalı: Alternatif Bilginin Akademik Alandaki Sıkışmışlığı
Heterodoks iktisat, kuramsal zenginliğine, tarihsel derinliğine ve toplumsal meselelerle kurduğu güçlü ilişkiye rağmen, akademik düzlemde belirli ölçütler çerçevesinde kurumsallaşmakta ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu durum yalnızca entelektüel bir farklılık ya da paradigmatik çeşitlilik meselesi olmaktan öte, iktisat disiplininin yapısal hegemonik düzeni ile ilgilidir. Kurumsallaşma sorunu, hem eğitim-öğretim programlarında yer bulmakta zorlanma, hem de bilimsel yayınlar, fonlama mekanizmaları ve akademik yükselme kriterleri açısından dışlayıcı pratiklere maruz kalma biçiminde tezahür etmektedir (Dobusch ve Kapeller, 2012: 1035-1050).

Bourdieu’nün (2004) bilimsel alan teorisi, bu dışlayıcı mekanizmaları açıklamada işlevseldir. İktisat disiplini, içsel bir alan mücadelesi ile biçimlenmekte; bu mücadelede hegemonik konumda olan aktörler (büyük üniversiteler, önde gelen dergiler, Nobel ödül mekanizması gibi) belirli paradigmaları meşrulaştırarak bilgi üretiminde tekel oluşturabilmektedir. Heterodoks iktisat ise bu hegemonik yapının dışında kalan bir azınlık epistemolojisi olarak konumlanmakta ve bu nedenle hem akademik hem de kurumsal alanda marjinalleştirilmektedir.

Özellikle 1980’lerden itibaren küresel ölçekte üniversitelerin neoliberal dönüşümü ve piyasa mantığının yükseköğretim alanında hâkimiyet kurması, iktisat eğitiminde de dar bir kuramsal çerçevenin normatif hale gelmesine yol açmıştır (Mirowski ve Plehwe, 2009: 6-34). Türkiye’de de bu durum, 1980 sonrasında daha görünür hale gelmiştir. Yükseköğretimde neoliberal yeniden yapılanma süreciyle birlikte, iktisat bölümleri piyasa dostu bilgi

üretimini teşvik eden yapılar haline gelmiş, alternatif kuramlar ise geçmişe ait, ideolojik ya da bilim dışı olarak etiketlenmiştir. Dolayısıyla, heterodoks iktisadın kurumsallaşması, yani belirli kuramsal geleneklerin süreklilik arz eden akademik kurumlar, yayın organları, ders programları ve araştırma merkezleri aracılığıyla kurumsal forma kavuşması, Türkiye’de sınırlı bir başarı göstermiştir (Boratav, 2003: 145-201).

Bu başarısızlığın temel nedenlerinden bir tanesi, Türkiye’deki yükseköğretim sisteminin merkezîyetçi, hiyerarşik ve piyasa mantığına dayalı biçimde yeniden yapılandırılmasıdır (Tansel, 2018). Örneğin, heterodoks iktisat, iktisat bölümlerinde müfredat düzeyinde yer bulamamaktadır. Gerek lisans gerekse lisansüstü düzeyde, iktisat eğitimi ağırlıklı olarak matematiksel modelleme ve ortodoks teoriler çerçevesinde yapılandırılmaktadır. Buna rağmen, son yıllarda özellikle Avrupa’da yürütülen *Post-Crash Economics* ve *Rethinking Economics* gibi öğrenci hareketleri, iktisat eğitiminin tarihsel, yöntemsel ve disiplinlerarası biçimde yeniden yapılandırılması gerektiğini savunmaktadır.

Ne var ki kurumsallaşma sorunu bilimsel üretimin değerlendirilme ve yaygınlaştırılma biçimlerinde de derinlemesine gözlemlenmektedir. Etki faktörü yüksek akademik dergilerin büyük çoğunluğu ortodoks iktisat paradigmasına bağlı kalmakta; heterodoks yaklaşımlar ya hiç kabul edilmemekte ya da sınırlı sayıda özel sayılar aracılığıyla marjinal alanlara hapsedilmektedir (Kapeller, 2010: 1392).

Ayrıca bilimsel değerlendirme sistemlerinde yayın sayısı, indeksli dergilerde yer alma ve atıf sayısı gibi nicel ölçütlerin baskınlığı, heterodoks akademisyenleri dezavantajlı konuma getirmektedir. Zira bu alanlarda çalışan akademisyenlerin yayın yapabileceği nitelikli heterodoks dergilerin sayısı sınırlı olup, çoğunluğu düşük etki faktörüne sahiptir. Böylece heterodoks iktisatçılar akademik yükselme süreçlerinde sistematik biçimde dışlanmaktadır. Örneğin TÜBİTAK’ın proje kabul mekanizmaları, Yüksek Öğretim Kurumu’nun (YÖK) doçentlik kriterleri ve üniversitelerin akademik teşvik sistemleri, sıklıkla yalnızca formel modelleme yapan, ampirik veriye dayalı, genellikle ortodoks dergilerde yayımlanmış çalışmaları ödüllendirmektedir (Bilir, 2019: 268-273).

Sonuç olarak, heterodoks iktisat, teorik derinliği ve toplumsal meselelerle kurduğu güçlü bağlara rağmen, iktisat disiplini içindeki yapısal hegemonya nedeniyle hem Türkiye’de hem de küresel ölçekte kurumsallaşma konusunda ciddi engellerle karşı karşıyadır. Bu engeller, entelektüel

farklılıklardan, neoliberal dönüşümden, yayıncılık alanındaki ortodoks tekelden, akademik değerlendirme ölçütlerinin dar yapısından ve eğitim programlarının ideolojik tekdüzeliğinden kaynaklanmaktadır.

Ekonomik Krizler ve Paradigma Gerilimi

Thomas Kuhn'un paradigma teorisine göre⁶, bilimsel devrimler ancak mevcut paradigmanın çözümleyemediği krizlerin birikmesiyle mümkündür (Kuhn, 1962: 66-77). Bu çerçevede Türkiye'de yaşanan iktisadi krizler –özellikle 1994, 2001 ve 2018 sonrası– ortodoks iktisadın açıklayıcılığının sorgulandığı dönemler olmuştur. Benzer şekilde 1929 ekonomik buhranı ve 2008 küresel finans krizi de genel geçer iktisadi teorilerin sorgulanmasına sebep olmuştur. Nitekim 1929 Büyük Buhranı, klasik iktisadın temel varsayımlarını sarsmış ve Keynesyen devrim için teorik bir meşruiyet üretmiştir.

Benzer biçimde, 2008 Küresel Finans Krizi de neoliberal paradigmanın varsayımlarını sorgulatmış ve eleştirel iktisat için yeni fırsat pencereleri açmıştır. Kriz sonrası dönemde Hyman Minsky'nin finansal istikrarsızlık hipotezi (Minsky, 1986), Joseph Stiglitz'in asimetrik bilgi modeli (Stiglitz, 2010) ve Mariana Mazzucato'nun devletin yenilikçi rolünü vurgulayan politik iktisat yaklaşımları (Mazzucato, 2013) yeniden gündeme gelmiştir.

Ancak bu krizlerin, heterodoks iktisadı alana hâkim hale getirecek düzeyde bir paradigma değişimini tetiklemediği gözlemlenmektedir. 1994 ve 2001 krizleri sonrasında IMF'nin önderliğinde uygulanan yapısal uyum politikaları, neoliberal reçetelerin sürdürüldüğünü göstermiştir (Alper ve Öniş, 2002: 14-21). 2018 krizi ise farklı bir boyut kazanmış; bu kez siyasal yönetimin kendisi heterodoks söylemi kullanarak faize karşı pozisyon almış, ancak bu söylemi, bilimsel anlamda heterodoks yaklaşımla örtüşmeyen bir politika seti izlemiştir (Karaca ve Altun, 2022: 175). Bu bağlamda, krizlerin yarattığı teorik boşluklar, heterodoks yaklaşım için fırsat penceresi sunmasına rağmen, bu fırsatlar kurumsal ve siyasal nedenlerle tam anlamıyla değerlendirilememiştir.

Krizlerin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda siyasal anlamda da hegemonik yeniden yapılanmalara sahne olması, alternatif iktisat yaklaşımları için önem arz etmektedir. Thomas Kuhn'un ifadesiyle kriz anları 'anomalî' üretmiş ve ortodoks yaklaşımların eksikliklerini görünür kılmıştır; ancak statükoyu yeniden üreten siyasal reflekslerle bu anomalilerin topluma kalıcı alternatifler sunması engellenmiştir (Kuhn, 1962: 52-66). Türkiye'de de 2001 sonrası IMF yönelimli politikalar ve 2018 sonrası siyasi otoritenin

heterodoksi söylemini araçsallaştırması, gerçek anlamda bilimsel bir paradigma değişimini engellemiştir. Bu durum, iktisadi krizlerin tek başına yapısal dönüşüm yaratmak için yeterli olmadığını göstermektedir.

Fikirlerin Yayılımı: Kamusal Entelektüellikten Siyasal Stratejiye

Bilginin yalnızca üretilmesi değil, aynı zamanda nasıl dolaşıma girdiği ve kimler tarafından benimsendiği de iktisadi paradigmaların egemenliğini belirleyen faktörler arasındadır. Bu bağlamda iktisatçılar, kamusal entelektüeller olarak toplumsal süreçlere müdahil olmaktadır. Türkiye’de heterodoks iktisatçılar Antonio Gramsci’nin ‘organik entelektüel’⁷ (Gramsci, 1971: 1-5) kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir. Örneğin, 1990’lardan itibaren birçok heterodoks iktisatçı medya programlarında, sendikal yayınlarda ve sivil toplum etkinliklerinde daha aktif rol alarak alternatif fikirleri topluma taşımaya çalışmıştır (Boratav, 2003: 171-201).

Ancak 1980 sonrası medya yapısı ve akademik daralma, bu kamusal entelektüellik biçimlerini zayıflatmış; iktisat tartışmaları genellikle teknik dille sınırlı kalmıştır. Bu noktada dijital medya, yeni imkânlar sunmaktadır. Podcastler, bloglar, açık erişimli dergiler ve sosyal medya platformları, akademik bilgiyi kamusal tartışma zeminine taşıyabilen araçlar haline gelmektedir. Dolayısıyla bu durum heterodoks görüşler için bir fırsat olarak öne çıkmaktadır.

Yapısal Sınırlar ve Olası Açılımlar

Heterodoks iktisadın karşılaştığı temel yapısal sınırlamalardan biri, akademik bilgi üretiminin küresel yapısal eşitsizlikler içerisinde gerçekleşmesidir. ‘Epistemik sömürgecilik’ olarak adlandırılan bu durum, küresel Güney’in akademik üretiminin sıklıkla Batı merkezli kuram ve metodolojilere tâbi kılınmasını ifade etmektedir (Santos, 2014). Bu bağlamda, Türkiye’de yerel sorunlara duyarlı, tarihsel ve eleştirel yaklaşımların geliştirilmesi süreci hem metodolojik hem de kurumsal engellerle karşılaşmaktadır.

Buna rağmen, alternatif bilgi üretimi için yapısal açılımlar mevcuttur. İlk olarak, dijitalleşme akademik yayıncılıkta tekelleşmeye karşı güçlü bir direnç alanı sunmaktadır. Açık erişimli dergiler, açık veri platformları ve bağımsız yayın inisiyatifleri, bilgi üretimini daha katılımcı hale getirebilir (Suber, 2012:29-35). İkinci olarak, öğrenci hareketlerinin ve genç akademisyen ağlarının yükselişi, kurumsal reform taleplerini daha güçlü şekilde gündeme getirebilir.

Son olarak, heterodoks iktisadın parçalanmış yapısını aşarak kolektif bir vizyon oluşturmaya, kurumsal dönüşüm açısından elzemdir. Disiplinlerarası iş birlikleri, eleştirel sosyal teoriyle bütünleşme ve toplumsal hareketlerle doğrudan ilişki kurma, bu vizyonun temel araçları olabilir.

Sonuç olarak heterodoks iktisat, kriz anlarında söylemsel meşruiyet kazanabilse de kalıcı bir paradigma değişimi yaratmak için gerekli olan kurumsal altyapıya, akademik özerkliğe ve siyasal temsil mekanizmalarına hâlâ tam anlamıyla sahip değildir. Yine de genç kuşak akademisyenlerin artan ilgisi, dijital platformlardaki alternatif yayıncılık girişimleri ve toplumsal hareketlerle kurulan bağlar, uzun vadede heterodoks iktisadın kamusal meşruiyetini artırabilecek açılımlar sunmaktadır.

Sonuç

Bu makale, Türkiye’de heterodoks iktisadi düşüncenin gelişimini tarihsel, kuramsal ve yapısal bağlam içinde inceleyerek, alternatif düşünce biçimlerinin ortaya çıkış ve dönüşüm süreçlerine dair bütüncül bir değerlendirme sunmaktadır. Analiz, entelektüel tarih perspektifinin, iktisadi krizlerin, devlet-siyaset ilişkilerinin ve akademik alanın yapısal dönüşümünün heterodoks paradigmlar üzerindeki etkisini dikkate alan çok katmanlı bir çerçeveyi incelemektedir. Bulgular, Türkiye’de heterodoks iktisadi düşüncenin sürekli olarak bastırılan ama aynı zamanda direniş kapasitesine sahip bir bilgi rejimi olarak varlık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bilginin Marjinalliği ve Direnç Potansiyeli

Türkiye’de heterodoks iktisat, çoğu zaman marjinal bilgi olarak değerlendirilmiş ve ana akım iktisadın kurumsal tahakkümü altında şekillenmiştir. Bu durum hem yöntemsel farklılıklardan hem de bilgi üretim alanının politik-ekonomik bağlamlar içerisinde şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, heterodoks düşüncenin süreklilik arz etmesini sağlayan bazı direnç noktaları da mevcuttur. Özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllarda gelişen yapısalci ve Marksist yaklaşımlar; 1990’lar sonrası feminist, çevreci ve post-Keynesyen eleştiriler ile birleşerek, kuramsal çeşitliliği ve epistemolojik zenginliği artırmıştır. Bu çoğulluk, Türkiye’deki heterodoks geleneğin yalnızca belli bir ideolojik ya da teorik eksene sıkışmadığını, aksine çok boyutlu eleştirel düşünceleri bir araya getiren paradigma ötesi bir alan olarak işlediğini göstermektedir.

Kurumsallaşma Sorunu

Çalışmanın temel bulgularından biri, Türkiye’deki heterodoks iktisadın kurumsallaşma kapasitesinin oldukça sınırlı kaldığı yönündedir. Bu sınırlılık,

yükseköğretim politikalarının merkezîyetçiliği, piyasa temelli performans rejimlerinin epistemolojik çeşitliliği boğması ve neoliberal rasyonalitenin üniversite bünyesinde hegemonik hale gelmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda kurumsallaşma yalnızca fiziksel mekân ya da kadro tahsisi meselesi değildir. Kurumsallaşmanın sağlanması bilimsel özerklik, düşünsel çeşitlilik ve demokratik tartışma kültürünün gelişmesiyle mümkündür.

Yine de son yıllarda, bazı üniversitelerde açılan alternatif iktisat dersleri, bağımsız araştırma grupları ve sosyal medyada görünürlük kazanan eleştirel akademik platformlar, sınırlı da olsa kurumsallaşma yönünde umut verici adımların atıldığını göstermektedir. Ancak bu gelişmelerin kalıcı bir etki yaratabilmesi için daha yapısal ve kapsayıcı bir dönüşüm sürecine ihtiyaç vardır.

Krizler ve Paradigma Açmazı

Makale kapsamında yapılan analizler, iktisadi krizlerin –özellikle 1994, 2001 ve 2018 sonrası– heterodoks düşüncenin görünürlüğünü artırdığını ancak bu görünürlüğün kalıcı bir paradigma dönüşümüne evrilmediğini göstermektedir. Kriz anları, Thomas Kuhn’un ifadesiyle ‘anomaliler’ üretmiş ve ortodoks yaklaşımların yetersizliklerini görünür kılmıştır, fakat aynı zamanda bu krizler, statükoyu yeniden üretensiyasal reflekslerle bastırılmıştır (Kuhn, 1962: 52-66). Özellikle 2001 sonrası IMF yönelimli politikalar ve 2018 sonrası siyasi otoritenin ‘heterodoks’ söylemini araçsallaştırması, gerçek anlamda bilimsel paradigma değişimlerini engellemiştir.

Bu durum, iktisadi krizlerin tek başına yapısal dönüşüm yaratmak için yeterli olmadığını; alternatif fikirlerin kurumsal, siyasal ve entelektüel taşıyıcılarının varlığının zorunlu olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, paradigma değişimi yalnızca bilgi üretimiyle değil, bu bilginin örgütsel, siyasal ve toplumsal düzeylerde kök salmasıyla mümkündür.

Kamusal Alan ve Entelektüel Stratejiler

Heterodoks iktisadın kamusal alandaki görünürlüğü, özellikle son on yılda artan sosyal medya kullanımı, akademisyenlerin dijital platformlardaki etkinliği ve sivil toplum kuruluşlarıyla kurulan ilişkiler sayesinde artmıştır. Ancak bu görünürlük, sıklıkla popülist söylemlerle iç içe geçmekte ve kamusal tartışmaların yüzeyselliği içinde erimektedir. Bu bağlamda heterodoks iktisatçıların ‘organik entelektüel’ işlevlerini yalnızca eleştiri üretmekle sınırlı tutmamaları, aynı zamanda toplumsal tahayyülleri dönüştüren yaratıcı stratejilerle birleştirmeleri gerekmektedir.

Bu bağlamda üniversite dışı bilgi üretim mecralarının artırılması, kolektif bilgi platformlarının kurulması ve siyasal hareketlerle düşünsel birlikteliklerin inşa edilmesi alternatif iktisadi düşüncenin toplumsal meşruiyetini artırma potansiyeline sahiptir.

Alternatifin Olanakları

Türkiye’de heterodoks iktisadi düşüncenin tarihsel serüveni, entelektüel bir arayış ve hâkim paradigmalara karşı verilen uzun soluklu bir mücadele süreci olarak okunmalıdır. Bu bağlamda ‘alternatifin olanakları’ meselesi hem kuramsal hem de pratik düzeyde yeniden düşünülmesi gereken çok katmanlı bir sorunsalı işaret eder. Alternatifin inşası, mevcut yapının eleştirisiyle ve onu aşacak yeni epistemolojik, kurumsal ve politik ufukların önerilmesiyle mümkün olabilir. Epistemolojik tekçiliğe karşı yöntemsel çoğulluk ve disiplinlerarası açıklığı benimseyen bir bilgi rejiminin inşası, alternatif iktisadi düşüncenin uygulanabilirliğini artıracaktır.

Bilimsel devrimler yalnızca teorik doğruluktan değil, paradigmalara dair inançlarda yaşanan kırılmalardan doğmaktadır. Heterodoks düşünce için bu kırılmayı besleyecek olan, bilgi üretimi ve bu bilginin üretildiği ortamların dönüştürülmesidir.

Alternatifin inşasında bir diğer önemli boyut, üniversitelerdeki iktisat eğitimine dair yapısal reform önerileridir. Bugün birçok üniversitede lisans düzeyindeki iktisat müfredatı, büyük ölçüde ortodoks paradigmaya sadık kalmakta, farklı teorik yaklaşımlara ya hiç yer vermemekte ya da bu yaklaşımları yalnızca tarihsel veya ikincil bir nitelikte sunmaktadır. Hâlbuki iktisat eğitimi, öğrencilerin farklı düşünsel gelenekleri tanımalarını sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. *Pluralist Economics Network (PEN)*, *Institute for New Economic Thinking (INET)* ve *Rethinking Economics* gibi uluslararası girişimlerin önerdiği yöntemsel çoğulluk ilkeleri, Türkiye’deki iktisat eğitimi için de yeniden düşünülmelidir.

Kurumsal düzeyde ise, alternatifin olanakları çoğu zaman görünmez emek biçiminde sürdürülmektedir. Heterodoks akademisyenler, çoğunlukla sınırlı kaynaklarla ve kurumsal desteğin yetersizliğiyle çalışmalarını sürdürmek zorunda kalmaktadır. Bu bağlamda, heterodoks düşüncenin sürdürülebilirliğini sağlamak adına dayanışma ağlarının oluşturulması, bağımsız araştırma merkezlerinin desteklenmesi ve kolektif bilgi üretim platformlarının kurulması büyük önem taşımaktadır. Tablo 1, alternatif pedagojik ve kurumsal yaklaşımları kısaca özetlemektedir.

Tablo1. Uluslararası Heterodoks İktisat Girişimleri ve Türkiye için Olası Uyarlamalar

Ülke	Girişim/ Kurum	Türü	Ana Amaç	Türkiye için Olası Uyarlama
Birleşik Krallık	<i>Rethinking Economics</i>	Öğrenci Ağı / Eğitim Reformu	Müfredat çoğulculuğu ve iktisatta paradigma eleştirisi	Üniversitelerde öğrenci odaklı 'İktisadi Yeniden Düşün' kulüpleri
Fransa	<i>Post-Autistic Economics Network</i>	Öğrenci İnisiyatifi	Neoklasik tekeli eleştiren kolektif bildiri	Ortak bildirilerle öğrenci ve akademisyenlerin sesini duyurması
Almanya	<i>Netzwerk Plurale Ökonomik</i>	Akademik ve Öğrenci Ağı	Yöntemsel ve kuramsal çoğulculuğun teşviki	Heterodoks bölümler arası dayanışma ve çoğulcu ders önerileri
ABD	<i>UMass Amherst Economics Department</i>	Akademik Program	Marksist, feminist, yapısalcı geleneklerin sentezi	Belirli üniversitelerde alternatif programların kurulması
Hollanda	<i>Curriculum Reform Initiatives</i>	Müfredat Reformu	Alternatif ders kitapları, metodolojik reformlar	Ders kitabı çevirileri ve çoğulcu ders tasarımı projeleri
Hindistan	<i>JNU – Centre for Economic Studies and Planning</i>	Akademik Merkez	Kalkınma odaklı, sınıf-temelli iktisat eğitimi	Sosyo-politik temelli iktisat bölümlerinin teşvik edilmesi
Brezilya	<i>Universidade Federal do Rio de Janeiro (UFRJ)</i>	Akademik Kurum	Kurumsal İktisat, yapısalcılık, kalkınma odaklı eğitim	Üniversitelerde Latin Amerika tipi programlar
Arjantin	<i>FLACSO ve UNGS</i>	Akademik araştırma merkezi	Bağımlılık kuramı, tarihsel yapısalcılık	Türkiye merkezli bölgesel araştırma enstitülerinin oluşturulması

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 1, dünya genelinde heterodoks iktisadın kurumsallaşmasına yönelik girişimleri pedagojik, örgütsel ve akademik düzeyde kategorize

ederek Türkiye bağlamında olası uyarlamalarıyla birlikte sunmaktadır. Birleşik Krallık'taki *Rethinking Economics* hareketinden Hindistan'daki Jawaharlal Nehru Üniversitesi'ne (JNU), Brezilya'daki kalkınmacı iktisat programlarından Almanya'daki çoğulcu iktisat ağlarına dek çok sayıda örnek, yöntemsel ve paradigmatik çeşitliliğin nasıl kurumsallaştığını göstermektedir. Türkiye için önerilen uyarlamalar ise öğrenci inisiyatiflerinin teşvik edilmesinden çoğulcu ders tasarımlarına, alternatif iktisat programlarının kurulmasından bölgesel araştırma merkezlerinin oluşturulmasına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamakta ve heterodoks düşüncenin yerleşik yapılar içinde sürdürülebilirliğini artırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda tablo, Türkiye'de alternatifin olanaklarını stratejik biçimde tartışmaya açmaktadır.

İktisat biliminin yalnızca teknik bir alan olmadığını, aksine normatif varsayımlar ve ideolojik tercihler içerdiğini kabul etmek; alternatifin toplumsal ve siyasal zeminini anlamak açısından elzemdir. Neoliberalizmin hegemonik ideolojisi, yalnızca piyasa ilişkilerini değil, bireysel özne biçimlerini ve toplumsal tahayyülleri de şekillendirmektedir. Bu nedenle heterodoks iktisadın alternatif olma iddiası, yalnızca akademik bir arayışla sınırlı kalmamalı; aynı zamanda siyasal programlarla, toplumsal hareketlerle ve kamusal entelektüel pratiklerle birleşmelidir.

Son kertede, heterodoks iktisat için alternatif, giderek büyüyen eşitsizlikler, ekolojik krizler ve yapısal istikrarsızlıklar karşısında bir zorunluluk halini almıştır. Kapitalizmin tarihsel evriminde yaşanan krizler, mevcut paradigma içerisinde çözülemeyen sorunların biriktiğini ve yeni düşünsel çerçevelere duyulan ihtiyacın arttığını göstermektedir. Heterodoks iktisat, bu bağlamda daha adil, demokratik ve sürdürülebilir bir iktisadi yaşamın nasıl mümkün olabileceğine dair bir tahayyül üretme alanıdır.

Bu tahayyülün somutlaşması, uzun vadeli bir entelektüel mücadeleyi, örgütlenmeyi ve pedagojik dönüşümü gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla alternatifin olanakları kararlılık, strateji ve kolektif irade meselesidir. Heterodoks iktisatçılar açısından bu süreç bilimsel, tarihsel ve etik bir sorumluluğu beraberinde taşımaktadır.

Sonnotlar

1- Bu çalışmada dağılım (distribution) kavramı, gelir ve servetin toplum içindeki istatistiksel yayılımını (gelir dağılımı, servet dağılımı) ifade ederken; bölüşüm (allocation) kavramı, üretilen gelirin üretim faktörleri arasında nasıl paylaştırıldığını (ücret-kâr bölüşümü) belirtmek için kullanılmıştır.

2- Thorstein Veblen'in "alışkanlıkların evrimi" yaklaşımı (cumulative causation), bireylerin iktisadi davranışlarının, yalnızca rasyonel tercihlere değil, toplumsal olarak şekillenen alışkanlık ve kurumlara dayandığını savunmaktadır.

3- Bağımlılık Teorisi (Dependency Theory), iktisatta özellikle 1950'ler-1970'ler arasında gelişen ve esas olarak Latin Amerika'daki yapısalci iktisatçılar ile Marksist iktisatçılar tarafından şekillendirilen bir yaklaşımdır.

Temel olarak, az gelişmiş ülkelerin (periferi) ekonomik yapılarının, gelişmiş ülkelerle (merkez) kurdukları eşitsiz ilişkiler yüzünden geri kalmış olduğunu savunur.

4- Becker tipi rasyonalite, insan davranışlarını iktisadi akılcılıkla açıklar: insanlar her durumda faydasını maksimize etmeye çalışan rasyonel ajanlardır.

5- Friedman'cı parasalcılık, enflasyonun temel nedeninin para arzındaki aşırı artış olduğunu savunmakta ve ekonomik istikrar için merkez bankasının para arzını kontrollü ve öngörülebilir bir şekilde artırması gerektiğini öne sürmektedir.

6- Kuhn'un paradigma teorisi, bilimsel ilerlemenin doğrusal değil, paradigma değişimleriyle gerçekleştiğini savunmaktadır; bilim insanları uzun süre bir paradigma içinde çalışmaktadır, ancak biriken anomaliler sonunda bilimsel devrimlere yol açmakta ve bu süreçte eski paradigma yerini yeni bir düşünce sistemine bırakmaktadır.

7- Gramsci'nin organik entelektüel kavramı, belirli bir toplumsal sınıfın çıkarlarını temsil eden ve onunla organik bağ içinde olan entelektüelleri ifade etmektedir; bu kişiler yalnızca düşünsel üretim yapmaz, aynı zamanda sınıf bilincinin oluşmasına ve hegemonya mücadelesine aktif olarak katkı sağlar.

Kaynakça

Alper CE ve Öniş Z (2002). *Emerging Market Crises and the IMF: Rethinking the Role of the IMF in the Light Of Turkey's 2000-2001 Financial Crisis*. Bogazici University ISS/EEC Working Paper No. 02-03.

Balcı M E (2014). Sistem ve/veya Eleştirisi: Mehmet İzzet'in Sosyoloji Anlayışı. *Sosyoloji Dergisi*, 3(28), 171-194.

Bhaskar R (1975). *A Realist Theory of Science*. East Sussex: Harvester Press.

Bilir H (2019). Sosyolojik Bir Kategori Olarak Heterodoks İktisat. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 263-276.

Blaug M (1992). *The Methodology of Economics: or How Economists Explain*. Cambridge: Cambridge University Press.

Boratav K (1982). *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*. Ankara: Savaş Yayınları.

Boratav K (2003). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi.

Yolusever A (2025). Türkiye'de Heterodoks İktisat: Siyasal, Felsefi ve Kurumsal Dinamikler Işığında Bir İnceleme. *Mülkiye Dergisi*, 49(3), 541-570.

Bourdieu P (2004). *Science of Science And Reflexivity*. Chicago: University Of Chicago Press.

Buğra A (1995). *Devlet ve İşadamları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Caldwell B (1984). *Beyond Positivism: Economic Methodology in The Twentieth Century*. Crows Nest: George Allen & Unwin.

Coşar S ve Yeğenoğlu M (2009). The Neoliberal Restructuring of Turkey's Social Security System. *Monthly Review- an Independent Socialist Magazine*, 36-49.

Divitçioğlu S (2010). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Dobusch L ve Kapeller J (2012). Heterodox United Vs. Mainstream City? Sketching A Framework For Interested Pluralism in Economics. *Journal Of Economic Issues*, 46(4), 1035–1057.

Farmer J ve Foley D (2009). The Economy Needs Agent-Based Modelling. *Nature*, 460, 685–686.

Fine B (2001). *Social Capital Versus Social Theory: Political Economy and Social Science At The Turn Of The Millennium*. London: Routledge.

Folbre N (1994). *Who Pays for the Kids? Gender and the Structures of Constraint*. London: Routledge.

Fourcade M (2010). *Economists And Societies: Discipline And Profession in The United States, Britain And France, 1890s to 1990s*. New Jersey: Princeton University Press.

Friedman M (1966). The Methodology of Positive Economics. In: *Essays In Positive Economics*. Chicago: University Of Chicago Press.

Furtado C (1970). *Economic Development Of Latin America: A Survey From Colonial Times to the Cuban Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gramsci A (1971). *Selections From The Prison Notebooks*. New York: International Publishers.

Harding S (1991). *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking From Women's Lives*. New York: Cornell University Press.

Harvey D (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Hausman D M (1992). *The Inexact and Separate Science of Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hodgson G M (2001). *How Economics Forgot History: The Problem Of Historical Specificity In Social Science*. London: Routledge.

Hodgson G M (2004). *The Evolution of Institutional Economics*. London: Routledge.

Kapeller J (2010). Citation Metrics: Serious Drawbacks, Perverse Incentives, and Strategic Options for Heterodox Economics. *American Journal of Economics And Sociology*, 69(5), 1376–1408.

Karaca C ve Altun T (2022). *Post-COVID-19 Economic Policies in Turkey: An Evaluation In Terms Of Heterodox Stability Programs*. 13th International Conference On Political Economy (ICOPEC), İstanbul.

Keyder Ç (1987). *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*. London: Verso.

Kocadağ G ve Akyol S (2021). Heterodoks İktisadın Türkiye’deki Yansıması: Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme (1990-2019). *Doğu Anadolu Sosyal Bilimlerde Eğilimler Dergisi*, 5(2), 1-25.

Kuhn T S (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

Lavoie M (2022). *Post-Keynesian Economics: New Foundations*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Lawson T (1997). *Economics and Reality*. London: Routledge.

Lawson T (2006). The Nature Of Heterodox Economics. *Cambridge Journal of Economics*, 30(4), 483–505.

Marmara Üniversitesi (23.11.2023). *ICOPEC 2018-10. Uluslararası Siyasal İktisat Konferansı*. <https://ikf.marmara.edu.tr/etkinlikler/icopec-2018-10-uluslararasi-siyasal-iktisat-konferansi#:~:text=Üniversitemizin%2520düzenleyicilerinden%2520olduğu%2520ve%2520ana,Arasında%2520Panteion%2520Üniversitesi%2520fatin a'da%2520başarıyla%2520tamamlanmıştır. Son Erişim Tarihi, 27.06.2025>.

Martinez Alier J (2002). *The Environmentalism of the Poor: A Study of Ecological Conflicts and Valuation*. Cheltenham: Edward Elgar.

Marx K (1976 [1867]). *Capital: A Critique of Political Economy, Volume I*. London: Penguin Classics.

Mazzucato M (2013). *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*. London: Anthem Press.

Metcalfe J S (1998). *Evolutionary Economics and Creative Destruction*. London: Routledge.

Minsky H P (1986). *Stabilizing An Unstable Economy*. New Haven: Yale University Press.

Mirowski P ve Plehwe D (2009). *The Road From Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Cambridge: Harvard University Press.

Nelson J A (1996). *Feminism, Objectivity and Economics*. London: Routledge.

North D C (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Öniş Z ve Şenses F (2009). *Turkey and the Global Economy: Neoliberal Restructuring and Integration in the Post-Crisis Era*. London: Routledge.

Pamuk Ş (2008). Economic Change in Twentieth-Century Turkey: Is The Glass More Than Half Full? In: R Kasaba (Ed.) *The Cambridge History of Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge History Of Turkey), 266-300.

Polanyi K (1944). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.

Prebisch R (1950). *The Economic Development Of Latin America And Its Principal Problems*. New York: United Nations Publication.

Santos B (2014). *Epistemologies of the South: Justice Against Epistemicide*. London: Routledge.

Stiglitz J E (2003). *Globalization and Its Discontents*. New York: W. W. Norton & Company.

Stiglitz J E (2010). *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. New York: W. W. Norton & Company.

Suber P (2012). *Open Access*. Boston: MIT Press.

Şenses F (2021). *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tansel Ç B (2018). Reproducing Authoritarian Neoliberalism in Turkey: Urban Governance and State Restructuring in the Shadow of Executive Centralization. *Globalizations*, 16(3), 320-335.

Uygur E (2001). *Krize Giden Yol: 1990'lar Türkiye'si*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Uygur E (04.10.2022). Heterodoks İktisat Ve Türkiye. <https://T24.Com.Tr/Yazarlar/Ercan-Uygur/Heterodoks-Iktisat-Ve-Turkiye,36963>. Son Erişim Tarihi 07.06.2025.

Uysal E Ve Eren E (2017). İktisatta Yeni Heterodoks Gelişmeler. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 134-151.

Veblen T (1898). Why is Economics Not an Evolutionary Science?. *Quarterly Journal of Economics*, 12(4), 373–397.

Yalman G. (2009). *Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 1980s*. İstanbul: Bilgi University Press.

Yeldan E (2022). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Erken Cumhuriyet Döneminde Devletin Sanayi Politikalarının Yönetim ve İşletme Tarihi Perspektifinden İncelenmesi: Sümerbank Tekstil Fabrikaları Örneği

Mustafa Bayram, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı

ORCID: 0000-0001-7137-2926

E-Posta: mustafabayram38.tr@gmail.com

Emine Şener, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

ORCID: 0000-0002-8903-1684

E-Posta: esener@ahievran.edu.tr

Öz

Anadolu’da tekstil, tarihi köklere sahip uzun bir geçmişe sahiptir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir ekonomik faaliyet olan dokumacılık, üretim ve ticaretin temel alanlarından biri hâline gelmiş ve ülke ekonomisine büyük katkılarda bulunmuştur. Ancak, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa’daki Sanayi Devrimi ile tekstil üretiminde yaşanan makineleşme süreci geleneksel üretim biçimlerinin rekabet gücünü azaltmış ve Türkiye tekstil üretimi konusunda geride kalmaya başlamıştır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye, ekonomik kalkınma ve toplumsal modernleşme hedefleri doğrultusunda sanayileşmeye büyük önem vermiştir. Bu süreçte sanayileşme politikaları çerçevesinde tekstil sektörü stratejik bir alan olarak değerlendirilmiş ve Türkiye adına hayati bir rol oynamıştır. Devletin öncülüğünde kurulan Sümerbank aracılığıyla bu sektördeki yatırımlar hızlandırılmış ve kalkınma süreci planlı bir biçimde yönetilmiştir. Sümerbank çatısı altında kurulan tekstil fabrikaları, Türkiye’nin tekstil üretimindeki kapasitesini artırmış, istihdama katkılar sağlamış, sosyal ve kültürel dönüşümün de aktörleri olmuşlardır. Bütün bu bilgiler ışığında bu çalışmanın amacı, Türkiye’de erken Cumhuriyet döneminde kurulan üç tekstil fabrikasının karşılaştırmalı vaka analizi yöntemiyle değerlendirilmesidir. Bu bağlamda fabrikaların kuruluş amaçları, üretim faaliyetleri, istihdam oranları, sosyal yapı ve sosyal yaşam şeklinde kriterler belirlenmiş ve bu kriterlere dayanarak, devlet merkezli sanayileşme modelini somut biçimde yansıtan üç fabrika -Kayseri Bez Fabrikası, Aydın-Nazilli Bez Fabrikası, Konya-Ereğli Bez Fabrikası- vaka olarak alınmıştır. Veriler, arşiv belgeleri, gazete haberleri ve literatür taraması gibi ikincil kaynaklardan elde edilmiştir. Belirlenen kriterlere göre fabrikaların analizi sonucunda, Kayseri Bez Fabrikası’nın üretim kapasitesi ve bölgeye ekonomik katkılarıyla öne çıktığı, Aydın-Nazilli Bez Fabrikası’nın sosyal modernleşme ve işçi refahı alanında

örnek uygulamalar sergilediği, Konya-Ereğli Bez Fabrikası'nın da bölgesel kalkınma ve sanayi altyapısının geliştirilmesinde aktif rol oynadığı tespit edilmiştir. Temelinin atılacağı yerden, üretimde kullanacağı makine ve teçhizatlarına kadar özenle seçilip kurulan bu fabrikalar, yalnızca birer sanayi kuruluşu olmaktan öte Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme ve kalkınma hedeflerini sağlam bir zemine oturtan toplumsal projelerdir. Fabrikalar bulundukları bölgelerde yarattıkları ekonomik dinamizm ile istihdam olanakları yaratmış ve toplumsal refah düzeyini artırarak modern yaşamı teşvik etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Tarihi, İşletme Tarihi, Sanayileşme, Sümerbank, Erken Cumhuriyet Dönemi.

Investigation of the Industrial Policies of the State in the Early Republican Period from the Perspective of Management and Business History: The Case of Sümerbank Textile Factories

Abstract

Textile production in Anatolia has a long and rich history. Weaving, especially during the Seljuk and Ottoman periods, became a key area of economic activity, contributing significantly to trade and the broader economy. However, with the Industrial Revolution in Europe in the 18th century, the mechanization of textile production reduced the competitiveness of traditional methods, and Turkey began to fall behind. Following the proclamation of the Republic, Turkey attached great importance to industrialization in line with its goals of economic development and social modernization. Within this framework, the textile sector was considered as a strategic area and played a vital role for Turkey. Through the state-led establishment of Sümerbank, investments in this sector were accelerated and managed through planned industrial policies. Factories founded under Sümerbank not only increased production and employment but also became agents of social and cultural transformation. In the light of all this information; this study aims to evaluate three textile factories established in the early Republican period through a comparative case analysis. The selected cases—the Kayseri Factory, the Aydın-Nazilli Factory, and the Konya-Ereğli Factory—were chosen based on criteria including their establishment purposes, production activities, employment levels, and social impacts. Data were gathered from secondary sources such as archival documents, newspaper articles, and academic literature. The analysis reveals that the Kayseri Factory stands out for its production capacity and economic contributions, the Aydın-Nazilli Factory exhibits exemplary practices in the field of social modernization and worker for its worker welfare and role in social modernization, and the Konya-Ereğli Factory for fostering regional development

and industrial infrastructure. These factories, meticulously planned and implemented, were more than industrial ventures; they were also social projects aligned with the Republic's broader modernization objectives. They provided employment, stimulated regional economies, and promoted modern lifestyles by enhancing social welfare.

Keywords: History of Management, History of Business, Industrialization, Sumerbank, Early Republican Period.

Giriş

“Her fabrika bir kaledir.”
(Mustafa Kemal Atatürk)

Osmanlı Devleti, tekstil üzerine imalat faaliyetlerine tarihi boyunca önem vermiştir. Devlet, askerin yünlü giyime yönelik gereksinimini öncelikle yerli ve küçük üreticilerden karşılamış, bunun yetersiz kalması üzerine lazım olan yünlü giyim ihtiyacını ithal ederek gidermeye çalışmıştır. Ancak maliyetlerin yüksek olmasından dolayı üretimin ülke içerisinde temeli atılacak tesislerle karşılanması kararını almıştır. Kayda değer bir kısmı Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra yabancı uzmanların desteğiyle kurulan bu fabrikaların pek azı Cumhuriyet dönemine ulaşabilmiştir (Semiz ve Toplu, 2019: 36).

Birinci Dünya Savaşı sonucunda, Osmanlı Devleti'nin dağılmaya başlaması ve işgalci kuvvetlerin ülke topraklarına girmesiyle, Türk milleti varlık mücadelesi vermek zorunda kalmıştır. Bu süreçte, bağımsız bir hükümet kurmak amacıyla milli iradeye dayalı Kurtuluş Savaşı başlatılmış ancak kurulması planlanan tesisler nihayete erdirilememiştir (Akçakayalıoğlu, 1992: 37).

Cumhuriyetin ilanından sonra, Atatürk önderliğinde ihtiyaçların yerli üretimle karşılanabilmesi amacıyla ekonomide devletçilik politikaları benimsenmiştir. Bu politikaların en önemli uygulama alanlarından biri ekonomi ve sanayileşme olmuştur. Uygulama sahasında diğer milletlerin bu değişkenlere yönelik yönetim anlayışları Atatürk tarafından göz önünde bulundurulmuştur. Johnson (1982), 20. yüzyılın ikinci yarısında Japonya ve Güney Kore gibi Doğu Asya ülkelerinin kaydettiği hızlı ekonomik büyümeyi analiz ederken 'kalkınmacı devlet yönetimi' kavramını ortaya atmıştır. Bu kavram, söz konusu ülkelerde devletin, ekonomik büyüme ve sanayileşmede; planlama, yönlendirme ve destekleme sürecinde oynadığı merkezi rolü

vurgulamaktadır. Nitekim Atatürk'ün benimsediği devletçilik politikası ile bu çalışmanın konusu olan Sümerbank hamlesi de Johnson'un bahsettiği kalkımcı devlet yönetimi kavramına uymaktadır (Johnson, 1982).

Diğer taraftan İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimi, dünya ekonomisinde köklü değişimlere yol açmıştır. Bu sürecin ardından, Doğu Asya ülkeleri gibi ABD ve Almanya gibi ülkeler de yönetsel bağlamda sanayileşme süreçlerinde önemli ilerlemeler kaydederek dünyanın önde gelen sanayi güçleri arasına katılmışlardır (Ford ve Yoho, 2020: 558).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden yıllarda gerçekleştirilen sanayileşme süreci, devletçilik modelinin uygulanması açısından önemli bir vaka çalışması sunmaktadır. Devletin ekonomideki yetkilerinin genişletilmesiyle, kısa sürede Sümerbank'ın öncülüğünde önemli sanayi tesisleri kurulmuş ve ülke ekonomisi dönüştürülmüştür. Bu deneyim, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme stratejilerinde devlet müdahalesinin etkinliğini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir (Güler, 2011: 68).

Bu çalışma, geç sanayileşen bir ekonomiye sahip olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ve erken dönemde hükümetin bölgesel sanayileşme ile modernleşmedeki rolünü göstermek adına bireylerin tarihinden ziyade sektörel tarihi dar bir alanda incelemektedir. Bu tercih, işletme ve yönetim tarihi literatüründe giderek önem kazanan bağlamsal ve kurumsal analiz yaklaşımlarıyla uyumludur. Mikro düzeyde yürütülen sektörel çalışmalar, geçmişin daha derinlikli kavranmasına katkı sunarken dönemin yönetim anlayışlarını ve uygulamalarını da somut biçimde görünür kılmaktadır (Maclean vd., 2016; Rowlinson vd., 2014). Bu yönüyle çalışma, erken Cumhuriyet döneminde sanayileşme ve devlet yönetimi bağlamında hem tarihsel hem de yönetim bilimsel literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu çerçevede, ilk bölümde literatür taranarak erken Cumhuriyet dönemindeki modernleşme çabaları ve devletin liberal görüşlerinden devletçilik politikalarına geçişi teorik olarak ele alınacak; izleyen satırlarda ise belirli kriterlere göre seçilen üç tekstil fabrikası tarihsel ve kuramsal bir perspektifle incelenecektir. İkinci bölümde çalışmada kullanılacak analiz yöntemine yer verilecek, sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilerek sonraki araştırmacılar için öneriler sunulacaktır.

Erken Dönem Türk Devrimi, Ekonomik Kalkınma ve Batılılaşmanın Devlet Eliyle Yönetimi

Erken dönemde, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye'de benimsenen Batılılaşma ve modernleşme süreçleri, devletin ideolojik ve politik

dönüşümünün temelini oluşturmuştur. Yeni rejimin lider kadrolarınca şekillendirilen bu dönüşüm, toplumun tüm alanlarına sirayet ederek laik bir devlet ve toplum inşası hedefini ön plana çıkarmıştır. Dolayısıyla, devletin ve toplumun sekülerleşmesi, makro düzeyde devrimin en belirgin özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir (Akpolat, 2010: 106). Devrim anlayışı ile laiklik ilkesi benimsenmiş, diğer siyasi ve hukuki dönüşümlerle birlikte hızla hayata geçirilmiştir. 1923-1928 yılları arasında kapsamlı bir planlama ve düşünsel hazırlık sürecinden ziyade, daha çok anlık ihtiyaçlara ve siyasi zorunluluklara cevap niteliğinde olmuştur (Mumcu, 1985: 522).

1923 yılında, monarşik rejimin yerini parlamenter Cumhuriyet almış ve siyasi sistemde köklü bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca siyasi alanda değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal alanlarda da kapsamlı reformlara yol açmıştır. 1925 yılında, karma eğitim ve Batı giyiminin, özellikle şapka giyme kanununun yürürlüğe konulmasıyla geleneksel toplumsal yapının dönüştürülmesi hedeflenmiştir. 1928 yılında ise Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişle başlayan bu süreçte, eğitim sisteminde köklü değişiklikler yapılmış, Batılı hukuk sistemlerinin ülke koşullarına uyarlanmasıyla yasal düzende toplumsal yaşamın batılılaşmasına yönelik çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Metin ve Ünal, 2022: 493).

Ekonomik kalkınma ve sanayileşme öncelikli hedefler arasına alınmıştır. Dışa açık, liberal iktisat politikalarının uygulandığı 1923-29 arasında, özel birikime dayalı sanayileşme girişiminin başarısız olması ve 1929 dünya ekonomik bunalımının yarattığı olumsuz etkiler devletçi sanayileşme modelinin benimsenmesinde etkili olmuştur. Bu durum, modernleşme ve sanayileşmeye yönelik yönetsel hedeflerin devlet eliyle gerçekleştirilmesi gerektiği anlayışını yansıtmaktadır (Kalaycı, 2009: 160). Öte yandan, Türk devrimlerinin temel motivasyonlarından biri olarak görülen devletçilik anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet merkezli idare anlayışının bir devamı niteliğindedir. Devlet-millet ilişkisi bağlamında birey yerine devletin önceliği hem Genç Türkler döneminde hem de Cumhuriyet döneminde siyasi düşüncenin merkezinde yer almıştır. Bürokrasinin modernleşmesi gibi çabalara rağmen, devlet otoritesinin güçlendirilmesi ve merkeziyetçi yönetim anlayışı korunmaya çalışılmıştır (Yülek ve Gür, 2022: 390).

Erken Dönemde Türkiye’de Liberal Politikalardan Devletçi Politikalara Geçiş

18. yüzyılın sonlarında başlayan Birinci Sanayi Devrimi’nde İngiltere, özellikle tekstil sektöründe önemli bir sıçrama yapmıştır. İngilizlerin Hindistan’dan

ithal ettiği renkli pamuklu kumaşlara olan yüksek talep, ülkedeki pamuk üretimi ve işlenmesi için güçlü bir teşvik olmuştur. İthal yasağıyla birlikte, İngiltere kendi pamuk üretimine yönelmiş ve emek tasarrufu sağlayan yeni makineler geliştirerek tekstil üretimini hızlandırmıştır. Bu gelişmeler, İngiltere'nin dünya ekonomisindeki lider konumunu güçlendirerek Sanayi Devrimi'nin merkez üssü olmasını sağlamıştır (Gür, 2020: 198).

Osmanlı Devleti, Avrupa'da hızla yayılan sanayi devriminin farkında olarak, benzer bir dönüşümü gerçekleştirmeye çalışmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan modernleşme süreci, Osmanlı'yı Batılı devletlere yaklaştırmayı hedeflemiştir. Özellikle III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde, İstanbul merkezli çeşitli sanayi tesisleri kurulmuştur. Osmanlı sanayisi, ağırlıklı olarak geleneksel üretim alanları olan deri işleme, ipek, yün ve pamuk dokumacılığı ile hayvancılığa dayanmıştır (Erdem, 2016: 23). Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi ve ekonomik olarak ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Sık sık yaşanan savaşlar ve kaybedilen topraklar, imparatorluğun gücünü zayıflatmıştır. Artan devlet harcamaları ve borçlar, gelirlerin yetersizliği ile birleşince ekonomik durum daha da kötüleşmiştir (Dikmen, 2010: 141). Osmanlı ekonomisi uzun yıllar devletin ihtiyaçlarını karşılamaya ve iç pazarı beslemeye yönelik bir yapıya sahipti. Bu durum, üretimde verimliliğin artmasını ve yeni teknolojilerin benimsenmesini engelleyen önemli bir faktör olmuştur. Özellikle loncaların egemen olduğu üretim sistemi, ekonomik değişime direnç göstermiştir (Quataert, 2020).

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte, loncaların gücü zayıflamış ve ekonomide daha serbest bir rekabet ortamı oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde, Avrupa ülkeleriyle imzalanan serbest ticaret anlaşmalarıyla Osmanlı ekonomisi daha fazla dışa açılmıştır. Ancak, bu liberal politikalar beklenen sonuçları vermemiş aksine yerli sanayinin gelişmesini engellemiştir (Kazgan, 2021; Kütükoğlu, 2013).

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik temelini oluşturmak amacıyla 1923'te İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrede, devletin ve özel sektörün birlikte hareket ettiği bir 'karma ekonomi' modeli üzerinde durulmuştur. Bu model, devletin ekonomik hayata yön verici bir rol üstlenirken, aynı zamanda özel girişimciliği teşvik etmeyi hedeflemiştir. 1929 Ekonomik Buhranına kadar süren bu dönemde, Türkiye genel olarak liberal bir ekonomi politikası izlemiş, ancak devletin belirleyici rolü her zaman korunmuştur. Özellikle, siyasi bağımsızlığın ardından ekonomik bağımsızlık

hedeflenirken, toplumun tüm kesimlerinin bu süreçte aktif rol oynaması beklenmiştir (Sarıçoban, 2020: 227; Koç, 2000: 155). Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, ekonomik bağımsızlığını güçlendirmek amacıyla çeşitli adımlar atmıştır. Bu adımlar arasında, sanayi ve ticaretin finansmanını sağlamak için İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası gibi devlet bankalarının kurulması ve sanayiye teşvik eden yasal düzenlemelerin yapılması yer almaktadır (Erdal, 2023: 51). Özellikle 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayicilere vergi muafiyeti gibi çeşitli destekler sağlanmıştır. Ancak, Lozan Antlaşması'nın getirdiği bazı kısıtlamalar nedeniyle gümrük vergileri hemen artırılamamıştır. Bu durum, yerli üretimi koruma amacıyla alınan diğer teşviklerin etkisini bir ölçüde sınırlamıştır. Nihayetinde arzu edilen kalkınma planları bir türlü gerçekleştirilememiştir (Kasalak, 2012: 68).

Erken dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun karmaşık siyasi ve idari yapısını modern bir devlet anlayışına uygun hale getirme çabalarının yoğunlaştığı bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde ülkeyi çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmak temel hedefler arasında olmuştur. Bu amaçla, devletin tüm kurumları yeniden yapılandırılmış, yeni yasalar ve düzenlemeler getirilmiştir. Özellikle, devletçilik ilkesi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda devletin aktif bir rol oynaması gerektiği düşüncesiyle ön plana çıkmış ve ülkenin kalkınmasında belirleyici bir etken olmuştur (Kandeger, 2023: 67).

Devletçilik, ekonomik faaliyetlerde devletin aktif ve yönlendirici bir rol üstlendiği bir ekonomik sistem ve politika anlayışıdır (Burhan, 1989: 38). Bu anlayışla o dönemde, ekonomik kalkınmanın temel lokomotifleri olarak devlet görülmüş ve sermaye birikimi öncelikle devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, devlet hem doğrudan üretimde yer alan bir girişimci hem de ekonomik faaliyetleri düzenleyen bir otorite olarak işlev görmüştür (Boratav, 2006). Diğer taraftan, bürokratlar, aydınlar ve profesyoneller, bu işlevsel sürecin baş aktörleri olarak kabul edilmiş ve modern Türkiye'nin inşasında önemli görevler üstlenmişlerdir (Varlı, 2012: 168). Dönemin başbakanı İsmet İnönü, 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas Demiryolu açılışında gerçekleştirdiği bir konuşmada devletçilik kavramını ilk kez ortaya koymuş ve devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği görüşünü açıkça ifade etmiştir (Eroğlu, 1988: 840):

Liberalizm düşüncesi, bizim memleketin zor anlayacağı bir fikriyattır. Biz gerçekten ılımlı devletçiyiz. Dahi bizim memleketimizi bu doğrultuya sevk eden, yine memleketin ihtiyacı dahası milletimizin fikri zatı eğilimidir. İlimli devletçi olarak halkın talepkârlığına yetişemiyoruz diye kabahatliyiz.

Hülasa devletçilikten tamamıyla nakzedip, her mütenasibi sermayedarların mütalaasından beklemeye yönelmek, bu memleketin idrak edebileceği bir şey midir?

Büyük Buhranın küresel etkileri ve bu krizin ardından devletlerin ekonomik hayata daha fazla müdahale etmeleri gerektiği yönündeki Keynesyen anlayışın yükselişi, Türkiye'nin de ekonomi politikalarını yeniden şekillendirmesine neden olmuştur (Bulut, 2003: 85). Türkiye'nin sanayileşme sürecinde, özellikle kamu sektöründe kurulacak fabrikaların yönetimi ve işleyişi konusunda dışarıdan bilgi ve deneyim transferine ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla Alman uzmanlar Türkiye'ye davet edilerek, devlet fabrikaları, sağlık, eğitim gibi birçok alanda bilgi ve tecrübelerinin aktarılması sağlanmış, sadece akademik düzeyde değil uygulama alanında da destekler alınmıştır. Özellikle 1930'lu yıllarda hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BYSP) için yabancı uzmanlardan raporlar alınarak, Türkiye'nin sanayileşme sürecinin planlanması ve yönetilmesi konusunda yol haritaları oluşturulmuştur (Aytemur, 2010; Yülek ve Gür, 2022: 394).

Bu çerçevede Atatürk, gerçekleştirdiği yurt gezileri sırasında halkın genel durumu hakkında edindiği izlenimler doğrultusunda hükümete çeşitli önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler kapsamında, halkı israfla mücadeleye teşvik etmek ve yerli malı kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, kuruluşunun ardından kısa süre içinde bir Sanayi Kongresi düzenleme kararı almıştır. Söz konusu Kongre, 22–23 Nisan 1930 tarihlerinde, “Gayemiz: Türkiye Sanayisi, Türkiye Devleti gibi Yeni ve İleri Olmalıdır” sloganıyla Ankara’da toplanmıştır. Kongrenin temel amacı, Türkiye'nin sanayi alanındaki durumunu ortaya koymak; “Neyimiz var, neyimiz yok ve gelecekte neler yapılabilir?” sorularına yanıtlar aramak olmuştur (Şahinkaya, 2025).

O dönemde Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomi modeli de Türkiye'ye ilham kaynağı olmuştur. 1932 yılında Türkiye'ye gönderilen Sovyet heyeti, hazırladığı raporda Türkiye'nin sanayileşmesi için detaylı bir plan önermiş ve belirli sektörler odaklanılmasını tavsiye etmiştir (Zürcher, 2004). Bazı devletlerin Türkiye için hazırladığı raporlar Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. 1930’lu yıllar yerli/yabancı uzmanlarca hazırlanan raporlar

Raporu Hazırlayan Delegasyonların Ülkesi	Hazırlayan Taraf	Raporun Adı	Rapor yılı
Türkiye	Ekonomi Bakanlığı	İktisadi vaziyetimize dair rapor – (Diğer adıyla Şakir Kesebir Planı)	1930
Türkiye	Başbakan İsmet İnönü ve bağlı kabinesi	1930 iktisadi programı	1930
Almanya	Hjalmar Schacht ve Karl Müller	Türkiye’de nakit istikrarı ve bir Merkez Bankası kurulması hakkında görüşler	1930
Sovyetler Birliği	Prof. Orloff (Pamuk End.) Galavinin (Kenevir End.) Prof. N. Yuşkeviç (Kimya ve Demir End.)	Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya Demir Sanayii hakkında Sovyet uzmanlar tarafından verilen rapor	1932
Amerika Birleşik Devletleri	D. Hines	Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Genel Bir Tetkiki	1934

Kaynak: Gür (2006).

Planlı kalkınma modeliyle ilgili ilham yalnızca Sovyet heyetlerinin hazırladığı raporlarla sınırlı kalmamıştır. İsmet İnönü’nün 27 Nisan – 4 Mayıs 1932 tarihleri arasında Sovyetler Birliği’ne gerçekleştirdiği teknik inceleme gezisi, Türkiye’nin sanayileşme ve planlama tecrübeleri açısından kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu gezi kapsamında İnönü; Moskova, Leningrad, Kharkov ve Dnipropetrovsk gibi sanayi kentlerinde Sovyet tekstil fabrikalarını, planlı üretim organizasyonlarını ve kamu işletmelerinin yönetim yapılarını yerinde inceleme fırsatı bulmuştur. İnönü’nün bu gözlemleri, BBYSP’nin hazırlanmasında ve Sümerbank gibi kamu iktisadi teşekküllerinin örgütlenmesinde doğrudan etkili olmuştur (Goloğlu, 1972; Ahmad, 1995). 1934 yılında yürürlüğe giren BBYSP, Türkiye’nin ekonomik bağımsızlığını güçlendirmek ve sanayileşme sürecini hızlandırmak amacıyla hayata geçirilmiştir. Bu planının en temel özelliği uluslararası iş bölümüne rağmen, bağımsız sanayileşme stratejisini benimsemesidir. Bu tercih BBYSP’nin sunuş bölümünde ortaya konulmaktadır (İnan, 1972: 10):

...Büyük Sanayici memleketler... Ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak davasında müttefiktirler. Bu itibarla, ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, er geç, set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir.

Sovyetler Birliği ile yakın siyasi ilişkiler kurulması, planın uygulanmasında önemli bir destek sağlamıştır. Plan, temel tüketim mallarının yurt içinde üretilmesi, sanayi tesislerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın bölgelerde kurulması gibi hedeflerle ülkenin sanayi altyapısını güçlendirmeyi amaçlamıştır. Tekstil, selüloz, madencilik, seramik ve kimya sanayileri gibi sektörler, planın öncelikli alanları olarak belirlenmiş ve böylece Türkiye'nin tarıma dayalı ekonomisinden sanayiye dayalı bir ekonomiye geçişinde önemli bir adım atılmıştır (Arbaç, 2024: 60; Özder, 2017: 161). BBYSP'nin Türkiye'de sanayileşme sürecinde elde ettiği başarılar, daha kapsamlı bir sanayileşme hamlesi olarak değerlendirilen İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (İBYSP) hazırlanmasına zemin hazırlamıştır ve 1938 yılında uygulamaya konulmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla planın uygulanması kesintiye uğramış ve Türkiye'nin savaş ekonomisine geçişiyle birlikte sanayi yatırımları ertelenmiştir. Savaş sonrası dönemde ise ABD merkezli yeni bir ekonomik sistemin benimsenmesiyle birlikte, İBYSP temel ilkeleri terk edilmiş ve planın uygulanmasına devam edilmemiştir (Özyurt, 1981: 125; Polatoğlu, 2017: 63).

Sanayileşme ve Modernleşme Anlayışı Olarak Sümerbank'ın Devletçilik Politikasıyla Kurulması

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, ülke ekonomisinin güçlendirilmesi ve sanayileşme hedefi doğrultusunda adımlar atılmıştır. 1923 yılında toplanan I. İzmir İktisat Kongresi, ekonomik kalkınma için bir dönüm noktası olmuştur. Atatürk'ün büyük önem verdiği bağımsız ekonomi ve eğitim konuları, kongrenin merkezinde yer almıştır. Alınan en önemli kararlardan biriyle Türk ekonomisinin temelini oluşturacak olan İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası gibi finans kuruluşları kurulmuştur. Diğer kararlar arasında ise işçi haklarının güvence altına alınması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi temel işçi hakları yer almaktadır (İnce vd., 2016; İşmal, 2023: 22).

1925 yılında kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, başlangıçta madencilik sektörüne finansman sağlamak ve devlete ait sanayi kuruluşlarını özel sektöre devretmek gibi görevler üstlenmiştir. Ancak, bankanın bu görevleri

yerine getirebilmesi için gerekli olan yeterli mali kaynağa sahip olmaması, bankanın işleyişini olumsuz etkilemiştir. Nihayetinde, 1932 yılında bankanın görevleri yeniden yapılandırılmış ve sanayi yönetimi ile bankacılık işlevleri ayrı kuruluşlara devredilmiştir. Böylece, sanayi finansmanı alanında daha etkili bir yapı oluşturmak amacıyla Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurulmuştur. Ne var ki bu iki kurum da başarılı olamamıştır (İnan, 1972; Hiç, 1994; Tekeli ve İlkin, 2009).

1929 Büyük Buhranı, küresel ekonomiyi etkileyen ve birçok ülkede ciddi ekonomik sorunlara yol açan bir dönüm noktasıdır. Bu süreçte Türkiye, kendi ekonomik koşullarını göz önünde bulundurarak farklı bir kalkınma yolu izlemeye karar vermiştir. O dönemde İktisat Vekili olan Celal Bayar, hazırladığı raporda, ülkenin ekonomik büyümesini hızlandırmak için devletin aktif bir rol üstlenmesi ve büyük çaplı yatırımlara başlaması gerektiğini savunmuştur (Sümer, 1970). Celal Bayar, kurulması öngörülen sanayi kuruluşlarının devreye girmesi adına, bir kamu kuruluşu olarak açılacak Sümerbank'ın 1933 yılında kuruluş sebeplerini genel olarak şöyle açıklamaktadır (Sümerbank Genel Müdürlüğü, 1973: 3):

Ülkemizin sanayileşme sürecinde, ilk yapılan girişimlerin yeterli olmadığı ve kapsamlı bir planlamaya ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Mevcut tüm kaynakları etkin bir şekilde kullanarak sanayileşme hedeflerine ulaşmak amacıyla güçlü bir devlet kurumu oluşturulması kararlaştırılmıştır.

Buradan anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin sanayileşme stratejisi, bir kamu kuruluşunun koordinasyonunda, milli kalkınma planları çerçevesinde ve kaynakların etkin kullanımı prensibiyle yürütülecektir. İsmi bizatihi Atatürk tarafından konulan, TBMM'nin 3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 sayılı Kanunuyla kuruluşuna karar verilen Sümerbank, 20 bin lira sermaye ile Ankara merkezli olarak 11 Temmuz 1933 tarihinde faaliyete geçmiştir (*Resmî Gazete*, 1933a: 2676). Atatürk'ün manevi kızı mahiyetinde olan Afet İnan, Sümerbank'ın adının konulmasını bir ifadesinde şöyle aktarmaktadır (Ünver vd., 1964: 20):

Mezopotamya'nın güneyindeki Sümer medeniyeti, arkeolojik bulgular ışığında Türk milletinin kökenleri ile dilsel ve ırksal bağları olduğuna dair önemli ipuçları sunmuştur. Özellikle Sümerlerle Türkler arasındaki dil benzerliği, Atatürk'ün de büyük ilgi gösterdiği bir konu olmuştur. Atatürk, Sümer medeniyetinin taşıdığı bu tarihi ve kültürel önemi göz önünde bulundurarak, bu medeniyetin adını Sümerbank'a vererek halkın hafızalarında daha kalıcı olmasını sağlamıştır.

Sümerbank'ın kuruluşunun temel amacı, 1934 yılında yürürlüğe giren BBYSP'nin finansmanını sağlamak ve plan kapsamındaki endüstriyel yatırımları gerçekleştirmek olmuştur (Eşiyok, 2009: 92).

Sümerbank'ın kuruluş yasası, Türkiye'nin sanayileşme sürecindeki stratejik hedeflerini açıkça ortaya koymuş, öncelikleri ve görevleri devlet eliyle belirlenmiştir (*Resmî Gazete*, 1933b: 2420). Bu yasa, Sümerbank'ı öncelikle yerli kaynaklara dayalı üretimi teşvik etmeye, ithal ikamesini gerçekleştirmeye yönlendirmiştir. Sümerbank, bu doğrultuda; yerli hammaddeye dayalı sanayi kollarına yatırım yaparak, ülkenin sanayi altyapısını güçlendirmiştir (Yıldırım, 2006). Diğer taraftan Sümerbank'a yeni sanayi tesislerinin kurulması, sanayi işçilerinin yetiştirilmesi, diğer sanayi kuruluşlarına kredi sağlanması gibi geniş yetkiler verilmiştir (Yavuzçehre ve Çezik, 2015: 29). Bu bağlamda Sümerbank, BBYSP'nin ana finansman kaynağı olarak görevlendirilmiş ve planın öngördüğü fabrikaların kurulması sorumluluğu tamamen bu kuruluşa verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009).

Sümerbank'ın öncelikleri kapsamında, Feshane, Bakırköy, Hereke ve Beykoz gibi önemli sanayi tesisleri, Devlet Sanayi Ofisi'nden devralınarak Sümerbank bünyesine katılmıştır. Bu devir ile, söz konusu fabrikalarda kısa sürede önemli ölçüde üretim artışı sağlanmıştır (Toprak, 1988).

Tablo 2. Sümerbank'a devredilen fabrikalarda (1930-1934) yaşanan üretim miktarlarındaki değişim (birim: 1.000 ton)

Yıl	1930	1931	1932	1933	1934
Feshane	133.4	174.8	243.6	288.6	376
Bakırköy	122.5	11	109.3	130.1	170.4
Hereke	152.8	92.1	70.6	163.9	260.2
Beykoz	84.5	98.9	91.9	94.7	145.6

Kaynak: Sümerbank 1934 Senesi İdare Meclisi Raporu ve Bilanço Murakıp Raporu, Bilanço Kar ve Zarar Hesabı (Sümerbank Komisyonu, 1935: 3).

Tablo 2'de yer alan veriler, Sümerbank'a devredilen dört fabrikanın yıllık üretim miktarlarını göstermektedir. Örneğin, Feshane fabrikasında 1933 yılında 288,6 bin ton olan üretim, %30,3 oranında artarak 1934'te 376 bin tona yükselmiştir.

Sümerbank'a devredilen fabrikalar haricinde BBYSP, tekstil, metal, kâğıt, kimya ve çimento olmak üzere beş ana sanayi koluna odaklanmıştır (İnan, 1972). Rus uzmanların hazırladığı fizibilite çalışmalarıyla belirlenen yatırımlar

sayesinde, tekstil sektörü (Tablo 3) BBYSP harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmuştur. Zamanla, özel sektörün de tekstil yatırımlarına yönelmesiyle bu sektördeki büyüme daha da hızlanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 1997).

Tablo 3. BBYSP harcamalarının sektöre göre dağılımı

Sanayi Sektörü	BBYSP Kapsamında Ayrılan Pay (bin TL)
Tekstil (Pamuk, yün, kenevir)	21.888
Selüloz (kâğıt, selüloz, suni ipek)	5.305
Madencilik (demir, bakır, kömür)	11.950
Seramik (porselen, şişe ve cam)	2.050

Kaynak: Derin (1940).

BBYSP kapsamında hedeflenen fabrikaların büyük bir kısmı Sümerbank tarafından kısa sürede kurulmuş ve 1938 yılına kadar faaliyete geçirilmiştir. 1939 yılına gelindiğinde ise Sümerbank, kurduğu 16 yeni fabrikanın 15'inde tek başına hissedar konumunda olmuştur (Aytemur, 2010). Tablo 4'te BBYSP kapsamında tamamen Sümerbank tarafından kurulan tesisler listelenmiştir.

Tablo 4. BBYSP kapsamında Sümerbank tarafından kurulan tesisler

Sektör	Fabrika	Temel Tarihi	Faaliyete Geçiş Tarihi
Pamuklu Tekstil	Bakırköy Pamuklu Fabrikası	Mayıs 1934	13 Ağustos 1934
Pamuklu Tekstil	Kayseri Sümer Bez Fabrikası	20 Mayıs 1934	16 Eylül 1935
Pamuklu Tekstil	Konya Ereğli Pamuklu Fabrikası	20 Ekim 1934	04 Nisan 1937
Pamuklu Tekstil	Aydın Nazilli Basma Fabrikası	25 Ağustos 1935	09 Ekim 1937
Kenevir	Kastamonu Taşköprü Kendir Fabrikası	02 Haziran 1945	07 Kasım 1946
Yünlü Tekstil	Bursa Merinos Yün Fabrikası	28 Kasım 1935	02 Şubat 1938
Madencilik	Karabük Demir Çelik Fabrikası	03 Nisan 1937	09 Eylül 1938
Selüloz	İzmit Kâğıt Fabrikası	14 Ağustos 1934	06 Kasım 1935
Selüloz	Kaolin Fabrikası	1937	Mart 1941
Selüloz	Selüloz Fabrikası	17 Ağustos 1935	06 Kasım 1936
Selüloz	Stok-Gemlik Rayon Fabrikası	22 Mayıs 1936	01 Ocak 1938

Seramik	Filyos Ateş Tuğlası Fabrikası	1946	1948
Kimyasal	Sülfirik Asit Fabrikası	03 Temmuz 1943	15 Mayıs 1944
Kimyasal	Süperfosfat Fabrikası	03 Temmuz 1943	15 Mayıs 1944
Kimyasal	Klor Alkali Fabrikası	10 Temmuz 1938	17 Ağustos 1945

Not: Bakırköy Pamuklu Fabrikası Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'ndan devralınmıştır.

Kaynak: Aytemur (2010) ve Yurtoğlu (2017).

17 Haziran 1938 tarihli 3460 sayılı kanunla İktisadi Devlet Teşekkülü statüsüne kavuşan Sümerbank, kendi muhasebe sistemini geliştirmeye önem vermiş, bu amaçla Almanya'dan davet edilen Profesör Sachenberg'in uzmanlığıyla kapsamlı bir muhasebe sistemi kurmuştur. Böylelikle Sümerbank, Türkiye'de kendi muhasebe sistemini oluşturan ilk kamu kuruluşu olma özelliğini taşır (Güçlü, 2015). Hem bir finans kurumu hem de bir üretim tesisi olarak faaliyet gösteren kuruluş, kredi ve mevduat işlemleri yapmakla yetinmeyerek üretimde verimliliği artırmayı amaçlamıştır. Bu sayede Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını güçlendirme hedefiyle hareket etmiştir. Hareketin temelinde ise devletin modernleşme ve sanayileşme anlayışı yatmaktadır (Yülek ve Gür, 2022: 396; Kandeğer, 2023: 67).

Sümerbank Tekstil Fabrikaları'nın Kurulması, Bölgesel Sanayileşme ve Toplumsal Değişimdeki Roller

Cumhuriyetin ilanından önce, Türkiye ekonomisi 19. yüzyılda olduğu gibi Avrupa'ya bağımlı bir yapıdaydı. Özellikle tekstil sektöründe yaşanan bu bağımlılık, ülkenin hammadde ihraç edip işlenmiş ürünü ithal etmek zorunda kalmasına neden oluyordu. Osmanlı döneminde çeşitli tekstil fabrikaları kurulmuş olsa da bu fabrikaların çoğu yetersiz yönetim, yolsuzluk ve kapitülasyonların olumsuz etkileri nedeniyle iflas etmiştir (İnalçık, 2008: 149).

Atatürk'ün Sofya'da yaptığı gözlemler, Bulgaristan kırsalında temel ihtiyaçların yerli üretimle karşılanabildiğini ortaya koymuştur. Çıplak ayaklı köylülerin olmaması ve çobanların kendi ürettikleri kumaşlardan yapılmış giysiler giymesi, yerli üretimin toplum genelinde yaygınlaştığını göstermektedir. Bu gözlemler, Atatürk'ün Türkiye'ye döndükten sonra sanayileşme ve kalkınma hedeflerini şekillendirmesinde önemli bir etken olmuştur (İşmal, 2023: 26). Falih Rıfkı Atay o dönemin şartlarını şahsi gözlemleri dahilinde şöyle ifade etmektedir (Atay, 1965: 12):

İstanbul'da iken Beyoğlu terzilerinde pahalı İngiliz kumaşından, ucuza ise giysi dükkânlarında Avusturya malından kuşanırdık. Tezgâhlardan ne çıkmışsa hepsi elin idi. Pabucumuzun tahta mıhlarını dahi dışarıdan temin ettik. Sermaye zaten yok, olsa dahi fabrika açamazdık. Birkaç hafta indirim yapsak iflasa giderdik. Devlete ait Beykoz'da açılan kâğıt fabrikası bu sebepten yıkılmıştı.

Sakarya Savaşı sırasında, Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu giyim için halktan zorunlu olarak toplanan hammaddeler, ülkenin sanayileşmemiş yapısını gözler önüne sermektedir. Anadolu'da yeterli sayıda dokuma fabrikası bulunmadığından, halkın el tezgâhlarında ürettiği kumaşlarla askerlerin giysileri karşılanmaya çalışılmıştır (Kansu, 1965: 32). Evlere giren temel ihtiyaç maddeleri gaz, tuz ve bez ile sınırlıydı. Özellikle tekstil ürünleri konusunda ciddi bir sıkıntı yaşanmaktaydı. İnsanların elbiselerine yama yapacak bez bile bulamaması, ülkenin dışa bağımlılığı nedeniyle yaşanan temel ihtiyaç maddeleri eksikliği bu sıkıntıların sadece birkaçıydı. Köy kadınlarının tezgâh basmalarının dokunması, bebeklere kundak bezi, halkın giyiminin temin edilmesi gerekiyordu (İnce vd., 2016). Tam da bu noktada Atatürk ve kurmayları milletin bu durumdan kurtulması adına girişimlerde bulundu. En hayati girişim Sümerbank'tı. Türkiye'nin bugün dünyaca ünlü tekstil sektörünün temelleri, Sümerbank sayesinde atılmıştır (İşmal, 2023: 25). Bu bağlamda, Sümerbank dahilinde kurulan, tekstil fabrikaları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Sümerbank tekstil fabrikaları

Fabrika Adı	Yatırımcı Kuruluş	İnşaat Tarihi/Devreye Alınma Tarihi	Faaliyet Kolu
Kayseri Kumaş Fabrikası	Sümerbank	1934/1935	Tekstil/Pamuk Dokuma
Konya/Ereğli Kumaş Fabrikası	Sümerbank	1934/1937	Tekstil/Pamuk Dokuma
Nazilli Baskılı Kumaş Fabrikası	Sümerbank	1935/1937	Tekstil/Pamuk Dokuma

Kaynak: Yülek ve Gür (2022).

Sümerbank'ın Ereğli, Nazilli ve Kayseri'deki tekstil fabrikaları, temel amaçları olan pamuklu kumaş üretimi dışında, işçi ve ailelerine yönelik sosyal hizmetler, kamuya açık etkinlikler gibi çok yönlü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu fabrikalar, üretim süreçleriyle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olabilecek bu faaliyetler aracılığıyla hem işçi memnuniyetini artırmayı hem de faaliyet gösterdikleri bölgelerin sosyal ve kültürel gelişimine katkıda bulunmayı amaçlamışlardır (Yülek ve Gür, 2022: 400).

Sümerbank fabrikaları için işçi sağlığı ve güvenliği öncelikli konuları arasında yer almış; işçilere sağlık hizmetleri sunulmuş, hatta bazı fabrikalarda hastane bile inşa edilmiştir. İşçilerin temel ihtiyaçları olan beslenme, giyim ve barınma konularında da çeşitli destekler sağlanmıştır. Özellikle Nazilli Fabrikası'nda kurulan Ekonoma gibi kooperatifler, bu alanda önemli bir örnek teşkil ederek ülke genelinde kooperatifçilik hareketine öncülük etmiştir (Bigat, 2017). Kayseri Sümerbank Fabrikası ise farklı uygulamalar geliştirmiştir. Bunlardan biri, fabrika yerleşkesine yerleştirilen ve şehir merkezine göre daha uygun fiyatlarla hizmet veren kasap ve manav dükkanlarıdır. Bu uygulama, işçilerin gıda ihtiyaçlarını daha kolay ve ekonomik bir şekilde karşılamalarına olanak tanımıştır. Ayrıca, ekmek, süt ve yaz aylarında buz dağıtım hizmetleri de işçilerin günlük yaşamlarını kolaylaştıran diğer bir uygulamadır. Bu tür hizmetler, Cumhuriyet'in kırsal kesimde yaygınlaştırmaya çalıştığı modern yaşam biçiminin kentlerde de uygulandığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Asgar ve Tuna, 2018: 168).

Kayseri Sümer Bez Fabrikası'nın Kurulması ve Bölgesel Etkileri

1932 yılında, Türkiye'nin ilk sanayileşme hamlesi olan BBYSP kapsamında kurulması planlanan fabrikaların yer seçimi ve inşaat hazırlıkları için Sovyetler Birliği'nden bir uzman heyet Türkiye'ye gelmiştir. Heyete başkanlık eden Profesör Orlof, aynı zamanda fabrikaların projelerini hazırlayan Sovyet planlama kuruluşunun yöneticisidir (*Milliyet*, 1932: 2337). Sovyet uzmanlarından oluşan heyet, Türk mühendislerle birlikte Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde incelemelerde bulunmuştur. Bu incelemeler sonucunda, ülke ekonomisine katkı sağlayacak pamuklu dokuma fabrikalarının kurulmasına karar verilmiştir. Kayseri ve Nazilli'de kurulması planlanan iki fabrikanın yerleri belirlenirken, üçüncü fabrikanın konumu için çalışmalar devam etmiştir (*Cumhuriyet*, 1932: 3020).

Kayseri Bez Fabrikası'nın yer seçimi doğal kaynaklara erişim, bölgenin coğrafi ve ekonomik özellikleri ile sosyal yapısı gibi çok yönlü bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Fabrikanın enerji ihtiyacını karşılayabilecek su kaynağı ve elektrik altyapısının varlığı, inşaat malzemesi olarak yerel taşın kullanılabilme potansiyeli gibi faktörler, Kayseri'nin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca, bölgede mevcut olan geleneksel dokumacılık tecrübesi, nitelikli işgücü temini açısından avantaj sağlamıştır (Tekeli ve İlkın, 2009; Semiz ve Toplu, 2019: 37).

Yer tespiti için gerekli tüm tetkikler yapıldıktan sonra, 20 Mayıs 1934 yılında Kayseri'de temelleri atılan Kayseri Bez Fabrikası, Türk-Sovyet iş birliğinin

somut bir örneği olarak inşa edilmiştir. Fabrikanın yıllık 30 milyon metre kumaş üretim kapasitesiyle yaklaşık 25 bin balya pamuk işleyerek ülke ekonomisine önemli katkılar sağlaması hedeflenmiştir (*Cumhuriyet*, 1934b: 3605). Ayrıca fabrika, binlerce kişiye istihdam imkânı sağlamıştır. Ülkede yetişen uzman işçi ihtiyacını karşılamak amacıyla fabrika bünyesinde bir dokuma okulu da kurulmuştur. Sovyet bir mimar olan Ivan Sergeyeviç Nikolayev tarafından tasarlanan fabrikanın inşaatı ise Türk bir müteahhit olan Abdurrahman Naci Bey tarafından gerçekleştirilmiştir (*Cumhuriyet*, 13 1935e: 4070).

1934 yılında, Türkiye'nin sanayileşme hamlelerinden biri olarak inşa edilen Kayseri Bez Fabrikası'nın temel atma töreni, dönemin Başbakanı İsmet İnönü'nün katılımıyla gerçekleştirilmiştir. İnönü, törende yaptığı konuşmada fabrikanın ülke ekonomisine sağlayacağı katkılara, Sovyetler Birliği ile yürütülen iş birliğine ve Türkiye'nin sanayileşme hedeflerine vurgu yapmıştır. Bu tören, yalnızca iç politikada değil, uluslararası kamuoyunda da dikkat çekmiş ve Türkiye'nin sanayi alanındaki potansiyelini ortaya koymuştur (*Cumhuriyet*, 1934b, Sayı No: 3605).

20 Mayıs 1934'te temeli atılan Kayseri Kombinası, hızlı bir inşaat süreci sonucu 1 Temmuz 1935'te tamamlanmış ve 15 Eylül 1935'te faaliyete geçmiştir. Büyük bir coşkuyla karşılanan açılış törenine hem yerli hem de yabancı davetliler katılmıştır (*Cumhuriyet*, 1935d: 4069). Törende, pamuklu dokuma sektörünün Türkiye ekonomisi için taşıdığı değer üzerinde durulmuştur. Dönemin Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından yapılan konuşmada, pamuklu dokuma sektöründe yaşanan gelişmelere rağmen, ülkenin tüm pamuklu ihtiyacını karşılamak için daha fazla fabrikanın kurulması gerektiğini ifade ederek, bu alandaki çalışmaların devam edeceğini müjdelemiştir (*Ulus*, 1935: 5080).

Kayseri Kombinasının açılışı vesilesiyle Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Vekili Krestinski, Atatürk liderliğinde siyasi bağımsızlığını kazanan Türkiye'nin ekonomik alanda da büyük adımlar attığını vurgulayarak, kurulan her fabrikanın Türkiye'nin ekonomik gücünü ve siyasi etkinliğini artıracığını belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 1935g: 4075).

Hükümetin Kayseri'ye yönelik yatırımları, şehrin fiziksel dönüşümüne de önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Özellikle uçak ve dokuma fabrikalarının kurulmasıyla başlayan sanayileşme süreci, şehir planlamasına yönelik yeni bir anlayışı beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, eski ve düzensiz yapıların

yıkılarak yerlerine modern yapılar inşa edilmesi, cadde ve meydanların genişletilmesi ve yeşil alanların oluşturulması gibi kentsel dönüşüm projeleri hayata geçirilmiştir. Bu sayede Kayseri, çağdaş bir şehir görünümü kazanmıştır (*Cumhuriyet*, 1935c: 4066; 1935e: 4070; 1935f: 4071).

Türkiye'nin devlet eliyle sanayileşme ve modernleşme hamlesinin önemli bir ürünü olarak ülkenin en büyük pamuklu bez fabrikası olma özelliği taşıyan tesis, açıldığı yıl deneme üretimi yapmasının ardından 1936'da tam kapasiteyle çalışmaya başlamıştır. Ürettiği ürünlerin yüksek kalitesiyle öne çıkmış ve yabancı üreticilerle rekabet edebilecek seviyeye ulaşmıştır (Kansu, 1965: 40). Kayseri Fabrikası, işçilere yönelik eğitim faaliyetlerine yönelmiş ve fabrika bünyesindeki okulda öğrenciler, teorik bilgilere ek olarak ustaların gözetiminde pratik yapma imkânı bulmuşlardır. Bu sayede hem teorik bilgiye hem de pratik deneyime sahip nitelikli işçiler yetiştirilmiştir. Fabrika, ilk olarak şerting, dril ve karamandol gibi kumaş türleri üretmiştir. Kaput bezi ve desenli basma gibi farklı ürünlere de yer vererek ürün çeşitliliğini artırmış ve tüketicilerden olumlu geri bildirimler almıştır (*Cumhuriyet*, 1935a: 4237).

Aydın Nazilli Bez Fabrikası'nın Kurulması ve Bölgesel Etkileri

Nazilli'nin, Türkiye'nin ilk modern tekstil tesislerinden biri olarak seçilmesinde, bölgenin sahip olduğu üretim faktörlerinin optimal bir şekilde bir araya gelmesi etkili olmuştur. Bölgeye ulaşım imkânları, hammadde temini ve nitelikli işgücü gibi faktörlerin yanı sıra, Osmanlı dönemi boyunca gelişen pamuk üretimi ve Cumhuriyet döneminde yapılan tarımsal ıslah çalışmaları, Nazilli'yi tekstil sanayii için cazip bir merkez haline getirmiştir (Doğan vd., 2011: 187).

Nazilli Fabrikası için gerekli olan makine ve ekipmanların temini konusunda, Sümerbank daha önceki başarılı deneyimi olan Sovyetler Birliği ile iş birliği yapma kararı almıştır. Bu karar, Türkiye'nin sanayileşme sürecinde teknolojik bağımlılığı azaltma ve yerli üretimi teşvik etme hedefleri doğrultusunda alınmıştır (*Son Posta*, 1936: 2196). Fabrikanın inşaat projesi, Sovyetler Birliği'nde faaliyet gösteren Türk mühendisler tarafından Türkstroy bünyesinde hazırlanmıştır. Bu durum hem teknik bilgi transferine hem de iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin güçlenmesine katkı sağlamıştır (*Yeni Asır*, 1937: 9455).

Nazilli fabrikasının inşaatı için 1934 yılında başlayan hazırlık çalışmaları, 1935 yılında uzman bir heyetin bölgeye gelmesiyle somutlaşmıştır. Heyet belediyenin tahsis ettiği araziye satın almış ve fabrikanın kurulması için uygun

bir zemin hazırlanmıştır (*Cumhuriyet*, 1936b: 4278). Nazilli Fabrikası'nın inşası 27 Haziran 1935 tarihinde yapılan ihale ile başlamıştır (*Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi BCA*, 2024b). Fabrikanın temeli ise 23 Ağustos 1935'te Ekonomi Bakanı Celal Bayar'ın katılımıyla düzenlenen görkemli bir törenle atılmıştır. Sümerbank'ın büyük yatırımları arasında önemli bir yeri olan fabrikanın birinci etabı, 1935 yılının sonunda tamamlanmıştır (*Son Posta*, 1935: 1812).

1936 yılında montaj çalışmalarına başlanan Nazilli Fabrikası'nın, 1937 yılının ortalarında üretime geçmesi planlanmıştır. Fabrikanın işleyişi için altyapı çalışmalarında da önemli adımlar atılmış, 3 kilometre uzunluğunda bir demiryolu hattı inşa edilmiştir (Erturun, 2024: 1555). Demiryolu inşaatı için gerekli malzemeler Almanya'dan temin edilmiştir (*Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi BCA*, 2024d). Bu demiryolu hattı, hammadde girişleri ve mamul madde çıkışları açısından fabrikanın lojistik etkinliğini önemli ölçüde artırmıştır. Ayrıca, kent merkezinde ikamet eden işçilerin fabrikaya ulaşımını sağlamak amacıyla hayata geçirilen ve "Gıdı Gıdı" olarak anılan banliyö tren seferleri, çalışanlara ücretsiz ulaşım imkânı sunarak ulaşım altyapısının sosyal boyutunu da ortaya koymuştur. Bu tür fiziksel altyapı düzenlemeleri ve sunulan sosyal olanaklar, işçi sınıfının şekillenmesinde ve kurumsallaşmasında belirleyici rol oynamıştır (Aykaç, 2021: 98-99).

Nazilli Fabrikası, şehrin güneyinde, Menderes Nehri'ne yaklaşık 1,5 kilometre mesafede yer alan aşağı Nazilli semtinde konumlandırılmıştır. Fabrikanın su ihtiyacı, bölgede açılan artezyen kuyuları sayesinde karşılanmıştır (*Cumhuriyet*, 1936b: 4278). 1937 yılının Eylül ayına gelindiğinde inşaat çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmış olup, açılış tarihine yetişebilmek için kalan işler yoğun bir tempoyla sürdürülmüştür (*Tan*, 1937b: 732). Atatürk, 8 Ekim 1937 tarihinde Ankara'dan trenle hareket ederek, Ege Bölgesi'nde gerçekleştirilecek olan askeri manevraları incelemek ve yeni tamamlanan Nazilli Fabrikası'nın açılış törenine katılmak üzere yola çıkmıştır (*Akşam*, 1937: 6819). Açılışta kendisine Başbakan İsmet İnönü ve diğer devlet adamları eşlik etmiştir. Halkın coşkulu katılımıyla gerçekleşen tören, devletin ve milletin ortak bir amacı olan sanayileşme hedeflerine ulaşma yönündeki kararlılığını ortaya koymuştur (*Anadolu*, 1967: 7327).

Nazilli Fabrikası, 9 Ekim 1937 tarihinde Atatürk tarafından altın bir anahtar ile resmen hizmete açılmıştır (*Ulus*, 1937b: 5821). Fabrikada yalnızca üretim faaliyetleri değil, aynı zamanda işçilerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çeşitli birimler de yer almıştır. Bu kapsamda hastane, lojman, kantin

ve spor tesisleri gibi yapılar, işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmek ve kuruma bağlılıklarını artırmak amacıyla inşa edilmiştir. Sovyetler Birliği ile yapılan iş birliği sayesinde modern makine ve teçhizatla donatılan fabrika, kısa sürede önemli bir üretim kapasitesine ulaşmıştır (*Son Posta*, 1937b: 2585). Nazilli Fabrikası, 9 Ekim 1937 tarihli açılışının ardından deneme üretimine geçmiş, 1 Ocak 1938 tarihinden itibaren ise esas üretimine başlamıştır. Kısa sürede iplik, bez, basma, pazen gibi çeşitli tekstil ürünleriyle pazarda yerini almıştır. Ürünlerin yüksek kalitesi ve çeşitliliği, tüketiciler tarafından beğeniyle karşılanmıştır (Sümer, 1970).

Konya Ereğli Bez Fabrikası'nın Kurulması ve Bölgesel Etkileri

Birinci Sanayi Planı kapsamında Ereğli'de kurulması planlanan pamuklu dokuma fabrikası için 1934 yılında yer seçimi ve enerji ihtiyacına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar neticesinde, bölgedeki su kaynakları arasında İvriz Çayı'nın fabrikanın enerji ihtiyacını karşılayabileceği en uygun kaynak olduğu belirlenmiştir (*Cumhuriyet*, 1934a, Sayı No: 5007).

Yapılan hidrolik incelemeler sonucunda, İvriz Çayı'nın su potansiyelinin 1600 beygir gücünde (1200 kW) elektrik enerjisi üretimine yeteceği belirlenmiştir. Bu durum, fabrikanın enerji ihtiyacının yerel kaynaklardan karşılanabileceği anlamına gelmekte olup, projenin ekonomik sürdürülebilirliği açısından önemli bir avantaj sağlamıştır (*Cumhuriyet*, 1935b: 3940). Ayrıca, Ereğli'nin demiryolu ağına bağlı olması ve nüfus yoğunluğunun yüksek olması gibi coğrafi ve demografik faktörler de fabrikanın buraya yerleştirilmesinde etkili olmuştur (*Cumhuriyet*, 1934c: 3782). Ereğli'de kurulmasına karar verilen pamuklu dokuma fabrikasının temeli, 20 Kasım 1934 tarihinde dönemin başbakanı İsmet İnönü ve önde gelen devlet adamlarının katılımıyla atılmıştır (*Milliyet*, 1934: 3156). Modern makine parkuru ve nitelikli işgücü ile donatılacak olan fabrikanın hem iç pazarda hem de ihracatta önemli bir rol oynaması hedeflenmiştir (*Haber*, 1934: 923). Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle fabrikanın tamamlanması ve üretime başlaması gecikmiş, fabrika ancak 1943 yılında faaliyete geçebilmiştir (Toprak, 1988).

Ereğli Fabrikası'nın üretim sürecinde buhar ve su gücünün birlikte kullanılması planlanmış, bu sayede enerji kesintilerinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Özellikle, İvriz Çayı'ndan elde edilen su gücünün hidroelektrik enerjiye dönüştürülmesi, fabrikanın enerji maliyetlerini düşürerek üretim verimliliğini artırmıştır (*Cumhuriyet*, 1936a: 4193). Almanya'dan getirilen modern makine ve teçhizatla donatılan fabrika iç pazarda ve ihracatta

önemli bir rol üstlenmiştir (*Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi BCA*, 2024c; 2024e; 2024f). Fabrikanın demiryolu ağına bağlanması ve çalışanları için inşa edilen modern konutlar, fabrikanın hem lojistik hem de sosyal açıdan güçlü bir yapıya sahip olmasını sağlamıştır (Sümer, 1970).

1934 yılında temeli atılan Ereğli Fabrikası'nın açılışı, 4 Nisan 1937'de büyük bir törenle gerçekleştirilmiştir. Bu törene, dönemin Başbakanı İsmet İnönü başta olmak üzere birçok devlet adamı ve yabancı misafir katılmıştır (*Son Posta*, 1937a: 2393). Açılış töreni, sadece bir fabrikanın devreye girmesi anlamına gelmemekte, aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığına ulaşma çabalarının somut bir göstergesi olarak da görülmektedir. Tören, devlet-millet iş birliğinin önemini vurgulayarak, Türkiye'nin kalkınma sürecindeki birlikteliği simgelemektedir (*Ulus*, 1937a: 5632). Ereğli Fabrikası, Sümerbank tarafından kurulan orta ölçekli bir tekstil üretim tesisiydi. İnce dokumalı kumaş üretiminde uzmanlaşan fabrika, kurulduğunda oldukça modern bir makine parkına sahipti. 16.500 iş ile 300 adet ip eğirme tezgâhına sahipti (*Cumhuriyet*, 1937a: 4630). Canfes, salaşpur, nansuk gibi çeşitli kumaş türleri üreten fabrika, iplikhane, boyahane ve diğer üretim birimleriyle bütünleşmiş bir yapıya sahipti (*Cumhuriyet*, 1937b: 4631).

Yöntem

Çalışmada Sümerbank'ın bizzat kurduğu tesisler ve tesis kuruluşu ile faaliyetleri 1934-1939 yılları arasında olan tesisler örnek olarak alınmış, örnekler üzerinden kuruluş amaçları, üretim faaliyetleri, istihdam oranları, sosyal yapı ve sosyal yaşam şeklinde kriterler belirlenmiştir. Bu kriterlere dayanarak sanayileşmenin devlet eliyle yönetimini en iyi şekilde örnekleyen üç fabrika seçilmiştir. Bunlar; Kayseri Bez Fabrikası, Aydın-Nazilli Bez Fabrikası ve Konya-Ereğli Bez Fabrikasıdır. Bakırköy Dokuma Fabrikası Osmanlı'dan kalma bir işletme olduğundan ve Sümerbank tarafından kurulmadığından örnekleme dâhil edilmemiştir. Çalışmada seçilen bu üç tekstil fabrikasının karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu yöntemin kullanılmasının temel nedenleri; farklılıkların ve benzerliklerin ortaya konulması, tarihsel ve sosyal bağlamın daha iyi anlaşılması, çok yönlü analiz imkânı, kriterlerin sistematik olarak incelenmesidir (Aydın ve Hanağası, 2017: 59). Veriler, arşiv belgeleri, gazete haberleri ve literatür taraması gibi ikincil kaynaklardan elde edilmiştir.

Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Fabrikaların Kuruluş Amaçlarının Analizi

Kayseri, Nazilli ve Ereğli tekstil fabrikaları, erken sanayileşme döneminde devletin ekonomik kalkınma ve sosyal modernleşme politikalarını

gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştur. Fabrikaların her biri, belirli coğrafi ve ekonomik ihtiyaçlara cevap vermek üzere farklı hedeflerle tasarlanmıştır. Bu tasarıya istinaden fabrikaların kuruluş amaçları Tablo 6’ da gösterilmiştir.

Tablo 6. Fabrikaların kuruluş amaçları

Fabrika Adı	Kuruluş Amaçları	Ortak Amaçlar
Kayseri Bez Fabrikası	Ekonomik Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, Modernleşme ve İşgücü Eğitimi.	Sanayileşme, İstihdam, Bölgesel Kalkınma, İthalatı Azaltma.
Konya-Ereğli Bez Fabrikası	Ekonomik Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, İstihdamın artırılması, Kırsaldan Şehre Göçün Engellenmesi.	
Aydın-Nazilli Bez Fabrikası	Ekonomik Kalkınma, Bölgesel Kalkınma, İhracat Odaklı Üretim, Modern Sanayi Tesisi, Kadın İstihdamı Oluşturma.	

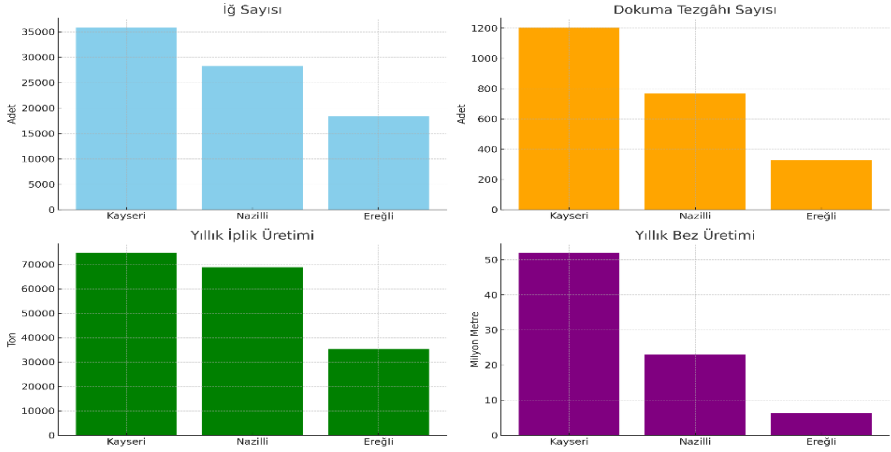
Not: Literatüre dayalı olarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6’dan hareketle fabrikaların kuruluş amaçları karşılaştırmalı olarak değerlendirilirse; Kayseri, Ereğli ve Nazilli tekstil fabrikalarının kuruluş amaçları, Cumhuriyet’in erken dönem kalkınma politikalarının bölgesel ihtiyaçlara göre şekillendiğini göstermektedir. Kayseri Fabrikası, yüksek üretim kapasitesi ve geniş ölçekli sanayi yapısıyla ülkenin pamuklu dokuma ihtiyacını karşılayarak ekonomik bağımsızlık sağlamayı ve İç Anadolu Bölgesi’ni sanayi merkezi haline getirmeyi amaçlamıştır. Ereğli Fabrikası, daha küçük ölçekli bir model olarak, bölgesel sanayileşmeyi desteklemek, yerel halk için istihdam yaratmak ve tarım ile sanayiye entegre etmek hedeflenmiştir. Nazilli Fabrikası ise sosyal modernleşmeyi merkeze almış, işçi hakları, kadın istihdamı ve sosyal refahı artırmayı hedefleyen bir örnek fabrika olarak planlanmıştır. Her üç fabrika, bölgesel kalkınma, ekonomik büyüme ve modernleşme hedeflerine hizmet ederken, Kayseri ekonomik üretimde, Ereğli yerel entegrasyonda, Nazilli ise sosyal dönüşümde ön plana çıkmıştır. Bu farklılaşmalar, Cumhuriyet’in sanayileşme politikalarının çok yönlü ve stratejik bir anlayışla yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

Fabrikaların Üretim Faaliyetlerinin Analizi

Türkiye’de 1930 yılında, yıllık bazda 32 bin ton pamuk üretilabiliyordu. 16 milyon metre kapasiteye sahip dokuma tesislerinde ise yalnızca 9 milyon 500 bin metre kumaş üretilmekteydi. 1935 yılında faaliyete geçen

Kayseri Bez Fabrikası, 35.880 iğ ve 1.205 dokuma tezgâhıyla yılda 74.700 ton iplik ve 51 milyon 919 bin metre bez üretim kapasitesine sahipti (Semiz ve Toplu, 2019: 46).

Not: Literatüre dayalı olarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1’den hareketle fabrikaların üretim faaliyetleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilirse; Kayseri Fabrikası iplik ve dokuma üretim kapasitesi açısından diğer iki tesise göre daha yüksek kapasiteye sahiptir. Nazilli Fabrikası özellikle dokuma kapasitesinde Kayseri’ye göre geride kalsa da iplik üretiminde yüksek bir seviyededir. Ereğli Bez Fabrikası’nın iplik ve dokuma üretim kapasitesinin diğer iki tesise göre daha düşük olduğu görülmektedir. İğ ve tezgâh sayısı diğer fabrikalara kıyasla daha azdır. Bu durum, Cumhuriyet’in erken döneminde sanayi planıyla kurulan tesislerin bölgesel özellikleri dikkate alınarak, etkin ölçeğe ve uygun teknolojilere göre kurulması ile yakından ilgilidir. Sanayi planıyla kurulan bu tesislerin bölgesel kalkınma farklılıklarının görece giderilmesinde ve kişisel gelir dağılımının iyileştirmesinde de önemli işlevleri olduğunu belirtmek gerekir.

Fabrikaların İstihdam Oranları Analizi

Sümerbank Kanunu, insan sermayesinin önemini vurgulayarak Sümerbank’a yurt dışına öğrenci gönderme ve yetişen uzmanları fabrikalarda istihdam etme yetkisi vermiştir. Fabrikalarda çalıştırılacak mühendis ve uzman yetiştirmek amacıyla yurt dışına öğrenciler gönderilmiş, eğitim süreçleri ve stajları yakından takip edilmiştir. Sümerbank, bu politikasıyla kendi insan kaynağını güçlendirmiş ve ülkenin genel insan kaynakları gelişimine

de katkıda bulunmuştur (*Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi BCA*, 2024a). Tablo 7’de ilgili fabrikaların 1939 yılı itibarıyla istihdam ettiği işçi sayıları gösterilmektedir.

Tablo 7. 1939 yılı itibarıyla tekstil fabrikalarında çalışan işçi sayısı

Fabrika	İşçi Sayısı
Kayseri Bez Fabrikası	2.632
Aydın-Nazilli Bez Fabrikası	2.226
Konya-Ereğli Bez Fabrikası	1.174

Kaynak: (Aytemur, 2010).

Tablo 7’den hareketle fabrikaların istihdam oranları karşılaştırmalı olarak değerlendirilirse; işçi sayıları, Kayseri, Nazilli ve Ereğli fabrikalarının istihdam yoluyla bölgesel kalkınmadaki rollerini açıkça ortaya koymaktadır. Kayseri Fabrikası, 2.632 işçiyle en yüksek istihdamı sağlayarak, geniş ölçekli üretim kapasitesine uygun bir şekilde bölgesel ekonomi için en büyük katkıyı sunmuştur. Nazilli Fabrikası, 2.226 işçiyle sosyal modernleşme hedeflerini desteklerken, aynı zamanda işçi refahını ve kadın istihdamını artırma gibi özgün amaçlarıyla dikkat çekmiştir. Ereğli Fabrikası, daha küçük ölçekli yapısıyla 1.174 işçi istihdam ederek, bölgesel kalkınmayı desteklemiş ve yerel ekonomiye önemli bir dinamizm kazandırmıştır.

Fabrikaların Sosyal Yapı Analizi

Sanayi toplumuna geçiş sürecinde, tarım ekonomisinden gelen işgücü için fabrika disiplini ve düzenli mesai saatlerine uyum sağlamak kolay olmamıştır. Bu durum, üretim biçimlerinin farklılığı ve sosyal alışkanlıkların değişim sürecine girmesiyle ilgilidir. Dönemin koşullarında bu tür zorluklar oldukça anlaşıldı. Bu nedenle bazı işçiler, dönem dönem işten ayrılma ya da devamsızlık gibi davranışlar sergileyebilmiştir. Buna karşılık, fabrikalar işgücünün sürekliliğini sağlamak ve işçilerin sosyal yaşamlarını desteklemek amacıyla çeşitli yapısal ve sosyal düzenlemelere yönelmişlerdir (Yülek ve Gür, 2022: 405). Bu bağlamda fabrikaların barınma ve sağlık yapılarına yönelik bilgiler Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Fabrikaların barınma ve sağlık Yapıları

Fabrika Adı	Barınma Yapıları	Sağlık Yapıları
Kayseri Bez Fabrikası	Kapasiteli Lojman (işçi ve ustabaşları için),	Revir, Dış Kliniği, Doğumhane (ücretsiz tedavi), Banyo, Duş.

Konya-Ereğli Bez Fabrikası	Modern Evler (İşçi ve Memurlar için),	Hastane (ameliyathane)
Aydın-Nazilli Bez Fabrikası	Modern Lojman (İşçi ve Memurlar için),	Hastane (ameliyathane, eczane, laboratuvar,)

Kaynak: Doğan vd. (2011), Bigat (2017), Eren (2019) ve Semiz ve Toplu (2019).

Tablo 8’den hareketle fabrikaların barınma ve sağlık yapıları karşılaştırmalı olarak değerlendirilirse; Kayseri, Ereğli ve Nazilli bez fabrikalarında geliştirilen sosyal yapılar çalışan refahını sağlama amacıyla ortak bir çizgiye sahiptir. Ancak, bu yapılar arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Kayseri ve Ereğli fabrikalarında modern lojmanlar sunulurken, Nazilli fabrikasında bu olanaklar daha ileri bir seviyeye taşınarak, lojmanların modernleştirilmesi ve sosyal dayanışma alanlarının entegrasyonu sağlanmıştır. Kayseri fabrikası, temel revir hizmetleri ile çalışanların sağlık ihtiyaçlarını karşılarken, Ereğli ve Nazilli fabrikalarında bu hizmetler hastane düzeyine çıkartılmış, hatta ameliyathane, laboratuvar ve eczane gibi ileri sağlık altyapıları eklenmiştir. Bu farklılıklar, fabrikaların bulunduğu bölgelerin şartları, dönemin kaynakları ve yerel önceliklere bağlı olarak şekillenmiştir.

Türkiye’nin sanayileşme sürecinde, özellikle devlet eliyle gerçekleştirilen bu projelerde, çalışanların barınma, sağlık ve hijyen gibi temel ihtiyaçlarının öncelikli olarak ele alınması, sosyal refah düzeyini yüksek tutma amacını gütmüştür. Bu durum, Batı’daki sanayi devriminin erken döneminde gözlemlenen sağlıksız çalışma ve barınma koşullarına karşın, Cumhuriyet’in sanayileşme deneyiminin daha insancıl ve sosyal olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu yapılar, devlet, işveren ve çalışan üçgenindeki ilişkilerin modernleştirilmesi çabasını yansıtmaktadır. Çalışanların üretim sürecine fiziksel ve psikolojik olarak daha iyi şartlarda katılmalarını sağlayan bu uygulamalar, özellikle endüstriyel kalkınma tarihine ışık tutacak niteliktedir. İşletme ve yönetim tarihi perspektifinde sosyal altyapı projeleri, ekonomik verimlilik ve toplumsal kalkınma arasındaki dengenin nasıl kurulmaya çalışıldığının çarpıcı bir örneğidir.

Fabrikaların Sosyal Yaşam Analizi

Yeni kurulan fabrikaların sunduğu sosyal olanaklar oldukça gelişmiş ve modern bir nitelik taşımaya devam ediyordu. Bu fabrikalar, yalnızca üretim süreçlerini değil, çalışanlar üzerinden sosyalleşme, formel ve enformel eğitim katkısı, kişisel gelişim sağlama, moral ve motivasyon gibi üretim dışı

unsurlarını içeren çok yönlü bir yelpaze olarak ortaya çıktı. Dolayısıyla, söz konusu fabrikalar yalnızca ekonomik birer yapı değil, aynı zamanda toplumsal organizasyonların bir parçasıydı (Arıtan ve Sayar, 2009). Bunun ötesinde fabrikalarda, Türk kültürünün inşasını hedeflediği modern, iyi eğitilmiş, kültürlü, donanım sahibi, olgun ve zengin kişilik tipolojisinin şekillenmesine yönelik birer model çalışması uygulandı. Bu durum, geliştirilen politikaların kamusal alanda uygulanması sosyal modernleşmenin temel dinamiklerinden biri olmayı başardığını gösteren dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir (Yülek ve Gür, 2022: 406). Bu bağlamda fabrikaların sosyal yaşam alanları ve alan aktiviteleri Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Fabrikaların sosyal yaşam alanları ve aktiviteleri

Fabrika Adı	Sosyal Yaşam Alanları	Alan Aktiviteleri
Kayseri Bez Fabrikası	Eğitsel Okul ve Sanat Enstitüsü	Okuma Yazma ve Meslek edindirme kursu
	Kütüphane	Çalışmaya başlayacak olanlara ve/veya çalışanlara Eğitim Materyali ihtiyaçlarını karşılamaları, Kişisel Gelişim katkısı
	Spor Alanları	Futbol, Boks, Güreş, Jimnastik, Tenis, Eskrim, Yüzme, Binicilik, Engelli Koşu, Gülle, Disk, Cirit, Tekerekli Paten
	Sinema Salonu	Filmle Eğitim ve Öğretim
	Tiyatro Salonu	Tiyatro Oyunu yazma ve oyunculuk yapma
	Müzik Odaları	Müzik enstrümanı çalmayı öğrenme
Konya Ereğli Bez Fabrikası	İlkokul ve Mesleki Eğitim Enstitüsü	Çalışanların çocuklarına eğitim verilmesi ve çalışmaya yeni başlayacaklara iş başı eğitimi
	Kütüphane	Çalışmaya başlayacak olanlara ve/veya çalışanlara Eğitim Materyali ihtiyaçlarını karşılamaları, Kişisel gelişim katkısı
	Spor Alanları	Futbol, Voleybol, Tenis, Bisiklet, Atletizm
	Sinema Salonu ve Kantin	Filmle Eğitim ve Öğretim, Boş zamanlarda çalışanlara yiyecek içecek temini
	Tiyatro ve Opera Salonu	Tiyatro Oyunu yazma ve oyunculuk yapma, Opera eğitimi alma ve gösteriler yapma
	Müzik Odaları	Müzik enstrümanı çalmayı öğrenme
Aydın Nazilli Bez Fabrikası	İlkokul ve Mesleki Eğitim Enstitüsü	Çalışanların çocuklarına eğitim verilmesi ve çalışmaya yeni başlayacaklara iş başı eğitimi
	Spor Alanları	Futbol, basketbol, atletizm, voleybol, bisiklet, güreş, yüzme
	Genel Kütüphane Ve Çocuk Kütüphanesi	Genel kütüphane: Çalışmaya başlayacak olanlara ve çalışanlara Eğitim Materyali ihtiyaçlarını karşılamaları, Kişisel Gelişim. Çocuk Kütüphanesi: Çalışanların çocuklarına yönelik kitaplar okumaları, sınıflarına ait farklı yayınları okuma imkânı.
	Kreş – Çocuk Yuvası	Çalışan işçilerin çocuklarına bakmakta zorlandıkları zamanlarda 0-2, 2-4, 4-6 yaş grubu çocuklara bakım aldırma imkânı.
	Fırın	İşçinin talebi üzerine, işçi adına açılan karnelerle günlük ekmek ihtiyacının karşılanması ve gerekli bedelin maaşından kesilmesi.
	Vazife Evleri	İşçi ve Memur Ailelerinin başka şehirlerden gelen yakınlarının kaldığı evler.
	Ekonomi	İşçi ailelerinin yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını temin için kurulan kooperatif görevi gören kuruluş.
	Hamam	Lojman ve modern ev yapılarında işçilerin banyo ihtiyaçları sebebiyle yapılmıştır.
	İşçi Bekar Pavyonu	Evli işçiler kadar bekar işçilerin de eğlence ve motivasyonu için yapılan bir girişim.
	Konser Alanı	Çalışanların eğlence ve motivasyonları adına tahsis edilmiş özel ve resmi konserler düzenlenen alan.

Kaynak: Doğan vd. (2011), Bigat (2017), Eren (2019), Semiz ve Toplu (2019), Dilek (2021), Yülek ve Gür (2022) ve Semiz ve Toplu (2023).

Tablo 9'dan hareketle bu üç fabrika, Cumhuriyet'in modernleşme ve toplumsal kalkınma hedeflerinin somut göstergeleridir. Kayseri Fabrikası, geniş kültürel ve sanatsal etkinlik yelpazesıyla ön plana çıkarken; Ereğli Fabrikası, temel eğitim ve kültürel faaliyetler açısından dengeli bir yapı sunmuştur. Nazilli Fabrikası ise çok yönlü sosyal, ekonomik ve kültürel

desteklerle diğer fabrikalardan görece ayrıışmış ve bir sosyal yaşam kampüsü olmuştur. Bu fabrikalar, yalnızca üretim merkezi olarak değil, aynı zamanda modern bireylerin oluşumuna katkıda bulunan sosyal örgütler olarak işlev görmüştür.

Sonuç

Erken Cumhuriyet döneminin devlet destekli sanayileşme politikaları, sadece ekonomik kalkınmayı sağlamakla kalmamış; toplumsal modernleşme, bireysel refahı artırma ve sosyal dayanışmayı güçlendirme amacıyla bütünleşmiş bir yaklaşım benimsemiştir. Bu bağlamda Sümerbank tarafından kurulan tekstil fabrikaları, Cumhuriyet'in sanayileşme politikalarının somut örneklerini temsil etmektedir. Her üç fabrika da ekonomik kalkınma ve modernleşme hedeflerini destekleyen stratejik yatırımlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu fabrikalar, üstlendikleri roller ve bulundukları bölgelerdeki etkileri açısından farklı özellikler göstermiştir. Fabrikaların hem üretim kapasiteleri hem de toplumsal etkileri üzerinden yapılan karşılaştırma, devlet eliyle sanayileşme anlayışının çok boyutlu bir resmini ortaya koymaktadır.

Kayseri Fabrikası, 1935 yılında tamamlanarak Cumhuriyet'in sanayileşme vizyonunun ilk somut örneği olmuştur. Coğrafi olarak Anadolu'nun merkezi bir noktasında kurulması, fabrikanın stratejik önemini artırmıştır. Fabrika diğer fabrikalara kıyasla pamuklu dokuma üretiminde yüksek kapasitesiyle öncü olmuştur. Bunun yanı sıra, fabrikanın işçi eğitimine yönelik programlar ve sosyal tesisleri, modern bir çalışma ortamının oluşturulmasını sağlamış ve işçilerin refahını artırmıştır. Cumhuriyet'in sanayileşme sürecindeki başarılı girişimlerden biri olarak ekonomik kalkınmanın lokomotifi olmuştur.

Nazilli Fabrikası, 1937 yılında faaliyete geçmiş ve diğer Sümerbank fabrikalarına kıyasla sosyal ve kültürel alanda daha belirgin bir rol oynamıştır. Fabrika, sadece tekstil üretimi ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgede modernleşme süreçlerini hızlandırmıştır. Fabrika bünyesindeki tiyatro, hastane, okul gibi sosyal tesisler, işçilerin ve ailelerinin yaşam standartlarını yükseltmiştir. İşçilerin temel ihtiyaçlarını karşılamanın ötesine geçerek, sosyal hayata aktif katılımlarını artırmış ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlamıştır.

Ereğli Fabrikası, 1937 yılında faaliyete geçerek bölgesel kalkınma hedeflerini desteklemiştir. Ereğli, geleneksel dokumacılık kültürü ve tarımsal hammaddeye yakınlığıyla stratejik bir konuma sahiptir. Ancak

Üretim kapasitesi açısından diğ er fabrikalarının gerisinde kalmıştır. Buna rağmen, fabrikanın bölgesel ekonomiyi canlandırıcı etkileri ve yerel halkın modern üretim süreçlerine entegrasyonu, Cumhuriyet’in bölgesel kalkınma politikalarının başarısını göstermektedir.

Yönetim bilimleri ve işletme tarihi perspektifinden bakıldığında, bu fabrikaların kamu sektörü odaklı işletme modellerinin en iyi örneklerinden biri olduğu söylenebilir. Etkin planlama, denetim ve uygulama mekanizmaları hem ekonomik etkinliği hem de sosyal dayanışmayı bir arada güçlendirmiştir. Bu fabrikalar, sanayi ile sosyal refahın uyumlu bir bütün olarak tasarlandığı nadir örnekler arasında yer almakta ve devletin birey ile toplum arasındaki ilişkileri yeniden tanımlama çabasını somut bir şekilde yansıtmaktadır.

Diğ er taraftan bu fabrikaların yönetimi, genellikle devlet bürokrasisinden gelen deneyimli mühendis, iktisatçı veya işletmeci gibi teknik bilgiye sahip yöneticiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Fabrikaların yönetim modeli, her ne kadar merkezi planlama ve bürokratik bir yapı üzerine kurulmuş olup işçilerin katılımlarını teşvik etse de hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bu durum, fabrikaların ekonomik hedeflere ulaşmasını sağlamış ve sosyal sorumluluk bilincini ön plana çıkarmıştır.

Nihayetinde Sümerbank tekstil fabrikalarının erken Cumhuriyet dönemi sanayileşmesindeki rolü, Türkiye’nin kalkınmacı devlet modelinin başarısını gözler önüne sermektedir. Bu fabrikalar, geçmişteki bir başarı hikayesi değil, kalkınma ve modernleşme politikaları için bugün dahi ilham verici bir modeldir. Sümerbank bez fabrikaları  rneği, sanayi yatırımlarının ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini göstermekte ve kalkınma süreçlerinin çok boyutlu etkilerini anlamak için güçlü bir perspektif sunmaktadır.

Kaynakça

Ahmad F (1995). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*.  ev. Y Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Akçakayalıoğlu C (1992). Atatürk ve Türk Kurtuluş Savaşı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9(25), 37-66.

Akpolat Y (2010). Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Devrimini Anlamlandırma ya da Devrimde İdeoloji Bulma  abaları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(44), 103-148.

Akşam (10/10/1937). Nazilli basma fabrikası d n Atatürk tarafından altın bir anahtarla açıldı. Sayı: 6819. Son erişim tarihi, 09/06/2024.

Anadolu (09/10/1937). Nazilli halkı büyük sevinç içindedir. Sayı: 7327. Son erişim tarihi, 11/06/2024.

Arbaç İ (2024). Türkiye’de 1934-1938 Yılları Arasında Yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği’nden Alınan Kredi Ve Teknik Yardımların Katkıları. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (64), 58-71.

Aritan Ö ve Sayar Y (2009). İzmir Sümerbank basma sanayi yerleşkesi ve dönüşüm süreçleri. *Ege Mimarlık*, 3(70), 20-25.

Asgar A ve Tuna S (2018). Birinci Sanayi Planı Kapsamında Kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikalarında Beslenme, Giyim, Kreş ve Okul Olanakları (1935-1950). *Atatürk Yolu Dergisi*, 16, 165-202.

Atay F R (1965). *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi* [Atatürk Özel Sayısı]. Ankara: Başnur Matbaası.

Aytemur J Ö (2010). *Türkiye’de yönetim düşüncesinin erken dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*. İstanbul: Libra Yayıncılık.

Aydın K ve Hanağası U B (2017). Sosyoloji ve siyasal araştırmalarda karşılaştırmalı yöntem. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (33), 57-86.

Aykaç A (2021). *Devletin İşçisi Olmak: Nazilli Basma Fabrikası’nda İşçi Sınıfı Dinamikleri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Bigat B (2017). Kuruluşu ve ilk yıllarında Nazilli Sümerbank basma fabrikası. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Boratav K (2006). *Türkiye’de Devletçilik (1929-1939)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Bulut M (2003). 1929 Dünya ekonomik buhranı ve Türkiye’de devletçiliğe geçiş. *Bilgi*, (26), 77-101.

Burhan N (1989). Türkiye’de Devletçilik Üzerine Düşünceler (1923-1950). *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (32), 30-39.

Cumhuriyet (02/10/1932). “Rus heyeti ’nin bir kısmı İstanbul’a geldi”, Sayı, 3020. Son erişim tarihi, 11/06/2024.

Cumhuriyet (17/01/1934a). Sümerbank mühendisleri Konya ereğli’sinde. Sayı: 5007. Son erişim tarihi, 13/06/2024.

Cumhuriyet (21/05/1934b). İktisat savaşında yeni bir zafer. Sayı: 3605. Son erişim tarihi, 14/06/2024.

Cumhuriyet (24/11/1934c). Yerli fabrikalardan sonra un ve şeker gibi pamuklu da %100 Türkleşecek. Sayı: 3782. Son erişim tarihi, 15/06/2024.

Cumhuriyet (26/02/1935a). Kayseri bez fabrikası. Sayı: 4237. Son erişim tarihi, 15/06/2024.

Cumhuriyet (06/05/1935b). Ereğli fabrikası'nın bina kısmı bitti. Sayı: 3940. Son erişim tarihi, 15/06/2024.

Cumhuriyet (09/09/1935c). Kayseri'de bayındırlık işleri çok ilerledi. Sayı: 4066. Son erişim tarihi, 17/06/2024.

Cumhuriyet (12/09/1935d). Kayseri fabrikası'nın ekonomideki önemi. Sayı: 4069. Son erişim tarihi, 17/06/2024.

Cumhuriyet (13/09/1935e). Kayseri fabrikası'nın açılış merasimi. Sayı: 4070. Son erişim tarihi, 17/06/2024.

Cumhuriyet (14/09/1935f). Kayseri'de güzel bir eser meydana çıkarıldı. Sayı: 4071. Son erişim tarihi, 17/06/2024.

Cumhuriyet (18/09/1935g). Sovyet dış işleri komiserliğinin bir diyevi. Sayı: 4075. Son erişim tarihi, 19/06/2024.

Cumhuriyet (14/01/1936a). Ereğli dokuma fabrikası. Sayı: 4193. Son erişim tarihi, 20/06/2024.

Cumhuriyet (16/01/1936b). Nazilli fabrikasının inşaatı süratle ilerliyor. Sayı: 4278. Son erişim tarihi, 23/06/2024.

Cumhuriyet (05/04/1937a). Başvekilimiz ereğli fabrikasını da açtı. Sayı: 4630. Son erişim tarihi, 23/06/2024.

Cumhuriyet (06/04/1937b). Başvekilimizin beyanata, ereğli bez fabrikası bir millet fabrikasıdır. Sayı: 4631. Son erişim tarihi, 26/06/2024.

Derin H (1940). *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024a). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 35, Dosya No: 26, Sıra No: 11. Son erişim tarihi, 18/09/2024.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024b). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 56, Dosya No: 55, Sıra No: 18. Son erişim tarihi, 18/09/2024.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024c). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 63, Dosya No: 25, Sıra No: 6. Son erişim tarihi, 19/09/2024.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024d). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 59, Dosya No: 86, Sıra No: 11. Son erişim tarihi, 19/09/2024.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024e). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 65, Dosya No: 31, Sıra No: 11. Son erişim tarihi, 21/09/2024.

Devlet Arşivleri Başkanlığı (2024f). *Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 30-18-1-2, Kutu No: 67, Dosya No: 69, Sıra No: 8. Son erişim tarihi, 21/09/2024.

Dikmen N (2010). Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 137-159.

Dilek D (2021). Sosyal Fabrikanın Çalışanları Üzerindeki Etkisi: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Doğan H vd. (2011). Çağdaş İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışı Ekseninde Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Örneği ve Cumhuriyet Kültürünün Yerleşmesindeki Rolü. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(1), 183-200.

Erdal İ (2023). İzmir İktisat Kongresi Sonrasında Kurulan Anonim Şirketlerin Finans Sorunları ve Kamu İktisadi Teşekkülünün Kuruluş Süreci: Sümerbank Örneği. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 22(35), 47-65.

Erdem E (2016). Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (48), 17-44.

Eren A (2019). Birinci sanayi planı kapsamında kurulan Sümerbank dokuma fabrikalarında sosyal ve kültürel uygulamalar (1935-1950). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Eroğlu H (1988). Atatürk ve Devletçilik. *Belleten*, 52(204), 833-848.

Eşiyok A (2009). Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir Öyküsü. *Memleket Siyaset Yönetim*, 4(11), 86-131.

Erturun İ (2024). Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası'nı Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Okumak. *Çalışma ve Toplum*, 4(83), 1543-1584.

Ford R ve Yoho K (2020). The government's role in creating an innovation ecosystem: the Springfield armory as hub in the Connecticut river Valle. *Journal of Management History*, 557-579.

Goloğlu M (1972). *Devrimler ve Tepkileri*. Ankara: Başnur Matbaa.

Güçlü F (2015). *Yıkılan Bir Cumhuriyet Kurumu Sümerbank*. Ankara: Ürün Yayınları.

Güler H (2011). Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1), 63-87.

Gür B (2006). Sanayi Planlarının Hazırlanmasında Temel Teşkil Eden Raporlar. *Öneri Dergisi*, 7(25), 209-219.

Gür B (2020). 19. Yüzyıl Osmanlı Sanayileşmesinin İstanbul'daki İzleri: Geçmişten Günümüze. İçinde: A Satın (der), *Haluk Hoca'nın İzinde Prof. Dr. Ahmet Haluk Dursun'a Armağan*, İstanbul: Yeditepe Yayınları. 193-242.

Haber (21/10/1934). Dokuma fabrikası'nın Konya ereğli'sinde temeli atıldı. Sayı: 923. Son erişim tarihi, 01/07/2024.

Hiç S (1994). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitapevi.

İncalcık H (2008). *Türkiye tekstil tarihi üzerine araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İnan A (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnce S vd. (2016). *Türkiye'nin tekstil sektörünü kuran Sümerbanklılar: bir okudular bin dokudular*. İstanbul: Doğan Burda Dergi Yayıncılık.
- İşmal Ö E (2023) Burslu Öğrencisinin Gözünden Sümerbank: Mustafa Kemal Atatürk'ün Büyük Eseri ve Mirası. *Yedi*, 15-30.
- Johnson C (1982). *MITI and the Japanese miracle: the growth of industrial policy, 1925-1975*. CA: Stanford University Press.
- Kalaycı İ (2009). Atatürk'ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar. *Maliye Dergisi*, (156), 152-176.
- Kandegir B (2023). Erken Cumhuriyet Döneminde Devletçilik Düşüncesi ve Kadro Hareketi1. *Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye'de Siyaset ve İdeolojiler Üzerine Tartışmalar*, 65.
- Kansu C A (1965). Halk Dokumacısı. *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi* (Atatürk Özel Sayısı). İstanbul: Başnur Matbaası.
- Kasalak K (2012). Teşvik-i Sanayi Kanunları ve Türkiye'de Sanayileşmeye Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 65-79.
- Kazgan G (2021). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek Y ve Yentürk N (1997). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koç C (2000). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk ekonomisinin oluşumuna etkileri. *Atatürk Dergisi*, 3(1), 146-167.
- Kütükoğlu M S (2013). *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580- 1850*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Metin A ve Ünal S (2022). Yarı-Monarşiden Başkanlığa Türkiye'de Hükümet Sisteminin Evrimi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 17(38), 479-514.
- Milliyet* (13/08/1932). Sovyet mütehasşislar rıhtımda. Sayı: 2337. Son erişim tarihi, 03/07/2024.
- Milliyet* (21/11/1934). Başvekil ereğli'de ekonomik varlığını anlattı. Sayı: 3156. Son erişim tarihi, 03/07/2024.
- Mumcu A (1985). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde laiklik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 513-526.
- Macleay M vd. (2016). Conceptualizing historical organization studies. *Academy of Management Review*, 41(4), 609-632.
- Özder F (2017). Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet Ekonomik ve Ticari İlişkileri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(60).

Özyurt H (1981). Atatürk dönemi, birinci ve ikinci beş yıllık sanayileşme planları ve Türk ekonomisindeki yapı değişikliğine etkileri (1933-1938). *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (19), 119-148.

Polatoğlu M G (2017). İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1938-1942). *Atatürk Dergisi*, 6(1), 55-87.

Polatoğlu M G (2021). Türkiye'nin kalkınmasında Sümerbank ve etkinliği (1933-1987). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 37(104), 261-306.

Rowlinson M vd. (2014). Research strategies for organizational history: A dialogue between historical theory and organization theory. *Academy of Management Review*, 39(3), 250-274.

Quataert D (2020). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. Çev. T Güney, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sarıçoban G (2020). Atatürk döneminde 1923-1929 Türkiye ekonomisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 222-236.

Semiz Y ve Toplu G (2019). Cumhuriyet Döneminde Devlet Tarafından Kurulan İlk Sanayi Kuruluşu Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (45), 29-59.

Semiz Y ve Toplu G (2023). Sümerbank Ereğli Pamuklu Dokuma Fabrikası (1934-1997). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (57), 85-112.

Son Posta (24/08/1935). Türk sanayii genişliyor, dün bir fabrikanın daha temeli atıldı. Sayı: 1812. Son erişim tarihi, 06/07/2024.

Son Posta (11/09/1936). Nazilli'nin çehresi şimdiden değişti: mensucat fabrikası'nın makineleri geliyor. Sayı: 2196. Son erişim tarihi, 06/07/2024.

Son Posta (04/04/1937a). Başvekil mühim bir nutuk söyledi: ereğli mensucat fabrikası da bugün açılıyor. Sayı: 2393. Son erişim tarihi, 14/07/2024.

Son Posta (10/10/1937b). Nazilli fabrikası Atatürk'ün yüksek huzur ile dün açıldı. Sayı: 2585. Son erişim tarihi, 14/07/2024.

Sırma Ş (2022). Türkiye'de Sıtma Mücadelesinin İşçileşme Üzerindeki Etkisi: Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası Örneği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 11(30), 196-216.

Sümer N E (1970). *İstikbâlê Bakan Sümerbank*. Ankara: Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi.

Sümerbank Genel Müdürlüğü (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank 1933-1973*. Ankara: Tisa Matbaacılık ve Yayıncılık.

Sümerbank Komisyonu (1935). *Sümerbank 1934 Senesi İdare Meclisi Raporu ve Bilanço Murakıp Raporu Bilanço Kar ve Zarar Hesabı*. Ankara: Ulus Matbaası ve Yayıncılık.

- Şahinkaya S (2025). *Cumhuriyet iktisadında makas değişimi*. Telgrafhane Yayınları.
- Tan (04/04/1937a). Yedi büyük fabrika'nın temeli İnönü'nün uğurlu eliyle atıldı. Sayı: 703. Son erişim tarihi, 18/07/2024
- Tan (03/05/1937b). Nazilli fabrikasının inşaatı bitiyor. Sayı: 732. Son erişim tarihi, 18/07/2024.
- Tekeli İ ve İlkin S (2009). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- T C Resmî Gazete (11/06/1933a). Kanun No: 2262, Sayı: 2676. Son erişim tarihi, 05/07/2024.
- T C Resmî Gazete (11/07/1933b). Kanun No: 2262, Sayı: 2420. Son erişim tarihi, 05/07/2024.
- Toprak Z (1988). *Sümerbank*. İstanbul: Creative Yayıncılık.
- Ulus (17/09/1935). Türk devletçiliğinin utkusu Kayseri kombinası dün büyük törenle açıldı. Sayı: 5080. Son erişim tarihi, 23/07/2024.
- Ulus (04/04/1937a). Ana endüstriye başladık: memleket müdafaası bugünden sonra daha emin temellere istinat etmiş olacaktır. Sayı: 5632. Son erişim tarihi, 23/07/2024.
- Ulus (10/10/1937b). Atatürk altın anahtarla fabrikayı bizzat açtılar. Sayı: 5821. Son erişim tarihi, 27/07/2024.
- Ünver S vd. (1964). *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi Atatürk Özel Sayısı* (Cilt 4). Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Varlı A (2012). Kadro Dergisi Üzerinden Bir Deneme: "Milli İktisat'tan Devletçiliğe". *Öneri Dergisi*, 10(37), 166-174.
- Yavuzçehre P S ve Çezik U K (2015). Sümerbank'tan Sümerpark'a: Alışveriş Merkezine Dönüşen Kamusal Alanlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 23-53.
- Yeni Asır (22/01/1937). Nazilli kombinasının inşaatı. Sayı: 945. Son erişim tarihi, 28/07/2024.
- Yıldırım N (2006). *Atatürk'ün İktisadi Egemenlik İlkesinin Kalkınma Politikaları "İlk Hedef: Akdeniz'di İkinci Hedef: İktisat"*. Ankara: Platin Yayınları.
- Yurtoglu N (2017). Cumhuriyet döneminin öncü bir sanayi kuruluşu: İzmit selüloz ve kâğıt fabrikaları müessesesi (1936-1960). *Atatürk Yolu Dergisi*, 15(60), 341-372.
- Yülek M ve Gür B (2022). State management of industrialization and social engineering in the early Turkish republic: the case of Sümerbank and its textile plants. *Journal of Management History*, 388-408.
- Zürcher E J (2004). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Y Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.

Devleti Geri Getirmek: Kalkınmada Kamu Örgüt ve Personelinin Rolü¹

Aslı Yılmaz Uçar, Leiden Üniversitesi, Kamu Yönetimi Enstitüsü

ORCID: 0000-0002-1785-9095

E-Posta: asliyilmazucar@gmail.com

Vedat Milor'un 1989 yılında California Üniversitesi'nde doktora tezi olarak savunduğu "Planning and Economic Development in Turkey and France: Bringing the State Back in" başlıklı çalışması, 2022 yılında Feza Aygen'in çevirisiyle İletişim Yayınları tarafından Türkçeye kitap olarak kazandırıldı.

Tez olarak sunulmasının üzerinden otuz üç yıl geçmesine rağmen eserin Türkçeye çevrilmesi, kitaplaştırılması ve farklı mecralarda atıf almaya başlaması, çalışmanın güncelliğini ve önemini yitirmediğine dair sağlam kanıtlar. Bu kitap incelemesi de kitabın kamu yönetiminin temel sorularından olan devlet-sermaye sınıfı ilişkileri ile kamu örgütlenmesi-personelinin kapasitesi ve rolü arasındaki ilişki üzerine halen ilham verici bir çerçeve ve argümanlar sunduğu inancıyla kaleme alınmıştır.

Kitabın içeriğine geçmeden, kitabı oluşturan dört bölümü başlık ve içerik olarak tanıtmak, kitabın yapısına dair fikir verecektir. "Planlama ve İktisadi Kalkınmaya Genel Bir Bakış" ile "Literatürün Eleştirel Bir Analizi ve Teorik Çerçeve" başlıklı birinci bölümde, modernleşme ve bağımlılık teorileri ile Cardoso ve Faletto'nun eleştirel incelemesi yapılıyor ve Gramscian kavramlarla ekonomiye devlet müdahalesinin teorik ve kavramsal çatısı çatılıyor. "Türkiye ve Fransa'da İktisadi Planlamanın Doğuşu" başlıklı ikinci bölümde, Fransa'nın Savaş öncesi devlet-ekonomi ilişkileri, Monnet Planı'nın kurumsallaşması ile Türkiye'nin Savaş Sonrasında devlet-ekonomi ilişkileri ile modernleşme bloğunun filizlenmesi, 1960 sonrasında planlamanın kurumsallaşması ve planlama üzerinden yaşanan çatışmalar aktarılıyor. Üçüncü bölüm, "Türkiye'de ve Fransa'da İktisadi Planlamanın Gelişimi" başlığını taşıyor ve bu bölümde iktisadi planlamanın gelişimine dair çeşitli önermeler inceleniyor. Dördüncü bölümde ise "Türkiye ve Fransa'da Planlamanın Bir Sonu Var mı?" başlığı altında 1980 sonrasında hem Fransa hem Türkiye'de planlamanın dönüşümü ve uyarlama süreci tartışılıyor.

Kitabın Soruları ve Katkısı

Türkçe planlama yazını² sosyalist ve kapitalist planlamanın teorik ve ampirik olarak incelenmesinden,³ planlama tekniklerine,⁴ planlamanın örgütlenmesinden⁵ Türkiye'nin planlama deneyimine⁶ kadar geniş bir yelpazeyi kapsar. Milor'un çalışmasını özgün kılan yanı ise planlamanın ekonomi-politik incelemesi ile devlet (kapasitesi) tartışmalarını, ampirik veriler üzerinden karşılaştırmalı bir analize tabi tutmasıdır. Vedat Milor kitabında çok temel bir soruya yanıt arar: Fransa'da planlama ile kalkınma başarıldı, Türkiye'de neden başarılamadı?

Devlet, Planlama ya da Devlet Müdahaleciliği

Planlama literatürünün en temel sorunlarından biri, planlamanın kavramsal olarak tanımlanmadan ve kavramsal bir kategorizasyona tabi tutulmadan incelenmesidir. Milor ise çalışmasına, planlama kavramını sosyalizmde planlama ve kapitalizmde planlama olarak iki tip altında kategorize ederek başlıyor. Bu kategorilerle, liberal siyaset kuramcılarının yaptığı gibi, "planlamayı" sosyalist sistemle özdeşleştirip "piyasa" ile dikotomik bir ilişki içinde ele almayı da reddetmiş oluyor. Aksine Milor çalışmasında, "plan ve piyasanın birbirlerine rakip olmak yerine, birlikte gayet iyi çalıştıklarını kanıtlamayı umuyor" (2022: 50). Planlamanın, "piyasaların irrasyonelliklerinin yarattığı 'işlevsel bozuklukları' doldurmak için ortaya çıktığını" ve planlamacıların da piyasaları "mükemmelleştirmek arzusuyla" hareket ettiklerini iddia ediyor (2022: 34). Bu anlamda, Milor kapitalist rejimde planlamayı çalışıyor.

Kitabın Önsöz'ünde, Milor neden kapitalizmde planlamayı çalıştığını da irdeler. Milor'a göre, kapitalist bir ekonominin planlanması Alaaddin'in sihirli lambası misali içinde mucizeler barındırır (2022: 12). Planlama süreci, teşvik mekanizmaları ve sübvansiyonlar aracılığıyla güç bloğu ile devlet ilişkilerinin kristalize olduğu bir süreçtir (2022: 44). Bu nedenle, devletin sermaye sınıfları ile ilişkisini test etmek üzere planlama elverişli bir araştırma alanı sunmaktadır.

Kapitalizmde planlama, sınai kalkınma hamlesini başarabilmek için sermayenin daha üretken kesimlere kaydırılması sorunudur. Bu anlamda, Milor'a göre, az gelişmişlik ya da kalkınma ne tesadüfi ne de değiştirilemez bir özelliktir. Milor, bu argümanı, kalkınma literatürü ile hesaplaşarak hem modernleşme hem de bağımlılık teorilerini eleştirel bir incelemeye tabi tutarak ortaya koyar. Modernleşme teorisini gelişmişlik ve az gelişmişlik farklarını görmemekle, bağımlılık teorilerini de içsel dinamikleri göz

ardı etmekle eleştirmektedir. Modernleşme ve bağımlılık kuramları, kalkınmayı (modernleşme teorisi) veya az gelişmişliği (bağımlılık teorisi) bir sorun olarak almadığından, “başarılı bir kalkınma için gereken siyasi ön koşulları açıklayamamakta”dır (2022: 50). Oysa Milor, “Devletin ekonomi yöneticilerinin iktisadi kalkınmada aktif bir rol oynayabilecekleri sosyal ve siyasal ön koşullar nelerdir ve ne süreliğinedir?” sorusunu önemsemektedir (2022: 71).

Milor’un tezini hazırladığı dönem, 1980’lerin sonuna denk gelir. Planlama fikrinin rafa kalktığı, neoliberal ideolojinin egemen olduğu bir dönemde yazılmış, ancak dönem söylemine damga vuran “çok fazla devlet müdahaleciliğinin, iktisadi çöküşe yol açtığı şeklindeki neoklasik varsayımı” reddetmek üzere yola çıkmıştır. Bu anlamda, en büyük hesaplaşmayı neo-klasik iktisat ile yapmaktadır. Milor, 1990 tarihli *New Perspectives on Turkey*’de yayınlanan makalesine şöyle başlar:

Bugün ekonomik kalkınmaya ilişkin tartışmaların çoğu, özel piyasa ve merkezi bürokratik müdahalenin zıt kutuplarıyla sınırlıdır. Günümüzde iktisattaki hâkim paradigma açıkça devletin ekonomik müdahaleciliğinin ekonomiyi boğduğunu ve üretici güçlerin gelişimini engellediğini iddia ediyor. Böyle bir bakış açısı, siyasette kamu işletmelerinin özelleştirilmesinin ve devletin sınırlarının geri alınmasının ekonomiyi bir şekilde ‘çözeceği’ şeklindeki neo-muhafazakâr yanılığa yol açmaktadır.

Neo-klasik iktisadın önermesine karşın, Milor’a göre, az gelişmiş ülkeler ancak stratejik ve akılcı bir planlamayla az gelişmişlik tuzağından kurtulabilirler (2022: 12), bu da adı ister planlama olsun ister olmasın, devletin müdahaleciliğini gerektirir.

Devlet, müdahalecilik ya da planlama ile sermayeyi yönlendirebilir, bu süreçte sermayenin farklı kesimleri arasındaki çelişkileri yönetebilir ve hatta sınıflar arası ilişkileri yeniden üretebilme kapasitesine sahiptir. Milor’un iddiası, bu kapasitenin ancak belli sınıfsal kompozisyonda ortaya çıkabileceği, her zaman devletin bu görelî özerkliği ve kapasitesini kullanamayacağıdır. Devlet müdahaleciliği ya da planlama, Fransa’da sistemin yeniden üretilmesine yaramış, Türkiye’de ise ekonomiyi rasyonelleştirmekten uzaklaşmış (2022: 106-107) ve özel sektörü, sermayeyi boğan bir sorun haline gelmiştir. Bu doğrultuda, çalışma, Türkiye ile Fransa örnek olaylarının karşılaştırmasını yapmaktadır. Fransa örneği, kalkınmanın hangi koşullarda başarılabildiğini, Türkiye örneği ise kalkınmanın az gelişmiş bir ülkede -teknik ya da yapısal değil- toplumsal sınırlarını ortaya koymak üzere incelenmektedir.

Bu noktadan sonra, devlet kuramları devreye girer ve devlet kapasitelerindeki farklılaşmaya bir yanıt aranmaya çalışılır. Araçsalcılık, yapısal-işlevselcilik (devletin göreceli özerkliği), özne teorisi incelenir ve tüm bu yaklaşımlarda “devletin kapitalist toplumlarda her zaman sermayenin çıkarlarına hizmet ettiği gibi deterministik bir çerçeveye hapsedildiği” sonucuna varır (2022: 83). Daha sonra kurumsalcıları izler ve kurumsalcıların da merkez ülkelerin kendi içinde ve merkez ile çevre ülkelerdeki politikaların ve siyasal kurumlardaki farklılıkları kültür temelinde açıklamaya çalıştığını ancak başarısız olduğunu belirtir (2022: 83). Son olarak, Poulantzas’ın son dönem çalışmalarını “bir mücadele alanı olarak devlet” yaklaşımında toplar; devletin işlevlerinin sınıf mücadelesinin dışında değil, tam tersine bir mücadele alanı olarak “güç dengelerinin yoğunlaşması” olarak görmesi dolayısıyla –tüm eksikliklerine rağmen- değerli bulur (2022: 86).

Poulantzas’ı takiple Milor, sınıf çatışmalarının ve güç – üretim ilişkilerindeki değişikliklerin “tarihsel olarak spesifik bir dizi siyasal süreç ve yapı aracılığıyla” siyasal arenaya taşındığı, bu yolla sınıf çıkarlarının yeniden tanımlanıp şekillendiği ve kurumsal kanallar içinde çıkar ve baskı grupları olarak örgütlenen diğer sınıflara karşı ve/veya sınıflarla birlikte yeni sınıf koalisyonlarının oluşturulduğunu söyler (2022: 91). Bu anlamda, devlet örgütlenmesi, tarihsel blokların devletle kurduğu ilişki biçimi ve izlenen sanayi stratejisinin somutlaşmış halidir ve devletin tarihsel blokların ittifaklarına etkisi tartışılır (2022: 94). Bu noktada, kitaba da adını veren “devleti geri getirmek” yaklaşımı devreye girer (tezin alt başlığı iken Türkçe kitabın ana başlığı haline gelmiş). Devleti geri getirmek, daha sonrasında Skocpol ile anılacak, aslen 1985 yılında Evans, Rueschemeyer ile Skocpol’ün ortak editörlüklerini yaptıkları bir çalışma ile yükselen bir yaklaşımdır (Evans vd., 1985). “Devleti geri getirmek” devletin ekonomik, siyasal ve toplumsal süreçlerde kilit rol oynadığını iddia eder. Diğer bir deyişle, kapitalist devlet, özerkliğe sahiptir, bu özerk örgütsel güç, kalkınmacı amaçlar için kullanılabilir (Akdoğan, 2007; Oğuz, 2013). Öyle ki, bürokrasinin daha doğrusu spesifik bir siyasal süreç ve yapının, üretim ilişkilerinde egemen olan sınıfın çıkarlarını yeniden şekillendirdiğini iddia etmektedir (2022: 44-45). Bu yeniden şekillendirme, devlet müdahalesi ile gerçekleştirilmektedir.⁷

Devletin müdahaleciliği, devletin sınıflardan özerk hareket etme kapasitesine bağlıdır ve de devlet kapasitesi, devletin ekonomi politikalarını, sosyal aktörlere dayatma kapasitesi olarak tanımlanabilir (2022: 66). Devlet özerkliği ise iki bileşen üzerinden ölçülür: birincisi “devletin büyük ölçekli bir sanayileşme hamlesini finanse etmek üzere gelirlerini artırma” anlamında

retken kapasite; ikincisi ise “piyasaları baypas ederek özel ve kamusal yatırımları, sermaye malları ve yüksek teknoloji alanlara doğrudan yönlendirmesi” olarak tahsis kapasitesi (2022: 370).

Fransa’da Nasıl Başarıldı?

Hem Fransa’da hem Türkiye’de planlama olağanüstü birtakım koşullar sonrasında ortaya çıkmıştır. Fransa’da planlama İkinci Dünya Savaşı sonrasında gündeme gelirken; Türkiye’de 1960 Askeri Darbesinden hemen sonra gündeme gelir. Bunun bir tesadüf olmadığı “devlet mdahalecililiğinde değişim, sosyal sınıfların yeniden düzenlenmesi sonucu, siyasi arenada egemen sınıflar arasındaki güç dengesinin dönüşümü sonrası” ortaya çıktığı belirtilmektedir (2022: 105).

Fransa Birinci Dünya Savaşı sonrasında bir tür korumacı politika uygular. Bu korumacılık politikası, köylülüğü ve küçük esnafı destekleyen bir korumacılıktır. Bu nedenle sermaye daha verimli, daha fazla kr oranlarına sahip sanayi sermayesi alanındaki yatırımlara kaydırılamamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem ekonomik hem politik iklim değişmiştir. Sermaye ya da işveren kesimi, Savaş döneminde Almanlarla iş birliği yapmakla suçlanmış ve işçi sınıfı da siyasi temsiliyet açısından önemli bir başarı kazanmıştır. Bu koşullar altında, işçi sınıfı ile kentli burjuvazi ittifakı oluşturulmuş (2022: 129-130); de Gaulle’n başbakanlığındaki hükümet, bu ittifak tarafından desteklenerek, “tahsis mekanizması olarak piyasanın rolünü azaltmak için devlet kontrolü” ile işe başlamıştır (2022: 130). Ancak bir sonraki aşamada, devlet kontrolünün, bir yandan demiryolu, enerji gibi sektörlerin bir yandan da işbirlikçi şirketlerin ve sonrasında da bankaların kamulaştırılması ile mümkün olduğu anlaşılmıştır (2022: 131). Bu doğrultuda, örgütlü çıkarları birbirine ve devlete bağlayan bir dizi kurumsal düzenlemeler yapılmış (2022: 129); Monnet Planı, bu siyasi ittifak desteğiyle ve kamulaştırmanın yarattığı koşullarda uygulamaya geçmiştir.

Fransa’da “hızlı iktisadi kalkınmayı finanse etmek üzere, planlamacıların iktisadi kaynakları harekete geçirme konusundaki becerileri, sonrasında da bu kaynakların sermaye malları sektöründe, üretken yatırımlara dönüştürülmesi hedefine bağlı kalmak suretiyle, alternatif yatırım projeleri arasında tahsisinde” yatmaktadır (2022: 38). Kısacası Fransız planlamacıları sanayinin daha az üretken sektörlerdeki sermayeyi daha üretken sektörlere fon akışını kontrol ederek yatırım önceliklerini değiştirebilmektedir (2022: 41).

Fransa’da planlamacılar, yatırımcı gruplara kendi önceliklerini kabul ettirebilmek için şu tarihsel koşullara sahiptir: 1. Burjuvazi içindeki bölünmeler planlamacıların kapasitelerini artırmıştır. 2. Savaş sonrasında işçi hareketlerinin baskısı Fransız devlet yetkililiklerinin varlıklı grupların yerleşik korumacı çıkarlarına karşı gelmelerini olanaklı kılmıştır (2022: 46). Planlama uzun vadede büyük sermayenin çıkarlarına hizmet edecek şekilde kaynakları tahsis etse de işçi sınıfının örgütlü çıkarları tarafından desteklenmiştir. Örneğin Fransa’da mesai saatlerinin ücret ödenmeksizin uzatılmasına dair düzenleme işçilerin desteği ile gerçekleştirilmiştir (2022: 135).

Fransa’da planlamanın etkili bir kalkınma aracı haline gelmesinin temel nedeni “iktidar/güç blokunun” doğasıdır, bu blok sadece belli tarihsel koşullar altında ancak kapitalist ülkelerde inşa edilebilir (2022: 44). Fransa’da sermaye vergilendirme ve kaynak tahsisini yapan planlama biriminin sermayenin verimli hattına kaydırarak, bunu da güçlü bir işçi sınıfının varlığına dayanarak, popüler siyasetten azade şekilde, müdahale ederek, piyasacı kalkınmayı sağlayabilmiştir.

Türkiye’de Neden Başarısız Oldu?

Milor, Türkiye’de Birinci Kalkınma Planı’nın (1963-1968) ekonometrik gelişmişlik açısından benzersiz olmasına rağmen, neden başarılı olamadığını sorgular ve bürokrasinin toplumsal koşullar ve sınıfsal ilişkiler içerisinde nasıl bir rol oynadığını çözümlemeye çalışır.

Türkiye’de devlet, sermayeyi yatırım malları üretimine aktaramamış, bu nedenle üretim yatırım mallarının ithalatı açısından dışarıya bağımlı kalmıştır. Bu bağımlılık dövizdeki dalgalanmalara bağlı olarak üretimin dalgalanmasına neden olmuş (2022: 41), yatırımların finansmanı için vergilendirme yapmak yerine, yurt dışından borçlanmaya gidilmiş ve Merkez Bankasının para basmasıyla sorun kısa vadeli çözülmeye çalışılmıştır (2022: 41). Neden?

Milor, sorunun, Türkiye’de devletin özel sektör ile bütünleşme biçiminde olduğunu iddia eder. Türkiye’de “sermayenin tek bir kesiminin -imalat sanayi- egemenliği altındaki tarihsel blok oluşumunun etkilerini ve rakiplerine karşı bu blokun, devlet içinde gücünü sağlamlaştırması” (2022: 97) planlamanın sınıf çıkarlarından özerk olmasını engellemiş ve devlet kapasitesini zayıflatmıştır. Fransa’da planlamanın doğuşundaki güç blokunun kompozisyonu, zayıf burjuvazi ve güçlü bir emekçi sınıfın varlığında, devlet kapasitesinin güçlendirilmesiyle mümkün olmuştur. Ancak Türkiye’de

devlet güçlü değil, aksine güçsüz bir devlettir, çünkü toplumdaki sınıfsal ilişkilerden görece özerk hareket edememekte ve dahası devlet ile sermaye arasında, belli bir kesimin doğrudan şekillendirdiği bir ilişki kurulmaktadır. Bu bütünleşmenin sonucu “her türde ve büyüklükte iş insanının, hükümet üyelerini, servetlerini korumak ve/veya da artırmak üzere sürekli baskı altında tutmaları” olmuştur (2022: 52).

Milor, çalışmasında Fransa’yı incelerken yaptığı gibi, Türkiye’de devlet ile sermaye bütünleşmesini devlet kurumları üzerinden göstermekte zorlandığını, Türkiye’de kurumların sermaye ile ilişkilerini ve kendi içlerindeki çatışmalarını gösteren eserlerin olmadığını belirtir (2022: 270). Türkiye’de devlet örgütlenmesi “kırık ayna”ya benzetilir: İktidar içinde güç blokundaki derin çatlaklar, devlet kurumlarına yansır ve “devlet birimleri birbiriyle mücadele ederek, birbirlerinin müşterilerini ‘çalmaya’ çalışır (2022: 120). Bu, arzu edilen bir durum değildir çünkü devletin ekonomiye müdahalesi bir yönelime ve koordinasyona sahip değildir (2022: 121). Bu durum, planlamanın, “merkezi çekirdek bir kurum” olarak kurumsallaşmasını engeller. Planlama örgütü “çekirdek ya da hegemonik ekonomi yönetiminin ... merkezileşmesi” olarak alınır (2022: 52). Bu merkezi çekirdek kurumun siyasi müdahale ve idari kontrolden bağımsız olması gerekir (2022: 127) ki; devlet Savaş Öncesi Dönemde yerleşen “sağlıksız korumacılığa” karşı, bir tarihsel blokun küçük evreni olabilir ve sınai stratejiyi tasarlayabilir ve uygulayabilir (2022: 133). Oysa Türkiye’deki planlama örgütü -DPT ve planlamacılar-, siyasi alandan gelen baskı ve talepler altında ezilmiştir (2022: 257). Nitekim, Fransa’daki gibi kamusallaştırılmış stratejik sektörler ve mali sektörün araçlarından yoksunlardır. Ayrıca siyasetçiler ile çatışmalı bir durumları vardır. Yasal veto yetkileri olmalarına rağmen, siyasetçilerin vaatleri nedeniyle bazı KİT projeleri, fizibilite raporu hazırlanmadan ve finansman arayışına girilmeden bütçeye dâhil edilmiştir (2022: 257). Sanayi kesimi yerine spekülasyon kesim teşvik ve sübvansiyonlardan yararlanmış (2022: 263), yatırım malları sanayi tercih edilmemiş, tüketim ve ara malları imalat teşviklerini bölüşmüştür (2022: 266). Diğer yandan, vergi muafiyetleri ile devlet gelirleri azalmış ve devletin üretken kapasitesi de azalmıştır (2022: 266-267). Yalnızca DPT değil, “DPT dışında Maliye, Ticaret, Sanayi Bakanlığı ve Merkez Bankası dâhil olmak üzere çeşitli devlet kurumları, iktidar blokunun bileşenleri arasında savaşılan arenalar haline gel[miştir]” (2022: 270).

Sonuç olarak, Milor, Türkiye’de iktisadi sorunların, “ne sanayi sınıfının zayıflığından ne de geleneksel sektörün, kalkınmanın önünü kestiği ikili toplum yapısının varlığından” kaynaklanmadığını (2022: 276), sorunun

devlet ile sermayenin bütünleşme biçiminde aranması gerektiğini belirtmektedir. Bu nedenle, başarısızlık, planlamanın değil; Türkiye’de uygulanan/uygulanamayan sınai kalkınma ve sistemin rasyonalizasyonu projesinin başarısızlığıdır.

Devlet ve Bürokrasi Tartışmalarına Dair Notlar

Kitabın üzerine kurgulandığı “devleti geri getirmek” ya da devlet-kurumsalcı yaklaşıma dair temel eleştiriler için Şebnem Oğuz’un makalesine bakılabilir (Oğuz, 2013). Oğuz, devlet-kurumsalcı yaklaşımın, analize yalnızca sermayeyi dâhil etmekle yetindiğini, oysa asıl olarak toplumsal üretim ilişkilerinin geri getirilmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir. Ancak devlet-kurumsalcı yaklaşımın, Türkiye’deki planlama literatürüne, özellikle de planlama yönetimi ve örgütü üzerine yapılan çalışmalara önemli katkılar verdiği de görülebilir.

Öncelikle Milor analizini “planlamacıların yatırımcı gruplara, planlama önceliklerini kabul ettirebilmek için gerekli özerkliğe hangi tarihsel şartlar altında ulaşabileceklerini belirlemek” üzerine kuruyor (2022: 46). Diğer bir deyişle, planlamanın etkinliği değil plancıların kaynak tahsisindeki etkinliği sorgulanıyor ve hâkim sınıflar blokunda çelişkilerin çözümünde planlamacıların rolleri üzerine odaklanılıyor: Planlamacılar hangi tarihsel toplumsal koşullar altında sermayeye veya sermaye kesimlerine planlama önceliklerini kabul ettirebilirler? (2022: 45)

Fransa örneği, bu tarihsel toplumsal koşulları ortaya koyan örnek olay. Türkiye örneğinde ise planlamacıların, sağlıklı devlet – sermaye ilişkileri içinde sınırlı ve sıradan bir bürokrata dönüşüyor. Milor’a göre, devlet “özel sektör yatırımcıları karşısında hareket edebilecek manevra alanına sahip olma[lı]” (2022: 52) ve hatta “iktidar blokunun birliğinin örgütsel faktörü olarak” hâkim sınıflar blokundaki çelişkilerin çözümünde (2022: 45), planlamacılar sınıf güçlerini koşullandırmada rol oynamalıdır (2022: 46).

Milor’un çalışmasında planlamacılar, teknokratik kadrolardır ama aynı zamanda tarihsel bloğun bir aktörü olarak görülür. Türkiye’de planlama etrafında kurulan modernleşme bloku, uluslararası sermaye, ulusal sanayi sermayesi, teknokratlar ve modernleşen sivil görevlilerden oluşur (2022: 169-171). Nitekim, Türkiye’de ilk planlamacıların istifası, modernleşme bloku içerisindeki kırılmaların bir somut delili olarak ele alınır (2022: 171). Devlet kurumsal yapılanması ve bürokratların rolü üzerine Orel Plan Taslağı ile İnan Plan Taslağı’nın çatışması kışkırtıcı bir örnektir. Uluslararası sermaye ile

teknokratların desteklediği, teknokratlarla siyasetçileri eşit temsile dayanan Yüksek Planlama Kurulu ile sendikaların temsil edildiği Ekonomik Konseyin kurulmasını öngören Orel Plan Taslağı, imalat sanayinin desteklediği İnan Plan Taslağı ile revize edilmek zorundadır.⁸

Peki planlamacılar neden sermayenin sınai yatırımcı kesimi ile iş birliği yapmaktadır? Planlamacılar neden sınai sermayeyi tarihsel blok içerisinde ana aktör konumuna geçirmeye çalışır?

Milor'a göre, planlamacıların kurumsal çıkarları, ancak sınai kesimin çıkarlarını sağlama almakla gerçekleştirebilir (2022: 100). Planlamacıların, "kapitalizmin olabilecek en hızlı genişlemesini yaratmak için diğerlerini baypas ederek, sermayenin üretken, sınai kesimleriyle nasıl ayrıcalıklı ilişkiler kurmaya çalıştıkları" görülmektedir (2022: 102). Öte yandan Türkiye'de planlama döneminde imalat sanayinin ana aktör haline gelmesiyle, "planlamacı"ların sıradan bürokratlara dönüşmesi arasındaki ilişki de ilham vericidir. Milor teknokratların kendi içlerinde çatışmalı bir birlik olduğunu, askeri bürokratlarla planlamacıların karşıt fikirlerine yer vererek gösterir (2022: 176). Fakat Milor'un iddia ettiği gibi teknokrat bürokrat, kendi başına bir "siyasal" aktör olarak alınabilir mi? Planlamacılar ile sanayi sermayesi arasında varsayılan ittifakın da kalkınma dönemine içkin olduğu rahatlıkla söylenebilir ancak planlamacıların sahip oldukları varsayılan geniş yetkiler, onları bir aktör yapar mı?

Kamu yönetiminin klasik yaklaşımında bürokratik yapı ve bürokratlar, siyasal iktidarın doğrudan yönlendirdiği/şekillendirdiği nötr yapı ve kişiler olarak görülürken, bugün iktidardan bürokrasiye giden bu tek taraflı ilişkiyi sorgulayan giderek büyüyen bir literatür var.⁹ Kalkınmacı dönemin kapanması ve son dönemde popülist liderlerin artmasıyla, kalkınmacı dönemin teknokratik kadroları yerine, siyasetçilerin taleplerine itaat eden bir bürokrat profili yaygınlaşıyor. Bu dönüşüm, Milor'un planlama örgütü ve planlamacılara biçtiği rolü elbette sorguluyor. Ancak Milor'un çalışmasında planlamacıların rolü ve planlama örgüt formunun kasıtlı tasarımlar olarak fetişleştirilmeden, hegemonik blokların dağılması ve tekrar düzenlenmesinden kaynaklanan, yeni bir toplumsal güçler dengesinin ifadesi olarak (2022: 95) açıklanma çabasının -merkezi çekirdek örgüt ile kırık ayna örgüt tipleri gibi- halen değerli olduğu açıktır.

Sonnotlar

1- V Milor (2022). *Devleti Geri Getirmek Türkiye ve Fransa’da Planlama ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. Çev. F Aygen, İstanbul: İletişim Yayınları.

2- Türkiye’de planlama yazını için bir kaynakça çalışması 2008 yılında bir tartışma metni olarak yayımlanmış, söz konusu tartışma metni, daha sonra “Dr. Atilla Sönmez’e Armağan, Türkiye’de Planlamanın Kuruluşu” (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) başlıklı Ergun Türkcan tarafından derlenen kitapta bölüm olarak yayımlanmıştır. Planlama üzerine eserlerin 2008’den bu yana önemli bir sıçrama yapmadığı tahmin edilmektedir, bu nedenle hala güncelliğini koruyan bu esere bakılabilir: (Ekiz ve Somel, 2008).

3- Sosyalist planlama için bkz. (Boratav, 1973), (Çelebican, 1974). Kapitalist planlama için bkz. (Celasun, 1984).

4- Bir örnek ile yetinelim: (Öney, 1980).

5- Bazı örnek eserler: (Soysal, 1958), (Özşen, 1987), (Sezen, 1999), (Soyak, 2003), (Kansu, 2004), (Övgün, 2010).

6- Bazı örnek eserler: (TODAİE, 1961), (İlkin ve İnanç, 1967), (Küçük, 1975), (Alkan, 2004), (Kansu, 2005), (Akçay, 2007). Bu yayınlar dışında Türkiye’de planlamaya dair en önemli eserler, birkaç editoryal kitap ve süreli yayınların özel sayılarında yer almaktadır: (Ülgener, 1971), (Karaosmanoğlu vd., 2003), (Türkcan, 2010). Bu eserlerin yanında, ODTÜ Gelişme Dergisi’nin 1981 yılında yayımladığı “Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı 1960 – 1980” özel sayısı, Türkiye’de planlama yazının önde gelen isimlerinin kaleme aldığı makalelerden oluşmakta ve araştırmacılara çok zengin bir içerik sunmaktadır: (ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981).

7- Vedat Milor’un diğer yayınlarına bakıldığında, doktora tezine yol gösteren “devleti geri getirmek” kuramına, daha sonraki çalışmalarında da sadık kaldığı ve ekonomik gelişmede devletin rolüne dair çalışmalarına devam ettiği söylenebilir (Milor, 1990; Biddle ve Milor, 1995).

8- Yüksek Planlama Kurulu üye sayısı 8’e indirilir ve 4 bakan ile 4 DPT daire başkanından oluşur, Ekonomik Konsey taslaktan çıkarılır. Temel farklılık, planlamanın, DPT’nin ve planlamacıların rollerine dairdir.

9- Guy B. Peters’in başını çektiği “bürokratik siyaset” yaklaşımına dayanan birçok eser yayımlanmaktadır. Bürokratların sadece siyasetçilerin emir ve direktiflerini uygulayan ajanlar olmadığı, karar verme aşamasında da etkili oldukları, uygulama sürecini şekillendirdikleri ve bu nedenle siyasetçiler ile bürokratlar arasında “responsive competence” olarak adlandırılan bir davranış özendirilmektedir. Tüm bu literatürü kapsayan güncel bir çalışma için bkz. (Demirelli, 2021).

Kaynakça

Akçay Ü (2007). *Kapitalizmi Planlamak Türkiye’de Planlamanın ve DPT’nin Dönüşümü*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Akdoğan A (2007). Devleti Sivil Toplumculardan Kurtararak Geri Getirmek: Devlet-Kurumsal Bir Deneme *Memleket Siyaseti*, 2(4), 113-137.

Biddle J ve Milor V (1995). Institutional influences on economic policy in Turkey: a three industry comparison.

Boratav K (1973). *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Demirelli L (2021). Bürokrasinin Siyasallaşması Kavramının Farklı Anlamları: Dilbilim Temelinde Bir Çözümleme Önerisi, *Amme İdaresi Dergisi*. 54(4), 1-31.

Ekiz C ve Somel A (2008). Türkiye için bir planlama bibliyografyası. Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. GETA Tartışma Metinleri No.106.

Evans P B vd. (1985). *Bringing the State Back in*. Cambridge University Press.

İlkin S ve inanç E (Der) (1967). *Planning in Turkey (Selected Papers)*. Ankara: METU.

Kansu G (Haziran 2004). *Planlı Yıllar Anılarla DPT’nin Öyküsü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kansu G (2005). *Planlı Yıllar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karaosmanoğlu A vd. (2003). *Plânlı Kalkınma Serüveni*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Küçük Y (Ekim 1975). *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*. 2. Baskı. İstanbul: Bilim Yayınları.

Milor V (2023). Kişisel Web sitesi, vedatmilor.com, Erişim Tarihi: 26.12.2023.

Milor V (2022). *Devleti Geri Getirmek Türkiye ve Fransa’da Planlama ve İktisadi Kalkınma Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. Çev. F Aygen. İstanbul: İletişim Yayınları.

Milor V (1990). The Genesis of Planning in Turkey. *New Perspectives on Turkey*. 4, 1-30;

Çelebicin G (1974). Sosyalist Planlama Kavramı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 31(1-4), 587-601.

Celasun M (1984). Piyasa Ekonomilerinde Planlama. *ODTÜ Gelişme Dergisi*. 11(3 & 4), 325-347.

ODTÜ Gelişme Dergisi (1981). Türkiye’de Planlı Gelişmenin Yirmi Yılı 1960 – 1980 özel sayısı. https://kutuphane.fisek.org.tr/kitap.php?book_id=7990, Erişim Tarihi: 26.12.2023.

- Oğuz Ş (2013). Kurumsal Bir Kurgu Olarak Kalkınmacı Devlet: Tarihsel ve Kuramsal Bir Eleştiri. *Amme İdaresi Dergisi*. 46(4), 107-128 (Aralık 2013).
- Öney E (1980). *İktisadi Planlama*. 2. Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Özşen T (1987). *Planlama Yönetimi*. Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Yayını.
- Övgün B (2010). *Devlet ve Planlama*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sezen S (1999). *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama*. Ankara: TODAİE Yayın No:293.
- Soyak A (2003). Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı? *Doğuş Dergisi*. 4(2).
- Soyak A (2004). *Ulusaldan Ulusüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Der.
- Soysal M (1958). *Demokratik İktisadi Planlama için Siyasi Mekanizma*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF ve TODAİE Ortak Yayını.
- TODAİE (1961). *Planlama ve Türkiye’de Uygulaması*. Ankara: TODAİE.
- Türkcan E (Ed.) (2010). *Attila Sönmez’e Armağan Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980* İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Ülgener S (ed.) (1971). *Türkiye’de Plânlama ve Plânlı Döneme Geçiş*. İstanbul: Sermet Matbaası.

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Dergi Kurullarının İşleyişi ve Makale Değerlendirme Süreci

Mülkiye Dergisi araştırma makalelerine, kitap incelemelerine, güncel konuların incelendiği "yorum/tartışma" başlığı altında yazılara yer vermektedir. Mülkiye Dergisi'ne gönderilen tüm makaleler Editör Kurulu'nun (Editör, Editör Yardımcıları, İngilizce ve Türkçe Dil Editörleri ve Alan Editörlerinden oluşan) onayından geçtikten sonra anonim hale getirilmekte ve Yayın Kurulu'nun onayına sunulmaktadır. Hakem değerlendirme sürecine uygun kararı çıkan yazılar için Yayın Kurulu üyelerinden konuyla ilgili hakemlere ilişkin önerileri talep edilmektedir. Bu süreçte gönderilen makaleler Editör Kurulu üyeleri tarafından biçimsel olarak incelenmektedir. Biçimsel inceleme şu aşamalardan oluşmaktadır:

- Öz ve anahtar kelimeler kısımlarının kelime sayısına uygunluğu;
- Makalenin kelime sayısının asgari ve azami sınırlara uygunluğu;
- Dergi referans ve kaynakça kurallarına uygunluğu.

Editör Kurulu üyeleri ilk okuma sürecinde Mülkiye Dergisi'ne gönderilen makalelerin/yazıların biçimsel kurallara uygunluğunu ve ön incelemesini yaparak yazıyı Yayın Kurulu'na sunar. Ardından makaleler, Alan Editörü veya Editör Yardımcıları tarafından çift taraflı kör hakem değerlendirilmesine sunulur. Bu süreçte, gerekli görüldüğü takdirde yazarlardan biçimsel düzenlemeler talep edilmektedir. Biçimsel düzenlemelere ilişkin düzenleme isteği iletilmesine rağmen Dergi kurallarına göre revize edilmeyen makalelere yönelik, Editör Kurulu'nun reddetme hakkı vardır.

Makale Değerlendirme Süreci

Mülkiye Dergisi'ne gönderilen yazılar Editör Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan ve Yayın Kurulu'na sunulduktan sonra, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda i) kabulüne ii) majör revizyon iii) minör revizyon, iv) yazının reddine/geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilmektedir. Karar yazara en kısa sürede bildirilmektedir.

Editör Kurulu'nun sorumluluğunda işletilen yayın sürecinde yazarların etik kuralları ihlal ettiği değerlendirildiğinde ve iThenticate/Turnitin intihal önleme yazılımları taramasında %15'ten yüksek benzerlik oranı çıktığı tespit edildiğinde, makalelerin geri çevrilmesi hakkını kendinde saklı tutar.

Makalenin, Editör Kurulu'nca hakem sürecine alınması bir yayın taahhüdü anlamına gelmez. Yayın için hakem süreci olumlu sonuçlandığı durumlarda dahi etik kuralların ihlalinin süreç sırasında tespiti gibi ihtimallere karşı önlem almak amacıyla, Editör Kurulu'nun son kararı esastır.

Mülkiye Dergisi'ne gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisi'ne aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisi'nin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisi'nde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (Committee on Publishing Ethics) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler)i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada öz ve anahtar kelimeler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumunun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, öz, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce öz ile her iki dilde beşer anahtar kelime hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık : **Xxxxxxxxxxxxxx** (İlk harfi büyük ve koyu)
İkinci Düzey Altbaşlık : *Xxxxxxxxxxxxxx* (İlk harfi büyük ve italik)
Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) Xxxxxxxxxxxxxx (i, ii, iii, vb. ile başlar)
Dördüncü Düzey Altbaşlık : – Xxxxxxxxxxxxxx (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo 1, Tablo 2, Şekil 1, Şekil 2, Ek 1, Ek 2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasına "ve" konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra "vd." yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto'da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için ";" işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck'ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgül konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından "aktaran" ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa'nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10'u ETA'yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: *Yayının adı* (italik), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılar kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında "paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir" (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarih yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). *1968: The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansıması. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5 (2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35 (3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.